Athanasiana

52

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

52

Nyíregyháza
2021

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Alapítva 1995-ben

Főszerkesztő:
Ivancsó István

A szerkesztőbizottság tagjai:
Janka György, Szabó Péter, Véghseő Tamás, Vincze Krisztián

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H 4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13–19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.szentatanaz.hu
szentatanaz@szentatanaz.hu

Postacím:
H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303

Felelős kiadó:
Véghseő Tamás rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2021

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

Tartalom

Tematikus tanulmányok

Gánicz Endre: A család az ószövetségi Szentírásban 7
Kocsis Imre: A család Lukács evangéliumában 22
Szolánszky Ágoston: A keresztény család fogalma az eljegyzés és az esketés görögkatolikus szertartásainak fényében 33
Jean-Yves Brachet OP: A család éve: a házastársi és családi lelkiség elmélyítése 59
Galambvári Péter: A család javának szolgálata a *CCEO* tükrében 93
Hámori Antal: Abortusz és feminizmus vs. életvédelem 114

Egyéb tanulmányok

Ivancsó István: A kézmosás a bizánci liturgiában. Hagyománya, gyakorlata, jelentősége a görögkatolikus egyházunkban 140
Ruzsa György: Szent Jozafát kultuszához 155
Puskás Bernadett: Szentek ikonjai a késő középkori Kárpát-vidéki ikonosztázionon: Szent Miklós püspök 161
Kührner Éva: Periodikák főiskolánk könyvtárának muzeális gyűjteményében 177
Janka György: Egy bohém ügynök rövid pályafutása 195
Szabó Péter: A hajdúdorogi joghatóság ideiglenes kiterjesztése (1968). Kánonjogi megjegyzések 208

KÖNYVAJÁNLÓ

Legújabb könyvek 237

KRÓNIKA

A 2020/2021-es tanév második félévének fontosabb eseményei 250

BIBLIOGRÁFIA

Gánicz Endre: Keleti egyházi bibliográfia magyar nyelven 2019–2020 266

Gánicz Endre

A család az ószövetségi Szentírásban

Tartalom: 1. Bevezetés; 2. Az ószövetségi család fogalmi meghatározása; 3. Az ószövetségi család etiológiája; 4. A család társadalmi funkciója; 4.1. A nemzetség *(mispaha)* társadalmi-gazdasági szerepe; 4.2. A nemzetség *(mispaha)* katonai szerepe; 4.3. A nagycsalád *(bet 'ab)* gazdasági szerepe; 4.4. A nagycsalád jogi szerepe – a belső igazságszolgáltatás; 4.5. A nagycsalád jogi szerepe – a külső igazságszolgáltatás; 4.6. A nagycsalád tanító szerepe; 4.7. A nagycsalád szövetségben betöltött szerepe; 5. Házasság a bibliai Izraelben; 6. Gyerekek a nagycsaládban; 7. Befejezés.

Endre Gánicz: Family in the Old Testament
Family in the Old Testament formed the basic unit of the patriarchal social structure of Israel, its economic and judicial function contributing to the lives of its members, as well as to its relationship with the whole of Israel and Yahweh. The didactics of the family was based on the father's authority, which was to be accepted by his children with obedience and re-spect. The Year of the Family proclaimed by the Holy Father gives Christians an excellent opportunity to foster and promulgate faith through fidelity and steadfastness.

1. Bevezetés

Az ószövetségi Szentírás családképe nagymértékben eltér az általunk használt és megélt családfogalomtól. Ugyanakkor két dolog miatt egyáltalán nem könnyű az ószövetségi családkép természetének megértése: egyrészt a nagy időtáv miatt, másrészt azon kulturális és társadalmi változások miatt, amelyek a napjainkig eltelt idő során történtek. Az ószövetségi családkép jellemzői között olyan tulajdonságokat is találunk, amelyek minden korban alapvető értékek hordozói, és így a keresztény családok számára is követendő példaként szolgálnak.

2. Az ószövetségi család fogalmi meghatározása

A zsidó emberek névmeghatározása konkrét segítséget nyújt az izraelita társadalmi egységek szerkezetének áttekintéséhez. Az ószövetségben egy zsidó személy azonosításához a kiválasztott néphez való tartozás hármas szintjét figyelhetjük meg: törzs, nemzetség, család. Ez a sorrend – a felmenők nevének említésével – meg is fordulhat, mint pl. a Józs 7,18-ban.

A törzs *(sebet/matteh)* Izrael elsődleges társadalmi és területi egysége volt, amely az egyén életét alapvetően meghatározta. Az ószövetségi könyvekben Jákob tizenkét fiának nevét viselik a törzsek. Józsefé az egyetlen, amely két másik törzzsé alakult, Efraim és Manassze törzsévé. A törzsek története eléggé összetett, s a Szentírásban található törzsi listák és a területüket rögzítő felsorolások ellenére azt állíthatjuk, hogy a tizenkét törzs egyszerre sohasem létezett.[1] Alapvetően fontos volt, hogy ki melyik törzshöz tartozott, különösen is azért, mert háború idején a törzseknek kötelességük volt megfelelő számú katona hadba állítása. A hétköznapokat illetően azonban a törzs volt az egyén szempontjából a legkevésbé fontos társadalmi egység. Ebből a szempontból a nemzetség és a család sokkal meghatározóbb volt az egyén számára.

A nemzetség *(mispaha)* a törzs alegységének tekinthető társadalmi egység volt, amelyben a föld hovatartozásának megőrzése végett általában az endogámia érvényesült. A Szám 1 és 26-ban található listák a nemzetségek fejeit és egyben névadóit a törzsek névadóinak leszármazottaiként mutatják be. Ez a rokoni kapcsolat alapozza meg azt, hogy a nemzetség társadalmi és gazdasági szempontból erősítő és helyreállító szereppel bírt. Az izraelita nemzetségek száma a Szám 26-ban található 60-nál sokkal több lehetett, mivel ebben az esetben az egy nemzetséghez tartozók száma rendkívül magas lett volna. Ezt támasztják alá a történeti elbeszélésekben szereplő nemzetségek nevei is, amelyek közül több nem szerepel a Szám 26 felsorolásában, mint pl. Saul vagy Dávid nemzetsége (vö. 1Sám 10,21; 17,12). Arra is találunk példát, hogy a honfoglalás során egyes helységnevek nemzetségek neveivé váltak, mint pl. egyes kánaánita városok.[2] A Józs 13–19 tartalmazza a nemzetségek másik nagyon fontos sajátosságát, vagyis a területi azonosságot. A törzsek területeinek felosztásakor a terület nagyságát a nemzetségek számának megfelelően határozták meg (vö. Józs 13,15). A nemzetségek területein belül minden nagycsaládnak megvolt a saját területe, így egy izraelita nevének társadalmi egységek

1 Vö. Rózsa Huba, *Ószövetségi bevezető,* Budapest 1993, 26.

2 Így Manassze törzséhez tartozott Szám 26,31–33 szerint Sekem, Hefer és Tirca nemzetsége.

révén történő azonosítása egyúttal területi azonosítást is jelentett, vagyis nemcsak azt lehetett tudni, hogy melyik törzshöz, nemzetséghez, nagycsaládhoz tartozott, hanem azt is pontosan tudni lehetett, hogy hol élt.[3]

A tízparancsolat Második Törvénykönyvben található leírása[4] rövid felsorolást tartalmaz arra vonatkozóan, hogy mi az, amit nem szabad megkívánni. Ezek között szerepel a felebarát földterülete is, ami abban a korban a család és a nemzetség szempontjából nagyon fontos tulajdon volt.[5]

A nagycsalád az ószövetség idejének legalapvetőbb társadalmi egységét alkotta, amely a modern kori családhoz képest sok szempontból jóval kiterjedtebb volt. A *textus masoreticus* a család jelölésére a ház *(bajit)* szót vagy „az apám háza" *(bét 'ab)* kifejezést használja. Ez utóbbi utal a nagycsalád patriarkális jellegére. A nagycsalád elnevezés azért is találó, mert 30–50 személy tartozhatott hozzá. Ennek a közösségnek a vezetője a családfő (az atya, *ab*) volt, aki a család minden egyes személyére és eseményére döntő szereppel bírt, hiszen ő képviselte a nagycsaládot a külvilág előtt. A többgenerációs nagycsaládban a családfő mellett a feleség(ek), mint a fő- és mellékfeleségek is fontos szereppel bírtak. A nagycsaládhoz tartoztak vérségi kötelék szerint a tőlük született gyermekek, fiúk és lányok (*banim* és *banot*) egyaránt, mint ahogy a családfő által adoptált gyermekek is. Más rokonok[6] mellett olyan személyek is a nagycsalád részét képezték, akik nem álltak vérségi kötelékben sem a családfővel, sem a feleségeivel. A szolgák és szolganők (*'abadim* és *'amahot*) alatt olyan eladósodott, szolgaságba került izraelitákat érthetünk, akik földbirtokkal nem rendelkeztek, illetve adósságukat munkavégzéssel törlesztették. De a nagycsaládba mint társadalmi-gazdasági egységbe tartozott a levita *(lévi),* az idegen *(gér)* és a jövevény *(tosab)* is, akik számára a nagycsalád nyújtotta az élet folytatásának lehetőségét. Olykor az izraelita törvénykezés a nagycsalád védelmi funkcióját előtérbe helyezve határozta meg, hogy – különösen is a nők közül – ki tartozik még a nagycsaládhoz: a meg nem házasodott lány, a gyermektelen özvegy és az elvált asszony.[7]

---

3 Vö. Wright, C.J.H., „Family", in Freedman, D.N. (ed.), T*he Anchor Bible Dictionary Volume 2 D-G,* New York 1992, 761–762.

4 Vö. MTörv 5,21: „Ne kívánd meg felebarátod feleségét, se házát, se mezejét, se rabszolgáját, se rabszolganőjét, se marháját, se szamarát; semmit se, ami az övé".

5 Vö. Dearman, J.A., „The Family in the Old Testament", in *Interpretation* 2 (1998) 117–118.

6 A patriarkális szemlélet miatt a férfioldalhoz tartozó rokonságot tartották számon, mint a férfi oldaláról a nagybácsit és a nagynénit (*dod* és *doda*), ez utóbbi többnyire a nagybácsi felesége, de néha a férfi lánytestvére volt.

7 Rózsa Huba, „A házasság és a család a bibliai hagyományban", in *Teológia* 3–4 (2011) 215–216.

3. Az ószövetségi család etiológiája

A bibliai elbeszélések közül a második teremtéselbeszélés (vö. Ter 2,4–3,24) a család etiológiáját mutatja be az emberi társadalom legalapvetőbb közösségeként. Míg a Szentíráson kívüli ősi elbeszélések elsősorban azt mutatják be, hogy egy-egy istenségnek milyen szerepe van a teremtésben, esetleg, hogy egy jelentős templomot hoztak létre, addig a bibliai elbeszélés az Isten és ember, valamint a férfi és nő közötti kapcsolatra helyezi a hangsúlyt. Ez utóbbi a Ter 2,23–24-ben a család etiológiáját tartalmazza. Ádám örömteli felkiáltása a Ter 2,23-ban azt fejezi ki, hogy az addig megismert állatvilághoz képest a nőben magához hasonló segítőtársat talált. A neve éppen azért feleség *('issah),* mert a férfiból *('is)* vétetett. A következő vers az elbeszélő műveként a férfi és nő fizikai kapcsolatának jelentőségét mutatja be: „Ezért elhagyja a férfi apját és anyját, a feleségéhez ragaszkodik, és egy testté lesznek" (Ter 2,24). Az „egy test" kifejezés a héber *ehad basar* fordítása. A *basar* szó az előző versben is szerepelt, amit a magyar fordítások a „hús" szóval szoktak visszaadni.[8] A férfi és a nő egy testté válásának kijelentése sok exegéta szerint a házasság intézményét jelöli. Az ószövetségi Szentírásban a *basar* azonban a rokoni kapcsolatok kifejezője is. Nem véletlenül olvasható a MTörv 28,53-ban, hogy „megeszed saját méhed gyümölcsét, fiaid és lányaid húsát". Az egy testté válás tehát többet jelent, mint a házasság, hiszen feltételezi a gyermekekkel való rokoni kapcsolat kialakulását, a családot. Az egy test ezért nemcsak a szülők fizikai egyesülésének a kifejezése, hanem a tőlük származó utódoké is, akik részesülnek a szülők testi voltában. Ez a családetiológia nem tekinthető azonban kizárólagosan gyermeknemző parancsként, mintha erre a szövegre az egyetlen hívő válasz a házasság és a nemzés lenne. Maga Jézus Krisztus is azt tanította, hogy a házasságot és a családot a mennyek országának fényében kell nézni (vö. Mt 19,1–12). Ez azt is magában foglalja, hogy a családot nem szabad bálványozni. A teremtés kezdetekor az egy testté válás, a család kifejezi az egész emberi közösség létrehozását és azt is, hogy az ószövetség idejében a közösség az egyén felett áll.[9]

---

8 Ter 2,23: „Az ember ekkor azt mondta:»Ez végre csont az én csontomból, és hús az én húsomból! Legyen a neve feleség, mert a férfiből vétetett«".

9 Vö. Dearman, *op. cit.,* 118–119.

4. A család társadalmi funkciója

Az izraelita honfoglalás során Palesztinában jelentős társadalmi változás következett be. A hierarchikus berendezkedésű, kánaánita városállamokat – amelyekben a gazdag, felső társadalmi réteget egy igen széles, szegény népréteg tartotta el – egy rokoni csoportokat magába foglaló egalitariánus rendszer váltotta fel, ahol eredetileg nem volt egy központi, elit réteg. Sámuel próféta a néphez intézett beszédében óvta is őket a hierarchikus társadalomtól megemlítve az Egyiptomban elszenvedett tapasztalatokat (vö. 1Sám 8,10–18). A testvéri szolidaritás a királyság létrejöttét követően is megmaradt Izraelben, elsősorban a kisebb rokoni közösségekben, a nagycsaládokban és a nemzetségekben. Ezek voltak azok a közösségek, ahol az egyén megtalálta helyét Izrael közösségén belül, és ahol az Isten iránt is megtanulta kötelezettségeit.[10]

4.1. A nemzetség *(mispaha)* társadalmi-gazdasági szerepe

Egyet kell értenünk Gottwald izraelita nemzetség *(mispaha)* fogalmának meghatározásával,[11] amennyiben annak védelmező és támogató szerepét emelte ki a hozzá tartozó nagycsaládok iránt. Ezt a szerepet a *go'el,* vagyis a megváltó rokon töltötte be. Feladatának határát a nemzetség alkotta, ahogyan ez a Lev 25,49-ből egyértelműen kiderül: a védelmezés elsődleges felelőse a fiútestvér, akit a nagybácsi, majd az unokatestvér követ. Legvégül a nemzetség *(mispaha)* „minden teste", vagyis mindazok a férfiak, akik a nemzetségen belül rokoni kapcsolatban állnak a szükséghelyzetbe került személlyel. Mindig az aktuális helyzettől függött a *go'el* konkrét feladata.

Először is az ő kötelessége volt a meggyilkolt rokont megbosszulni (vö. Szám 35,19). Ennek a feladatnak természetesen elrettentő szerepe volt a nemzetség tagjai védelme érdekében, de olykor kontrapoduktív is lehetett (vö. 2Sám 14,4–11).

Másodszor, a *go'el* kötelessége volt fiúörököst nemzeni a gyermektelenül elhunyt rokon számára (vö. MTörv 25,5–10). Ez az úgynevezett levirátusi, vagyis sógorházasság keretén belül történt, amelynek célja az elhunyt nevének és tulajdonának megőrzése volt egy fiúgyermek nemzésével, aki az

10 A nemzetség és a klán egymáshoz való viszonyával kapcsolatban megoszlanak a vélemények, lásd Haag, Herbert, *Bibliai lexikon,* Budapest 1989, 1319.

11 Gottwald szerint a nemzetség „a kiterjedt családok védelmi társulása", vö. Gottwald, N.K., *The Tribes of Yahweh,* Maryknoll 1979, 267.

elhunyt fiának és örökösének számított, noha testileg nem az elhunyt volt az apja. Ez a törvényi előírás azonban – úgy tűnik – a hétköznapok során nem volt mindig közkedvelt. Rút könyvében találunk példát arra, hogy az elhunyt Elimelek földjének megváltására azért nem került sor, mert a Boászt rokoni fokban megelőző, legközelebbi rokon, a *go'el* nem akarta elvenni Rútot. Ennek az volt az oka, hogy ha elvette volna Rútot, akkor meg kellett volna fizetnie a föld árát, s a gyermek kiskorúsága idején a fenntartást is neki kellett volna állnia. Amikor a Rúttól született gyermekük felnőtté vált volna, akkor a föld térítésmentesen átkerült volna az ő tulajdonába. A történetben Boász *go'el*-ként mind a föld megváltását, mind Rút feleségül vételét vállalta, s ezzel igen dicséretreméltó dolgot tett.

Harmadszor, a *go'el* kötelessége volt a nemzetségen belüli földterület megváltása (vö. Lev 25,23–28). Abban az esetben, ha egy rokon elszegényedett, és kényszerűségből el kellett adnia földjének egy részét vagy egészét, a megváltó rokon feladata volt annak vagy előzetes, vagy – amennyiben már egy nemzetségen kívüli ember tulajdonába került – utólagos megváltása. Mindkét esetben az örvendetes évig a *go'el* tulajdona maradt a föld, majd akkor visszakerült a nagycsalád tulajdonába.

Negyedszer, a *go'el* feladatai közé tartozott az is, hogy eltartsa vagy megváltsa az elszegényedett vagy rabszolgasorba került rokont. Ez a kötelesség magába foglalta a kölcsönmentes hitel nyújtását, a teljes eltartást, illetve a rabszolgaságból való megváltást, amennyiben az elszegényedett rokon vagy annak eltartott családtagjai nemzetségen kívüli személy szolgaságába kerültek (vö. Lev 25,35–55).

4.2. A nemzetség (*mispaha*) katonai szerepe

A Szám 1 és 26-ban található listák, amelyek a nemzetségeket és nagycsaládokat sorolják fel, katonai szempontot tükröznek: minden nemzetségnek kötelessége volt megfelelő számú harcos kiállítása háború idején. Az *'elep* héber szó nemcsak az „ezer" számnevet takarja, hanem az egyes nemzetségek katonai egységét is. Ideális esetben ez ezer lett volna, de a valóságban ennél csak sokkal kisebb létszámú harcost tudtak szükség esetén a háborúba küldeni. Gedeon midianiták elleni küzdelme tanúskodik arról,[12]

12 Vö. Bír 6,34–35: „Ekkor az Úr lelke megszállta Gedeont, mire ő megfújta a harsonát, s összehívta Abiézer házát, hogy kövesse. Követeket küldött egész Manasszéba, s azok is követték, más követeket pedig Áserbe, Zebulonba és Naftaliba, s azok is csatlakoztak hozzá".

hogy a hadba hívás a saját nemzetséggel kezdődött, majd a saját törzs többi nemzetségével folytatódott, s végül a többi törzs nemzetségeihez fordultak. A nemzetségen belül természetesen a nagycsaládoknak kellett harcosokat küldeni, mint ahogyan Saul filiszteusok elleni küzdelméhez is Jessze három fiát küldte a nyolc közül, valamint még ellátmányt is az ezredesnek (vö. 1Sám 17,12–19). Így a nemzetségen belül a megváltás kötelezettsége mellett háború esetén a megfelelő létszámú harcos rendelkezésre bocsátása is a rokoni kötelezettségek közé tartozott. Mindkettőre úgy tekintettek, mint Jahve iránti alapvető kötelezettségükre.

4.3. A nagycsalád (*bet 'ab*) gazdasági szerepe

Társadalmi szempontból a nagycsalád a legfontosabb egység volt, amely minden izraelita számára biztonságot nyújtott a Jahvéval szövetségben álló Izrael népén belül. Gazdaságilag is kiemelkedett a nagycsalád szerepe, mivel Izrael földbirtokrendszerének legalapvetőbb részét alkotta. Minden családnak megvolt a saját földje, amely önellátást biztosított számára. Ennek a földbirtokrendszernek a fenntartása az elidegeníthetetlenség elve révén működött. Bár olykor szükségből meg kellett válniuk a föld egy részétől vagy egészétől, de az semmiképpen sem fordulhatott elő, hogy a családi földbirtok véglegesen kikerült volna a nagycsalád kezéből. Nincs egyetlen példa sem az ószövetségi Szentírásban arra, hogy valaki önként, véglegesen megvált volna a családi földbirtoktól. A Szentírásban szereplő földvásárlások a megváltó rokon földvásárlását vagy eladósodás miatt történt, nem önkéntes földeladást, esetleg nem izraelita személyek földjének eladását írják le. Annyira fontos volt a nagycsalád saját földbirtokának megtartása, hogy semmiféle felirat sem maradt fenn izraelita földbirtok adásvételről, míg számos kánaánitáéról igen. A jogszerű tulajdonosváltásnak egyetlenegy módja volt: a nagycsaládon belüli öröklés. Az 1Kir 21-ben találunk példát arra, hogy Nábót szőlőjének megszerzése magának a királynak sem volt lehetséges törvényes módon. Ez a történet ugyanakkor igazolja Sámuel szavait, aki a nép által követelt királyság megjelenésével az addig békés, testvéri társadalom negatív irányban történő változását látta. A Szám 27,1–11 történetileg alapozza meg a földbirtok nemzetségen belül maradását. Ha valaki fiú nélkül halt meg, a lányai örökölhették a földet, ha lányai sem voltak, akkor a testvérei, ha testvérei sem voltak, akkor az apjának testvérei, s ha azok sem voltak, akkor a legközelebbi rokon kaphatta meg azt.

A föld végleges elidegeníthetetlenségét szolgálta a nemzetségen belüli megváltás kötelezettségén kívül az örvendetes esztendő is. Ez utóbbi arra volt hivatott, hogy megakadályozza az elszegényedett, eladósodott, földjeiktől megfosztott, rabszolgasorsba került nagycsaládok végleges nyomorba taszítását, míg egy jobb módban élő nagycsalád vagyona az elszegényedett nagycsaládoktól megszerzett földek révén tovább nőtt. Ennek az egyenlőtlenségnek a megszüntetésére ötvenévenként kerülhetett sor, amikor a rabszolgasorba jutott családtagok felszabadultak és a nagycsalád földje is visszakerült eredeti tulajdonosához.

4.4. A nagycsalád jogi szerepe – a belső igazságszolgáltatás

A törvény és az igazságszolgáltatás egész Izraelben kiemelkedő szereppel bírt, amelyről az ószövetségi Szentírás egésze tesz tanúságot. A nagycsaládot illetően ez kétféle módon nyilvánult meg: a nagycsaládon belüli belső igazságszolgáltatásban és a nagycsaládon kívüli nyilvános igazságszolgáltatásban.

Egy nagycsalád vezetője bizonyos esetekben önállóan, családon kívüli tekintély nélkül hozhatott jogi döntéseket. Ezen esetek közé tartozott a házasság és a válás, valamint a szolgákat érintő ügyek a gyilkosságon és a fizikai sérülésen kívül, végül a szülői büntetés. A büntetéshez nem volt elégséges a gyanú, mint ahogy azt az engedetlen fiúval kapcsolatos törvény[13] is bizonyítja: csak akkor kerülhetett a fiú ügye nyilvánosságra, a vének elé, ha a fiú engedetlensége már jó ideje fennállt, és ezt mindkét szülő egyöntetűen tanúsította. A nagycsalád alkotta azt az elsődleges jogi közeget, amelyben egy izraelita születésétől fogva egészen sokáig, apja haláláig maradt.

4.5. A nagycsalád jogi szerepe – a külső igazságszolgáltatás

A nagycsaládok vezetői nemcsak a saját családjukon belül végeztek jogi tevékenységet, hanem azon kívül is, a helyi közösségben, a kapunál. Annak ellenére, hogy az ószövetségi Szentírás sohasem pontosítja a kapunál jogi szolgáltatást végző vének személyét vagy képességeit – így ez vita tárgya a bibliakutatók körében –, mégis azt mondhatjuk, hogy a vének közé a nagycsaládok idős, tekintélyes vezetői tartoztak. Ez volt nyilvános feladatuk csúcspontja. Jób könyvének 30. fejezete negatív előjellel támasztja ezt alá:

13 Vö. MTörv 21,18–21.

Jób gyermekei és vagyona elvesztését követően már nem tartozott a helyi jogi közösség tagjai közé. A nagycsaládok nagy száma biztosította a külső jogszolgáltatás demokratikus voltát, míg sok nagycsalád elszegényedése nemcsak a föld és a tulajdon elvesztését jelentette, hanem magával hozta a kapuknál a kevés gazdag nagycsalád jogszolgáltató erejének növekedését is. Az isteni jog és igazságszolgáltatás képviselőiként ezekben az esetekben a próféták mondták el kritikájukat. Bár megpróbálta, Jozafát sem tudta megállítani ezt a folyamatot (vö. 2Krón 19,4–11).

4.6. A nagycsalád tanító szerepe

Mint legalapvetőbb társadalmi egységnek, a nagycsaládnak – s azon belül is elsődlegesen a nagycsalád vezetőjének – volt a feladata az is, hogy eszköze legyen a hit, a törvény, a nemzeti hagyományok és történelem továbbadásának. A MTörv 32,46–47 nemcsak a családfőt szólítja fel a nemzeti identitáshoz tartozó ismeretek átadására és megtartására, hanem meg is indokolja azt a következmények bemutatásával: ezáltal lesz lehetőségük hosszú ideig élni az ígéret földjén.[14] Azt határozottan állíthatjuk, hogy Izrael történetének korai szakaszában kiemelkedő szerepe volt a törzseknek az izraelita törvény kialakításában és annak fejlődésében, mint ahogy a nagycsaládoknak és a nemzetségeknek is annak megőrzésében. A nagycsalád szintjén megnyilvánuló családfői tanításnak jelét a kérdést és választ egyaránt tartalmazó öt bibliai szövegben[15] találjuk. A „Ha pedig a fiaitok azt kérdezik majd tőletek… – mondjátok nekik…” formula liturgikus jellege nem zárja ki azt, hogy a hétköznapi életben is eszköze volt a családon belüli atyai tanításnak sajátos eseményekre és megemlékezésekre vonatkozóan. Ez az öt bibliai szöveg Izrael üdvtörténetének kiemelkedő eseményeihez kötődik: az Egyiptomból való kivonuláshoz, az ígéret földjére való eljutáshoz és az arra való megemlékezéshez, hogy Izrael népe megkapta Jahvétól a Törvényt. A nagycsalád jelentősége ezen dolgok ismeretének megőrzésében és megértésében alapvető volt.

---

14 Vö. MTörv 32,46–47: „ezt mondta nekik: »Vessétek szívetekbe mindezeket a szavakat, amelyekkel ma tanúságot teszek ellenetek, s parancsoljátok meg fiaitoknak, hogy tartsák emlékezetükben ezeket, s tegyék meg és teljesítsék mindazt, ami ebben a törvényben írva van, mert e parancsokat nem hiába kaptátok, hanem azért, hogy általuk életetek legyen, s teljesítésük fejében hosszú ideig lakjatok azon a földön, amelynek elfoglalására átkeltek a Jordánon.«”

15 Vö. Kiv 12,26–27; 13,14; Józs 4,6–7; 21-22; MTörv 6,20–21.

Az atyai tanításon keresztül tudták meg, hogy minden elsőszülöttet az Istennek kellett szentelni. Ennek a rítusa összekötő kapocs volt az izraelita nagycsalád élete és a Jahvéval való nemzeti kapcsolat között, és szimbolikus módon egész Izrael Jahvéhoz tartozását fejezte ki, mivel az Isten Egyiptomban megmentette a zsidók elsőszülött fiúgyermekeit a haláltól, s a Szám 3,13 szerint akit Isten megment a haláltól, az őhozzá tartozik. Az elsőszülött fiúgyermek pedig az azt az egészet szimbolizálta, amelynek része volt, így egész Izrael Istenhez tartozott. Ugyanakkor az elsőszülött fiúgyermek a következő generáció képviselője is volt, akit az Isten magának követelve kifejezte a szövetségi kapcsolat érvényét az új nemzedékre is. A zsoltáros imádságában ez így nyilvánul meg: „Király az Úr mindörökké, a te Istened, Sion, nemzedékről nemzedékre" (Zsolt 146,10). Ez a rítus Izrael üdvtörténetének egyik legfontosabb eseményére emlékeztetett, az Egyiptomból való kivonulásra, amelyet a zsidó húsvéttal együtt a nagycsalád kötelékén belül kellett megélni és megőrizni.[16]

A Második Törvénykönyv szerint a gyermekek kötelessége, hogy az atyjukat mint a hagyomány őrzőjét kérdezzék (vö. MTörv 32,7). A nagycsalád vallási tanításának jellegzetessége az emlékezés, a megőrzés és az átadás. A bölcsességi irodalom is kifejti, hogy az atya átadja a tudását a fiának, de ez csak akkor sikerülhet, ha a gyermeke hallgat rá, és nem ostoba (vö. Péld 10,1). Míg a szülő szereti a gyermekét, és törődik vele minden szempontból, addig fordítva nem feltétlenül igaz. Ezért a szülők tiszteletének parancsa[17] szilárd alapot képez a tanítás átadására vonatkozóan is, ugyanakkor a bölcs még felszólítja a fiakat arra, hogy a megöregedett szülőt támogassák, és az értelmét vesztett atyát ne nézzék le (vö. Sír 3,14–15). Izrael vallási örökségének megőrzését a Második Törvénykönyv a korábbi hagyománynyal szemben a pogány nőkkel történő házasság megtiltásával igyekezett elérni (vö. MTörv 7,1–4). A tilalom oka a bálványimádás elkerülése volt. A helyzet a babiloni fogság után még rosszabbá vált, valószínűleg azért, mert a hazatérők többségében férfiak voltak. A vegyesházasság tilalma nemzeti-vallási jelleggel bírt.[18]

Jézus, Sirák fia könyvében – mint az izraelita bölcsességi irodalom képviselőjében – a hétköznapi életben való boldoguláshoz kap segítséget a

16 Vö. Wright, *op. cit.*, 762–765.

17 Vö. Kiv 20,12; MTörv 5,16; Lev 19,3.

18 Vö. Cattaneo, E., „La famiglia, luogo di educazione alla fede secondo la Bibbia", in *La civiltà cattolica* 4 (2014) 49–51.

nagycsalád minden tagja, szülők és gyermekek egyaránt. A bölcs ember jellemzője az istenfélelem, de a szülők tiszteletének dekalógusban található parancsa is megerősítést nyer. A szülők feladataként a gyermekek nevelését írja elő, ami akkor lehet sikeres, ha a gyermeke okos, és hallgat a szavára (vö. Sír 22,3–5). A patriarkális szemlélet miatt a házastársi kapcsolatról szóló részben a férj áll előtérben, mint ahogy a megfelelő módon megélt családi életre vonatkozó szakaszban is (vö. Sír 7,22–26) A jó asszonyra vonatkozó erénykatalógus mellett a rossz nővel kapcsolatos figyelmeztetés sem hiányzik ebből a könyvből.[19]

4.7. A nagycsalád szövetségben betöltött szerepe

A nagycsalád alapvető fontosságát jelzi, hogy az izraelita rokonság és társadalmi struktúra alapegységeként katonai és jogi jellegzetességekkel bírt. Ugyanakkor Izrael földbirtokrendszerének is meghatározó gazdasági egysége volt, amelyhez a jogok, a felelősség és a feladatok sokasága is hozzátartozott. Végül, de nem utolsósorban kiemelkedő szerepe volt a nagycsaládnak a Jahvéval kötött szövetség megélésében és megőrzésében. Ezért nem lehet csodálkozni azon, hogy minden támadás, amely Izrael népét érte, és veszélyeztette a társadalmi-gazdasági szerkezetet, kihatott a Jahvéval kötött szövetségre is, és egyúttal ártott az alapot képező nagycsaládoknak is. A Törvény és a Próféták nem véletlenül igyekeztek védeni a nagycsaládokat. A dekalógus parancsolatai közül a szülők tiszteletének parancsa és a paráznaság tiltása a nagycsaládok belső védelmét nyújtotta, amennyiben megvédte az atyai tekintélyt és óvta a nagycsalád szexuális integritását. Ezzel szemben a lopás, valamint a felebarát tulajdona megkívánásának tilalma kívülről védte a nagycsaládot, nehogy részben vagy teljesen megszűnjön gazdasági ereje.

Salamon uralkodásától kezdve a korábbi izraelita társadalmi-gazdasági szerkezetben változás következett be. Salamon közigazgatási tevékenysége során az északi országrészt 12 kerületre osztotta.[20] Ez szembement az ősi Izrael gazdaságilag önellátó háztartásaival, a föld pártatlan felosztásával és a védelmi rendszerrel. Salamon közigazgatási rendszere figyelmen kívül hagyta a korábbi rokoni csoportokat, a földvásárlások felváltották az

19 Vö. Xeravits Géza, *Morzsák Dánieltől Bárukig – Újabb tanulmányok a korai zsidóság irodalmáról,* Budapest 2009, 43–52.

20 Vö. Rózsa, *Ószövetségi bevezető,* 32–33.

elidegeníthetetlenség alapelvét. Az adók és a kényszermunka bevezetése a kánaánitákon keresztül áttételesen mindenképp érintették az izraelitákat is. Salamon kereskedelmi kapcsolatainak segítségével a gazdagok vagyona még inkább növekedett, akik a szegények rovására tovább növelték anyagi előnyüket. A prófétai kritikák (vö. Iz 5,8–10) nemcsak azért hangzottak el, mert ebben a helyzetben Jahve és a törvény ellen cselekedtek, hanem azért is, mert ez veszélyt jelentett a Jahvéval kötött szövetség egészére (vö. Mik 2,1–3).[21]

5. Házasság a bibliai Izraelben

A nagycsalád jogkörébe tartozott a házasság, amely rendszerint a nagycsaládok között köttetett, valamint a nagycsaládon belül a nem tiltott rokoni kapcsolatok esetében. A házasságkötésre túlnyomórészt a nemzetségen belül került sor. A földbirtok nemzetségen belül tartásának elve tette szükségessé azt, hogy egy fiútestvér nélküli lánynak kötelező volt az apjától örökölt föld miatt törzsön belül házasodni (vö. Szám 36). A nemzetségen belüli házasságnak vannak kivételei: a nemi erőszakot szenvedett nő, illetve a háborús foglyokhoz tartozó nő házassága. Az ószövetségi Szentírás idegenekkel kötött házasságokról is beszámol, amelyeknek oka lehetett az anyagi szükséghelyzet vagy akár a királyság érdeke. A Második Törvénykönyv egyértelműen tiltja az őslakosokkal történő házasságkötést. A babiloni fogság után mind Ezdrás vallási, mind Nehemiás politikai reformja lépéseket tett a vegyesházasságok ellen, hogy megakadályozza a Jahvétól való elfordulást a pogány istenek felé.[22] A Ter 2,24 mellett a próféták Jahve és Izrael kizárólagos kapcsolatát a házasság szimbolikájával leíró eszköztára is a monogámia ideálját támasztja alá. A többnejűségre is van példa, a többférjűségre nincs! A többnejűségben rejlő veszélyekre a törvény és néhány elbeszélés is figyelmeztet (pl. feleségek rivalizálása, gyerekek versengése). A többnejűség a tekintély és a hatalom szimbólumaként szerepel a Szentírásban, noha a MTörv 17,14–17 elítéli azt.

A nagycsaládok tagjainak házasságkötése ajándékozással is társult, ami tovább erősítette a családok közötti kapcsolatot. A héber *mohar* kifejezés a hozomány vagy jegyajándék, azt a pénzösszeget jelenti, amit a vőlegény

21 Vö. Wright, *op. cit.*, 765–766.
22 Vö. Alszeghy Zoltán, *A házasság*, Szeged 1994, 17.

a menyasszony apjának adott. Az általánosan elterjedt vélemény ellenére a Szentírás nem tekintette a feleséget ingóságnak, amit adni-venni lehet. Így a feleséget meg kell különböztetnünk a lányoktól, akik apjuk tulajdonát képezték a házasságkötésig, amely után megváltozott a státuszuk. A feleséget nem lehet összehasonlítani az ágyasokkal sem, akiket rabszolgaként vásároltak, törvényileg és társadalmilag is teljesen más volt a feleségek helyzete.

A MTörv 24,1–4 szerint a válás megengedett volt Izraelben, de ez a törvény egyáltalán nem terjedt ki minden részletre, mivel a válás is a nagycsalád jogkörébe tartozott. Ez a törvény inkább az elvált nő számára nyújtott védelmet, mivel előírta egy válólevél kiadását, amelynek segítségével a nőnek lehetősége volt újra házasodni a házasságtörés vádja nélkül. Továbbá, nem térhetett vissza az első férjéhez, miután egy másik férfival kötött házasságot. Ez megvédte a nőt attól, hogy lekezelően bánjanak vele. Noha a mózesi törvény lehetővé tette a válást, Izrael hitében ez nem tükröződött: Malakiás szerint az Isten gyűlöli a válást (vö. Mal 2,13–16).[23]

6. Gyerekek a nagycsaládban

Az ószövetség népe az Istennel való békés, harmonikus kapcsolat földi megerősítését a hosszú, egészséges életben, a tisztes vagyonban és a sok utódban látta. A gyermeket az Isten ajándékának, az Isten áldásának tekintették, ezért a gyermektelenség vagy a gyermekek halála óriási tragédiát jelentett. A népes utód nemcsak az Ábrahámnak tett ígéret része volt,[24] hanem a Sínai-hegyi szövetségkötésé is. A szülők tekintélyének (vö. tízparancsolat) meglétéhez elengedhetetlen volt a gyermekek részéről az engedelmesség és a tisztelet. A nagycsalád mint egész fontosabbnak számított, mint annak egy tagja, amit jól érzékeltet a makacs fiú esetéről szóló törvény (vö. MTörv 21,18–21).

Több törvény alapján azt mondhatjuk, hogy az ószövetség idején a gyermeket jogi szempontból az apja tulajdonának tekintették, és meghatározható anyagi értékkel bírt. A mózesi törvény már megszületése előtt védte a gyermek életét, ezért abban az esetben is, ha nem szándékosan ártottak neki, kártérítéssel tartoztak az apjának (vö. Kiv 21,22). A lányok anyagi

23 Vö. Wright, *op. cit.*, 766.
24 Vö. Wilts, H., *Bibliai családok – Házasság és családi élet a Bibliában,* Budapest 1988, 28.

értéke a *mohar*-hoz, a jegyajándékhoz kötődött, amit az apja a házasságkötéskor kapott meg. Ha valaki a szűz leányt megerőszakolta, ki kellett fizetnie ezt az összeget. Akkor is erre került sor, ha a férj jogtalanul vádolta meg feleségét, és bebizonyosodott az ártatlansága (vö. MTörv 22,13–19). A Szentírásban találunk példát arra is, hogy az apa eladta a lányát rabszolgának, néha ágyasnak. A gyermekek eladásának oka a sérülés vagy „elértéktelenedés" mellett még a család eladósodása lehetett.

Vitatni lehet, hogy az apának minden esetben korlátlan hatalma lett volna a gyermekei fölött. Noha a patriarkális korban jogilag az apa ura volt a gyermekei életének, csak egy alkalmat találunk, amikor egy családfő a menyét a halálba küldte, ami végül azért nem valósult meg, mert kiderült, hogy Támár éppen Júdától van áldott állapotban (vö. Ter 38,24–26). A patriarkális kor utáni időből viszont egyáltalán nem található olyan bibliai elbeszélés, amelyben a családfő halálra ítélné a gyermekét. Ellenkezőleg, a makacs fiúról szóló törvény korlátozza a családfő hatalmát, mivel a vének előtt mindkét szülő egyöntetű tanúságtételére volt szükség ahhoz, hogy a gyermek törvényesen halálbüntetésben részesüljön.

A gyermekek feláldozása alapjaiban különbözik a családfőnek fenntartott legális kivégzéstől. Az áldozatbemutatás során egy jogilag ártatlan gyermek életének kioltására kerül sor vallásos vagy kiengesztelő rítus keretében. Noha a Jahve-kultusznak nem képezte részét a gyermekáldozat, a Szentírás tanúsága szerint mégis előfordult néhányszor. Jefte lányának feláldozásán kívül (vö. Bír 11) Ácház és Manassze idején fordult ez elő Jeruzsálemben (vö. 2Kir 16,3; 21,6), valamint Szamaria elpusztítását követően az északi országrészben, amelyet az Asszír birodalom hatásaként tarthatunk számon. A gyermekáldozat elítélése egyetemleges az ószövetségi Szentírásban.

Izraelben nem a „korporatív személyiség" miatt fordultak elő azok az esetek, amikor a szülő bűnéért vagy vele együtt vagy helyette a gyermek szenvedett halált. Mivel egyetlen eset sem bír jogi kerettel, ezért inkább a család szolidaritásának tekinthetjük azokat, amelyek a szövetség súlyos megszegése vagy a vérbosszú miatt következtek be. A mózesi törvény mind elméletben, mind gyakorlatban tiltja a közösségi vagy helyettesítő büntetést. Az öklelő ökörre vonatkozó törvény (vö. Kiv 21,28–32) nem tesz különbséget felnőtt és gyermek áldozat között, valamint eltér az ókori Közel-Kelet törvényeitől arra vonatkozóan, hogy az ökör gazdája helyett nem lehetett a gyermekét büntetésben részesíteni, ha az ökör egy gyermeket sebzett meg. Ehhez hasonlóan eltért a mózesi törvény az asszír törvénytől,

a vetélés okozása miatti kártérítést nem lehetett a kárt okozó gyermekének büntetésével helyettesíteni. Általános érvényű a MTörv 24,16 törvénye: „Nem szabad kivégezni apát gyermekei miatt, gyermeket apja miatt: mindenki csak a maga bűnéért lakolhat halállal". Ezt a törvényt idézve és erre tekintettel Amaszja nem végeztette ki apja gyilkosának gyermekeit (vö. 2Kir 14,5–6).

Bár a gyermekek szüleik tekintélye alatt álltak, és jogilag a tulajdonuknak számítottak, valamint komoly büntetést is kaphattak, az ószövetségi Szentírás a nagycsaládokat úgy mutatja be, hogy azokban jelen volt a szeretet, az öröm és a tisztelet.[25]

7. Befejezés

Az ószövetségi család Izrael patriarkális társadalmi szerkezetének legalapvetőbb egysége, amelynek gazdasági és jogi szerepe hozzájárult a benne élő családtagok létének fenntartásához, Izrael egészéhez és Istenhez való kapcsolatuk teljes megéléséhez. A családon belüli tanítás az atyai tekintélyen alapult, amelyet a gyermekeknek tisztelettel és engedelmességgel kellett fogadniuk. A Szentatya által meghirdetett család évében példaértékű a keresztények számára is a hit megőrzésének és továbbadásának hűséges és kitartó módja.

25 Vö. Wright, *op. cit.*, 766–768.

Kocsis Imre

A család Lukács evangéliumában

Tartalom: Bevezetés; 1. Jézus családja; 2. Jézus tanítása a családról; 2.1. A házasság felbonthatatlansága; 2.2. Családellenes megnyilatkozások?; 3. Befejező megfontolások.

Imre Kocsis: Family in the Gospel of Luke
For Christians, the books of the Bible – especially the Gospels – are the principal points of orientation. Therefore, an examination of these scriptures cannot be by-passed in relation to a single question that is crucial for Christians in their private or community life. Thus, it is only natural that inquiries concerned with the family should also give prominence to the Gospels. Although each Gospel contains passag-es with messages highly relevant to the family, the present paper is focused on the Book of Saint Luke. In fact, as a result of the volume of Luke's infancy narratives, this Gospel offers the largest amount of information on the circumstances of Jesus' family. At the same time, it would also seem useful to consider the texts of the other Gospels at some points (particularly, in conjunction with Jesus' pronouncements about divorce).

Bevezetés

Számunkra, keresztények számára a Szentírás könyvei, s kiváltképp az evangéliumok a legfőbb iránymutatók, ezért ezen iratok vizsgálatától egyetlen olyan kérdésnél sem tekinthetünk el, amely az egyéni és közösségi életünkben meghatározó jelentőségű. Magától értetődő tehát, hogy a családdal kapcsolatos vizsgálódásunk során is kiemelt figyelmet szentelünk az evangéliumoknak. Bár a családra vonatkozólag mindegyik evangéliumban találhatók fontos üzenetet hordozó szövegek, értekezésemben Szent Lukács könyvére összpontosítok. Ugyanis a lukácsi gyermekségtörténet terjedelme miatt Jézus családjának körülményeiről ez az evangélium tartalmazza a legtöbb információt. Ugyanakkor néhány ponton (főképp a válással kapcsolatos jézusi megnyilatkozásnál) a többi evangélium szövegét is hasznosnak tartom figyelembe venni.[1]

1 Az evangéliumok családdal kapcsolatos szemléletéről ügyes összefoglalást ad Jacques Dupont, „Jésus et la famille dans les évangiles", in Uő, *Études sur les évangiles synoptiques I,* Leuven 1985, 131–145.

1. Jézus családja

Miként említettem, Jézus családjáról főleg a gyermekségtörténetben (1,5–2,52) ír Szent Lukács. Persze fontos tudatosítani, hogy a gyermekségtörténet nem ad kimerítő beszámolót Jézus gyermekkoráról, hiszen csak néhány, kiemelkedően fontos eseményről van benne szó: nevezetesen Jézus születésének hírüladásáról (1,26–38), Jézus születéséről, körülmetéléséről, templomban való bemutatásáról (2,1–40), valamint a 12 éves Jézus húsvéti zarándoklásáról (2,41–52).[2] Ráadásul ezeknek az eseményeknek a bemutatása meglehetősen szűkszavúan történik. Annál nagyobb hangsúlyt kap Jézus kilétének és küldetésének a tudatosítása. Feltűnő a krisztológiai megnevezések sokszínűsége: Messiás (2,11.26), Üdvözítő (2,11), Úr (1,43; 2,11), Isten Fia (1,32.36). Lukácsot tehát a gyermekségtörténet megfogalmazásában elsősorban teológiai szempontok vezették.[3]

Mindazonáltal nem kétséges, hogy az evangélista korábbi információkat és hagyományokat dolgozott fel, s azokat formálta hitvalló történetekké.[4] Bár gyermekségtörténete nem teszi lehetővé, hogy a Szentcsalád életkörülményeiről és Jézus názáreti éveiről átfogó képet kapjunk, a legalapvetőbb szempontok mégis kiolvashatók belőle. Jézus személye mellett főleg Mária mint édesanya áll a figyelem középpontjában. Megtudjuk róla, hogy a galileai Názáretben lakott, s egy József nevű férfinak volt eljegyezve (1,26–27). A házasságkötés a korabeli palesztinai gyakorlat szerint két aktusból állt. Először az eljegyzést tartották meg, amely jogilag már házastársakká tette a feleket. Viszont a menyasszony továbbra is az apa házában és felügyelete alatt élt. Általában az eljegyzés után egy évre történt meg a voltaképpeni menyegző, amikor az új asszonyt ünnepélyes formában vezették be a férj házába.

Az eljegyzést követően, de még az egybekelés előtt Mária személyes kinyilatkoztatást kapott: Gábor angyal közvetítésével értesült arról, hogy Isten rendelése szerint a Messiás szülőanyja lesz (1,31–33), éspedig Isten Lelkének

---

2 A gyermekségtörténetben Keresztelő János születési körülményeiről is szó esik, de az értekezés témája nem igényli, hogy ezekről itt bővebben szóljunk.

3 Ez a gyermekségtörténet szerkezetéből is jól látszik. Vö. Kocsis Imre, *Lukács evangéliuma,* (Szent István Bibliakommentárok 2), Budapest ²2007, 18–19; Uő, „Simeon és Jézus találkozása a Lukács-evangélium alapján", in *Athanasiana* 47 (2018) 8–10.

4 Bővebb információ céljából vö. Liptay György – Rózsa Huba, *Krisztus Jézus született. Gyermekségevangélium Lukács és Máté szerint,* Budapest 1978, 46–53; Joseph A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke I,* (AB 28), New York 1981, 305–309; Walter Radl, *Der Ursprung Jesu. Traditionsgeschichtliche Untersuchungen zu Lk 1–2,* Freiburg – Basel – Wien 1996.

teremtő aktusa révén, férfi közreműködése nélkül (1,35).[5] A Józseffel való egybekeléséről Lukács külön nem ír, de a közös betlehemi útjuk – amely az összeírásra vonatkozó császári rendelet következménye (2,4–5) – mégis azt sejteti, hogy Máriának József házába való bevezetése ez idő tájt már megtörtént.

József személye Lukács gyermekségtörténetében meglehetősen háttérben marad. Az evangélista főleg a Dávidtól való leszármazást hangsúlyozza vele kapcsolatban (1,27). Ezzel azt tudatosítja, hogy Jézus a törvény szerint József fiának számít majd – erre a 3,23-ban külön utalás van –, és a törvény szerinti apa által lesz részese a dávidi leszármazásnak. A Mt 1,18–25 tanúsítja, hogy az őskeresztények olyan hagyományt is ismertek, mely szerint József külön megbízatást kapott az Úrtól arra, hogy Mária Szentlélektől fogant gyermekét tekintse saját fiának, és apaként gondoskodjék róla. Némileg meglepő, hogy Lukács erről a megbízatásról nyíltan nem ír. Ugyanakkor a 2. fejezetben minden nehézség nélkül használja az „apja és anyja" (*ho patér autu kai hé métér* 2,33), illetve „szülei" (*hoi goneisz autu* 2,41.43) megnevezéseket, s így jelzi, hogy Mária és József szülői feladatkört láttak el, és szülői tekintélylyel rendelkeztek.[6] Ugyancsak jelentős az a tény, hogy Mátéhoz hasonlóan (Mt 1,1–18) Lukács is Józsefen keresztül mutatja be Jézus őseit (3,23–38), bár a lukácsi nemzetségtábla nem a gyermekségtörténet része. Figyelemre méltó, hogy Lukács egyszerre tudatosítja azt, hogy József nem természetes apja Jézusnak („Azt tartották róla, hogy Józsefnek a fia" 3,23), és azt, hogy törvény szerinti apa lévén az ő genealógiája a meghatározó Jézusra vonatkozólag is.[7]

A családi életre vonatkozólag csupán néhány tömör megjegyzés található a gyermekségtörténetben. Mégis érdemes ezekre külön odafigyelni, mert lényeges üzenet rejlik bennük. Az egyik fontos szempont a szülői gondoskodás, amelyet főleg Máriával kapcsolatban hangsúlyoz az evangélista.[8] Feltűnő, hogy Jézus születését igen visszafogottan írja le Lukács, ám megfogalmazásából jól kivehető, hogy Mária egyszerre szülőanya és szerető édesanya: „Mária megszülte elsőszülött fiát, bepólyálta és jászolba fektette, mert nem jutott ne-

5 A szűzi fogantatás jelentőségét illetően vö. Joseph Ratzinger / XVI. Benedek, *A Názáreti Jézus. Harmadik rész: A gyermekségtörténet,* Budapest 2013, 53–58.

6 Figyelemre méltó az is, ahogyan Mária figyelmezteti tizenkét éves gyermekét, miután az a jeruzsálemi út során elmaradt tőlük: „Gyermekem, miért tetted ezt velünk? Íme, apád és én szomorúan kerestünk" (Lk 2,48).

7 A lukácsi genealógiáról rövid áttekintés nyújt, Kocsis, *Lukács evangéliuma,* 80–84.

8 Figyelemre méltó, hogy Máté gyermekségtörténetében Józseffel kapcsolatban kap nagy hangsúlyt a szerető gondoskodás és oltalom témája. Ez a tény igen meghatározó abban, hogy Ferenc pápa a 2021-es esztendőt Szent József évének nyilvánította.

kik hely a szálláson" (2,7). Ugyancsak a gondoskodó szeretet jele az, ahogyan Mária figyelemmel kíséri mindazt, ami gyermekével kapcsolatos: mind a pásztorok szavait, mind a tizenkét éves Jézus kijelentését „megőrzi, és szívében elgondolkodik rajtuk" (2,19.51). A szülői törődés a vallási előírások betartását is magába foglalja. A születést követő 8. napon körülmetélik a gyermeket (2,21), a 40. napon pedig Mária, József kíséretében, tisztulási áldozatot ajánl fel a jeruzsálemi templomban, illetve bemutatja a kisded Jézust az Úrnak (2,22–24). Amikor Jézus tizenkét éves lesz, a Pászka ünnepének alkalmából „szülei" magukkal viszik Jeruzsálembe (2,41–42). Ezt a tényt általában úgy értelmezik, mint a törvényhez való szoktatás gyakorlatának alkalmazását. Fiúgyermekek a rabbinikus előírások szerint tizenhárom éves kortól kezdve voltak kötelezve a törvény megtartására, így a jeruzsálemi zarándoklatra is.[9] Ugyanakkor a rabbik azt javasolták a szülőknek, hogy a 12. életév betöltése után készítsék fel gyermeküket a törvény minden cikkelyének betartására.[10]

A családi életet illetően Jézus az utoljára említett elbeszélésben – a húsvéti zarándoklat történetében – válik aktív szereplővé. Az elbeszélés különleges nyomatékkal közli, hogy a tizenkét éves gyermek teljes tudatában van annak, hogy egyedülálló módon kapcsolódik Istenhez mint Atyjához. Azt a tényt, hogy szüleitől elszakadva a templomban marad, így magyarázza: „Nem tudtátok, hogy nekem Atyám dolgaiban kell lennem?" (2,49). Jézus számára tehát a mennyei Atya szándéka és akarata a mérvadó. Éppen ezért nagyon nagy jelentősége van annak a megjegyzésnek, amely az idézett, mély teológiai tartalmú mondat után következik: „Velük ment hát, lement Názáretbe, és engedelmeskedett nekik" (2,51). Az a Jézus, aki jól tudja, hogy alapvetően a mennyei Atyához tartozik, kész elfogadni a földi szülőknek való alárendeltséget. Számára az Atya akarata most éppen azt jelenti, hogy fenntartás nélkül vállalja a családi életet, s engedelmes gyermekként legyen jelen a József és Mária által fenntartott názáreti otthonban.

9 Vö. *Misna,* Nidda 5,6.

10 Vö. Paul Billerbeck – Hermann L. Strack, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch II,* München 1924, 144–147.

2. Jézus tanítása a családról

2.1. A házasság felbonthatatlansága

Jézus több vonatkozásban is újat hozott az Ószövetséghez viszonyítva. Az egyik leginkább figyelemreméltó és radikális újdonság a válással kapcsolatos állásfoglalása. Erről a szinoptikus evangéliumokon kívül Szent Pál is ír a Korintusiaknak címzett első levelében (1Kor 7,10–11). A téma Lukács evangéliumában is megjelenik, mégpedig abban a mondásban, amely a 16,18-ban olvasható:

> „Aki elbocsátja feleségét és mást vesz el, házasságot tör, és az is házasságot tör, aki férjétől elbocsátott asszonyt vesz el".

Az ószövetségi törvény engedélyezte, hogy a férj válólevél adásával elbocsássa feleségét. Erre vonatkozólag a MTörv 24,1 előírása az irányadó:

> „Ha valaki feleséget vesz, együtt hál vele, de aztán nem talál tetszésre nála az asszony, mert valami szégyenletes dolgot fedez fel nála, írjon neki váló levelet, adja kezébe és bocsássa el házából".

A válólevél, amellett, hogy a férjek önkényének bizonyos határt szabott, elsősorban az elbocsátott asszony védelmét szolgálta: a házasságtörés vádjától védte meg őt abban az esetben, ha új házasságot kötött.

A MTörv 24,1 a válólevél adását akkor teszi lehetővé, ha a férfi valami „szégyenletes dolgot" *('ervat dabar)* talál feleségén. A kifejezés értelmezése vitatott volt Jézus korában. *Sammaj* rabbi és iskolája szigorúbb álláspontot képviselt, s a „szégyenletes dolgon" a házasságtörést értette. *Hillel* és követői liberálisabban ítélték meg a kérdést: szerintük a „szégyenletes dolog" minden olyan dologra vonatkozik, ami a férj nemtetszését kiválthatja (pl. a feleség odaégeti az ételt).[11] Abban azonban egyetértés volt, hogy az elbocsátás után mind a két fél – mind a férfi, mind az asszony – szabad volt, s új házasságot köthetett.[12] Jézus ellenben házasságtörésnek minősíti azt, ha valaki elbocsátja feleségét, és utána más nővel köt házasságot. Ugyancsak házasságtörésnek számít, ha egy férfi – függetlenül attól, hogy korábban házas volt-e vagy sem – elbocsátott asszonyt vesz feleségül. Ezzel a kijelentéssel Jézus felbonthatatlannak nyilvánítja a házasságot.

---

11 Vö. *Misna,* Gittin 9,10.

12 Vö. Paul Billerbeck – Hermann L. Strack, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch I,* München 1922, 303–312.

A válást illetően Lukács csak az idézett mondást közli.[13] Márk és Máté evangéliumában viszont egy vitabeszéd is olvasható, amelyben a farizeusok faggatják Jézust az elbocsátást illetően (Mk 10,1–12; Mt 19,1–9). Válaszában Jézus a bibliai teremtéstörténetre hivatkozva tudatosítja, hogy Isten eredeti szándéka más volt:

> „Isten a teremtés kezdetén férfit és nőt alkotott. Az ember ezért elhagyja apját, anyját, a feleségéhez ragaszkodik, és ketten egy test lesznek. Ettől kezdve többé már nem két test, hanem csak egy. Amit tehát Isten összekötött, azt ember ne válassza szét" (Mk 10,6–9).

Jézus tehát magának tartja fenn a jogot arra, hogy Isten eredeti, teremtéskor kinyilvánított szándékát érvényre juttassa. A teremtő Isten tervében különös jelentőségű a férfi és a nő, vagyis a férj és a feleség életre szóló, halálig tartó szeretetközössége.

Mind a vitabeszédben, mind a Lukács által idézett mondásban Jézus nyomatékosan adja hallgatói tudtára, hogy ő a házasságnak azt a formáját tekinti mérvadónak, amely egy egész életre kiterjedő elkötelezettségen alapul. Egyúttal azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a férj és feleség egyenrangú felek, s ezért a férj semmiféle jogtalan előnyre nem tarthat számot. A zsidó jogrendben ugyanis csak a férfi kezdeményezhette a válást.[14]

2.2. Családellenes megnyilatkozások?

Lukács evangéliumában olyan jézusi mondások is találhatók, amelyek első olvasásra azt a benyomást kelthetik, hogy Jézus leértékeli vagy kifejezetten támadja a családot. Mindenképp szükségszerű, hogy ezekkel a szövegekkel némileg behatóbban foglalkozzunk.

A 8,19–21 szakaszban Jézus rokonainak látogatásáról, valamint Jézusnak ezzel kapcsolatos állásfoglalásáról olvasunk:

---

13 Az ún. kétforrás-elméletet képviselő szaktudósok a mondatot a Q forrásból származtatják. A Q forrás (= Beszédgyűjtemény) mibenlétét illetően vö. Kocsis Imre, *Bevezetés az Újszövetség könyveibe,* Budapest 2019, 227–231.

14 A házassággal és a válással kapcsolatos jézusi álláspontról az alábbi művekben olvasható bővebb ismertetés: Joseph Bonsirven, *Le divorce dans le Nouveau Testament,* Paris 1948; Heinrich Baltensweiler, *Die Ehe im Neuen Testament,* Zürich 1967; Angelo Tosato, *Il matrimonio nel giudaismo antico e nel Nuovo Testamento,* Roma 1976; John J. Kilgallen, „The purpose of Luke's Divorce Text (16,18)", in *Biblica* 76 (1995) 229–239; Thomas Söding, „In favorem fidei. Die Ehe und das Verbot der Ehescheidung in der Verkündigung Jesu", in Markus Graulich – Martin Seidnader (Hrsg.), *Zwischen Jesu Wort und Norm,* Freiburg – Basel – Wien 2014, 48–81.

„Eljöttek anyja és testvérei, de a tömegen nem tudtak áthatolni. Ezért szóltak neki: »Kinn állnak anyád és testvéreid, s látni szeretnének«. De ő ezt mondta nekik: »Azok az anyám és a testvéreim, akik hallgatják és tetté is váltják az Isten szavát«".

A szakasz elején említett „testvérek" *(adelphoi)* értelmezésében eltérő az egyes felekezetek álláspontja. A protestánsok édestestvéreket értenek a szón, a katolikusok és az ortodoxok unokatestvéreket.[15] A főnév ilyen tágabb értelmű használata nem volt szokatlan a bibliai korban. Az Ószövetségben is találunk rá példákat (vö. Ter 13,8; Lev 10,4; Rut 4,3).[16]

A szakasz értelmezésénél feltétlenül figyelembe kell venni a sajátos közlésformát, illetve műfajt. A biblikusok általában az ún. mondástörténet *(pronouncement story)* műfaji kategóriájába sorolják a szöveget.[17] A mondástörténet lényege: Jézus mondását (szavait) olyan elbeszélés keretében közlik, amelynek csattanója éppen ez a mondás. Tehát nem egy minden részletre kiterjedő beszámolóról van itt szó, hanem olyan történetről, amely tudatosan Jézus valamelyik kijelentésére összpontosít. Éppen ezért óvakodnunk kell attól, hogy a vizsgált szakaszt radikálisan értelmezzük, s arra a következtetésre jussunk, hogy Jézus elutasítja rokonait. Jézus szavai nem jelentenek szakítást a természetes kötelékekkel, viszont egyértelműen relativizálják azokat. A vérségi kötelék önmagában még nem biztosítja a Jézussal való hiteles „rokoni" kapcsolatot, amelyet az Isten szavához való helyes hozzáállás – hallás és megvalósítás – teremt meg. Mária és a vér szerinti rokonok előtt semmiképp sincs elzárva az a lehetőség, hogy Jézus teljes értékű „rokonaivá" váljanak. Máriával kapcsolatban Lukács – kettős művének különböző helyein – éppen az Isten szava iránti nyitottságot emeli ki. Jézus születésének meghirdetésekor Mária hittel fogadja el Istennek reá vonatkozó tervét: „Az Úr szolgálója vagyok, történjék velem szavad szerint" (1,38). A pásztorok Jézusra vonatkozó megnyilatkozásai (2,19) és magának Jézusnak szavai (2,51) termékeny talajra találnak nála. Ugyanúgy jelen van – Jézus testvéreivel együtt – a húsvét utáni

15 Az apokrif Jakab *Protoevangéliuma* alapján a féltestvér értelmezési lehetőség is felmerült. Az említett apokrif szerint József özvegyemberként jegyezte el Máriát, viszont előző házasságából már voltak gyermekei.

16 Az *adelphosz* főnév unokatestvérként való értelmezése az újszövetségi iratok alapján is alátámasztható. Vö. Josef Blinzler, *Die Brüder und Schwestern Jesu,* Stuttgart 1967; Liptay – Rózsa, *Krisztus Jézus született,* 263–266.

17 Vö. Fitzmyer, *Luke,* 723.

közösségben is mint a Jézus által létrehozott új „nagycsalád" (= Egyház) tagja (ApCsel 1,14).[18]

A 14,26-ban Jézus az alábbi feltételeket szabja követőinek:

„Ha valaki követni akar, de nem gyűlöli apját, anyját, feleségét, gyermekeit, fivéreit és nővéreit, sőt még saját magát is, nem lehet a tanítványom".

Fontos hangsúlyozni, hogy a Jézus által megkívánt „gyűlölet" nem belső indulatoktól kísért radikális szembeszegülést jelent, hanem azt, hogy a tanítvány a rokoni kapcsolatokat másodlagosnak tartja a Jézushoz fűződő elkötelezettséghez képest.[19] Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a mondás szerint a tanítványnak „saját magát" is gyűlölnie kell. Jézus követelménye tehát ezt jelenti: a tanítvány életében az első helyen Jézusnak kell állnia, és sem a családi kötelékek, sem pedig önmaga személyes előmenetele nem lehetnek fontosabbak számára, mint Jézus osztatlan szívvel történő követése.

A 12,51–53 szakaszban igen meglepő kijelentések olvashatók Jézus küldetésével kapcsolatban:

„Azt hiszitek, azért jöttem, hogy békét hozzak a földre? Nem azt, hanem – mondom nektek – megoszlást. Ezentúl ha öten lesznek egy házban, megoszlanak egymás közt: három kettő ellen, és kettő három ellen. Szembeszáll az apa a fiával és a fiú az apjával, az anya a lányával és a lány az anyjával, az anyós a menyével és a meny az anyósával".

Ezekkel a mondatokkal Jézus azt teszi nyilvánvalóvá, hogy földi működésével még nem érkezett el a próféták által meghirdetett eszkatologikus béke (vö. Iz 9,5–6; Zak 9,10). Tevékenysége sokkal inkább megosztottságot okoz, mert egyértelmű döntésre készteti az embereket mellette vagy ellene. Az idézett mondatok előtt Jézusnak az a vágya jut kifejezésre, hogy az általa hozott „tűz" egyre nagyobb lánggal égjen (12,49). Ez a „tűz" minden bizonnyal Jézus tanításával kapcsolatos, amely egyfelől teljes elkötelezettséget kíván az em-

18 Mindazonáltal azt sem hallgathatjuk el, hogy a Mk 3,21 és a Jn 7,5 szerint Jézus nyilvános működése során a „testvérei" hitetlenül viszonyultak hozzá. A feltámadás után viszont hívők lettek. Egyikük, Jakab kiemelkedő szerepet töltött be a jeruzsálemi ősegyházban (vö. ApCsel 12,17; 15; Gal 1,19; 2,9).

19 Figyelemre méltó, hogy a Máté-evangélium párhuzamos helyén ez áll: „Aki apját vagy anyját jobban szereti, mint engem, nem méltó hozzám, aki fiát vagy lányát jobban szereti, mint engem, nem méltó hozzám" (Mt 10,37). Ennek fényében a Lk 14,26-ban szereplő „gyűlölni" *(miszeó)* ige jelentése: „kevésbé szeretni". Vö. Otto Michel, „miszeó", in Gerhard Kittel (Hrsg.), *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament IV,* Stuttgart 1942, 687–698, 698; Heinz Giesen, „miszeó", in Horst Balz – Gerhard Schneider (Hrsg.), *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament II,* Stuttgart 1981, 1060–1062.

berektől, másfelől azokban, akik elfogadják és befogadják, belső megújulást és megtisztulást tesz lehetővé. Mindez ugyanakkor egyértelmű elkülönülést eredményez azoktól, akik Jézust és az ő tanítását elutasítják.[20]

Az idézett mondatok szerint a megosztottság a legalapvetőbb közösséget, a családot is érinti. Az egyenlőtlen elosztás, amely az ötös szám esetében természetes, a közösség teljes és radikális felbomlását jelzi. Érdemes figyelembe venni, hogy az apokaliptikus áramlatból származó zsidó apokrifekben a rokonok és családtagok egymás elleni támadása az idők végén bekövetkező megpróbáltatások egyik megnyilvánulása.[21] Ezen háttér alapján Jézus mondása arra is utalhat, hogy fellépésével beköszöntöttek azok a gyötrelmek, amelyek a végső beteljesedést megelőzik.

Azt is fontos hangsúlyozni, hogy a család meghasonlásáról szóló mondások ténymegállapítások, és nem felszólítások. Ezzel kapcsolatban érdemes idézni *Francois Bovon* (svájci exegéta) megfontolásait:

> „Krisztus nem követeli a megosztottságot. Nem szólítja fel a családtagokat, hogy szálljanak egymással szembe. Ellenkezőleg, ő az evangélium érdekében intéz felhívást az emberekhez. Mihelyt a tűz elterjed, nem helyénvaló többé a semlegesség. Egyesek elfogadják az örömhírt, mások elutasítják, s ez a családokon belül is megtörténik. A gonosz létezése magyarázza, hogy a szeretet jó híre megosztottságot hoz létre, és a társadalmi élet rendjét megbontja. Maga az evangélium azonban a békét és a harmóniát magasztalja".[22]

Hogy Jézus a család, illetve a családon belüli kapcsolatok jelentőségét elismeri, az jól megmutatkozik a gazdag ifjúról és a gyermekek megáldásáról szóló elbeszélésekben. A gazdag ifjú kérdésére – „Jó Mester, mit tegyek, hogy elnyerhessem az örök életet?" (18,18) – Jézus a tíz parancs előírásait idézi, többek között a szülők tiszteletére vonatkozó rendelkezést („tiszteld apádat és anyádat" 18,20). A szülők iránti engedelmesség és a feléjük nyilvánított segítségnyújtás tehát örök érvényű kötelesség a gyermekek számára. Miként korábban említettük, Lukács evangéliumában ezt a kötelességet magának a gyermek Jézusnak a példája is megerősíti (vö. 2,51).

Amikor Jézushoz kisgyermekeket visznek (nyilván a gyermekek szüleiről van itt szó), akkor ő, a tanítványokkal ellentétben, szeretettel fogadja és megáldja a kicsiket (18,15–16). Ezzel a tettével voltaképp a szülők szerető gon-

---

20 Vö. Wilfried Eckey, *Das Lukasevangelium II,* Neukirchen-Vluyn 2004, 609.

21 Vö. 1Hén 100,1; Jub 23,16; 4Ezd 6,24.

22 Francois Bovon, *Das Evangelium nach Lukas II* (EKK III/2), Zürich – Düsseldorf – Neukirchen-Vluyn 1996, 356–357.

doskodását is elismeri: azt a gondoskodást, amely nemcsak külső tényezőkre (étel, ital, ruházat) irányul, hanem az Istentől eredő kegyelmi erő elnyerésére is. A szülők bizonyára azért fordultak Jézushoz, mert Isten emberének, s ezért különleges isteni erő hordozójának tartották őt.

Befejező megfontolások

Szent Lukács evangéliuma, miként a többi újszövetségi irat, egyértelműen tanúsítja a család értékét és jelentőségét. Persze az evangélista számára a család nem pusztán társadalmi jelenség. Lukács nem szociológiai elemzést ad, hanem Jézus Krisztus üdvözítő művét mutatja be, s a családdal kapcsolatos szövegek is ebben az üdvösségre irányuló távlatban állnak. Az a tény, hogy Jézus mint Isten Fia a gyermekkorát és a fiatalkorát családban töltötte, minden kétséget kizáróan tudatosítja számunkra: Isten üdvözítő tervében meghatározó szerepet tölt be a család, mert az nemcsak az emberi kapcsolatok kiindulópontja, hanem az Istennel való közösség őseredeti helye is. Mindaz, ami a családi élethez hozzátartozik – a férj és a feleség közötti kölcsönös, halálig tartó hűség és szeretet, a gyermekekről való gondoskodás, illetve a gyermekek szülők iránti tisztelete és engedelmessége – Istennek tett szolgálatnak tekinthető.[23] Ugyanakkor az sem feledhető, hogy Jézus bizonyos értelemben túllépett a családon: nem házasodott meg, és nem alapított külön családi közösséget, illetve a családdal kapcsolatos kifejezéseket (atya/apa, anya, testvér) a vérségi kötelékektől elvonatkoztatva, az Isten szava iránti engedelmesség összefüggésében használta. Ez azt mutatja, hogy az üdvösség távlatában az Istenbe és Krisztusba vetett hit a legdöntőbb szempont, s ez a hit egy tágasabb, egyetemes kiterjedésű „családhoz", azaz az Egyházhoz való tartozást eredményezi. Persze nem szükségszerű, hogy a szűkebb család és a tágabb „család" között feszültség vagy ellentét legyen. Sőt az az ideális, ha a család integráns részévé válik az egyházi közösségnek. Ám ha ez nem lehetséges, mert a család nem minden tagja kész Krisztust hittel elfogadni, a hívő fél akkor sem hátrálhat meg, és nem válhat megalkuvóvá. A családi kötelességeket nyilván teljesítenie kell, de sosem feledheti, hogy a rá váró üdvösség távlatában neki hűségesnek kell maradnia Krisztushoz és az Egyházhoz. A családi feszültségekre úgy tekinthet, mint mindennapi keresztekre, amelyeket elfogadva a szenvedő Krisztussal lép

23 Ezt a szempontot főleg az apostoli levelek hangsúlyozzák. Vö. Kol 3,18–4,1; Ef 5,21–6,9.

sorsközösségre.[24] S ez a kereszthordozás nem marad gyümölcstelen, mert kegyelem fakad belőle, amely a hitetlen családtagokra is kiáradhat.[25]

Azzal, hogy Jézus új, vallásos értelemben használ családhoz kötődő megnevezéseket (apa/atya, testvér), egyáltalán nem értékeli le az eredeti jelentést. Sőt éppen az eredeti szóhasználat alapján válik érthetővé, mit is takar a vallásos kifejezésmód. Mivel a családi közegben megtapasztalhatjuk, hogy az atya/apa szóhoz mind a tiszteletet igénylő főség, mind a szeretetet és felelősségtudatot magába foglaló gondoskodás hozzátartozik, ezért lehet fogalmunk arról, mit jelenthet az, hogy Isten a mi mennyei Atyánk.[26] Mivel a családon belül átélhetjük, hogy a testvérvolt közös növekedésben, szolidaritásban, kölcsönös segítségnyújtásban és rendszeres megbocsátásban mutatkozik meg, ezért válhat érthetővé, mit is jelent konkrétan az, hogy mi az egyházi közösségen belül egymás testvérei vagyunk.

A Ferenc pápa által kezdeményezett „család éve" jó alkalom arra, hogy a családok és az egyházi közösségek közötti szoros összetartozást tudatosítsuk, és mindent megtegyünk annak érdekében, hogy családjaink az egyházi élet szerves alkotórészei legyenek.

---

24 Figyelemre méltó, hogy a Lk 14,26 fentebb idézett mondata után éppen a kereszthordozás követelménye olvasható: „Aki nem veszi fel keresztjét és nem követ, nem lehet a tanítványom" (Lk 14,27). Ez a sajátos sorrend azt sugallja, hogy a hozzátartozók „gyűlöletéből", vagyis a Jézus iránti elkötelezettségből fakadó konfliktusokat úgy tekinthetjük, mint keresztet.

25 Az 1Pét 3,1 szerint a hívő feleség istenfélő, tiszta élete képes arra, hogy a hitetlen férjet megnyerje az Úrnak.

26 Persze Isten atyaságát semmiképp sem szabad kizárólag a földi apához kapcsolódó ismereteink szerint értelmezni. Emellett Isten atyavolta anyai vonásokat is magába foglal. Vö. Iz 49,14–15; 66,12–13; Óz 11,3–4.

Szolánszky Ágoston

A keresztény család fogalma az eljegyzés és az esketés görögkatolikus szertartásainak fényében

Tartalom: 1. Család és keresztény család; 2. Az eljegyzés és a házasság szertartásainak liturgikus felépítése a különféle görögkatolikus szerkönyvekben; 3. Az eljegyzés szertartása; 4. Az esketés szertartása; 5. Összegzés.

Ágoston Szolánszky: The Concept of the Christian Family in the Context of the Greek Catholic Ceremonies of Betrothal and Marriage
The Greek Catholic ceremonies of marriage aptly capture and illumine the concept of the Christian family. In fact, all the elements found in these ceremonies do not merely serve the purpose of contracting a marriage valid before God. For validity in a canonical sense, perhaps the declaration of consent would suffice. All the other prayerful elements are meant to seek God's grace for the marriage to be contracted, the married couple and the Christian family constituted thereby; in the absence of this grace, Christian marriage and family would be practically impossible to attain. Precisely for this reason, if a married couple intend to live a truly Christian life and act as a Christian family, the best instructions in this regard are available to them in the prayers of the texts of these ceremonies. Conversely, it is equally true that the ceremonies concerned must not be viewed as the waving of a magic wand. The grace imparted will be really effective and complete if the married couple do everything every day in order to experience their communion received as a gift of God in a way befitting Christians, in accordance with God's commandments and will. As the Latin saying goes, ora et labora, i.e. 'pray and work'. This is perhaps one of the most important elements enabling members of a couple to put all their trust in God, while also persistently labouring and shaping themselves, their character and will, in the spirit of prayer, towards perfecting the indissoluble bond of love, for the glory of the Father, the Son and the Holy Spirit. Amen.

1. Család és keresztény család

Amikor azt halljuk, hogy „család", akkor nagyon egyértelműen egy olyan kis társadalmi csoportra gondolunk, amelyben egy férfi meg egy nő, szerelmüket megerősítve, együttélési szándékukat hivatalosan és nyilváno-

san kifejezik, aztán szerelmük gyümölcseként gyermekeknek adnak életet. Ez a kis csoport rendszerint egy háztartásban éli életét, gyakran akár több generációt is egybefoglalva. Azonban ezen a tág csoportmegnevezésen belül ki lehet emelni egy olyan családcsoportot amelyet úgy nevezünk, hogy „keresztény család". Természetes módon felmerül a kérdés, hogy mi is az a lényeges különbség, ami a keresztény család fogalmát megkülönbözteti az család általános fogalmától.

Az első lényeges különbség magában a „keresztény" fogalomban rejtőzik. Igaz, talán némileg abszurdan hangzik, de sajnos nem minden keresztény gyakorol keresztény életmódot. Általában kereszténynek nevezzük azt a személyt, aki meg van keresztelve. És talán a törvény szerint ez így is van rendjén. Viszont csak akkor lesz valaki igazán kereszténnyé, amikor keresztényként éli az életét. Keresztényként élni pedig nem jelent mást, mint Krisztus tanítása szerint élni. Ezeket az embereket ismét kicsit abszurd módon szoktuk „gyakorló keresztényeknek" nevezni. Ebből az következik, hogy léteznek névlegesen keresztény családok, vagyis olyan családok, amelyekben a férfi és a nő Isten színe előtt kötötte meg házasságát, de családi életükben nincsenek igazán jelen keresztény értékek. Emellett viszont léteznek igaz keresztény családok is, ahol a családi életet tudatosan és akarva Krisztus mint legfőbb központ köré építik.

Általános jelenség a bizánci liturgiában, hogy amikor valamit megszentelnek, akkor a szertartás imáiban le van írva az adott dolognak a történelmi háttere, Istenhez való viszonya vagy az, hogy az adott szentelt dolog hogyan közelítheti Istenhez a keresztény embert. Például, amikor Istenjelenés ünnepén megtörténik a nagy vízszentelés, akkor az imákból tisztán kivehető, hogy miért épp az adott ünnepen történik a nagy vízszentelés, és az is, hogy mire való maga a szenteltvíz, mire és hogyan tudja azt használni a keresztény ember. Pontosan ez történik az eljegyzés és az esketés szertartása alatt is, vagyis nemcsak megköttetik az eljegyzés vagy a házasság, de az imákban el is van magyarázva, hogy milyen az igaz keresztény házasság, és hogy hogyan kell a házasságot keresztény módon megélni. Jelen írásban pontosan erre próbálunk majd némi fényt deríteni, vagyis bemutatni a keresztény család fogalmát az eljegyzés és az esketés görögkatolikus szertartásának fényében.

2. Az eljegyzés és a házasság szertartásainak liturgikus felépítése a különféle görögkatolikus szerkönyvekben

Amikor az eljegyzés és a házasság szertartásairól beszélünk, akkor minden bizonnyal szükségünk van egy szerkönyvre, amelynek alapján a szertartások menetét és imáit elemezni tudjuk. Viszont a különböző görögkatolikus egyházakban manapság több, egymástól némileg eltérő szerkönyvet használnak. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a szertartások menete és imádságos tartalma is némileg különbözik. Megesik, hogy egyes imák más és más szerkönyvben különböző helyeken találhatók, de az is megesik, hogy egyes szerkönyvek tartalmaznak olyan imákat is, amelyek más szerkönyvekben nem találhatóak meg. Ezekhez csatlakoznak még a szerkönyvekben fellelhető eltérő előírások és a szövegi különbségek. Mindemellett azt is mondhatjuk, hogy minden szerkönyvnek megvannak a sajátságos ékességei, amelyeket akár más szerkönyvek is átvehetnének.

A felsoroltakból az következik, hogy ha csak egy szerkönyvet vennénk figyelembe, akkor sokkalta szegényebb összképet kapnánk az adott témában. Pontosan ezért az adott cikkben úgy fogjuk alakítani a téma kibontakoztatását, hogy több görögkatolikus szerkönyvet is fogunk használni, magyar és ószláv nyelvű forrásokat egyaránt. A magyar vonatkozásban mérvadó lesz az 1964-ben kiadott szerkönyv.[1] Az ószláv vonatkozásban pedig a magyar szerkönyvvel szinte teljesen megegyező, 1926-ban Zsovkvában kiadott szerkönyv lesz.[2] A római szerkönyvreformot a *Recensione Ruthena* 1952-ben kiadott szerkönyvén keresztül fogjuk bemutatni.[3] Ezen kívül – konzultációs jelleggel – használni fogjuk az 1925-ben Lembergben kiadott szerkönyvet,[4] amely viszont igen hasonlít az egyik, habár ortodox, de egyben sok latin rítusú befolyást is tartalmazó, 1646-ban kiadott Petro Mohila-féle szerkönyvre.[5] Vagyis egy ilyen igen színes szerkönyvkavalkádon keresztül próbálunk majd egy egységes és teljesnek mondható liturgikus összképet mutatni, s a szövegek és előírások sokaságának némi magyarázásával rámutatni a lényegre, vagyis arra, amit az Egyház ezen szertartásokon keresztül meg akar magyarázni a házasulandóknak.

---

1 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964.
2 Є҆ѵхоло́гіонъ и҆лѝ Тре́бникъ, Жо́вква, ҂аци҃ѕ (1926).
3 Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂аци҃в (1952).
4 Є҆ѵхоло́гіонъ и҆лѝ Тре́бникъ, Льво́въ, ҂аци҃є (1925).
5 Требник митрополита Петра Могили, Київ, 1646, репринтне видання Київ 1996.

3. Az eljegyzés szertartása

A keresztény házasság „előcsarnoka" az eljegyzés. A *Keleti kánonjogi kódex* 782. kánonja azt írja, hogy az eljegyzés dicséretes módon előzi meg a házasságkötést, mindazonáltal a helyi egyház részleges jogának előírásai alá tartozik, és nem kötelez a házasságra.[6] S habár az egyházjogi megfogalmazás javasolja az eljegyzést mint különálló szertartást, mégis – sajnálatos módon – az eljegyzést a házassági szándékkal rendelkező párok gyakran nem egyházi eseményként élik meg, hanem sokkalta inkább tartják az emberek az eljegyzést csupán családi tradíciónak. Jobban mondva – a gyakorlatban – amikor a fiú megkéri a lány kezét, vagyis eljegyzi, azt gyakran nem pecsételik meg az eljegyzés egyházi szertartásával, inkább csak családi körben tartanak egy összejövetelt, vagy még azt sem. Természetesen az eljegyzés – mint egyházi szertartás – a későbbiekben megtörténik, de leggyakrabban csak az esküvő napján mint az esketés szertartásának szerves, bevezető része. Sőt, gyakran az is megesik, hogy a gyűrűvel a pár háromszor is eljegyeztetik. Először családi körben kerül a gyűrű az ujjra, majd az anyakönyvvezetőnél, s végül a templomban is. E két utolsót sorrendileg meg is cserélhetik, vagyis megeshet, hogy először történik az egyházi esketés, majd az állami, ahol a gyűrűt ismét le- és felhúzzák. Egyszóval némileg abszurd és logikátlan az egész. Az ideális az lenne egy keresztény házasságnál, ha a jegygyűrűt csak egyszer húznák fel az ujjra, mégpedig a pap tenné ezt.

Az eljegyzés különálló szertartása hanyagolásának talán az is az egyik oka, hogy messze nem minden szerkönyvben van szétválasztva mint két konkrétan különálló szertartás: az eljegyzés és az esketés szertartásának a rendje. Példaképpen megemlítendő, hogy a magyar nyelvű szerkönyvben egy címszó alatt van mindkettő, mégpedig: „A házassági esketés rendje". Ennek menete a házassági szándék kimutatásával kezdődik, ami a templom ajtajánál történik, majd a 127. zsoltár éneklése alatt bemennek a templomba, aztán ekténia és imádságok sora után következik az ünnepélyes eljegyzés rendje, ezután pedig az eskü, koszorúzási szertartás, imák, ekténia és a befejező rész következik.[7] Azonos felépítése van a szertartásnak az ószláv nyelvű, 1926-ban Zsovkvában kiadott szerkönyvben is.[8] Teljesen más összeállítású szertartást találunk a Szentszék által 1952-ben kiadott ószláv nyelvű „Recensione ruthe-

6 Lásd *Кодекс канонів Східних Церков,* Рим 1993, 419.
7 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 30–44.
8 Lásd Є҆ ѵхоло́гіонъ и҆лѝ Тре́бникъ, Жо́вква, ҂ацк҃ѕ (1926), 116–134.

na" szerkönyvben. Vagyis az említett könyv szerint a templom bejáratánál imák kíséretében elsődlegesen megtörténik az ünnepélyes jegyváltás, majd a 127. zsoltár éneklésénél bemennek a templomba, és csak ott történik a már eljegyzett pár házassági szándékának a kinyilvánítása a szokásos kérdésekre adott válaszok keretében. Ezt követik az ekténiák, imák, eskü, koszorúzás és a többi.[9] Vagyis egyik szerkönyv sem tartalmaz olyan szertartást, amire azt tudnánk mondani, hogy az valóban egy teljesen különállóan is végezhető eljegyzési szertartás.

Azonban ha némi kutatást végzünk, akkor találunk olyan szerkönyvet is, amelyben az eljegyzés szertartása el van különítve az esketéstől, sőt, szövegeiben olyan kötelező jellegű kijelentéseket tartalmaz, amik az eljegyzés visszafordíthatatlan jellegére utalnak. Ilyen például az 1925-ben Lembergben kibocsátott szerkönyv. Ebben a szerkönyvben az eljegyzés különálló szertartása a jegyességre lépők akaratkinyilvánításával kezdődik, vagyis a már említett és más könyvekben is megtalálható kérdések sorozatával, avval az eltéréssel, hogy jelen esetben nem a házassági szándékról kérdez a pap, hanem az eljegyzésiről.[10] Ezenkívül eme szerkönyv kérdései sokkalta komolyabbak és terjedelmesebbek, vagyis a pap nemcsak az eljegyzési szándékról kérdez, hanem ígéretet kér arra is, hogy amikor eljön annak az ideje, akkor a fiú és a lány is ígéretet tesz a házasságra lépésre vonatkozóan a most mellette állóval.[11] Sőt, a második kérdés nem is úgy hangzik, hogy: „Nem ígértél-e kötelezőleg másvalakinek házasságot",[12] hanem arra kér ígéretet a pap, hogy a fiú (a lány) soha nem fog a név szerint megnevezett lányon (fiún) kívül senki másnak házassági ígéretet tenni.[13] Természetesen ilyen jellegű kérdések mellett nem igazán állítható, hogy az eljegyzés nem kötelez, és valójában minden ok nélkül felbontható. De ez esetben úgy tűnik, hogy a „lex orandi" nem igazán állapítja meg a jogszabályzatot.

A szertartás folytatásában a nagy ekténia, két imádság, az eljegyzési gyűrűk imával való feladása, a harmadik ima, a hármas ekténia és az elbocsá-

9 Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 78–112.

10 Amikor az eljegyzés és az esketés egyszerre történik, akkor a pap azt kérdezi, hogy van-e igaz, elhatározott szándék és szabad akarat a hitvestársul vételhez. Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 30. Amikor pedig az eljegyzés szertartása külön van előírva, akkor a kérdés azonos, de nem a hitvestársi szándékról szól, hanem az eljegyzési szándékról, vagyis van-e akarat ahhoz, hogy eljegyezze a fiú a lányt és fordítva. Lásd Є҆ ѵхоло́гіонъ и҆лѝ Тре́бникъ, Льво́въ, ҂ацк҃є (1925), 61.

11 Lásd Є҆ ѵхоло́гіонъ и҆лѝ Тре́бникъ, Льво́въ, ҂ацк҃є (1925), 61.

12 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 30.

13 Lásd Є҆ ѵхоло́гіонъ и҆лѝ Тре́бникъ, Льво́въ, ҂ацк҃є (1925), 62.

tás találhatók.[14] Ily módon ezen szertartás fényében mondhatjuk, hogy az eljegyzésnek igenis volt egy nagyon szép és teljes, szertartásban és időben is különálló egyházi formája, ami a jegyespárt már sírig tartó hűségre kötelezte. Talán érdemes megemlíteni azt is, hogy identikus szertartást találunk más régi szerkönyvekben is, például az 1646-ban kiadott, Petro Mohila által öszszeállított szerkönyvben.[15]

Miért is fontos beszélni ezen szertartási különbségekről? Talán azért, mert az idők során a házasság szentségéhez való komoly viszonyulás egyre lazább, igénytelenebb és főleg komolytalanabb lett. És ha a férfi és a nő nem viszonyul elég komolysággal az eljegyzéshez és az esketéshez, akkor sajnos a kereszténynek mondott házasságuk nem is olyan nagyon keresztény. Hiszen nemcsak attól lesz egy házasság igazán keresztény, hogy templomi szertartás keretében köttetik meg, hanem sokkalta inkább attól, hogy a szertartáson elhangzott imákat és kéréseket a házasulandók meg akarják majd élni életük minden napján.

Ezért fontos a házasságra való felkészülés is. Példaképpen említhető a Munkácsi Görögkatolikus Egyház részleges jogának a házassági felkészülésre vonatkozó szabályzata, amely szerint a pap által vezetett felkészülés legalább hat hónapig kell hogy tartson, amely során legalább 12 alkalommal kell a papnak felkészítő órát tartani a házasságra készülők számára.[16] S habár nincs erre előírás, de talán szép és hasznos is, ha ennek a felkészítésnek a keretén belül – mondjuk akár félidőben – a pár hivatalosan, egyházi szertartás keretén belül ünnepélyes eljegyzést tart. Hiszen az eljegyzés után a jegyespár – már a jogosan nevezve így – más szemszögből tekint a közös életre. Habár az eljegyzés nem ad a párnak semmire jogot, s hivatalosan semmire sem kötelezi az eljegyzetteket, de mégis az eljegyzésnek van valami fantasztikus „varázsa", ezért az eljegyzésben töltött időszak egy csodálatos lelki élmény, mert a vőlegény és a menyasszony már abban a tudatban éli mindennapját, hogy tartozik valakihez, aki őt szereti. Ahányszor ránéznek a jegygyűrűre, biztos, hogy eszükbe jut a szerelmük és azok a kötelességek is, amik majd a házasságban várnak rájuk. Talán leginkább a babavárásra hasonlít ez az időszak, amikor a pici baba még ott van az édesanya méhében, esetleg készül róla ultrahangos felvétel, rugdalózik, de a szülők még nem tudják pontosan, hogy is fog kinézni,

14 Lásd Є҆ ѵхоло́гіонъ и҆лѝ Тре́бникъ, Льво́въ, ҂ацк҃є (1925), 61–65.

15 Lásd Требник митрополита Петра Могили, Київ, 1646, репринтне видання Київ 1996, 397–404.

16 Lásd *Партикулярне право Мукачівської Греко-Католицької Церкви,* Артикул 71 §3..

milyen lesz a hangja, viselkedése, tudása... Viszont már érzik, és napról napra mélyebben tudatosul bennük az érzés, hogy felelősséggel tartoznak a gyermekükért, szeretik, óvják és vigyáznak rá, nehogy valami baja essen. Gyakran elképzelik, milyen lesz, amikor majd megszületik. És ez a várakozási időszak gyönyörű. Olyan szép és találó a várandós asszonyra azt mondani, hogy „kismama", vagyis már anya, de még csak egy kicsit, még csak tanul azzá válni. Ily módon az egyházilag eljegyzett jegyespárt frappánsan lehetne „kisházasoknak" nevezni. Egyszóval, az eljegyzést – mint különálló és az esketést akár több hónappal is megelőző szertartást – csak ajánlani lehet mindenkinek.

De térjünk most kicsit vissza arra, hogy milyen lelki tanítást is rejt magában az eljegyzés szertartása. Hogyan kezdi kialakítani a keresztény család fogalmát? Legelőször feltehetjük a kérdést: „Hol veszi kezdetét a keresztény házasság és család?" – A kérdésre a válasz igencsak kézenfekvő: az Istennél. Ezt sugallja az ember teremtésének a története, vagyis hogy az Isten „férfinak és nőnek teremtette őket", Isten megáldotta őket, Isten szólt hozzájuk: „Legyetek termékenyek, szaporodjatok, töltsétek be a földet" (Ter 1,27–28). Tehát a házasságot az Isten alkotta a férfi és a nő számára. Sőt, Isten volt az, aki „megalkotta az asszonyt, és az emberhez vezette" (Ter 2,22). És érdemes megjegyezni, hogy ezt az Isten nemcsak egyszer tette meg az Édenkertben, hanem folytonosan minden alkalommal így cselekszik. Az Úr végtelen szeretetében és bölcsességében egymáshoz vezeti a férfit és a nőt, hogy azok kölcsönösen Isten által és Istenben, a szeretetben rátaláljanak egymásra. Egyes szerkönyvekben az eljegyzés szertartása elején egy csodás imát találunk: „Örök Isten, te egyesülésre hoztad össze azokat, akik egymástól külön éltek, és szétbonthatatlan szeretetköteléket adtál nekik".[17] Milyen fontos, hogy a fiú és a lány egymás keresésében meglássák az Isten szándékát! Milyen fontos, hogy a keresztény fiúk és lányok már serdülő koruktól kezdve imádkozzanak azért, hogy az Isten vezesse hozzájuk azt, akit Ő szánt nekik! Egyes imádságos könyvekben kifejezetten ilyen szándékú és tartalmú imákat is találunk. Például ez egyik ilyen imában azt kéri a fiú/lány az Istentől, hogy adjon neki jó feleséget/férjet, hogy vele szeretetben élhessen.[18] Természetesen ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy két fiatal életében – mint egy csoda – kölcsönösen megjelenik a „nagy ő". Habár ez sem kizárt, sőt, igenis létezik szerelem első látásra! Gyakorlatilag azonban barátkozások, ismerkedések során, szerelmek szövödése és felbomlása mellet igyekezni kell meg-

17 *Saját fordítás*. Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃ъ (1952), 78–112.
18 Lásd Молитовник *«Промінь душі»*, Ужгород, 2017, 92–93.

látni a másikban azt, hogy ő-e az Isten által nekünk szánt életpár. Egyszóval nem tanácsos Isten nélkül kezdeni és folytatni a párkapcsolatokat. Vagyis a párkapcsolat és a család is Istennél és Istennel kezdődik.

A már említett imában az eljegyezendő pár név szerint említve megkapja az első közös áldást, vagyis a pap azt kéri az Istentől, hogy: „Tenmagad áld meg szolgáidat N. és N.”.[19]

Ez az áldás egy közös útnak a kezdete. Ezentúl az imákban, ha a pap említést tesz, akkor mindkettőjüket említi, hiszen a házasság egy közösen szabad akaratból vállalt, sírig tartó közösség, amelynek mindkét tagja egyenrangú, és egymással karöltve végzi majd az élet teendőit. Ezen oknál fogva a pap nemcsak áldást kér rájuk, hanem azt is kéri az Istentől, hogy „vezesse őket minden jó dologra”.[20] Ez a könyörgés nagyon hasonlít a Szentlélek segítségül hívásának szándékával végzet Szent Liturgia ekténiájának könyörgésére.[21] Mindez azt jelenti és sugallja a párnak, hogy nekik az Istenre mint Mesterükre mindig hallgatni kell, hiszen a Mindenható mindig a jó és helyes utat mutatja meg azoknak, akik az Ő szavai szerint akarnak élni. És elengedhetetlen erre folyton emlékezni a házastársi kapcsolatban és a családi életben.

A következő imában a férfi és a nő kapcsolata oly méltóságban tűnik fel, hogy a kettejük kapcsolata az Isten és az Egyház szövetségéhez hasonlíttatik.[22] Ennek a hasonlatnak a későbbiekben lesz még egy mélyebb gondolatmenete is Szent Pál levelének olvasása során, de arról majd később fogunk szót ejteni. Visszatérve az imára, a pap most megáldja magát az eljegyzést. Egyes szerkönyvek előírásai szerint a pap kezével az áldás jelét is adja az eljegyezendő párra,[23] más előírás szerint csak az imát mondja, s kézzel áldást nem ad.[24] Hasonlóképpen láthatjuk azt is, hogy amely szerkönyvben az áldás jele szerepel, abban azon előírás is föllelhető, mely szerint a pap a gyűrűket az ima megkezdése előtt a tetrapodra helyezi és szenteltvízzel meghinti, s úgy imádkozza az említett imádságot.[25] És ahol

19 *Saját fordítás*. Lásd Мѡлый Трѣбникъ, Римъ, „ацкѣ (1952), 79.
20 *Saját fordítás*. Lásd Мѡлый Трѣбникъ, Римъ, „ацкѣ (1952), 79.
21 Lásd *Liturgikon,* Nyíregyháza 1920, 160.
22 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 36.
23 Például a következő Szerkönyvek tartalmazzák az áldásadás jelét: *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 36.; Ѥ҆хологіонъ ѝлѝ Трѣбникъ, Жо́бква, „ацкѣ (1926), 123.
24 Lásd Мѡлый Трѣбникъ, Римъ, „ацкѣ (1952), 79.
25 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 36.; Ѥ҆хологіонъ ѝлѝ Трѣбникъ, Жо́бква, „ацкѣ (1926), 123.

nincs az áldásra utaló jel, ott a gyűrűk megáldás sincs előírva, sőt maga az ima főhajtási imádság.[26] Érdemes megjegyezni, hogy olyan szerkönyvet is találunk, amelynek előírásai szerint a gyűrűk megáldása olyan formában történik, hogy azokat a pap a szertartás kezdete előtt az oltárra helyezi[27] és csak azelőtt veszi le onnan azokat, amikor az eljegyezendő pár ujjaira fel akarja húzni.[28] Vagyis ilyen vagy olyan formában, de jelen van a gyűrűk megáldása a szerkönyvek zömében. De miért fontos erről beszélni? Csupán azért, mert a gyűrű ily módon egy megáldott jelévé válik a házasságnak, olyan megszentelt dologgá, amelyre vigyázni kell, és amely Isten jelenlétének egyik szimbólumává válik. Ahányszor csak a férfi vagy a nő élete során ránéz a gyűrűre, eszébe jut az, hogy valakihez tartozik, és hogy ezt az összetartozást az örök Istennek köszönheti.

A következő lépés a jegygyűrűk feladása. Nagyon érdekes megjegyezni, hogy a görögkatolikus szertartásban a férfi és a nő nem egymás ujjára húzzák a gyűrűt, hanem mindketten a paptól kapják azt. Emellett figyelemre méltó a szöveg is, amely mellőzi az alárendeltséget, vagyis hogy a férfi eljegyezné magának a nőt vagy fordítva. A szertartás szövegében az „eljegyeztetik"[29] szót használja a pap. Vagyis a férfi eljegyeztetik a nőnek, a nő pedig a férfinak. És ki az, aki eljegyzi őket egymásnak? Az, aki őket egymásnak teremtette, vagyis az Isten. A Jóisten akarata szerint, természetesen a férfi meg a nő beleegyezésével, ők ketten Istentől eljegyeztetnek egymásnak. Ily módon a házasságban a házastársak mindig emlékeznek arra, hogy ők Isten ajándékai egymásnak.

A *Recensione Ruthena* szerkönyvben ezen a helyen egy nagyon szép imádság található, amely többek közt elbeszéli a gyűrűnek a jelentését és jelképeit. Az ima avval kezdődik, hogy elmondja Izsák és Rebeka egymásra találásának csodálatos történetét,[30] ami megerősíti ama tényállást, hogy a Mindenható, ha kell, akkor csodálatos útmutatással is képes egymáshoz vezetni két egymástól messze élő férfit és nőt, hogy ők a házasságban egységet alkossanak a szeretet boldogságában. Ezért talán valóban fontos, hogy a keresztény házasságban, kiváltképpen a házasélet nehézségei is megpróbáltatásai közepette a házastársak tudatosítsák önmagukban azt, hogy az ő

26 Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 79.
27 Требник митрополита Петра Могили, Київ, 1646, репринтне видання Київ 1996, 397.
28 Требник митрополита Петра Могили, Київ, 1646, репринтне видання Київ 1996, 401.
29 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 36.
30 Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 81–82.

házasságuk, ha valóban arra törekedtek, akkor elsősorban Isten műve. És Isten nem tud rosszat alkotni! Minden ember életében, leginkább a házastárs keresésében, az Isten valóban küld olyan jeleket, amelyekből érthetővé válik, hogy a másik fél mellet megtalálható-e az élet boldogsága a harmonikus keresztény házasság keretein belül.

A folytatásban a pap áldást kér a pár eljegyzésére, és azt kéri az Istentől, hogy erősítse meg bennük a kimondott szavakat, valamint erősítse meg őket az Istentől eredő egybekelésben.[31] Ezen az imán keresztül az eljegyzett párban csak erősödik az a tudat, hogy az ő egységük az Isten műve, és ha ez így van, akkor az jó, és nekik mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a megalkotott egység soha föl ne bomoljon. Talán érdemes megjegyezni, hogy a *Recensione Ruthena* kiadásba valószínűleg nem volt belekalkulálva az, hogy a felek a házassági vagy eljegyzési szándékot valaha az eljegyzés előtt nyilvánították ki, vagyis a kimondott szavak megerősítését akkor lehet csak kérni, ha a szavakat már kimondták. Mivelhogy a jelen szerkönyvben a kérdések csak az eljegyzés után következnek,[32] így az ima eme része kicsit nem helyénvaló.

Az említett imában a házasság szentségének édenkerti alapjai is le vannak fektetve, vagyis hogy az Isten eredetileg férfit és nőt teremtett, s azokat egybekötötte a kölcsönös segítség és az élet továbbadásának céljával.[33] Ennek fényében érthetővé válik és hangsúlyt kap a házasság fő célja, ami a *Keleti kánonjogi kódex* 776. kánonja szerint is a házasfelek java és a gyermeknemzés.[34] Ilyen nemes és magasztos célok eléréséhez minden bizonynyal szükség van Isten áldására, ezért a pap kéri az Urat, hogy áldja meg az eljegyzetteket, és erősítse meg őket a hitben, egyetértésben, igazságban és szeretetben. És ezekre bizony igen nagy szükség lesz a házasélet során a családban.

A következőkben az ima felsorolja a gyűrű jelképét és jelentését. Elsősorban a gyűrű által adatott Józsefnek a hatalom Egyiptomban (lásd Ter 41,42–43).[35] Ezzel arra utal az Egyház, hogy a házasság szentségében a házastársak is nagy hatalmat kapnak az Istentől, hiszen ahogyan Egyiptomban Józseftől sok ember élete függött, úgy a házastársaktól is függeni

31 Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 82.
32 Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 85–86.
33 Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 83.
34 Lásd *Кодекс Канонів Східних Церков,* Рим 1993, кан. 776 §1.
35 Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 82–83.

fog gyermekeik élete. Másodsorban az ima azt említi, hogy Dániel a gyűrű által megdicsőült Babilonban. Vagyis amikor Dánielt hamis vádak alapján az oroszlánok vermébe lökték, akkor Dáriusz király gyűrűjével lepecsételte a vermet (vö. Dán 6,18). Másnap azonban a király megbizonyosodott Dániel ártatlanságáról, mivel az oroszlánok nem tépték szét őt, s így Dáriusz király mindenkit az igaz Isten imádására szólított fel (vö. Dán 6,26–29). Hasonlóképpen a házasságban is mindig győzedelmeskedik az igazság, és a gyűrű Isten jelenlétének és igazságtételének is egy jelképe a keresztény házasságban. Hasonlóképpen a gyűrű kimutatta Támár igazát, és azt, hogy kitől fogant a gyermeke (vö. Ter 38,24–26), ezért az ima ezt a jelenetet is felhozza, hiszen a házastársak gyűrűje a felelősség jele is, ami a gyermeknemzéssel és annak felvállalásával is jár. A következő jelkép, amit az ima használ, Jézusnak a tékozló fiúról szóló példabeszédéből van véve. Hiszen a példabeszédbeli édesapa a hazatért fia ujjára gyűrűt húzatott (vö. Lk 15,22), amivel jelképezte azt, hogy újból fiává fogadja. A házasságban a gyűrű a hűség, de egyúttal a megbocsátás jele is kell hogy legyen. Ha úgy adódna, hogy valamelyik házastárs a közös élet során elkalandozik, akár elhagyja a házastársát, de idővel bűnbánóan visszatér, akkor számára a megbocsátás kapuját ki kell nyitni és a hűség gyűrűjével megpecsételni az újbóli befogadást.

Ugyancsak érdekes megemlíteni az imában a jobb kéz jelentőségét, hiszen a jobb kéz gyűrűsujjára van felhúzva a jegygyűrű.[36] Ilyen értelemben említi ima, hogy az Isten jobbja fegyverezte fel Mózest a Vörös-tengernél, az Isten szava által jött létre az ég és a föld, s ugyanazon isteni szóval áldatik meg a jegyespár jobbja is, és a jelen eljegyzés is.[37] Ezek az imádságos elemek megerősítik azt a gondolatot, hogy a férfi és a nő a házasság szentségében oly nagymértékű ajándékot és kegyelmet kap, ami csodákat művel, és a teremtés titkának közreműködőivé teszi a házastársakat. Ugyanakkor jól tudjuk, hogy minden nagy ajándék nagy felelősséggel is jár, aminek helyes vállalásához és végzéséhez pedig az Isten különleges adománya szükséges. Éppen ezért a pap nemcsak áldást kér az Istentől, de azt is kéri, hogy az Isten angyala haladjon a házaspár előtt életük minden napján.[38]

36 Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 81.
37 Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 83.
38 Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 83.

4. Az esketés szertartása

Ha az eljegyzés és az esketés nem egy napon történik, akkor az esketés szertartása úgyszintén teljesen önálló szertartásként kezdődik, ha pedig rögtön az eljegyzés után következik, akkor a 127. zsoltár éneklésével folytatódik a szertartás.

Tehát a szertartás része a 127. zsoltár éneklése. Érdekes megjegyezni, hogy tekintet nélkül arra, melyik szerkönyvet vesszük alapul, ennek a zsoltárnak az éneklése egy templomba való bevonulással kötődik össze. Vagyis amikor a házasulandók a templom bejáratától a tetrapodhoz mennek, közben ezt a zsoltárt éneklik: legyen bár szó a magyar és zsovkvai kiadásról vagy akár a *Recensione Ruthena* kiadásról. A különbség csak az, hogy míg az első kettőnél ez a zsoltár a jegyváltást előzi meg, úgy a harmadik forrásban már a jegyváltás után énekeltetik, viszont a templomba való bevonulás alatt. Ezért érdemes elgondolkodni azon, hogy miért is van összekötve az adott szöveg a haladással. Talán az egyik legkézenfekvőbb magyarázat erre az, hogy jelképesen az élet menetét szeretnék ezzel a bevonulással jelképezni. És mivel az ember életének az előrehaladása két módon történhet: Istennel vagy Isten nélkül, így ez a zsoltár rávilágít a helyes életút kiválasztására, vagyis arra, hogy miért jó, ha az ember együtt halad az Istennel.

A házasságkötés alkalmával az egybekelt pár általában rengeteg köszöntést kap rokonoktól, barátoktól, ismerősöktől. És ezen jókívánságok talán egyik szinte elengedhetetlen része az, hogy sok boldogságot kívánnak. Igen ám, de mit is jelent valójában boldognak lenni? Mi a boldogság alapja és záloga? Pontosan erre ad választ a 127. zsoltár első verse: „Boldogok mindnyájan, kik az Urat félik, kik az ő útjain járnak". Vagyis ha a házasulandók valódi boldogságra vágynak, akkor azt csak az Úr félelmében tudják megtalálni. S mit jelent félni az Urat? Csupán azt, hogy az életbe a legjobban attól kell tartani és félni, hogy bármivel megbántják az Istent? Ez arra is vonatkozik, hogy egymást sem szabad bántani, hiszen a férfi és a nő egyaránt Isten képmása. Az Istentől kapott gyermekeket sem szabad bántani, hiszen ők is Isten képmásai. Amikor pedig az életben választani kell, hogy merre is haladjanak tovább, akkor mindig észszerű az Isten útját választani, mert csak az vezet az igaz boldogsághoz. A zsoltár arra is utal, hogy a boldogság a becsületes kétkezi munka gyümölcse. Így a házastársak is, ha becsületesen dolgoznak, akkor boldogok lesznek. És ez valóban fontos és jó tanítás a keresztény házasságról.

A zsoltár következő témája nagyon szorosan összefügg a házasság egyik alapjával – a gyermeknemzéssel. Akár a zsidó, akár a keresztény családelméletet vesszük figyelembe, a gyermekek midig is az Isten ajándékának számítottak. Ezen belül mennél több a gyermek – annál nagyobb az áldás. Ezt bizonyítják a zsoltár szavai, miszerint a termékeny feleség és a sok gyermek Isten áldásának a jele azon embereknek, akik az Urat félik. A mai modern társadalomban ez a gondolat igencsak sok magyarázatra szorul, hiszen egyre több olyan házaspár él, akik mindent megtesznek annak érdekében, hogy ne legyen sok gyermekük. Gyakran még a gyermekgyilkosságtól, az abortusztól sem riadnak vissza. És sajnos olykor már két gyermeket is soknak tartanak. S ha azt vesszük figyelembe, hogy a gyermekek Isten ajándékai, akkor a gyermeknemzés ellen küzdő házastársak valójában Isten és Isten ajándéka ellen küzdenek meg lázadnak. Éppen ezért a Katolikus Egyház Katekizmusa pontosan megfogalmazza, hogy: „Az időszakos megtartóztatás, továbbá az élet továbbadása szabályozásának az önmegfigyelésen és a terméketlen periódusok kihasználásán alapuló módszere, megfelel az erkölcsiség objektív kritériumainak. E módszerek tiszteletben tartják a házastársak testét, bátorítják az egymás közötti gyengédséget és elősegítik a hiteles szabadságra való nevelést. Ezzel szemben önmagában rossz minden olyan cselekedet, mely akár a házassági aktust megelőzően, akár annak végrehajtása közben, akár természetes következményeinek kibontakozása közben célként vagy eszközként szándékosan megakadályozza az élet továbbadását”.[39] Tehát akár elfogadja a mai társadalom, akár viaskodik ellene, a tényállás ettől változatlan. Csak akkor tud a házaspár igazán, bensőségesen is boldog életet élni, ha az életre való nyitottságukat teljes egészében az Isten kezébe helyezik. A zsoltár végül arra is kitér, hogy az igaz élet nemcsak boldog, de Istentől áldott és hosszú is, ami abban nyilvánul meg, hogy a házastársak több generáción át láthatják felnőni a nemzetségüket: „lássad fiaidnak fiait”.[40] Ezek a gondolatok felettébb fontos házastársi és családi alapszabályt mutatnak be és fektetnek le a család életében.

A *Recensione Ruthena* kiadásban csak most következnek a kérdések, amelyekről már fentebb szó esett, így most erre nem fogunk külön kitérni. De annyit talán érdemes megjegyezni, hogy ha az adott kérdésekre adott választ akár jogilag, akár csupán keresztény szempontból olyan fontosnak tartja az Egyház, hogy jóformán a házasság létrejöttét vagy hiányát köti a

39 *A Katolikus Egyház Katekizmusa,* 2370.
40 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 31.

konszenzushoz, akkor talán mégis szép és illő, ha ezt a kijelentést a pár a templomban Isten és a jelenlévők színe előtt ünnepélyesen teszik, nem pedig csak a templomajtóban. Másrészt viszont az egész szertartásnak nincs értelme, még a 127. bevezető zsoltárnak sem, ha nincs meg a konszenzus. Mindenesetre jogi és liturgikus szempontból is kijelenthető, hogy a kérdéseket a szertartás előtt illene feltenni. A *Recensione Ruthena* előírása ily módon kissé logikátlan, hiszen – akár csak elméleti szinten is, de – megtörténhet, hogy a jegyváltás után a felek nemleges választ adnak a házasság kérdésére. S ekkor mi van? Ebből kifolyólag ha az eljegyzés külön történik, akkor azt érdemes a templomban ünnepélyesen végezni és a kérdésekkel kezdeni, ha pedig az eljegyzés és a házasság egy napon történik, akkor is a kérdéseket a szertartás elején érdemes feltenni.

A *Recensione Ruthena* kiadásban és más szerkönyvekben is most következik a kezdő áldás, vagyis az ünnepélyes kezdet: „Áldott az Atya és Fiú és Szentléleknek országa, most és mindenkor s örökkön-örökké”.[41] A magyar és zsovkvai kiadásokban ez az áldás a zsoltár után következik, vagyis még az eljegyzés előtt.[42] Megjegyzendő, hogy a *Recensione Ruthena* kiadásban az eljegyzés előtt pedig csak a szokásos „Áldott a mi Istenünk…” kezdőáldás van jelen a szokásos kezdet nélkül.[43]

Az esketés szertartása a nagy ekténiával folytatódik, amely jelen esetben speciális könyörgésekkel van gazdagítva. Így például imádkoznak azért, „Hogy áldassék meg a menyegző, amint megáldatott Galileában a Kánai”.[44] Ezzel a szép kéréssel az Egyház rámutat arra, hogy Krisztus különös figyelemmel kíséri és áldásával erősíti a házasságot. Az Isten számára fontos, hogy jelen legyen a házastársak közös életében. Úgyszintén könyörögnek azért is, hogy az Isten ajándékozzon a házastársaknak „házassági tisztaságot és gyümölcsözést lelki javukra”.[45] Sajnos a mai világban a test tisztasága sok ember számára nem tartozik életének főbb értékei közé. Mindazonáltal az Egyház – hűen Isten tanításához – mindig is nagy figyelmet fordított a tisztaság fontosságának hangsúlyozására. Jelen esetben pedig a tisztaságot az Isten ajándékaként tünteti fel. Természetesen a házassági tisztaság egyik előzménye az, hogy a házasulandók mindkét részről szűzen

41 *Saját fordítás*. Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 83.

42 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 31.; Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 118.

43 Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 78–79.

44 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 32.

45 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 32.

lépjenek a házasságba. Köztudott, hogy szüzesség csak egy van, és az életben csak egyvalakinek lehet azt odaajándékozni. Éppen ezért nem szabad ezt a valóban nagy kincset elpazarolni. És értékelni kell, hogy az egy igaz valaki számára tartogatták a felek. Mert ha sikerül értékként megőrizni a szüzességet a házasságig, és azt mint értékes ajándékot a másiknak adni, akkor minden bizonnyal a házasságon belül is vigyázni fognak a házassági tisztaság megőrzésére. Sőt, önmaguk is imájukban kérni fogják az Istent házastársi és személyes tisztaságuk megőrzésére. Érdemes megjegyezni, hogy a tisztaság mellett a gyermekeket is említi a könyörgés, mint a tiszta házasságból fakadó gyümölcsözést. Az ószláv fordításban a gyümölcs helyet „a méh gyümölcse" kifejezést találjuk, ami nem a lélek javára van,[46] hanem egyszerűen a házastársak javára.[47] A következő könyörgés is folytatja a gyermeknemzés témáját olyan szinten, hogy az Istentől a pap azt kéri a házasulandóknak, hogy: „örvendjenek nemzedékük látásán".[48] Valójában a házasélet sok gyönyöre között az egyik legkiválóbb, amikor a házastársak látják gyermekeiket, unokáikat, dédunokáikat felcseperedni és jó keresztény emberekké válni. A következő kérés is nagyon tartalmas, hiszen a házastársak számára azt kéri, ami az üdvösségükhöz szükséges. Ezzel az Egyház rá akar mutatni arra, hogy mit és hogyan szükséges kérni az Istentől. Mert gyakran megesik, hogy kéréseinkben sok, számunkra valójában fölösleges vagy akár ártalmas dolgot is kérünk. Ezért ezzel a könyörgéssel az Egyház arra tanítja a házastársakat, hogy mindig csak azt kérjék, ami hasznos és szükséges az üdvösségükhöz. Az utolsó speciális könyörgésben azt kérik az Istentől, hogy adjon a házastársaknak „tisztes és szeplőtelen házasságot",[49] ami viszont természetesen a hosszú és töretlen házasság záloga. Ilyen fontos tanításokat bizony szép és hasznos hallani, no meg persze megfogadni a házastársi és családi életben.

A szertartás egy némileg hosszú, viszont nagyon tartalmas imával folytatódik. Az ima első felében olyan házastársakat, családokat mutat be az egyház, amelyek követendő példát mutatnak a most házasságra lépő férfinak és nőnek. Ezenkívül minden megemlített házaspárnak van valami olyan sajátossága, amelyre érdemes felfigyelni. A sort Ádám és Éva nyitja meg, hiszen ők alkotják a történelem legelső házaspárját. Az ő közös életükből

46 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 32.
47 Lásd Малый Требникъ, Римъ, „ацнѣ (1952), 89.
48 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 32.
49 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 32.

az Egyház többek között azt emeli ki, hogy Isten őket, mindkettőjüket egy testté tette, és hogy ezt az Isten által létrehozott egységet semmilyen hatalom nem tudja szétválasztani.[50] Ily módon a házasságra lépőkben ismét mélyül az a tudat, hogy ők már holtukig szétszakíthatatlanul egy testként kell hogy éljenek. Az is fontos, hogy az említett egység nem egy külső akaratnak a megnyilvánulása, hanem mindkét házastársnak szabad akaratból fakadó döntése. S ha ősszüleinkre tekintünk, akkor látjuk, hogy Ádám nagyon megörült Évának, és elfogadta őt mint saját társát. És az Isten csak ezután kötötte össze az ő életüket (vö. Ter 2,22–24). A következőkben szó van Ábrahámról és Sáráról, akiknek életéből azt hangsúlyozza ki az Egyház, hogy az Isten fiat adott nekik.[51] Ennek az eseménynek természetesen csak akkor tudjuk megérteni a mélységét és értelmét, amikor ismerjük az említett házaspár történetét és hosszú vágyakozásukat s várakozásukat a gyermekáldásért. Ily módon az Egyház arra tanítja a házasulandókat, hogy, meglehet, a gyermekáldásra várni kell, de a házastársaknak türelmesen alá kell vetni magukat Isten tervének. Ezek után Izsák és Rebeka következnek, akiknek szülöttét az Isten megáldotta.[52] Ők abban lehetnek példaképpé, hogy az Isten titokzatos és regénybe illő módon, de tökéletes tervvel hozta őket össze. Majd rátér az ima Jákob és Ráchel házasságára, melyből a tizenkét zsidó törzs származik.[53] Ebben a házasságban, a Biblia leírása szerint, a nagy és igaz szerelem, szeretet és tisztelet volt a mérvadó. Hiszen az akkori szokás szerint Jákobnak nem mind a 12 fia született Rácheltől, csupán csak kettő (József és Benjamin), akiket kiváltképpen szeretett, úgy, mint a két fiú édesanyját is. Az ő példájukkal az Egyház a házasulandókat a sírig tartó, vagy még talán azon is túli szeretetre tanítja, hiszen tudjuk, hogy miután Ráchel meghalt, Jákob József és Benjamin fiaiban szerette tovább feleségét. Az imában felvillan József és Aszenett házassága is.[54] Tőlük talán leginkább azt lehet megtanulni, hogy még a vegyes házasságban is meg lehet maradni hithűnek, és talán a házastársat is az Isten felé lehet vezetni. A továbbiakban az ima rátér Zakariás és Erzsébet házasságára is, akiknek gyermekük az előkövet és próféta Keresztelő Szent János.[55] Ezzel azt mutatja az Egyház, hogy az Isten olykor olyan gyermekkel is megajándékozza

50 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 32–33.
51 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 33.
52 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 33.
53 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 33.
54 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 33.
55 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 33.

a hithű házaspárt, akik majd nagyon fontos szerepet kapnak az emberiség történetében. Majd megemlíti az ima az Istenszülőt is, aki szintén egy istenfélő házaspár gyermekeként látta meg a napvilágot, és aki által maga a mi Urunk Jézus Krisztus méltóztatott megtestesülni[56] megszentelve születésével a család fogalmát és fontosságát a társadalom és a világ életében. Végül az imádságban említést kap a kánai menyegző is, aminek az ima szavai szerint az a jelentősége, hogy Krisztus jelenléte által kijelentse: „miképp a törvényes házasság és az abból származó nemzedék a te (Isten) akaratod szerint van".[57] Mindezen embereken és sorsaikon keresztül az Egyház megmutatja, hogy a házasság és a család élete nem mindig könnyű, Isten jelenlétével viszont csodás és csodákkal átitatott.

Az ima második részében, felbuzdulva az egyfajta anamnézisként felsorolt jó példákon, és látva Istennek a házastársak felé mutató segítő szándékát, most a jelen levő házasságot kötő párért könyörög a pap. Elsősorban az kéri, hogy amint Krisztus megjelent Kánában, úgy itt is jelenjen meg láthatatlanul, és áldja meg ezt a házasságot, s adjon a házasulandó szolgáinak „békés, hosszú életet, erényességet, a béke kötelékében kölcsönös szeretetet, maradandó nemzedéket, családi áldást s a dicsőség hervadhatatlan koszorúját".[58] A felsorolt ajándékokra bizony valóban nagy szükség van a házasélet során. Például a béke és a hosszú élet szorosan össze vannak kapcsolva. Ha két ember békében tud egymással élni, ha nem rontják feleslegesen egymás idegeit, ha a házastárs és a család a békesség szigete az életben, akkor ez minden bizonnyal meghosszabbítja a család minden tagjának az életét. Továbbá joggal mondhatjuk, hogy a házasság és a család az erények gyakorlásának nagy színtere. Ezért ha a házastársak valóban gyakorolják önmaguk életében az erényeket, akkor ezzel nem csupán önmaguk, hanem házastársuk, sőt, egész családjuk életét is megszépítik. Mert bizony hányszor kell türelmesnek lenni, alázatosan viselkedni, bölcsen dönteni, önmagunkat megtartóztatni, s még hosszasan lehetne sorolni a gyakorlásra váró erényeket! Ugyancsak nagyon fontos a házastársaknál a kölcsönös szeretet. Érdekes megjegyezni, hogy ha a házastársak igaz szeretettel vannak egymás iránt, amit nem szabad összekeverni a szerelem fogalmával, akkor egymás életét valósággal bearanyozzák. Ezen belül fontos, hogy a szeretet kölcsönös legyen, mert ha csak egyoldalú, akkor annak gyakorlása

56 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 33.
57 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 33.
58 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 33.

sokkalta több erőt és önfeláldozást igényel. Éppen ezért is fontos, hogy a kölcsönös szeretet a béke kötelékében jöjjön létre, s tudjon tartós maradni a házasság. Ebből kifolyólag a szeretet kiváltképpen maradandó helyet hagy a történelemben a szeretetből fakadó életek nemzése által. Ugyancsak feltűnik az imában a koszorú s annak hervadhatatlan mivolta. Ez már némi utalás a koszorúzás szertartására s annak jelentőségére, amire a későbbiekben még visszatérünk.

Az ima folytatásában megjelennek olyan kérések is, amelyek a földi élet anyagi létére vonatkoznak, hiszen az is szerves része a földi életnek. Valójában az ima szövege nem szégyell bőségesen kérni anyagi ajándékokat is az Istentől. Így, például, kéri „a föld kövérségét”[59] vagy azt, hogy az Isten töltse meg a házasulandók házát „búzával, borral, olajjal s minden jó adománnyal”.[60] Mindazonáltal az ima próbálja tanítani is a házastársakat arra, hogy helyesen viszonyuljanak a gazdagsághoz, ne legyenek telhetetlenek vagy fösvények. Ezért a földi javak bőséges adományát ahhoz köti, hogy a „szűkölködőknek is adakozzanak”.[61] Igen, a gazdagság akkor nem ártalmas az emberek számára, ha helyesen tudják kezelni azt, ha nem lesznek önzőkké, de mindig tudnak osztozkodni javaikon, s főleg gondolnak a náluknál szegényebbekre. Ha a világ ezen az elven működne, akkor bizony nem létezne nincstelen szegénység s éhség sehol a világon. S ezt a tanítást a házasulandóknak nem szabad elfelejteniük. Sőt, amikor anyagi gondokkal küszködnek, akkor tudniuk kell, hogy van valahol valaki olyan, aki majd rájuk is gondol. A szegényes vagy szűknek vélt anyagi háttér gyakran a gyermekvállalás hátrányára is van, hiszen, sajnos, manapság sok olyan házaspár él, akik nem mernek több gyermeket vállalni csupán csak azért, mert félnek, hogy nem lesz elegendő anyagi kapacitásuk azok felneveléséhez. Pedig ez gyakran csak kifogás és nem tényállás. Minden viszonylagos, mert ha attól félnek, hogy majd nem tudnak luxusautót venni minden gyereknek, az messze nem ok arra, hogy ne legyen több gyermek a családban. Az Isten a „mindennapi kenyér” megadására összpontosít.

A folytatásban a különböző szerkönyvekben két különféle imát találunk. A *Recensione Ruthena* kiadás imája lényegében megismétli a már előbb elhangzott kéréseket, különösképpen azokat, amelyeket a nagy ekténiában

59 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 33.
60 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 33.
61 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 33.

kértek a házasulandóknak.[62] Talán éppen ezért az ima előtt található egy olyan rubrika, amely szerint ezt az imát a pap csak akkor imádkozza, ha akarja, egyébként pedig elhagyható.[63]

A magyar szerkönyv viszont egy olyan imát tartalmaz, amelyet más, általunk most megvizsgált szerkönyvek nem tartalmaznak. Az adott ima első szakaszában úgyszintén megismétli azokat a kéréseket, amelyek már előzőleg elhangzottak, viszont néhány új gondolatot is tartalmaz. Ilyen például az, amikor a pap azt kéri az Istentől, hogy az asszony férjének mindenben engedelmes legyen, a férfi pedig feleségének feje legyen.[64] Lehetséges, hogy sokan a mai ultraliberális társadalomban lázítónak tartják az ilyesfajta kijelentéseket, mindazonáltal látjuk, hogy ha a szeretet békés közösségében nézünk mind az engedelmességre, mind a felettességre, akkor azt tapasztaljuk, hogy a nőnek soha nem kell olyan dologban engedelmeskednie férjének, ami nem lenne jó és hasznos, mert a férj soha nem fog visszaélni felettesi jogával, hanem mindig olyat fog kérni feleségétől, ami hasznos. Az Isten a férfit és a nőt különbözőnek alkotta, és ez a különbözőség a szeretet egységében egymást kiegészíti és teljessé teszi. Vagyis szó sincs semmiféle diszkriminációról, csakis egy harmonikus férfi és nő közötti kapcsolatról, ahol mindkét félnek megvan a maga fontos szerepe és helye.

Érdekes témája az imádságnak a házastársak és a család Isten általi megőrzésének a gondolata. A pap azt kéri, hogy az Isten őrizze meg őket, mint megőrizte Noét a bárkában, Jónást a cethal gyomrában, a három ifjút pedig a tüzes kemencében.[65] Mindhárom esetben olyan nagy veszélyhelyzetről van szó, ami csupán emberi erővel kivédhetetlen, és az elkerülhetetlen halálhoz vezetett volna. Viszont az Isten számára nincsen lehetetlen, hiszen ha Ő akarja, akkor még a természet rendje is megváltozik. Ezek a példák bizonyára nagy reményt ébresztenek a házasulandókban, hiszen az élet során több olyan helyzet is adódhat, amelyből csupán emberi szemszögből nem látnak kiutat, de az Isten csodálatos módon meg tudja menteni a helyzetet és életben tudja tartani a házasságot, csak meg kell Őt rá kérni.

Az imádságnak van még egy érdekes része, ahol a pap említi a szülők szerepét, mégpedig azt, hogy „a szülők imádságai erősítik a házak alapja-

62 Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 94.
63 Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 93.
64 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 34.
65 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 34–35.

it".[66] Ha belegondolunk, akkor kijelenthetjük, hogy egy jó házasságban ott van a szülők jó példája és persze az imája. Ha a szülők rendes fiút vagy lányt neveltek, akkor e két személynek az egybekeléséből bizonyára további jó gyermekek fognak majd sarjadzani. Hiszen tudatosan vagy tudat alatt a gyermekek magukkal viszik azokat a példákat, amelyeket otthon tanultak vagy láttak. S bizony, az is fontos, hogy a szülői áldás rajta legyen az ifjú páron. Például Kárpátalján sok helyen szokásban van, hogy a fiú és a lány szülei közösen Krisztus és az Istenszülő ikonjaival a kezükben nyilvánosan a templomi szertartás előtt áldásukat adják a házasulandókra. Ily módon imával és áldással vezetik át gyermekeiket a gyermeki életből a házas életbe.

Az esketés szertartásának fontos része maga az eskütétel. Egyes források szerint az eskütétel nem igazán volt honos a bizánci hagyományban, hanem inkább latin szertartásból lett átmásolva. Ezt a megállapítást *Myroslav Dumych* az esketés szertartásáról írt tanulmányában is megtaláljuk, vagyis, hogy a szláv szertartáskönyvekben az eskütétel először 1646-ban Petro Mohila szerkönyvében jelenik meg.[67] Ezzel kapcsolatban talán érdekes megjegyezni, hogy a használatban lévő szerkönyvek közt csak a *Recensione Ruthena* kiadás írja azt a rubrikát, mely szerint az esküt csak ott kell mondani, ahol annak hagyománya van,[68] vagyis nem tartozik az esketés elengedhetetlen elemei közé. Mindazonáltal az eskütételnek a néphiedelemben olyan nagy jelentősége és ereje van, hogy például Kárpátalján a köznép gyakran az eskütétel hiányával magyarázza az ortodox egyházban megengedett „egyházi válást". Vagyis mivel az ortodoxoknál nincs eskütétel, így ha valaki ortodox templomban kötött házasságot, aztán elválik, arra azt mondják, hogy nincs azzal semmi probléma, hiszen csak házasságot kötött, és nem esküdött. Valójában viccesen hangzik, és természetesen teológiai vagy egyházjogi szempontból az eskü jelenlétének vagy elhanyagolásának nincs semmi jelentősége, hisz tudjuk, hogy nem attól lesz érvényes a házasság. Viszont a nép szava és hite is lényegi jellemzője az eskü fontosságának!

Úgyszintén érdemes felfigyelni arra is, hogy a *Recensione Ruthena* római kiadású szerkönyv szerint, ha van eskütétel, akkor azt a házasulandók állva mondják, és nem teszik kezüket az Evangéliumos könyvre, csak megfogják egymás kezét, amit aztán a pap epitrachelionnal kereszt

66 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 35.

67 Myroslav Dumych, *La celebrazione del matrimonio nella Chiesa ucraina di tradizione bizantina* (Tesi dottorale), Roma 2009, 305.

68 Lásd Малый Требникъ, Римъ, „ацнѣ" (1952), 95.

alakban átköt.[69] Ezzel szemben a magyar szerkönyv előírása szerint „a jegyesek letérdelnek, jobb kezüket az Evangéliumra teszik, az áldozópap pedig epitrachelionnal egyesíti kezeiket, s először a vőlegénnyel mondatja el a következő esküformát”.[70] Ugyanígy írja elő Mikita Tipikonja is, pontosítva csupán azt, hogy előbb a menyasszony teszi három ujját az Evangéliumra, majd a vőlegény a menyasszony keze fölé.[71]

Ami például a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyét illeti, ez valóban így is történik a gyakorlatban, csak nem három ujj, hanem inkább a tenyér Evangéliumra való elhelyezésével.

Ami az eskü szövegét illeti, az valóban nagyon bölcsen és mindent egybefoglalóan van megfogalmazva. A vőlegényi és menyasszonyi eskü szövegében csak egyetlen különbség található, mégpedig az, hogy a menyasszony még engedelmességet is fogad a férjének.[72] Mindketten pedig egymás felé és Isten színe előtt az Evangéliumra helyezett kezekkel három dolgot ígérnek: „házassági hűséget, szeretetet és megbecsülést”.[73] Ha belegondolunk, akkor ez valójában három fontos alappillére a jó házasságnak. A hűség magába foglalja, ha kell, a hősiességet is, mivel néha a hűség megtartásához hősiesen ellen kell állni a különböző kísértéseknek. És csak akkor tudnak igazán hűségesek maradni egymáshoz, ha kölcsönös szeretetben és megbecsülésben élnek. Ezt a három ígéretet teljesíti ki az a fogadalom, mely szerint a felek azt fogadják, hogy „el nem hagylak mindhalálig sem magamtól el nem bocsátlak”.[74] Ez a kettős meghatározás, úgy tűnik, a magyar fordítású szerkönyv sajátossága, hiszen a szláv verziókban csak az első fél mondat van jelen, vagyis hogy „el nem hagylak mindhalálig”[75]. Viszont ez a kettős meghatározás még szebbé teszi az esküt, hiszen a vőlegény/menyasszony nemcsak arra tesz fogadalmat, hogy el nem hagyja a másikat, de arra is, hogy ha a másik fél el akarna menni, akkor azt nem fogja hagyni, vagyis el nem bocsátja magától. A civil jogban ezt úgy fogalmaznák meg, hogy alá nem írja a válási papírokat. Ez a kijelentés tehát nemcsak azt tartalmazza magában, hogy az adott fél nem fog félrelépni, de azt is, hogy

69 Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 95.
70 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 37.
71 Lásd Александр Микита, Руководство въ церковный типиконъ, Унгваръ 1901, 252.
72 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 37.
73 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 37.
74 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 37.
75 Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 95.; Є҆ ѵхоло́гіонъ и҆лѝ Тре́бникъ, Жо́вква, ҂ацк҃ѕ (1926), 124.

készen áll küzdeni a házasság megtartásáért még akkor is, ha a másik fél számára az már nem lesz fontos.

Ünnepélyes és fontos pillanata a házasságnak a most következő papi kijelentés és áldás. A magyar szerkönyv szerint a pap az eskütétel után a következőt mondja: „Amit Isten egybekötött, ember el ne válassza, az Atya és Fiú és Szentlélek nevében. Ámen”.[76] Ez mintegy megpecsételése a házasságnak. Ennek némileg hosszabb, hivatalosabb és tagoltabb változatát találjuk a zsovkvai kiadásban: „Amit Isten egybekötött, ember el ne válassza, és én Isten méltatlan szolgája, rám ruházott hatalmamnál fogva, egyesítelek titeket ebben a szent házasságban, és azt a Katolikus Anyaszentegyház hatalmával megerősítem és megjelölöm, az Atya és Fiú és Szentlélek nevében. Ámen”.[77] Mindemellett a legrövidebb formulát a *Recensione Ruthena* tartalmazza, ami csupán csak annyi, hogy „Amit Isten egybekötött, ember el ne válassza”.[78]

A magyar és egyes szláv szerkönyvekben most azon imádság következik kötelező jelleggel, amelyről már szó volt a *Recensione Ruthena* szerkönyv kapcsán, amelyben ugyanis az eskütétel előtt volt ez előírva mint fakultatív ima. A tartalmából kiemelhetjük azt, ami a szertartás ezen pontján nagyon aktuális: „Kösd össze őket egyetértésben, koszorúzd meg szeretetben és egyesítsd őket egy testté, adj nekik házassági áldást és jámbor nemzedékben örömet”.[79] A szeretetben való koszorúzás említése azért aktuális, mert a szertartásban pont most fog következni.

A koszorúzással kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a legmegfelelőbb az élő zöld növényből készült koszorú, ami valójában leggyakrabban használatban is van. Egyes modern szokás szerint, az ortodox egyházat utánozva, egyes helyeken az élő koszorú helyett koronát használnak. Elkerülve a témába való belemélyedést, azt szeretnénk csak leszögezni, hogy a rubrikák minden általunk felmutatott szerkönyvben koszorút, s nem koronát említenek, ami számunkra elég ok arra, hogy a témát ne is fejtegessük tovább. Úgyszintén mondhatjuk, hogy a koszorú exkluzív és személyes valami, olyasmi, ami a házaspárnak megmarad emlékbe. Akár az aranylakodalmon is meg lehet mutatni az unokáknak vagy dédunokáknak a már kiszáradt, de kedves esketési koszorút. Persze, ha koronát használnak, az

76 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 37.
77 Saját fordítás Є҆ ѵхоло́гіонъ и҆лѝ Тре́бникъ, Жо́вква, ҂ацк҃ѕ (1926), 125.
78 Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 96.
79 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 38.

mindenkié, nem lehet hazavinni a templomból, és semmi személyes sincs benne.

Ami maga a megkoszorúzást illeti, az a házasság nagy, szinte királyi méltóságát fejezi ki, hiszen a házastársak Istentől olyan nagy ajándékot kapnak, hogy mostantól a teremtés közreműködői lehetnek, mert a házastársak által új élet jöhet a világra. Éppen ezért amikor a pap megkoszorúzza a vőlegényt és a menyasszonyt, akkor előbb őket a koszorúval ábrázolt kereszt jelével illeti, majd a koszorút csókolásra nyújtja, és csak aztán helyezi a fejükre.[80] Ezekben az aktusokban a férfi és a nő tiszteletét és köszönetét fejezi ki Isten felé az élet átadásának nagy ajándékáért és méltóságáért.

A szertartás az apostol és az evangélium egy-egy szakaszának a felolvasásával folytatódik. Apostoli szakaszként Szent Pál apostol efezusiakhoz írt leveléből az 5. fejezet 20–33. versei olvastatnak. Az adott olvasmány a házasságot kötők számára egy igazi katekézis a házasságról és a házastársi szeretetről. Az olvasmány elsősorban arra irányítja az újonnan egybekelt pár figyelmét, hogy „engedelmeskedjetek egymásnak Krisztus félelmében" (Ef 5,21). Vagyis Szent Pál közös és kölcsönös engedelmességre invitálja a párt életük minden napján. De ezt az engedelmességet más- és másképpen éli meg a férfi és a nő. Pál apostol arra szólítja fel a nőt, hogy engedelmeskedjen férjének, mint az Úrnak (Ef 5,22). A férfi viszont oly módon engedelmeskedik feleségének, hogy úgy szereti őt, mint Krisztus az Anyaszentegyházat, vagyis önmagát is feláldozva érte (Ef 5,25). Az egy test gondolata a szeretet terén csodálatos ábrázolást kap, miszerint „aki feleségét szereti, önmagát szereti" (Ef 5,28). És talán a házaspárnak ezeket a nagyon érthető és könnyedén értelmezhető szavakat nem is szükséges különös módon magyarázni, elég, ha eleget tesznek a kérésnek, és Szent Pál szavai szerint élik majd házas életüket.

Az evangéliumi szakasz Jézus első csodájáról számol be, ami történetesen a kánai menyegzőn történt (Jn 2,1–11). Ennek az evangéliumi történetnek nemcsak az a lényege, hogy a házaspár halljon Jézus jelenlétéről a kánai menyegzőn és az első csodájáról, hanem az is, hogy lássa Krisztus segítő jelenlétét a bajbajutott házaspár életében. Az evangéliumi részlet úgyszintén annyira érthető és közeli, hogy a házaspárnak nincs más dolga, mintsem hogy örökre a fejükbe véssék az Istenszülő szavait: „Tegyetek meg mindent, amit Ő (Jézus) mond" (Jn 2,5). És itt újból visszacseng

80 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 38.

a bemeneti 127. zsoltár gondolata: „Boldogok… kik az Ő útjain járnak” (Zsolt 127,1).

A bölcs és mély értelmű olvasmányok után könyörgés, majd papi ima következik. A hármas ekténia külön könyörgést tartalmaz a „mostan házasságilag egybekelt szolgáiért, N.-ért és N.-ért, ezek egészsége és üdvéért”.[81] Mondhatni, hogy ebbe a kérésbe bele van foglalva mindaz, ami a földi és a mennyei élethez szükséges, hiszen a jó egészség fölöttébb szükséges az egészséges gyermekek nemzéséhez és felneveléséhez, az üdvösség pedig ahhoz, hogy a földi élet után is boldogság legyen az egybekeltek osztályrésze. A papi ima néhány előzőleg is felhangzott gondolat mellett azt is kéri az Istentől, hogy nyilvánítsa tisztesnek az újonnan kötött házasságot, és őrizze meg a házastársakat házastársi tisztaságban.[82] Az ószláv nyelvben még intimebb kérés hangzik el, vagyis hogy az Isten őrizze meg tisztán a házastársak ágyát.[83] Ennek a kérésnek fontos tanító hatása is van a házastársak számára, hiszen ezentúl tudni fogják, hogy házastársi együttlétüket az Isten őrzi, és segíti megvédeni minden szennytől, tisztátalanságtól, viszont ehhez nekik is mindent meg kell tenni, hogy ne szennyezzék be a hitvesi ágyat. Ily módon a házastársi tisztaság megőrzésének fogalma alatt nemcsak a házasságtörés elkerülését kell érteni, de szintúgy megannyi a házasság méltóságát és célját romboló bűn elkerülését is, mint például a fogamzásgátlás és hasonló bűnök elkerülését. És mindezt azért kéri a pap, hogy a házastársak együttélése „mindenkor szenny nélküli legyen”,[84] és hogy az Isten tegye „méltókká őket, hogy parancsaidat tiszta szívvel teljesítvén, késő öregséget érjenek”.[85]

A következő részben Krisztus, az Istenszülő és a szentek tiszteletére különféle tropárok éneklése van soron. Egyes szerkönyvek ezen a helyen azt írják elő, hogy a pap a házaspárt kézen fogja, és a tetrapod körül őket vezetve három kört tesz velük.[86] Mondhatni, hogy ezek az első közös lépései az újjonnan összeházasodott párnak, amit közösen együtt, de mégis a pap – mint az Egyház képviselője – vezetésével tesznek. Jelképes módon az Egyház ezzel azt akarja hangsúlyozni, hogy mindig segíteni akar a há-

81 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 40.

82 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 41.

83 Lásd Ма́лый Тре́бникъ, Ри́мъ, ҂ацн҃в (1952), 103.; Є҆ ѵхоло́гіонъ и҆лѝ Тре́бникъ, Жо́вква, ҂ацк҃ѕ (1926), 130.

84 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 41.

85 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 41.

86 Lásd Є҆ ѵхоло́гіонъ и҆лѝ Тре́бникъ, Жо́вква, ҂ацк҃ѕ (1926), 83.

zaspárnak az ő közös életútjukon.[87] Ehhez még azt is hozzácsatolhatjuk, hogy a tetrapod közepén az evangéliumos könyv van elhelyezve, vagyis a házaspár krisztocentrikusan, vagyis Krisztussal a középpontban halad együtt az élet útján.

A tropárok eléneklése után a koszorúk levétele következik áldást mondó ima kíséretében. Amikor a pap a vőlegény fejéről leveszi a koszorút, akkor azt kéri az Istentől, hogy a vőlegény magasztalt legyen, mint Ábrahám, áldott, mint Izsák, sokasodjon, mint Jákob, „békességben járva s igazságban teljesítve Istennek minden parancsolatát".[88] Ezek az áldások szépen tükrözik vissza a keresztény férfi és apa szerepét. Hiszen egy férjnek és egy apának a hit férfijaként kell élnie. A férfi – és nem a nő – kell hogy a család keresztény életének mozgatója és vezetője legyen. Szinte axiómaként vehető az a tény, hogy amely családban a férj mélyen vallásos, ott a hitélet családi szinten is mindenkinél rendben van. De ennek a fordítottja is igaz, vagyis ha a férfi hitetlen, akkor a családban is általában sok a probléma.

A menyasszony is a hozzá illő és szükséges áldásban részesül a koszorú levételénél, mégpedig: „Te is, menyasszony, magasztalt légy, mint Sára, megvigasztalt, mint Rebeka, sokasodjál mint Ráchel, örvendvén férjednek s megőrizvén a törvény határozatait, mert így tetszett Istennek".[89] Az asszony valóban akkor boldog, ha élete párjától mindig vigasztalásra talál. A termékenység is az asszonyi lét elengedhetetlen eleme, mert az asszony nem tud teljes életet élni gyermekek nélkül. És ha egy asszony mindezt a saját férjétől kapja meg, akkor biztos, hogy nagyon boldog.

A következő imádság ismét utal arra, hogy a házasság az Isten ajándéka, és hogy a jelen levő két ember házasságkötése nem csupán véletlen, de Isten tervének beteljesítése. Ezért a pap azt kéri az Istentől: „Áldd meg e szolgáidat is, kiket a te gondviselésed a házasság közösségére egybekötött".[90] És ha már az Isten egybekötötte ezt a két embert, akkor a pap azt is merészeli kérni a Mindenhatótól, hogy áldja meg minden lépésüket, és töltse el jókkal életüket.[91] Ezekkel a szavakkal arra is akarja tanítani az Egyház a házaspárt, hogy mindig bízzanak Isten gondviselésében. Az ima egyik legcsodálatosabb kérelme arról szól, hogy az Isten vegye fel a házas-

87 Lásd Myroslav Dumych, *La celebrazione del matrimonio nella Chiesa ucraina di tradizione bizantina* (Tesi dottorale), Roma 2009, 361.

88 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 42.

89 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 42.

90 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 43.

91 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 43.

párnak koszorúikat az ő országába, s őrizze meg azokat szennytelenül.[92] Úgy hangzik, mint egy zálog, amelyet majd oly módon lehet kiváltani, hogy a házaspár az élete végén az Isten elé állva jó feleletet tud majd adni tetteiről, házasságról, családjáról, szeretetéről. Akkor majd megkapják az örök élet és a boldogság hervadhatatlan örökzöld váltó koszorúját.

5. Összegzés

Ahogyan az láthattuk, az eljegyzés és az esketés görögkatolikus szertartása nagyon szépen körülírja a keresztény család fogalmát. Hisz mindazon elemek, amelyek megtalálhatók a kielemzett szertartásokban nem csak arra szolgálnak hogy Isten előtt érvényes házasság köttessék. Az érvényességhez egyházjogi szempontból talán elegendő lenne a konszenzus nyilvános kinyilvánítása. Minden más imádságos elem arra van hivatva, hogy a megkötendő házasságra, házastársakra és a megalakult keresztény családra kikérje az Istentől azon kegyelmeket, amelyek nélkül szinte lehetetlen keresztény házasságot és családot alkotni. Pontosan ezért ha egy házaspár valóban keresztény életet akar élni, keresztény családot akar alkotni, akkor ehhez a legjobb utasításokat a leírt szertartások imáiban és könyörgésében találhatja. Viszont az is igaz, hogy nem szabad varázsvessző suhintásaként megélni az adott szertartásokat. A kegyelem akkor lesz igazán működő és teljes, ha a házastársak nap mint nap megtesznek mindent annak érdekében, hogy keresztények módjára, Isten tanácsai és akarata szerint éljék meg Isten ajándékaként kapott közösségüket. Ahogy a latin szólás mondja, „Ora et labora", vagyis imádkozz és dolgozz. Ez talán az egyik legfontosabb elem, hogy teljesen az Istenre hagyatkozzunk, de emellett imádságos lelkülettel szorgosan dolgozzunk is, alakítsuk önmagunkat, természetünket, akaratunkat a szétbonthatatlan szeretetkötelék tökéletesítésére, az Atya, a Fiú és a Szentlélek dicsőségére. Ámen.

92 Lásd *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv,* Budapest 1964, 43.

Jean-Yves Brachet OP

A család éve: a házastársi és családi lelkiség elmélyítése

Tartalom: Bevezetés; 1. A családok kísérése; 1.1. A házastársak és családok kísérésének a szüksége; 1.2. A kísérés: micsoda?; 2. Lelkiség; 3. A házasság és család lelkisége; 3.1. Az életszentségre szóló egyetemes meghívás; 3.2. Házassági és családi lelkiség; 4. A házassági és családi lelkiség vonásai; Összefoglalás.

Jean-Yves Brachet, OP: The Year of the Family: The Development of Conjugal and Familial Spirituality
In 2016, Pope Francis issued the apostolic exhortation Amoris laetitia about love as experienced in the family. Mentoring married couples and families is much needed. This involves familiarity with the actual situation, but such mentoring is only possible if the goal is known. The goal is married and family life according to the will of God. Marriage is not only about learning but about life as well. Thus, it is important to know what marriage means from a spiritual point of view or, in other words, what conjugal and familial spirituality consists in.
A discussion of conjugal and familial spirituality must, however, be preceded by a definition of the concept of spirituality in broader terms. Christian spirituality is characterised by the following attributes: Trinitarian, Christian and ecclesiastical, Eucharistic, biblical, liturgical, missionary and Marian. The basis of spirituality is a universal call for saintliness: the application of general spirituality to conjugal spirituality, marriage and family. Such a spirituality was briefly treated at the Council as well, and the last Popes have addressed the issue, especially Pope Francis in Chapter 9 of the exhortation Amoris laetitia, outlining its basic properties: a spirituality of supernatural communion, union in prayer in the light of Easter, a spirituality of ex-clusive and free love and a spirituality of care, consolation and incentive. The Pope's approach is mainly practical: It does not provide a systematic explanation of spiritu-ality but offers the characteristics of matrimonial and familial spirituality, which con-stitute this kind of spirituality. Thus, matrimonial and familial spirituality is also Trinitarian, Christian and ecclesiastical, Eucharistic, biblical, liturgical, missionary and Marian. However, a distinct dimension of matrimonial and familial spirituality must be added: secular spirituality. Members of a married couple incorporate the natural world into the spiritual order.
Marital and familial spirituality is not an ideal but focuses on presenting the reality of marriage and family, to which God invites the married couple through the Sac-rament of Matrimony, while family members through Baptism.

Bevezetés

2016. március 19-én Ferenc pápa kiadta az *Amoris lætitia* kezdetű szinódus után apostoli buzdítását a családban megélt szeretetről. 2020. december 27-én a Szentatya meghirdette, hogy Szent József ünnepén, március 19-én, öt évvel az *Amoris laetita* megjelenése után elkezdődik a család éve, amely 2022. júniusban a nemzetközi családtalálkozóval fejeződik be. A családév célja az *Amoris lætitia* buzdítás tanításának elmélyítése apostoli javaslatok segítségével.

Tanulmányunk szándéka a családév alkalmával a házassági és családi lelkiség bemutatása az *Amoris lætitia* 9. fejezetének fényében. Elsősorban a családok kíséréséről lesz szó – amelyről a Szentatya a 8. fejezetben beszél –, mert a házastársak még úton vannak, és ezen az úton segítségre van szükségük. A házasság és család lelkisége bemutatja, hogy mi a házasság és család teljes kifejlődött élete. Utána fontos és szükséges a lelkiségről általában szólni, és ami erről elmondható, azt a házasság és a család életére alkalmazni. Végül a házassági és családi lelkiség vonásairól lesz szó.

1. A családok kísérése

1.1. A házastársak és családok kísérésének a szüksége

Bár már világos volt, hogy a fiatal házastársak kísérésére is nagy szükség van, II. János Pál pápáig inkább a házasság előkészítését hangsúlyozták. Az előkészítésben a lényeges az volt, hogy az illetők jól tudják, mi a házasság. Ez továbbra is fontos, de most arról is szó van, hogy hogyan lehetne kísérni a fiatal házastársakat, főleg azokat, de nem csak azokat, akik nehéz állapotba vagy helyzetbe kerültek. Erről szól Ferenc pápa az *Amoris lætitia* kezdetű apostoli buzdításában. Szeretnék röviden néhány gondolatot e buzdításról megosztani.

Először azt szeretném hangsúlyozni, hogy bármelyik egyházi dokumentum csak az Egyház egész tanításának a fényében érthető és magyarázható megfelelő módon. Ez azt jelenti, hogy aki nem jól ismeri az Egyháznak a házasságról szóló tanítását, nem tudja az *Amoris lætitia* buzdítást jó és megfelelő módon megérteni. Amikor az *Amoris lætitia* megjelent, mindjárt a nyolcadik fejezetről beszélgettem a diákjaimmal. Mondtam, hogy ez a

fejezet a legnehezebb, és épp azért fogunk erről beszélgetni. A diákjaimtól kérdeztem, vajon vannak-e kérdéseik. Az egyik diák azt felelte: látom, hogy fontos pontok vannak benne, ugyanakkor azt is látom, hogy nekem a bázis hiányzik, hogy meg tudjam érteni. Ez volt szerintem a legjobb reakció, amelyet elvárhattam. És tényleg, a buzdítás ezért vagy azért nehéz, mert sokat feltételez, főleg a *Veritatis Splendor* erkölcsi tanítását és a *Familiaris consortio* tanítását is feltételezi. A bölcselet szempontjából tudjuk, hogy aki az objektív dimenzióval kezdi, utána meg tudja a szubjektív dimenziót is nézni, de fordítva, aki először a szubjektív dimenzióval foglalkozik, utána csak nagyon nehezen tudja az objektív dimenziót is elérni. Az *Amoris lætitia* elsősorban nem a házasság objektív igazságával foglalkozik. Ez akkor is igaz, ha azt világosan és határozottan elfogadja és feltételezi. Az *Amoris lætitia* inkább, teljesen igazságosan, a személyekkel és a személyi helyzetekkel foglalkozik, de ez azt jelenti, hogy csak akkor értjük jól azt, amit Ferenc pápa mond, ha a házasságról szóló tanítást ismerjük és elfogadjuk. Maga a Szentatya mondja, hogy „minden kisiklott értelmezés elkerülése érdekében emlékeztetek arra, hogy az Egyház semmiképpen nem mondhat le a házasság eszménye teljességének, Isten tervének a maga nagyságában való képviseletéről”.[1] A gondviselés jelének tartom, hogy a *Veritatis Splendor*-t és a *Familiaris consortio*-t az *Amoris lætitia* előtt jelentették meg. E két dokumentum adja a bázist, amelyre szükségünk van ahhoz, hogy Ferenc pápa buzdítását megértsük. Mit mond Ferenc pápa?

> „Az Egyháznak figyelemmel és törődéssel kell kísérnie leginkább törékeny gyermekeit, akiket a megsebzett és zátonyra futott szeretet jelölt meg. Vissza kell adnia neki a bizalmat és a reményt, mintha egy kikötő világítótornya lenne, vagy az emberek közé vitt fáklya, hogy világosságot adjon azoknak, akik elvétették az irányt vagy viharban vannak”.[2]

A családpasztoráció egyik kihívása a kísérés. Nemigen találunk olyan embert, aki ne értene egyet azzal, hogy a mai világban a – főleg fiatal – házaspároknak nagy szükségük van kísérésre. De hogyan lehet a házaspárokat kísérni? És miben áll a kísérés? Miről beszélünk? Tulajdonképpen továbbra is sok szép tapasztalat van, akkor is, ha nehéz helyzetek is vannak.

Az első fontos, alapvető dolog, amit világosan hangsúlyozni kell, hogy nem helyzeteket kísérünk, hanem embereket. A helyzeteket megítélhetjük,

---

1 *Amoris lætitia* (a továbbiakban: *AL*) 307.
2 *AL* 291.

vagy akár el is ítélhetjük, sőt ez néha szükséges is, de az emberek iránt mindig az irgalom a megfelelő magatartás. Az irgalomnak két dimenziója van, az egyik a helyzetre vonatkozó igazság, a második pedig az ember iránti irgalmasság. Jézus így reagált a házasságtörő asszonnyal szemben: „Én sem ítéllek el. Menj, és többé már ne vétkezzél!" (vö. Jn 8). Tény, hogy bűn volt: „Többé már ne vétkezzél!", de az is igaz és az is tény, hogy Isten mindenkivel irgalmas: „Nem ítéllek el". Meglepő módon Jézus ugyanúgy reagált azokkal az emberekkel szemben, akik ezt az asszonyt odavitték hozzá: ők is bűnösök („Aki közületek bűn nélkül van, az vessen rá először követ"), de nem ítélte el őket (csendben maradt, úgyhogy mindenki elmehetett… És el is mentek…). Ehhez hasonlóan senkit sem szabad elítélni, aki olyan helyzetbe kerül, ami ellentmondásban áll az evangéliumi tanítással, de a házasság igazságát továbbra is hirdetnünk kell. A Szentatya is hangsúlyozza e két dimenziót:

– „Keresztényként nem mondhatunk le a házasság bemutatásáról azért, hogy ne sértsük a jelenkori érzékenységet, hogy divatosak legyünk, vagy az erkölcsi és emberi romlás láttán el ne fogjon el kisebbrendűségi érzés. Ebben az esetben megfosztanánk a világot azoktól az értékektől, melyeket fölkínálhatunk, és fel is kell kínálnunk".[3]

– Kísérésre nagy szükség van.[4]

1.2. A kísérés: micsoda?

Mit is jelent a kísérés? Miről beszélünk? – A kísérés mozgáshoz hasonló: az ember valahonnan jön és valahova megy. Kísérésről tehát beszélhetünk a következő módon: Hova megyünk? Honnan jövünk? Hogyan haladunk? Van-e segítség?

– A legfontosabb kérdés az, hogy az ember hova megy. Erről egyszerű tapasztalata van mindenkinek: amikor valaki elmegy, az első kérdés az, hogy hová megy. Az útról csak ezután lehet gondolkodni. Mert hiába keressük a jó utat, ha nem tudjuk, hogy hova megyünk! Ebből a szempontból ma is fontos és sürgős, hogy továbbra is hirdessük a család evangéliumát. „Minden kisiklott értelmezés elkerülése érdekében emlékeztetek arra, hogy az Egyház semmiképpen nem mondhat le a házasság eszménye teljességének,

3 *AL* 35.
4 Vö. *AL* 291.

Isten tervének a maga nagyságában való képviseletéről”.[5] Arra szeretnék figyelmeztetni, hogy a házasság nem eszmény vagy ideál. A házasság valóságáról van szó, és nem a házasság eszményéről! Nyilván vannak helyzetek, amelyekről már kezdetben tudjuk, hogy nincs megoldás, de akkor is fontos, hogy legalább irány legyen.[6] De nem csak a házasság igazságáról van szó, mert a házasság hazassági életet is jelent. És a házassági élet a házastársak egész életére vonatkozik, a lelki dimenziót is belefoglalva. Úgyhogy valójában csak akkor tudjuk, hogy mire szolgál a családok kísérése, ha tudjuk, hogy micsoda a házassági és családi lelkiség.

– Azt is fontos tudni, hogy az ember hol van, vagyis hogy honnan indul. És fontos, mert az út mindig két hely között vezet. Ez azt jelenti, hogy az embernek tudnia kell azt, hogy hol is van valójában. És az, hogy hol van, nem mindig ugyanaz, mint az, hogy szerinte hol van, vagy hol kellene lennie, vagy hol szeretne lenni, vagy hogy mi mit gondolunk arról, hogy ő hol van… A kísérő személynek is tudnia kell ezt, mert miután tudjuk, hogy hova akarunk menni és hova akarjuk az embert vezetni, fontos az, hogy valóban találkozzunk az emberrel, tudva, hogy csak ott lehet vele találkozni, ahol valóban van!

– A harmadik dolog pedig az, hogy hogyan haladunk. Itt lesz szó a megkülönböztetés kérdéséről és a fokozatosság törvényéről.

– Van még egy fontos dimenzió. Van segítség. Vannak jelzőtáblák: a szabályok. Nagyon fontos hangsúlyozni azt, hogy az út nem azért vezet valahova, mert az ki van írva, hanem azért van kiírva, mert az út tényleg oda vezet! Az életmód nem azért jó, mert azt mondja a szabály, hanem fordítva: azért olyan a szabály, mert az az életmód jó az embernek, és az teheti őt boldoggá! A jog olyan, mint egy iránytű. A szabály abban segít, hogy az ember tudja, kicsoda ő, és hogyan lehet boldog.

Az *Amoris lætitia* kezdetű apostoli buzdításnak „A törékenység kísérése, megkülönböztetés” című 8. fejezetében Ferenc pápa emlékeztet arra, hogy

> „az Egyház szeretettel fordul azok felé, akik nem teljes módon részesednek életében, elismerve, hogy Isten kegyelme az ő életükben is működik, megadva nekik a bátorságot a jó megtételére, az egymással való szeretetteljes törődésre és arra, hogy szolgálatára legyenek a közösségnek, amelyben élnek és dolgoznak”.[7]

---

5 *AL* 307.
6 Ferenc pápa „irány”-ról beszél az *AL* 291. pontjában.
7 *AL* 291.

Már ehhez is hozzáfűzhetünk egy kettős megjegyzést. Amikor azt mondjuk, hogy az Egyháznak szeretettel kell fordulnia azok felé, akik nem teljes módon részesednek az életében, ez nemcsak ezt jelenti, hogy az Egyháznak oda kell fordulnia ezek felé az emberek felé, hanem ugyanakkor azt is, hogy az ember számára lehetséges, hogy részesedjen az Egyház életében! Tehát ebben a fejezetben kettős irány található:

Az Egyháznak továbbra is a tökéletes életmódot kell hirdetnie,[8] akkor is, ha a többi életmódban nem minden feltétlenül negatív. (Nem is kell csodálkoznunk, hogy a Szentatya így beszél. Valami nem feltétlenül teljesen jó vagy teljesen rossz! Ahhoz, hogy bármelyik életmód jó legyen, az szükséges, hogy minden szempontból vagy minden oldalról jó legyen. Ahhoz pedig, hogy ne legyen jó, elegendő annyi, hogy csak egy oldalról nem jó. Az ember akkor is beteg, ha csak egy tagja beteg: egy beteg tag beteggé teszi az embert.)

Az Egyháznak az a feladata, hogy kísérje leggyengébb tagjait, velük találkozva ott, ahol vannak, és lépésről lépésre vezetve őket a házasság teljes megvalósításáig. Itt megkülönböztetésre van szükség.

A következőket pontosabban meg kell magyaráznunk. Amikor azt mondjuk, hogy a többi életmódban van valami jó, ez nem azt jelenti, hogy ezek a formák jók! Mert az is igaz, hogy nem minden pozitív!

Ferenc pápa a fokozatosság törvényéről beszél, amelyről II. János Pál pápa a *Familiaris consortio* kezdetű apostoli buzdításban[9] szólt. II. János Pál a fogamzásgátlással kapcsolatban a „fokozatosság törvénye" kifejezést használja, és kezdettől szándékosan mondta, VI. Pált idézve: „A lelkek iránti szeretet kiemelkedő formája az, hogy semmit sem hallgatunk el Krisztus üdvöt-hozó tanításából".[10]

Ferenc pápa nemcsak azt ismétli, amit II. János Pál mondott a fokozatosság törvényéről, hanem kifejti a fogalmat, és kibővíti annak alkalmazási területét, s azt általános erkölcsi elvvé teszi, melyet általános módon alkalmazhatunk a pasztorációban. Ez a kibővítés helyes. A fokozatosság törvénye azt fejezi ki, amit a szülők spontán módon tesznek a gyermekek nevelése terén. A szülők – remélhetőleg… – tudják, hogy hova szeretnék

8 Vö. *AL* 292.

9 II. János Pál, *Apostoli buzdítás a keresztény család feladatairól a mai világban: Familiaris consortio* (a továbbiakban: *FC*), 34. Vö. *A gyóntató atyák Vademecuma. A házassági erkölcs néhány kérdésében,* (Római dokumentumok, 12.), Budapest 1999.

10 *FC* 33; VI. Pál, *Humanae vitae* 29.

vezetni a gyermekeiket. Tudják, hogy ha a gyermekektől semmit sem kérnek – vagy csak azt, amit már meg tudnak csinálni –, akkor fejlődés nem is lesz; azt is tudják, hogy ha túl sokat kérnek tőlük, az inkább elcsüggeszti őket, és akkor sem lesz fejlődés! Más szóval lépésről lépésre nevelik a gyermekeket. Pedagógiáról van itt szó. De a pedagógia csak akkor érthető, elfogadható, illetve szükséges, ha az a szándéka, hogy az ember lépésről lépésre eljusson a teljes erkölcsi igazsághoz. Már az Ószövetségben is így vezette Isten a népét. Így például érthető, hogy Mózes megparancsolta, válólevelet kell adni (vö. Mt 19,7). Krisztus azt mondja, hogy kezdetben nem ez volt Isten szándéka, más szóval, hogy ez csak ideiglenes törvény volt, hogy valami még rosszabb ne legyen. Ez csak egy lépés volt. (Aranyszájú Szent János magyarázza, hogy jobb volt válólevelet adni annál, mint hogy feleségüket megöljék!)

II. János Pál és utána Ferenc pápa határozottan és kifejezetten mondja, hogy a fokozatosság törvénye nem lehet azonos a „törvény fokozatosságával". Azok a helyzetek, amelyekben a fokozatosság törvényét alkalmazzák, szabálytalanok! A „szabálytalan" szó a szabályra utal. Ez a szabály egyáltalán nem önkényes. Ez a szabály az örök törvényre utal, azaz Isten szándékára, melyet az ember megismerhet. A lépések önmagukban nem elfogadhatók, csak ha figyelembe vesszük, hogy ezek az ember erkölcsi fejlődésének részei. Azt mondja Ferenc pápa, a szinódus atyáit idézve:

> „A csak polgári házasságban élők, az elvált és újraházasodottak, vagy egyszerűen együttélők lelkipásztori megközelítése tekintetében az Egyháznak meg kell mutatnia életükben a kegyelem isteni pedagógiáját, és segítenie kell őket, hogy eljussanak Isten rájuk vonatkozó tervének teljességére".[11]

Az előrehaladás kontextusában Ferenc pápa hangsúlyozza a megkülönböztetés szükségét.[12] A pápa arra hív meg, hogy megtaláljuk a helyes utat, és azon is járjunk.

A Szentatya ezután különbséget tesz a bűn és a beszámíthatóság között. Ez sem új, de a kísértés továbbra is fennáll, hogy az egyik végletből a másikba essünk: vagy egyoldalúan hangsúlyozzuk az objektív hibát („Ez bűn!"), és akkor a személyt elítéljük, vagy egyoldalúan hangsúlyozzuk a szubjektív dimenziót és a lelkiismeret szerepét, úgyhogy megfeledkezünk arról, hogy az objektív cselekedet nem volt jó. Előfordul, hogy valaki erköl-

11 *AL* 297.
12 Vö. *AL* 296–300.

csi szempontból nem felelős, mert nem hibás abban, hogy nem tudta azt, hogy ez rossz cselekedet: ekkor a bűn nem beszámítható (nem számít bűnnek). De objektíven nézve a cselekedet rossz: szóval objektív bűn! A téves ítéletről bőven beszél II. János Pál már a *Veritatis splendor* enciklikájában is.

> „A lelkiismeret méltósága tehát mindig az igazságból ered: a helyes lelkiismeret esetében az ember az objektív igazságot teszi; a téves lelkiismeret esetében az ember tévesen valami olyat tesz, amit szubjektíven igaznak tart. De mindig különbséget kell tenni az erkölcsi jóval kapcsolatos »szubjektív« tévedés és az »objektív« igazság között, mely értelmes célként áll az ember előtt; és nem tehető azonos értékűvé a helyes lelkiismerettel végrehajtott tettel az, amelyet téves lelkiismereti ítélettel cselekszenek. A legyőzhetetlen tudatlanságból vagy nem bűnösen téves ítéletből fakadó tett nem mindig beszámítható a cselekvő személynek; de a cselekedet ebben az esetben is rossz, a jó igazságához mérve rendetlenség marad. Továbbá a föl nem ismert jó erkölcsileg nem gyarapítja a cselekvő személyt: nem tökéletesíti és nem készíti elő a legfőbb Jóra”.[13]

Az teljesen elfogadható – és fontos erre emlékeztetni –, hogy:

> „szűklátókörűségről tanúskodna, ha csak azt vizsgálnánk, vajon egy személy cselekedete megfelel-e egy törvénynek vagy egy általános szabálynak, vagy sem. Ez ugyanis nem elegendő ahhoz, hogy egy emberi lény konkrét létezésében megkülönböztessük és biztosítsuk az Isten iránti teljes hűségét”.[14]

Viszont helytelen lenne arra következtetni, hogy a szubjektív egyenesség vagy pedig az, hogy a cselekedetük nem számít bűnnek, elegendő lenne ahhoz, hogy a cselekedet erkölcsileg jó legyen, vagy hogy nincs szükség arra, hogy figyelembe vegyük a cselekedet jelentésével való objektív összhangot. A Szentatya azt mondja, hogy „ez nem elegendő”, de ez szükséges! Az igazi kihívás a pasztorális kísérés.

> „Az Egyháznak figyelemmel és törődéssel kell kísérnie leginkább törékeny gyermekeit, akiket a megsebzett és zátonyra futott szeretet jelölt meg. Vissza kell adnia neki a bizalmat és a reményt, mintha egy kikötő világítótornya lenne, vagy az emberek közé vitt fáklya, hogy világosságot adjon azoknak, akik elvétették az irányt vagy viharban vannak”.[15]

---

13 *FC* 63. Vö. *FC* 62. és II. Vatikáni Zsinat, *Lelkipásztori konstitúció az Egyházról a mai világban: Gaudium et Spes* (a továbbiakban: *GS*) 16.

14 *AL* 304.

15 *AL* 291.

Azért fontos tudni, mi a házasság igazsága és – amint már említettük – mi a házasság lelki szempontból, vagyis mi a házassági és családi lelkiség.

2. Lelkiség

Erről szól az *Amoris lætitia* kezdetű apostoli buzdítás kilencedik fejezete. *Minden teológiai megközelítés alapja a Szentírás, amelyet a hagyomány fényében és a tanítóhivatal segítségével olvassunk.*[16] Bár sokszor házasságról szól a Szentírás, igazából a házasság és család lelkiségéről nincs közvetlenül szó benne. Lehetséges, hogy azért, mert a házasság alapvetően természetes intézmény. Ez viszont nem jelenti azt, hogy nem lehet házassági és családi lelkiségről beszélni. A természetes dimenzió elfelejtése nem teszi nagyobbá a házasságot. Aki nem veszi komolyan a természetet, amely Isten műve, Istent sem tiszteli, és Őt nem teszi nagyobbá!

Amikor lelkiségről beszélnünk, az első nehézség az, hogy mi ez. Miről van szó? Nehezen lehet megtalálni a lelkiség definícióját. Lelkiségről beszélni tulajdonképpen nem régi kérdés. A tizenhatodik század előtt általában nem beszéltek lelkiségről. Könnyen beszélhetünk karmelita vagy jezsuita lelkiségről, de nehezen például domonkos lelkiségről. Hogyan lehetne Eckhart mestert és Sienai Szent Katalint összeegyeztetni? Szent Domonkos és Aquinói Szent Tamás idejében nem választották szét a lelkiséget és az erkölcsteológiát.

A „lelkiség" absztrakt szó, amely a „lélek" szóra vonatkozik. A lélek élete érthető természetes szinten (németül: geistiges Leben) vagy természetfölötti szinten (geistliches Leben). A lelkiség a lélek természetfölötti életével foglakozik, és ennek a jellemző vonásait és tulajdonságait mutatja be. Mielőtt egy külön közösség, mozgalom vagy intézmény lelkiségéről beszélhetünk, fontos és szükséges, hogy először az általános keresztény lelkiségnek a vonásaival és tulajdonságaival foglalkozzunk. A lelki élet célja a Szentháromság életében való részvétel, és ennek az alapja az isteni erények:

> „Az isteni erények alapozzák meg, lelkesítik és határozzák meg a keresztény ember erkölcsi cselekvését. Formát adnak az összes erkölcsi erénynek, és éltetik őket. Isten önti az isteni erényeket a hívők lelkébe, hogy gyermekeiként tudjanak cselekedni és kiérdemeljék az örök életet. A Szentlélek

16 Vö. II. Vatikáni Zsinat, *Dogmatikai konstitúció az isteni kinyilatkoztatásról: Dei Verbum* (a továbbiakban: *DV*).

jelenlétének és működésének zálogai az emberi képességekben. Három isteni erény van: a hit, a remény és a szeretet [vö. 1Kor 13,13].[17]

A lelkiség foglalkozik mindazzal, ami a isteni erények életére és fejlődésére vonatkozik. Az eszközök közül, amelyeket Krisztus a lelki élet létére és fejlődésére adott, az első az Egyház, „jele és eszköze az Istennel való bensőséges egyesülésnek és az egész emberiség egységének".[18] Az Egyházban találhatók a szentségek, amelyek a lelki életbe bevezetnek, a lelki életet táplálják és szükséges esetben gyógyítják. Így már lehet tudni, melyek a lelkiség alapvető vonásai: szentháromságos, krisztusi és egyházi, biblikus, liturgikus, missziós és máriás. Ha bármelyik vonás hiányzik a lelkiségből, akkor nem teljesen keresztény.

– *Szentháromságos lelkiség.* Hiszünk a Szentháromságban. Hiszünk abban, hogy Isten akarata az, hogy minden embernek örök élete legyen (vö. Jn 3,16), azaz hogy minden ember részt vegyen a Szentháromság életében, ebben a világban kegyelem által és remélhetőleg majd teljesen a mennyek országában, amikor „hasonlók leszünk hozzá, mert látni fogjuk őt" (1Jn 3,2). A kegyelem tesz minket képessé, hogy a Szentháromság lakjon bennünk: „Jézus így folytatta: »Aki szeret engem, az megtartja tanításomat, s Atyám is szeretni fogja. Hozzá megyünk és benne fogunk lakni«" (Jn14,23); és „Megismertük és hittünk a szeretetben, amellyel Isten van irántunk. Az Isten szeretet, és aki kitart a szeretetben, az az Istenben marad, s az Isten is benne marad" (1Jn 4,16).

– *Krisztusi és egyházi lelkiség.* Avilai Szent Teréz hangsúlyozza, hogy sohase hagyjuk el Krisztus emberségét. Krisztus nélkül nincs üdvösség, és az Egyházon kívül sincs. Az Egyház Krisztus teste: „Ő a testnek, az Egyháznak a feje" (Kol 1,18).

A Szent Zsinat tehát elsősorban a katolikus hívők felé fordul. A Szentírás és a hagyomány alapján azt tanítja, hogy ez a földön vándorló Egyház szükséges az üdvösséghez. Egyedül Krisztus a közvetítő és az üdvösség útja, aki az Ő testében, ami az Egyház, jelenik meg számunkra; Ő maga pedig kifejezetten hangsúlyozva a hit és a keresztség szükséges voltát (vö. Mk 16,16; Jn 3,5), egyúttal az Egyház szükségességét is megerősítette, melybe a keresztségen mint ajtón át lépnek be az emberek. Ezért nem üdvözülhetnek azok az emberek, akik tudják ugyan, hogy Isten Jézus Krisztus által az

17 *A Katolikus Egyház Katekizmusa,* 1813.

18 II. Vatikáni Zsinat, *Dogmatikai konstitúció az Egyházról: Lumen Gentium* (a továbbiakban: *LG*) 1.

üdvösséghez szükséges intézményének alapította meg a katolikus Egyházat, mégsem akarnak belépni oda vagy megmaradni benne.[19]

A krisztusi és az egyházi dimenzió egy és ugyanaz a vonás. Az egyházi lelkiség magába foglalja, hogy a szentségeknek alapvető helye legyen. XVI. Benedek pápa eucharisztikus lelkiségről szól: A Szinódusi Atyák határozottan állították, hogy „a hívőknek szüksége van arra, hogy mélyebben megértsék az Eucharisztia és a mindennapi élet kapcsolatait. Az eucharisztikus lelkiség nem merül ki a szentmisén való részvételben és az eucharisztikus áhítatokban, hanem átfogja az egész életet". E megállapítás mindannyiunk számára nagyon jelentős. El kell ismernünk, hogy az imént említett szekularizáció egyik legsúlyosabb következménye a keresztény hitnek a lét peremére szorítása, mintha az emberek konkrét élete szempontjából teljesen jelentéktelen volna. A „mintha Isten nem léteznék" életmód tévedése már mindenki előtt ott áll. Újra fel kell fedeznünk, hogy Jézus Krisztus nem egyszerű magánmeggyőződés vagy elvont tanítás, hanem valóságos személy, kinek jelenléte a történelemben képes megújítani mindenki életét. Ezért az Eucharisztiát mint az Egyház küldetésének és életének forrását és csúcspontját lelkiséggé, „Lélek szerinti" életté (Róm 8,4; vö. Gal 5,16.25) kell lefordítani.[20]

– *Biblikus lelkiség.* A keresztény lelkiség forrása csak Isten igéjében található. Érdekes módon a *Dei Verbum* zsinati konstitúció az isteni kinyilatkoztatásról szentírási idézettel kezdődik: „Igen, az élet megjelent, láttuk, tanúságot teszünk róla, és hirdetjük nektek az örök életet, amely az Atyánál volt, és megjelent nekünk. Amit láttunk és hallottunk, azt nektek is hirdetjük, hogy ti is közösségben legyetek velünk. Mi ugyanis az Atyával és az ő Fiával, Jézus Krisztussal vagyunk közösségben" (1Jn 1,2–3). A Szentírást idézve meghív minket a zsinat, hogy a Szentírásra térjünk vissza. Az egyházatyák, a szentek, más lelki szerzők, esetleg magánkinyilatkoztatások[21] is nagy segítséget jelenthetnek a lelki életben, de csak annyira, amennyire a kinyilatkoztatásra vezetnek, azaz alapvetően a Szentírásra, amely „Isten szava, mert ez van benne írásba foglalva a Szentlélek sugalmazására",

---

19 *LG* 14.

20 XVI. Benedek pápa, *Sacramentum Caritatis kezdetű szinódus utáni apostoli buzdítás az Eucharisztiáról, az egyház életének és küldetésének forrásáról és csúcspontjáról,* 77.

21 A magánkinyilatkoztatásokról vö. *A Katolikus Egyház katekizmusának kompendiuma,* 10: „Bár nem tartoznak a hitletéteményhez, a magánkinyilatkoztatások elősegíthetik a hívő életet, föltéve, hogy szoros kapcsolatban maradnak Krisztussal. Az Egyház Tanítóhivatala – melynek feladata a magánkinyilatkoztatások megítélése – ezért nem fogadhat el olyan magánkinyilatkoztatásokat, amelyek felül akarják múlni vagy helyesbíteni akarják a végső kinyilatkoztatást, aki nem más, mint Krisztus."

a szenthagyománnyal együtt, amely „Isten szavát, amelyet Krisztus Urunk és a Szentlélek bízott az apostolokra, sértetlenül származtatja át ezek utódaira, hogy azt igehirdetésükkel, az igazság Lelkének fényénél, hűségesen őrizzék, kifejtsék és terjesszék".[22] Szent Jeromos határozottan mondja, hogy „aki nem ismeri az Írásokat, az Krisztust sem ismeri".[23] XVI. Benedek pápa a *Verbum Domini* szinódus utáni apostoli buzdításában említi a lelkiség és az Isten igéje közötti kapcsolatot:

> „A Szentírás értelmezése csonka maradna, ha nem figyelnénk oda azokra, akik valóban megélték Isten Szavát, vagyis a szentekre [vö. *Propositio* 22.]. Ugyanis »az éltető olvasás a jó emberek élete« [Nagy Szent Gergely: *Moralia in Job,* XXIV,VIII,16. in *PL* 76, 295.]. A Szentírás legmélyebb értelmezése azoktól származik, akik hagyták, hogy alakítsa őket Isten Szava a hallgatás, az olvasás és az állandó elmélkedés által.
> Nem véletlen, hogy az Egyház történelmét meghatározó nagy lelkiségek kifejezetten a Szentírásra való hivatkozásokból fakadtak. Gondolok például Szent Antal apátra, akit Krisztusnak e szavai indítottak el: »Ha tökéletes akarsz lenni (…), add el, amid van, az árát oszd szét a szegények között, így kincsed lesz a mennyben. Azután gyere és kövess engem!" (Mt 19,21) [vö. Szent Atanáz: *Vita Antonii,* II. in *PL* 73, 127.]. Nem kevésbé meggyőző Nagy Szent Vazul, aki *Moralia* című művében fölteszi a kérdést: »Tulajdonképpen mi a hit? Teljes és kétségek nélküli bizonyosság az Istentől sugalmazott szavak igazságában (…). És tulajdonképpen ki a hívő? Az, aki teljes bizonyossággal idomul a Szentírás szavaihoz, és nem mer sem elvenni belőle, sem hozzáadni valamit« [*Regula* LXXX, XXII, in *PG* 31, 867.]. Szent Benedek a *Regulájában* úgy utal a Szentírásra mint »az emberi élet leghelyesebb szabályára« [*Regula,* 73,3, in *SC* 182, 672.]. Assisi Szent Ferenc – írja Celanói Tamás – »amikor hallotta, hogy Krisztus tanítványainak nem lehet sem aranya, sem ezüstje, sem pénze, nem vihetnek se erszényt, se kenyeret, se botot az útra, ne legyen sarujuk se két ruhájuk (…), a Szentlélektől ujjongva azonnal fölkiáltott: Ezt akarom, ezt kérem, ezt szeretném csinálni egész szívemmel!« [Celanói Tamás: *Vita prima Sancti Francisci,* IX, 22, in *FF* 356.]. Assisi Szent Klára teljesen osztozik Szent Ferenc tapasztalatában: »A szegény nővérek rendjének életformája (…) ez:

22 *DV* 9.

23 *Comm. In Is., Prol.,* in *PL* 24, 17. (Vö. *Az imaórák liturgiája,* Szeptember 30., Szent Jeromos áldozópap és egyháztanító emléknapja, Olvasmányos imaóra, második olvasmány.) A Szentatyák XV. Benedek 1920-ban, a *Spiritus Paraclitus* enciklikában és XII. Piusz 1943-ban, a *Divino afflante* enciklikában, mint később a II. Vatikáni Zsinat (*Dei Verbum* 25) idézik Szent Jeromost.

megtartani a mi Urunk Jézus Krisztus szent evangéliumát [*Regula,* I,1–2, in *FF* 2750.]. Szent Domonkos »szóban és tettben mindenütt evangéliumi embernek mutatkozott« [Szász Jordán: *Libellus de principiis Ordinis Prædicatorum,* 104, in *Monumenta Fratrum Prædicatorum Historica,* Roma 1935, 16, 75.] és azt akarta, hogy prédikátor testvérei is ilyenek, azaz »evangéliumi emberek« legyenek [Ordo Praedicatorum: *Consuetudines,* II, XXXI.]. A karmelita apáca, Jézusról nevezett Szent Teréz, aki írásaiban állandóan visszatér a bibliai képekhez, hogy misztikus tapasztalatait magyarázhassa, megemlíti, hogy maga Jézus tárta föl neki: »A világ minden baja abból származik, hogy nem ismerik világosan a Szentírás igazságait« [*Vie* 40,1]. A Gyermek Jézusról nevezett Szent Teréz a Szentírást, különösen az 1. Korintusi levél 12–13. fejezeteit vizsgálva találta meg személyes hivatásaként a szeretetet [vö. *Histoire d'une âme,* Ms B, 3ro.] és ugyanő az írások elbűvölő erejéről mondja: »alig vetek egy pillantást az Evangéliumra, azonnal belélegzem Jézus életének illatát, és tudom, merre kell tartanom« [*Uaz,* Ms C, 35vo.]. Az összes szentek olyanok, mint az Isten Szavából sugárzó fényesség egy-egy sugara: gondolunk Loyolai Szent Ignácra a maga igazságkeresésével és spirituális megkülönböztetésével; Bosco Szent Jánosra a maga ifjúságot nevelő szenvedélyes szeretetével; Vianney Szent Jánosra a maga fölismerésével, mely szerint milyen nagy feladat és ajándék a papság; Pietrelcinói Szent Pió atyára, ahogyan eszköze lett az isteni irgalmasságnak; Escrivá Szent József-Máriára, az ő életszentségre szólító prédikációival; Kalkuttai Szent Terézre, aki Isten szeretetének misszionáriusa volt a legelesettebbek között; végül a nácizmus és kommunizmus vértanúira, akiknek egyik képviselője a Keresztről Nevezett Szent Terézia Benedicta (Edit Stein) karmelita apáca, másik képviselője pedig Boldog Stepinac Alajos, Zágráb bíboros érseke".[24]

– *Liturgikus lelkiség.* A kifejezés nem szokásos és elvárhatatlan, de kifejti a lelkiségnek egyik fontos és alapvető vonását. A liturgia bemutatja és kifejezi a lelkiséget, sőt táplálja is. A lelki életnek van közösségi, vagyis egyházi dimenziója. Az Istennel való közösségi kapcsolat megvalósul az Egyház liturgiájában.

„A liturgia ugyanis, mely által – leginkább az Eucharisztia isteni áldozatában – »megvalósul a megváltás műve« [P. u. IX. vas. fölajánló imája], a legnagyobb mértékben hozzásegít ahhoz, hogy a hívek életükkel kifejezzék és másoknak megmutassák Krisztus misztériumát és az igaz Egyház

24 XVI. Benedek pápa, *Szinódus utáni apostoli buzdítása Isten szaváról az egyház életében és küldetésében: Verbum Domini* 48.

sajátos természetét; tudniillik, hogy egyszerre emberi és isteni, látható, ugyanakkor láthatatlan javakban gazdag, buzgón tevékenykedik és elmerül a szemlélődésben, jelen van a világban, de az ég felé zarándokol; úgy azonban, hogy benne az emberi az istenire, a látható a láthatatlanra, a tevékenység a szemlélődésre, a jelenvaló a jövendő örök hazára irányul és annak van alárendelve [Zsid 13,14.]

A liturgia azokat, akik az Egyházon belül élnek, az Úrban naponta szent templommá és a Szentlélekben Isten hajlékává építi [Ef 2,21–22], amíg el nem jutnak a krisztusi nagykorúságra [Ef 4,13], s csodálatos erőt ad nekik ahhoz, hogy Krisztust hirdessék; a kívülállók felé pedig az Egyházat a népek között fölállított jelként mutatja be [Iz 11,12], mely alatt Isten szétszóródott gyermekeinek egybe kell gyűlniök [Jn 11,52], mígnem végül egy nyáj lesz és egy pásztor" [Jn 10,16].[25]

– *Missziós lelkiség.* Ez a nem szokásos kifejezés Ferenc pápának köszönhető. A misszió a keresztény életnek az egyik lényeges dimenziója. Ehhez tartozik, és Jézus utolsó szavaira utal: „Menjetek tehát, tegyétek tanítványommá mind a népeket! Kereszteljétek meg őket az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevére, és tanítsátok meg őket mindannak a megtartására, amit parancsoltam nektek. S én veletek vagyok mindennap, a világ végéig" (Mt 28,19–20). A lelki élet kifejlődik a küldetésben és a misszióban, és a misszió meggyökerezik a lelki életben. A keresztény élet magában küldetés és misszió. A misszionáriusi nyitottság a lelkiség valódiságának egyik kritériuma. A szemlélődő életmód is misszionárius ebben az értelemben, hogy tanúságot tesz Krisztusról, és így Krisztust hirdeti, de abban az értelemben is, hogy a szemlélődő testvérek és nővérek az Egyház szívében élnek és embertársaikért imádkoznak. A világért imádkoznak, azt is tudva, hogy a világ, a szó minden értelmében, bennük is található. Azt is tudjuk, hogy a misszió Ferenc pápa egyik fontos hangsúlyozása: „A »kilépő« Egyház a missziós tanítványok közössége, akik kezdeményeznek, bevonódnak, kísérnek, gyümölcsöt hoznak, ünnepelnek".[26]

„A második fejezetben reflektáltunk a mély lelkiség hiányára, amely pesszimizmusba, fatalizmusba és bizalmatlanságba vezet. Egyesek nem vállalják a missziót, mert azt hiszik, hogy semmi sem változhat, ezért hiábavaló a fáradozás. Így gondolkodnak: »Miért kellene megfosztanom magamat a kényelmemtől és a kedvteléseimtől, ha nem látok semmiféle jelentős

25 II. Vatikáni Zsinat, *Konstitúció a liturgiáról: „Sacrosanctum Concilium"* 2.

26 Ferenc pápa, *Evangelii Gaudium kezdetű apostoli buzdítás az evangélium hirdetéséről a mai világban* (a továbbiakban: *EG*) 24.

eredményt?« – Ilyen mentalitással lehetetlen misszionáriusnak lenni. Ez a magatartás egészen pontosan a rosszindulatú mentegetése annak, hogy a kényelembe, a lustaságba, az elégedetlen szomorúságba, az önző ürességbe zártak akarunk maradni. Önpusztító magatartás ez, mert »az ember nem élhet remény nélkül: tartalmatlanságra ítélt élete elviselhetetlenné válna« [A Püspöki Szinódus Európáról szóló Második Különleges Gyűlése, Záró üzenet, 1: *L'Osservatore Romano* (1999. X: 23.), 5.]. Ha arra gondolunk, hogy a dolgok nem változnak, emlékezzünk arra, hogy Jézus Krisztus legyőzte a bűnt és a halált, és erővel teli. Jézus Krisztus valóságosan él. Máskülönben, „ha Krisztus nem támadt fel, nincs értelme a mi tanításunknak" (1Kor 15,14). Az evangélium elmondja, hogy amikor az első tanítványok elindultak prédikálni, »az Úr velük volt munkájukban velük és tanításukat (…) igazolta« (Mk 16,20). Ez történik ma is. Erre kaptunk meghívást, hogy felfedezzük és megéljük ezt. A feltámadott és dicsőséges Krisztus reményünk mély forrása, és segítsége nem marad el, hogy teljesíthessük a küldetést, amelyet ő maga bíz ránk".[27]

– *Máriás lelkiség.* A Boldogságos Szűz Máriának mindig nagy helye és szerepe volt a keresztények életében. Őbenne az Egyház hitének és szeretetének előképét és ragyogó példáját látták.

„Szűz Máriát ugyanis, aki az angyali üdvözletkor szívébe és testébe fogadta Isten igéjét, és világra hozta az Életet, Istenünk és Megváltónk igazi anyjának ismerjük el és tiszteljük. Fiának érdemeiért a megváltásban fenségesebb módon részesedett, s Vele szoros, fölbonthatatlan kötelék által egyesült; azt a nagyszerű feladatot és méltóságot kapta, hogy anyja legyen Isten Fiának, így kiváltképpen is szeretett leánya az Atyának és szentélye a Szentléleknek, s e rendkívüli kegyelmi ajándékok miatt messze fölötte áll minden mennyei és földi teremtménynek. Ugyanakkor Ádám törzsében kapcsolatban áll minden üdvözítésre váró emberrel, sőt »teljes értelemben (Krisztus) tagjainak anyja… mivel szeretetével közreműködött, hogy a hívők megszülessenek az Egyházban, akik tagjai ama főnek« [vö. VI. Pál, Szózat a zsinaton, 1963. dec. 4., in *AAS* 56 (1964) 37. lap]. Ezért egyrészt az Egyház egészen kiemelkedő és páratlan tagjaként, másrészt az Egyház hitének és szeretetének előképe és ragyogó példájaként tiszteljük, s a katolikus Egyház a Szentlélek ihletésére a gyermeki jámborság érzületével édesanyaként követi őt.[28]

27 *EG* 75.
28 *LG* 53.

3. A házasság és család lelkisége

3.1. Az életszentségre szóló egyetemes meghívás

Mielőtt a házassági és családi lelkiségről lenne szó, fontos hangsúlyozni, hogy a lelkiség alapja az életszentségre szóló egyetemes meghívás. Azért elsősorban erről lesz szó, majd pedig utána az életszentség útjairól és eszközeiről. Az egyetemes meghívás megvalósítási lehetőségei jónak tekinthetők, különösen a házasságban való élet, két tévedést elkerülve: a házasság túlzó vagy csupán spirituális értelmezését és a lelki dimenzió elfelejtését. A házasság valóban természetes intézmény (az első tévedés ellen) és az életszentség egyik útja (a második tévedés ellen).

Az egyetemes meghívásról szól a II. Vatikáni Zsinat *Lumen Gentium* konstitúciójának ötödik fejezete.

„Az Úr Jézus, minden tökéletesség isteni mestere és példája, az életszentséget, melynek Ő maga a szerzője és beteljesítője, válogatás nélkül minden tanítványának meghirdette: »Legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes!« (Mt 5,48) [vö. Sz. Ágoston, Retract II, 18, in *PL* 32,637 sk. – XII. Pius Mystici Corporis körlev., 1943. jún. 29., in *AAS* 35 (1943) 225.]. Mindegyikükre elküldte a Szentlelket, aki belülről készteti őket, hogy szeressék Istent teljes szívükből, teljes lelkükből, teljes elméjükből és minden erejükből (vö. Mk 12,30), s hogy egymást úgy szeressék, ahogyan Krisztus szerette őket (vö. Jn 13,34; 15,12). Krisztus követői, akiket Isten nem a cselekedeteik alapján, hanem az Ő kegyelme és terve szerint hívott meg és tett megigazulttá Jézus Krisztusban, a hit keresztségében valóban Isten gyermekei és az isteni természet részesei lettek, és így valóban szentté váltak. Ezért a megszentelést, amit megkaptak Isten ajándékaként, életükkel kell megőrizniük és tökéletesíteniük. Az Apostol inti őket, hogy úgy éljenek, »ahogy a szentekhez illik« (Ef 5,3), öltsék magukra »mint Istennek szent és kedves választottjai a szívből fakadó irgalmasságot, a jóságot, az alázatosságot, a szelídséget és a türelmet« (Kol 3 12), és legyenek meg bennük a Lélek gyümölcsei a megszentelődésre (vö. Gal 5,22; Róm 6,22); minthogy pedig sokban vétünk mindnyájan (vö. Jak 3,2), állandóan rászorulunk Isten irgalmára, és naponta kell imádkoznunk: »Bocsásd meg a mi vétkeinket" (Mt 6,12) [vö. XI. Pius, Rerum omnium körlev., 1923. jan. 26., in *AAS* 15 (1923) 50. és 59–60. Casti connubii körlev. 1930. dec. 31., in *AAS* 22 (1930) 548.; XII. Pius, Const. Apost. Provida Mater, 1947. febr. 2., in *AAS* 39 (1947) 117.; Annus sacer szózat, 1950. dec.

8., in *AAS* 43 (1951) 27–28.; Nel darvi szózat, 1956. júl. 1., in *AAS* 48 (1956) 574.].
Ezek után mindenki számára nyilvánvaló, hogy minden rendű és állapotú Krisztus-hívő meghívást kap a keresztény élet teljességére és a szeretet tökéletességére [vö. Sz. Tamás, Summa Theol. II-II, q. 184, a. 5. és 6. De perf. vitae spir., 18. fej. Origenes, In Is. Horn. 6, 1, in *PG* 13, 239.], s ez a szentség a földi társadalomban is előmozdítja az emberibb életmódot. E tökéletesség elnyeréséért a hívők vessék latba a Krisztus ajándékozásának mértéke szerint kapott erőket, hogy az Ő nyomában járva és hozzá hasonlóvá válva, mindenben teljesítve az Atya akaratát, szívvel-lélekkel Isten dicsőségére és a felebarátok szolgálatára szenteljék magukat. Isten népének szentsége így hozza meg bőséges gyümölcseit, amint ezt az Egyház története oly sok szent élete által ragyogóan bizonyítja".[29]

Ami általános mondható az életszentségre szóló egyetemes meghívásról, a házasságról is elmondható.

„Az életszentségre szóló egyetemes meghívás a keresztény házastársaknak és szülőknek is szól. Sajátos értelmet nyer számukra a házasság szentségében, s a házastársi és családi életben válik konkrét valósággá".[30]

Valóban:

„A keresztény kinyilatkoztatás két sajátos módot ismer a szeretet azon hivatásának teljesítésére, amely az emberi személyt teljes egészében érinti: a házasságot és a szüzességet".[31]

3.2. Házassági és családi lelkiség

Nem régóta beszélnek a házassági és családi lelkiségről. Ebben az értelemben érthető, hogy a teológia nem régóta mélyíti el a házasságról való elmélkedést. Azt is tudjuk, hogy az első egyházi dokumentum, amely teljesen a házasságról és a családról szól, és amelyben a házasságról és családról való tanítás található, XIII. Leó pápa enciklikája, az *Arcanum divinæ sapientiæ,* a házasság fölbonthatatlanságáról, 1880-ban.

A házasság szentsége az egyetlen szentség, amely alapvetően természetes valóság: van természetes házasság, természetes keresztség pedig nincs. Amikor azt mondjuk, hogy a házasság természetes intézmény, azt hang-

29 *LG*,40.
30 *FC* 56. Vö. LG 41.
31 *FC* 11.

súlyozzuk, hogy Isten a Teremtés rendjében alapította, és hogy a házasság nem elsősorban a megváltás rendjéhez tartozik.

„A házassági szövetséget, amelyben a férfi és a nő az egész élet olyan közösségét hozza létre egymással, amely természeténél fogva a házasfelek javára, gyermekek nemzésére és nevelésére irányul, Krisztus Urunk a megkeresztelteken között a szentség rangjára emelte".[32]

A házassági lelkiségről már a II. Vatikáni Zsinat dokumentumaiban is egy pár fontos jelzés olvasható. Például a *Lumen Gentium* ötödik fejezete a különféle életformákra alkalmazza, amit az egyetemes meghívásról mond:

„A keresztény hitvestársaknak és szülőknek pedig a saját útjukat járva hűséges szeretettel kell egymást támogatniuk a kegyelemben életük végéig, s az Istentől szeretettel elfogadott gyermekeket a keresztény tanítással és az evangéliumi erényekkel kell betölteniük. Így adnak példát mindenkinek a fáradhatatlan és nagylelkű szeretetre, így építik a szeretetteljes testvériséget, s így lesznek tanúi és munkatársai az Anyaszentegyház termékenységének, annak a szeretetnek jeleiként és részeseiként, mellyel Krisztus szerette menyasszonyát és adta önmagát érte [XI. Pius, Casti connubii körlev., 1930. dec. 31., in *AAS* 22 (1930) 548. Vö. S. Io. Chrysostomus, In Ephes. Hora. 20,2, in *PG* 62,136. skk.].[33]

A világiak lelkiségéről explicit módon szól a zsinat az *Apostolicam actuositatem* határozatban, a világi hívek apostolkodásáról. E szövegösszefüggésben mondja a zsinat, hogy „a világiak apostoli munkájának termékenysége attól függ, hogy mennyire eleven a kapcsoltuk Krisztussal", ami „a hit, a remény és a szeretet folytonos gyakorlását" föltételezi. „Csak a hit világosságánál és Isten igéjéről elmélkedve tudjuk mindig és mindenütt felismerni az Istent, akiben élünk, mozgunk és vagyunk (ApCsel 17,28)".[34]

A világi hívek lelki életének sajátos formát ad a házas és családi állapot, a nőtlenség vagy özvegység, a betegség, valamint a hivatásbeli és társadalmi tevékenység. Szünet nélkül fejlesszék tehát az állapotuknak megfelelő

32 *Codex Iuris Canonici, Az Egyházi Törvénykönyv,* 1055. kán., 1.§. Vö. *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium,* 776. kán., 1.§: „Krisztus rendelése által, a megkeresztelteken közötti érvényes házasság az által válik szentséggé, hogy a házastársak Krisztusnak az Egyházzal való rendíthetetlen egységének képére válnak eggyé Isten által, és ezzel a szentségi kegyelemből megszentelődnek és megerősödnek".

33 *LG* 41.

34 II. Vatikáni Zsinat, *Határozat a világi hívek apostolkodásáról: „Apostolicam Actuositatem"* (a továbbiakban: *AA*) 4.

tulajdonságokat és készségeket, s hasznosítsák a Szentlélektől kapott ajándékaikat.[35]

Ez az első olyan egyházi dokumentum, amely a világi hívek lelkiségéről szól. Érdekes módon e dokumentumban található a családegyház egyik említése (a másik pedig *Lumen Gentium*-ban). A szöveg azonban nem írja pontosabban körül, hogy miben áll a világiak lelkisége. Furcsának is tűnik, hogy egy listán több „forma" található, amelyek teljesen másak! A szöveg egymás mellett említi a házas állapotot és a betegséget… A házasság életforma, a betegség pedig nem.

A zsinat más szövegét is lehetne említeni, amely bár nem vonatkozik a házasságra, mutatis mutandis alkalmazható. A *Perfectæ caritatis* határozat hangsúlyozza, hogy a Szentírás és az Eucharisztia a keresztény lelkiség forrása.[36] Amint már láttunk XVI. Benedek pápa kifejleszti az eucharisztikus lelkiség témáját, és lelkiség és Szentírás közötti kapcsolatot hangsúlyozza.

II. János Pál pápa többször beszélt házassági és családi lelkiségről a *Familiaris consortio* buzdításban.

> „Az életszentségre szóló egyetemes meghívás a keresztény házastársaknak és szülőknek is szól. Sajátos értelmet nyer számukra a házasság szentségében, s a házastársi és családi életben válik konkrét valósággá [Lumen Gentium 41]. Belőle kegyelem születik és az az igazi és mély családi és házastársi lelkület, amelyet a teremtés, a szövetség, a Kereszt, a feltámadás és a házasság jeltermészete táplál, amelyekre a Szinódus ismételten hivatkozott".[37]

XVI. Benedek pápa nem beszél különösen a házassági lelkiségről bár többször szól a lelkiségről. Ferenc pápa viszont kifejti a témát a *Laudato si'* kezdetű enciklikában, az *Evangelii Gaudium* kezdetű buzdításban és az *Amoris laetitia* kezdetű buzdításban. Bár a *Laudato si'* enciklika a házassági lelkiségről nem beszél, amit a lelkiségről mond, alkalmazható rá, például: „Minden egészséges spiritualitás feltételezi ugyanis az isteni szeretet befogadását és az Úr bizalommal teli imádását az ő végtelen hatalmáért",[38] vagy: „A keresztény lelkiség az életminőség felfogásának alternatív módját javasolja, és olyan prófétai és szemlélődő életstílusra bátorít, amely a fogyasztáshoz való ragaszkodás megszállottsága nélkül képes a mélységes

35 *AA* 4.
36 II. Vatikáni Zsinat, *Határozat a szerzetesi élet korszerű megújításáról: Perfectæ caritatis* 6.
37 *FC* 56.
38 Ferenc pápa, *Enciklika a közös otthon gondozásáról: Laudato si'* 73.

örömre".[39] Ezen enciklikában a pápa megközelítése egy átfogó ökológia, amely az egész teremtést magába foglalja. Ferenc pápa hangsúlyozza a szemlélődés fontosságát, az Eucharisztia jelentőségét, a közösséget mint ami Szentháromság közösségének a képe, és ennek a következményét, a szolidaritást. Az *Evangelii Gaudium* kezdetű buzdításában a pápa hangsúlyozza a lelkiség misszionárius dimenzióját:

„A Lélekkel evangelizálók olyan evangelizálókat jelent, akik imádkoznak és dolgoznak. Az evangelizáció szempontjából mit sem érnek a misztikus elhatározások erős társadalmi és missziós elkötelezettség nélkül, de a társadalmi és lelkipásztori eszmefuttatások és gyakorlatok sem érnek semmit a szívet átformáló lelkiség nélkül. Ezek a részleges és szétmorzsolódó kezdeményezések csak kis csoportokat érnek el, és nincs mélyen átható erejük, mert megcsonkítják az evangéliumot. Mindig ápolni kell a belső teret, amely keresztény értelmet ad az elköteleződésnek és a tevékenységnek. A hosszabb szentségimádás, az Igével való imádságos találkozás, az Úrral folytatott őszinte párbeszéd nélkül a feladatok könnyen értelmüket vesztik, ellankadunk a fáradtságtól és nehézségektől, lelkesedésük pedig kialszik. Az Egyház nem mondhat le az imádság tüdejéről, és mérhetetlen örömet szerez nekem, hogy minden egyházi intézményben sokasodnak az imádságos, közbenjáró, az igét imádkozva olvasó, az eucharisztikus örökimádást végző csoportok. Egyszersmind »vissza kell utasítanunk a bizalmaskodó és individualista lelkiség kísértését, ami alig összeegyeztethető a szeretet követelményeivel, még kevésbé a megtestesülés logikájával«. Fenyegető veszély, hogy bizonyos imaalkalmakat mentségül használunk fel arra, hogy elkerüljük az élet odaadását a misszióban, mivel az életstílus magánosítása arra viheti a keresztényeket, hogy valamilyen hamis lelkiségbe meneküljenek".[40]

Az *Amoris laetitia* buzdítás kilencedik fejezetében explicit módon házassági és családi lelkiségről van szó, ezért szükséges, hogy ezt a fejezetet figyelmesen olvassuk.

„A szeretetnek különféle árnyalatai vannak az életállapot szerint, amelyre ki-ki meghívást kapott. A II. Vatikáni Zsinat a világiak apostolkodásával kapcsolatban már évtizedekkel ezelőtt felhívta a figyelmet a családi életből fakadó lelkiségre. Azt tanította, hogy a világiak lelkiségének »sajátos arculatot kell öltenie már a házasságból és családból fakadóan« is [Apostolicam actuositatem, 4.] és hogy a családi gondok nem lehetnek idegenek

39 *Laudato si'* 222.
40 *EG* 262.

lelki életük stílusától [ibid.]. Érdemes ezért röviden megállnunk és leírni ennek a családi élet kapcsolataiban kibontakozó sajátos lelkiség alapvető jellemzőit".[41]

A pápa lerajzolja eme alapvető jellemzőket: a természetfölötti közösség lelkisége; imádságban egyesülve a húsvét fényében; a kizárólagos és szabad szeretet lelkisége; a gondoskodás, a vigasztalás és a biztatás lelkisége. A pápai megközelítés inkább praktikus, nem ír szisztematikus magyarázatot a lelkiségről, hanem a házassági és családi lelkiség jellemzőit adja, amelyekből e lelkiség áll. – Így a házassági és családi lelkiség:

– *Szentháromságos:* „Arról mindig is beszéltünk, hogy a kegyelem állapotában lévő ember szívében ott lakik Isten. Ma azt is elmondhatjuk, hogy a Szentháromság jelen van a házassági közösség templomában. Ahogyan ott lakik népének dicséreteiben (vö. Zsolt 22,4), úgy bensőségesen ott él a házastársi szeretetben, amely megdicsőíti őt".[42] A pápa nem a lehetséges helyzetről, hanem a konkrét valódi helyzetről szól: „A családi szeretet lelkisége ezernyi valós és konkrét gesztusból épül. A közösséget érlelő ajándékok és találkozások változatosságában van Isten lakóhelye. Ez az odaadás „emberi és isteni értékeket" egyesít [Gaudium et spes, 49], mert telve van Isten szeretetével. A házassági lelkiség végső soron a kötelék lelkisége, amelyben az isteni szeretet lakozik".[43] „Tekintettel arra, hogy „az emberi személy veleszületett természete, hogy társas lény" [Christifideles laici, 40] és „társas természetének első és eredeti megnyilvánulása a házaspár és a család" [ibid.], a lelkiség a családi közösségben testesül meg. Ezért akikben mély lelki vágyak élnek, azoknak nem kell úgy érezniük, hogy a család eltávolít a Szentlélek életében való gyarapodástól, hanem olyan adottság, amelyet az Úr felhasznál arra, hogy a misztikus egyesülés csúcsaira vigye fel őket".[44]

– *Liturgikus (Imádságban egyesülve):* „A házastársak mindennapos gesztusaikkal megjelenítik azt az isteni teret, amelyben megtapasztalható a feltámadott Úr misztikus jelenléte" [Vita consecrata, 42];[45] „A családon belüli imádság kiváltságos eszköz arra, hogy kifejezze és megerősítse ezt a húsvéti hitet".[46] A házassági és családi lelkiség különösen eucharisztikus:

---

41 *AL* 313.
42 *AL* 314.
43 *AL* 315.
44 *AL* 316.
45 *AL* 317.
46 *AL* 318.

„Az imádság közösen járt útja a szentmisén való közös részvételben éri a csúcspontját, főként vasárnaponként, a pihenés napján. Jézus kopogtat a család ajtaján, hogy megossza vele az eucharisztikus vacsorát (vö. Jel 3,20). Ekkor ugyanis a házastársak mindig megpecsételhetik a húsvéti szövetséget, amely egyesítette őket, és tükrözik azt a szövetséget, amelyet Isten az emberiséggel pecsételt meg a kereszten [*FC* 57]. Az Eucharisztia az újszövetség szentsége, amelyben aktualizálódik Krisztus megváltó műve (vö. Lk 22,20). Így megmutatkoznak azok a mély kötelékek, amelyek összekapcsolják a házas életet és az Eucharisztiát. [Ne feledjük, hogy Isten ószövetségi népével kötött szövetsége eljegyzésként (vö. Ez 16,8.60; Iz 62,5; Oz 2,21–22), az új szövetség pedig mint házasság jelenik meg (vö. Jel 19,7; 21,2; Ef 5,25).] Az eucharisztikus táplálék erő és ösztönzés ahhoz, hogy a házassági szövetséget minden nap úgy éljék meg, mint »család-egyházat« [*LG* 11]".[47]

– *Kizárólagos és szabad:* „A házasságban él annak érzése is, hogy teljesen csak egyvalakihez tartoznak".[48] A házasság lényegi sajátosságainak, tudniillik egységnek és felbontatlanságnak a forrása a szeretetben található, amellyel Isten az Ő népét szereti.

„Van egy olyan pont, ahol a házaspár szeretete eléri a legnagyobb szabadságot, és az egészséges autonómia helyévé válik: amikor mindegyikük felfedezi, hogy a másik nem az övé, hanem van egy sokkal fontosabb tulajdonosa, az ő egyedüli Ura. Senki nem tarthat igényt arra, hogy a szeretett személy legszemélyesebb és legrejtettebb bensőjét birtokolja, és egyedül Isten foglalhatja el életének középpontját. Ugyanakkor a spirituális realizmusnak köszönhetően a házastárs nem tarthat igényt arra, hogy a másik tökéletesen kielégítse minden igényét. Mindegyikük lelki útjának – ahogy helyesen mondta Dietrich Bonhoeffer – segítenie kell a másikat hogy az »kiábrándulj on« belőle [vö. *Gemeinsames Leben,* München, 1973, 18.] és ne tőle várja azt, ami kizárólag Isten szeretetének sajátossága. Ez benső lecsupaszodást követel. A kizárólagos tér, amit mindegyik házastárs fenntart a maga Istennel való személyes kapcsolata számára, nem csupán az együttélés sebeinek gyógyítását teszi lehetővé, hanem azt is, hogy Isten szeretetében megtalálják saját létezésük értelmét. Mindennap segítségül kell hívnunk a Szentlélek működését, hogy ez a belső szabadság lehetővé váljék".[49]

47 *AL* 318.
48 *AL* 319.
49 *AL* 320.

– *Könyörületes és emberszerető:* a házassági és családi lelkiség a gondoskodás, a vigasztalás és a biztatás lelkisége. A pápa így foglalja össze: a család mindig a legközelebbi »kórház«".[50] Itt missziós lelkiségről lehetne beszélni.

„A Szentlélek hatása alatt a házaspár nemcsak befogadja a nemzéssel az életet, hanem kitárul, kilép önmagából, hogy javait másokra árassza, gondoskodjék róluk és boldogítsa őket. Ez a nyitottság főként a vendégszeretetben nyilvánul meg [*FC* 22], amelyre Isten szava meggyőzően buzdít: »Ne feledkezzetek meg a vendégszeretetről, hisz ilyen módon némelyek tudtuk nélkül angyalokat láttak vendégül« (Zsid 13,2). Amikor a család befogad másokat és találkozik velük, különösen a szegényekkel és elhagyatottakkal, »az Egyház anyaságának jelképe, tanúja, részese« [*FC* 49]. A társas szeretet, a Szentháromság tükröződése az, amely egyesíti a család spirituális értelmét és az önmagán kívülre irányuló küldetését, mert megjeleníti a kérügmát, annak minden közösségi vonatkozásával együtt. A család akkor éli meg a saját lelkiségét, ha egyidejűleg család-egyház és létfontosságú sejt a világ átformálására [*Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma,* 248–254.]".[51]

Végül az is fontos, hogy a család „sem tökéletes valóság, és nincs készen egyszer s mindenkorra". „Állandó meghívás ez, amely a Szentháromság teljes közösségéből, Krisztus és az Egyház csodálatos egységéből, a názáreti Szent Család szép közösségéből és abból a szeplőtelen testvériségből fakad, amely az égi szentek között létezik. (…) Menjünk csak, családok, folytassuk az utat! Amire ígéretet kaptunk, mindig több. Ne veszítsük el a reményünket a korlátaink miatt, de ne is mondjunk le a szeretet és a közösség teljességének a kereséséről, amelyre ígéretet kaptunk".[52] A házassági és családi lelkiség nem végtelen, ebben az értelemben, hogy nincs házasság a mennyben, de a házassági lelkiség tartalma marad, mert alapvetően a szeretetben áll, és a szeretet nem múlik el.

A házassági és családi lelkiség jellemzői, amint Ferenc pápa felvázolja *Amoris laetitia*-ban, nem pontosan felelnek meg azoknak a vonásoknak, amelyeket bemutatunk. Azért van különbség, mert Ferenc pápa megközelítése nem annyira szisztematikus, hanem inkább praktikus, de a tartalom alapvetően egy és ugyanaz.

---

50 *AL* 321.
51 *AL* 324.
52 *AL* 325.

4. A házassági és családi lelkiség vonásai

Miután általános módon beszéltünk a lelkiségről és néhány egyházi dokumentumot idéztünk a házassági és családi lelkiségről, szeretnénk szisztematikus módon bemutatni a házassági és családi lelkiséget. A teológiai kutatás nem zárt gondolkodás, hanem kettősen nyitott: a forrás iránt, azaz Isten és az Ő szándéka, valamint a cél, azaz az Istennel való közösség iránt. Így a házasságnak is kettős nyitottsága van: Isten iránt, aki kezdetben alapította a házasságot – a házasság természetes intézmény, amelyet Krisztus Urunk a megkereszteltek között a szentség rangjára emelt –, és a cél iránt, amennyiben a házasság az igazi és valódi megszentelődés útja. Bár nincs házasság a mennyekben, a házasság célja az örök élet. Mindaz, amit a házastársak Isten szeretetében (caritas) tettek, örökké megmarad, mert a szeretet nem múlik el. A szentégi kegyelem – a házastársi szeretet[53] – teszi a házastársakat képessé arra, hogy a Szentlélek szeretetének a mértéke szerint éljenek. Ezért a házastársi és családi életet megrajzolni, bemutatni, támogatni és buzdítani a házassági és családi lelkiség jelentése és célja.

A lelkiség a Lélek művére vonatkozik. Nagyon jellemző, hogy a római katolikus házasságkötési szertartás utolsó verziójában az egyik módosítás abban áll, hogy a Szentlélek művét említi minden hitvesi áldásban (epiklézis). A Szentlélek valóban minden szentségben működik: Ő teszi aktuálissá Krisztus misztériumát, mert „a nekünk ajándékozott Szentlélekkel kiáradt szívünkbe az Isten szeretete" (Róm 5,5). Krisztus áldozata ezért továbbra is és mindenkinek aktuális, mert a szeretet műve. A házasságnak és a családnak van kapcsolata az Egyházzal – a keresztény család családegyház és az Egyház Isten családja –, és a Szentlélekkel is van kapcsolata.

> „A Szentlélek adományával teszi Krisztus termékennyé az Egyházat, az Ő menyasszonyát. Ugyanúgy a családotthonban (franciául: „foyer") a szeretet Lelke a családotthon növekedésének a forrása („principe"), és azért a családotthonban való Egyház növekedésének is a forrása, mert a családotthon ez a hely, ahol növekszik az Egyház".[54]

53 Vö. *FC* 13; *AL* 69, 119, 120. Az talán nem szerencsés, hogy ugyanazt a kifejezést („caridad conyugal" spanyolul, „carità coniugale" olaszul, „charité conjugale" franciául) két különböző módon fordították magyarra: „házastársi szeretet" (*FC, AL* 119, 120) és „hitvesi szeretet" (*AL* 69).

54 Henri Caffarel, *Le mariage, aventure de sainteté,* (Parole et Silence), 2013, 129.

E megközelítés megfelel annak, amit a teológia a család-közösségről mint a Szentháromság-közösség képéről mond.

> „Isten terve az emberi házaspárral a teljességét Krisztusban találja, aki a házasságot a szentség rangjára emelte. Kedves házastársak! A Szentlélek külön adományával Krisztus részesít benneteket az ő hitvesi szeretetéből, jelévé téve az Egyház iránti szeretetének: hűséges és teljes szeretetének. Ha, az »igen«-eteket mindennap hittel megújítva, eme adományt el tudjátok fogadni, azzal az erővel, amely a szentség kegyelméből származik, akkor a családotok is Isten szeretetéből fog élni, a názáreti Szentcsaládnak a mintájára".[55]

Már mondtuk, hogy a házasságnak túlzó vagy csupán spirituális értelmezése elkerülendő, mert nem felelne meg a természetes valóságának. A házassági és családi lelkiség más, mint egy lelki mozgalom vagy valamelyik szerzetesrend lelkisége, bár nem zárja ki, hogy a házastársak ilyet kövessenek. Más szinten van a házassági lelkiség. Hasonlít az általános lelkiséghez, amelynek alapja az életszentségre szóló egyetemes meghívás: az általános lelkiséget a házasságra és a családra alkalmazza. Egy sajátos lelkiség (bencés, jezsuita, domonkos, ferences stb.) azonban tovább formálhatja az általános lelkiséget, valamint a házassági és családi lelkiséget. A házassági és családi lelkiség azt fejezi ki, hogy a keresztelés az ember minden dimenziójára kiterjed, az alapvető szociális dimenziót, azaz a házassági dimenziót is beleértve. A keresztség alapján a házasság megkereszteltek között: szentség. A házasság szentségének alapján pedig az általános lelkiség a házassági lelkiség. A házasság szentségével az általános lelkiség kiterjed a házassági és családi életre. A házastársak – mint házastársak és szülők – meghívása az, hogy megszentelődjenek a házasságban és családban, nemcsak egymással mellett, hanem egymással együtt is.

Miben állhat a házassági és családi lelkiség? „A remény pedig nem csal meg, mert a nekünk ajándékozott Szentlélekkel kiáradt szívünkbe az Isten szeretete" (Róm 5,5), ezért csak arról lehet szó, hogy a házastársak hogyan gyakorolják konkrétan az életükben az Isten iránti, egymás iránti, a más családtagok iránti szeretetet, más szóval, hogyan gyakorolják a házassági szeretetet. „A keresztény házastársak együtt járnak a szentség útján, a házasság szentsége kegyelmének segítségével".[56]

---

55 XVI. Benedek, *VII. Családok világtalálkozója,* Milano, Szentbeszéd a mise alatt, 2012. június 3. (Pontificium Consilium pro Familia), in *Familia et Vita* 2–3 (2012) 55–58.

56 XVI. Benedek, *Audiencia,* 2010. október 27.

– *Szentháromságos lelkiség.* A házassági és családi lelkiség a közösség lelkisége, a Szentháromság közösségének képmása, amelyben bármelyik személy csak a többiekkel való kapcsolatában tekinthető. Mivel minden közösség a Szentháromság közösségének egy képe, a házasság Isten misztériumáról szól. Így érthető a többes szám: „Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá" (Ter 1,26). II. János Pál után sokszor úgy szokták magyarázni a Teremtés könyvének a szavait: a férfi és nő együtt, a kapcsolatukban az Isten képmása. A házasság mond valamit az Isten és ember közötti kapcsolatról, mert az emberrel való isteni szövetséget menyegzői szövetségnek tekinthetjük. Fordítva: a házasság teológiája ahhoz kapcsolódik, amit a hit Istenről mond. A házasság prototípusát az első házaspárban találjuk, a házasság archetípusát pedig az Isten és ember közötti kapcsolatban.

> „A próféták előtt megjelenik a jól szabályozott emberi szexualitás ideálja, és ugyanakkor elkezdődik a házaspár drámájáról való gondolkodás. A prófétákkal az Isten és Izrael közötti szövetségnek a házassághoz kapcsolása új dimenziót hoz a témába, amely nagy teológiai fontosságú. Végül a száműzetés utáni judaizmusban a házasság ideálja az újszövetség felé fordul, a gondolkodás és az erkölcs szintjén".[57]

A kinyilatkoztatás szakít a környező politeizmussal. A politeizmusban az istenek világa valójában az emberi társadalom képmása. Sok minden történik az istenek társadalmában: van szexualitás, de házasságkötés is, házasságtörés, vérfertőzés, termékenység, érzékiség… A politeizmusnak is szüksége van arra, hogy párhuzamot vonjon az isteni világ és az emberi világ között. A monoteizmussal teljesen más a helyzet. A képmás pedig marad, bár másképpen, mert Isten saját képmására teremtette az embert. Az Istenben való termékenység megvalósul a Szentháromság misztériumában. Minden közösségben – a családban is – megtalálhatjuk az isteni közösség képmását. Már nem úgy, hogy az istenek világa az emberi világ képmása, hanem fordítva: a mi világunk az isteni világ képmása.

> „A férfinak és nőnek teremtett ember istenképisége és hasonlatossága (a teremtmény és a Teremtő között állítható az analógia révén) kifejezi tehát a közös emberi természetben a »kettő egységét« is. E »kettő egysége«, a személyek közösségének jele, arra utal, hogy az ember teremtésébe bele van írva az isteni közösséggel (communio) való bizonyos hasonlóság is.

57 Grelot, P., *Le couple humain,* 1969, 37.

Ez a hasonlóság úgy van beléjük írva, mint a férfi és az asszony személyes sajátossága, s ugyanakkor mint feladatra szóló meghívás. Az istenképiségben és hasonlatosságban, melyet az emberi nem kezdettől fogva magában hord, van megalapozva az egész emberi »étosz«. Az Ó- és Újszövetség fejezi és fejti ki ezt az »étoszt«, melynek csúcsa a szeretet parancsa".[58]

Az Isten képmásának ez a megközelítése nem új. Szent Ágoston már említi a Szentháromság és a házasság – család – közötti párhuzamot, de visszautasítja.

„Nekem nem látszik valószínűnek azoknak a véleménye, akik Isten képének a hármasságát a három személyben úgy gondolják el az emberi természethez viszonyítva, hogy az megtalálható a férfinek és a nőnek meg a gyermeknek a közösségében, ahol a férfi az Atya személyére emlékeztet, a gyermek a születésénél fogva a Fiúra, és harmadiknak az asszony a Szentlélek személyét jelképezné, amennyiben úgy ered a férfitől, hogy sem nem fiának sem nem lányának mondható (Ter 2,22), bár amikor ő fogan, akkor gyermek születik. Az Úr maga mondja a Szentlélektől, hogy az Atyától származik (Jn 15,6), de mégsem nevezhető fiúnak.

Ebben a téves nézetben csak arra lehet valószínűséggel hivatkozni, amit a Szentírás is világosan jelez az asszony teremtésével kapcsolatban, hogy amikor egy személy a másiktól ered mint külön személy, az nem okvetlenül az ő fia. Az asszony ugyanis a férfiből lett, és mégsem az ő lánya.

A többi azonban olyan ellentmondásos és téves, hogy könnyen megcáfolható. Nem is beszélek arról, hogy mit jelent a Szentlelket az Isten Fia anyjának feltételezni is az Atya feleségének".[59]

Ennek több okát adja Szent Ágoston. Az első az, hogy minden ember az egész Szentháromságnak a képmása, nem csak egy személynek. Az érv a Szentírás szövegének többes számán alapszik: „Isten újra szólt: Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá" (Ter 1,26). „Képmásunkra", azaz az egész Szentháromság képmására, nem csak az egyik személy képmására. Azért nem is lehet, hogy a férfi az egyik személynek a képmása lenne, a nő pedig másik személynek a képmása. És amikor a Szentírás hozzáfűzi, hogy „Isten megteremtette az embert saját képmására", akkor azt zárja ki, hogy három isten legyen a Szentháromságban.[60] Azonkívül ha a Szentháromság képmása szükségesen három emberben található, akkor

58 II. János Pál, *Apostoli levele a nő méltóságáról és hivatásáról: Mulieris dignitatem* 7.

59 Szent Ágoston, *A Szentháromságról,* XII. könyv, 5. (Aurelius Augustinus, *A Szentháromságról,* (Ókeresztény Írok, X. kötet), Budapest 1985, 334–335.)

60 Vö. Szent Ágoston, *A Szentháromságról,* XII. könyv, 6 (335–336.)

az ember Isten képmása csak a nő teremtése után és miután nekik gyermekük lesz.[61] A következő fejezetben Szent Ágoston Szent Pálra és az észre támaszkodva hangsúlyozza, hogy „az ember nem testi alakja szerint az Isten képmása, hanem értelmes lelke szerint. Gyarló gondolkodás volna az, amely Isten testi tagokba szorítva képzelné el". Tehát „az ember ott újul meg Isten képmására, ahol a nemiség nem érvényesül", és „csak úgy marad Isten képe, ha lelke hozzátapad az örök igazságok szemléletéhez. Erre viszont nemcsak a férfiak, hanem a nők is képesek".[62] Szent Ágoston érvei és ellenvetései komolynak tarthatók. Alapvetően három érv van: az Isten képe nem osztható meg több ember között; párhuzamot vonni az isteni személyek és emberi személyek között lehetetlen, mert ez értelmetlenségekhez vezethetne; semmi testi nem helyezhető át Istenbe. Ezek az ellenvetések reálisak, jogosak és igazak, és óvatosságra intenek. Istenben nincs test, nincs nemiség. Tulajdonképen ez a monoteizmus egyik tulajdonsága.

> „A kinyilatkoztatás Istenének jellemzője az, hogy semmi köze a nemiséghez, mert ő az élő, aki teljesen a kozmosz rendje fölé emelkedik. A pogány istenektől eltérően a kinyilatkoztatás Istenének nincs nemisége. (…) Az egész pogányságban kettős tévedés található: Isten a kozmosszal és a nemiség rendjével azonos. (…) Valahányszor meg akartuk látni Istenben a Szentlelket mint női pólust, egy férfias pólus partnerét, aki az Atya lenne, újrateremtettük a nemiséget Isten bensőséges lényén belül, és visszasülylyedtünk az egyistenhit alá. Ez az egyik olyan jel, amely alapján felismerjük a gnoszticizmust, amely felszámolja az igaz hitet azzal, hogy úgy tesz, mintha megmagyarázná misztériumát".[63]

A II. János Pál által javasolt értelmezés egyáltalán nem illegitim, de a fent idézett szöveg világosan megmutatja, hogy a pápa számára a hasonlóság a közösséggel kapcsolatos: „E »kettő egysége«, a személyek közösségének jele, arra utal, hogy az ember teremtésébe bele van írva az isteni közösséggel (communio) való bizonyos hasonlóság is". Az istenkép megértésének első oka – miszerint minden ember Isten képmása – a lelki dimenzió: az Isten lélek (Jn 4,24), és az embernek van lelki dimenziója. A kép megértése második módjának oka a közösség, amelyre Isten az embereket hívja. A folytatás előtt kétségtelenül hasznos lesz meghatározni, hogy miből áll a közösség. Ebben a tekintetben szükség van a Szentháromság misztériu-

61 Vö. Szent Ágoston, *A Szentháromságról,* XII. könyv, 6 (338.).
62 Szent Ágoston, *A Szentháromságról,* XII. könyv, 7 (341–342.).
63 Jean-Miguel Garrigues, *Le dessein de Dieu à travers ses alliances,* Paris 2003, 52.

mának megtekintésére. Sőt, ha a kép lehetővé teszi, hogy visszatérjünk az eredetihez, akkor az eredeti magyarázza a képet! A Szentháromság közösségéről szólva azt kell hangsúlyozni, hogy a három személy szorosan kapcsolódik egymáshoz, és hogy egyiket nem lehet megérteni a másik kettő nélkül. Nem elég, ha az embereket összeállítják, hogy közösséget teremtsenek: ugyanúgy nem elég, hogy kövek legyenek egymás mellett, hogy ház is legyen. A személyiségi kapcsolatok egymás mellé állítása sem elég, hogy közösség legyen. Az a tény, hogy minden tag személyesen kapcsolódik a közösség többi tagjához, nem elegendő ahhoz, hogy valódi közösség legyen. Ehhez még mindig szükséges, hogy az interperszonális kapcsolatok mindegyike nyitva álljon a többi tag előtt. És pontosan ez történik a Szentháromság misztériumában: a személyek nem csak egymás mellett vannak, egy közösség van, egy élet is van. Sőt, Szent Tamás teológiája szerint, kapcsolataik jellemzik őket. Ezenkívül a három ember közül két személy kapcsolata szükségszerűen magában foglalja a harmadikat is. Így lehetetlen megérteni – amennyire csak lehetséges – az Atya és a Fiú közötti kapcsolatot a Szentlélek nélkül, mivel ez utóbbi a szeretet köteléke; lehetetlen megérteni az Atya és a Szentlélek közötti kapcsolatot a Fiú nélkül, mivel a Szentlélek a Fiú Atyjától származik; és lehetetlen a Fiú és a Szentlélek közötti kapcsolatot megérteni az Atya nélkül, mivel az Atya mindkettőnek az eredete. Ezzel megértjük, hogy inkább a család – és nem a házasság – Isten képmása, vagyis talán a házasság, amennyiben nincs igazi házasság az élet iránti nyitottság nélkül. És valóban: házasságban a férfi és a nő között csak akkor van közösség, ha legalább megvan a nyitottság az életre. E nyitottság nélkül hiányzik a közösségnek egy lényeges eleme: a harmadik felé nyitottság. Ezt szokta mondani a hagyományos mondás: *tres faciunt collegium*. A teológiai okot éppen Isten misztériumában kell keresni. Ha visszatérünk a Teremtés könyvének szövegére, akkor az első történet termékenységre való felhívása fejezi ki: „Legyetek termékenyek, szaporodjatok" (Ter 1,22). Így az életre nyitott életközösségükben a férfi és a nő együtt a Szentháromság közösségének a képmása. (Itt van tulajdonképpen a teológiai és antropológiai alap a fogamzásgátló mentalitás elutasítására.)

Több megjegyzés következik ezekből. Az első az, hogy a hasonlat a közösségről szól, és nem azokról, akik közösségben vannak. Ezzel elkerülhető a csapda, amelyet Szent Ágoston hangsúlyozott: az emberek közötti párhuzamosság elkerülhetetlenül zsákutcákhoz vezet. A család jó megértése érdekében ez azt jelenti, hogy a házasságban élő férfi és nő közötti kap-

csolat szükségszerűen élet iránti nyitottságot igényel: enélkül nincs igazi *communio*. Nyilván minden közösségben szükséges a másik felé nyitottság, hogy igazi közösség legyen, és valójában minden igazi közösség a Szentháromság közösségnek képmása, az Egyházzal kezdve. Úgy is lehet érteni, hogy a keresztény család családegyház és az Egyház Isten családja. Ahogy Caffarel atya fogalmazott:

> „Órigenész ezt írta: »Az Egyház tele van a Szentháromsággal«. Mivel a szentségre alapított keresztény család az Egyház képe, az Egyház sejtje, teljes pontossággal mondhatjuk és kell mondanunk: »A keresztény otthon tele van a Szentháromsággal«".[64]

A közösség (communio) feltételezi, hogy bármely közösségben *(communitas)* a tagok nem egymás mellett élnek, hanem kapcsolatban állnak egymással, és bármelyik személyes kapcsolat a többi személyt nem zárja ki. A családi közösség az első, amennyiben a társadalom ezen alapszik. A többi közösségtől eltérően a családi közösség egybefoglalja a testet és a nemiséget. A férfi és a nő életre való nyitottsága a testhez és a szexualitáshoz kapcsolódik. A szexuális komplementaritás nem lehet Isten képmása, amint Szent Ágoston rámutat, mert Istenben nincs test, nincs szexualitás. A szexuális komplementaritás nem alkotja az istenképet, bár kifejezheti és ehhez vezetheti. A kép a közösségben *(communio)* áll, nem a szexuális kapcsolatban. A nemiség a házassági közösség *(communio)* egyik kifejezése, de nem az egyetlen, és nem mindig. A testiség és a szexualitás csak közvetett módon lehet Isten képmása. A kép itt a közösségről szól, nem pedig arról, hogyan fejeződik ki. Tehát a család nem a Szentháromság közösségének egyetlen képe és nem is a legtökéletesebb, de ez az első és a legalapvetőbb, és csak mint közösség *(communio)*.

Ennek fényében lehet most még pontosabban bemutatni a házassági és családi lelkiség vonásait.

– *A házassági és családi lelkiség krisztusi és egyházi dimenziója:* a házassági kötelék a Krisztus és az egyház közötti szövetséget jelenti. Továbbá a keresztény család beillesztésre kerül az Egyházba, amelynek Krisztus a vőlegénye: a család „családegyház" és az Egyház „Isten családja". Ehhez hozzá kell tenni a házassági és családi lelkiség eucharisztikus dimenzióját: a házassági és családi lelkiség különösen az Eucharisztiában való részvétel-

64 Henri Caffarel, *Le mariage, aventure de sainteté,* 133. Idézet: Órigenész, *Kivonatok a Zsoltárokról,* 23., 1., vö. De Lubac, *Méditations sur l'Eglise,* DDB, 1985, 206.

ben valósul meg, amikor a családtagok együtt részt vesznek az Eucharisztiában. A házasság szentsége azt jelenti, ami megvalósul az Eucharisztiában: a Krisztusban és Krisztussal élő egyesülés az Egyházban, Krisztus testében. A házastársi és családi lelkiséget az Eucharisztia táplálja.

– *A házassági és családi lelkiség biblikus dimenziója:* az ilyen lelkiséget Isten igéje táplálja.

„A szinódusi atyák azt is hangsúlyozták, hogy »Isten szava az élet és a lelkiség forrása a család számára. Az egész családpasztorációnak a Szentírás imádságos és egyházias olvasása segítségével kell alakítania és képeznie a család-egyház tagjait. Isten szava nemcsak az egyes személyek magánélete számára jó hír, hanem ítéletalkotási kritérium és világosság is a különböző kihívások mérlegeléséhez, melyekkel a házastársak és a családok találkoznak«".[65]

– *A házassági és családi lelkiség liturgikus dimenziója:* a házastársi és a családi ima központi helyet foglal el a keresztény család életében. Az *Amoris lætitia* buzdítás első fejezetének elején, Ferenc pápa idézi a 128. zsoltárt, „mely napjainkig elhangzik mind a zsidó, mind a keresztény esketési liturgiában".[66]

„Boldog, aki féli az Urat, aki az ő útjain jár.
Élvezheted majd, amit kezed szerez, boldogságban és bőségben fogsz élni.
Feleséged házad bensejében hasonlít a termő szőlőtőhöz,
s mint a hajtások az olajfát, gyermekeid úgy veszik körül asztalodat.
Lám, ilyen áldásban részesül az ember, aki féli az Urat.
Áldjon meg téged Sionból az Úr,
hogy lásd Jeruzsálem boldogságát életed minden napján!
És lásd meg fiaidnak fiait!
Békesség legyen Izraelnek!"[67]

Sőt, a házasélet bizonyos értelemben liturgiává válik:

„A kenyai püspökök megfigyelték, hogy »azok a jegyesek, akik túlságosan az esküvő napjára koncentrálnak, megfeledkeznek arról, hogy egy egész életre szóló elköteleződésre készülnek«. Segíteni kell annak megértését, hogy a szentség nem csak egy pillanat, amely elmerül a múltban és az emlékek között, hiszen maradandóan hat a házasság egész idején. A szexualitás életfakasztó jelentése, a test nyelve és a megélt szeretet gesztusai egy

65 *AL* 227.
66 *AL* 8.
67 Zsolt 128,1–6.

házaspár történetében »a liturgikus nyelv szakadatlan folytatásává válnak«, és »a házasélet bizonyos értelemben liturgiává válik«".[68]

„A családokért ajánlott liturgiák, jámborsági gyakorlatok és szentmisék – főként a házassági évfordulók alkalmával – táplálják a család általi evangelizációt".[69]

– *A házassági és családi missziós dimenziója:* a család jelen van a világon, és a világban tanúskodik az Egyház misztériumáról. A család próféta. Ferenc pápa hangsúlyozza, hogy a család a családpasztorációnak nemcsak a tárgya, hanem az alanya is. Ezért amikor a család evangéliuma ma történő meghirdetésének szükségességével foglalkozik, Ferenc pápa megerősíti:

„Nem elegendő a nagy lelkipásztori tervekbe beleszőni valamiféle általános törődést a családokkal. Hogy a családok a lelkipásztorkodás egyre aktívabb alanyai lehessenek, »a család belseje felé irányuló evangelizáló és kateketikai erőfeszítésre« van szükség, amely a családot ebbe az irányba tereli".[70]

E dimenzió a bérmálás szentségén alapszik. A bérmálás a megkeresztelt embert tanúvá teszi. A keresztség szentséggé teszi a házasságot, a bérmálás pedig a házastársakat tanúkká teszi. A házasságuk Krisztusnak az Egyházzal való szövetségéről tanúskodik.

– *A házassági és családi lelkiség máriás dimenziója:* erről már II. János Pál pápa is beszélt a *Familiaris consortio* buzdításában:

„Az Egyház, tiszteletben tartva Isten fiainak szabadságát, különös gonddal ajánlotta és ajánlja híveinek a jámborság néhány formáját. Ezek közé tartozik a Rózsafüzér imádkozása: »Elődeink nyomdokaiban járva a család imádságai között nagyon ajánljuk a Rózsafüzért… A Boldogságos Szűz Mária Rózsafüzérét azon, közös imádságok között, melyeket a keresztény családnak imádkoznia kell, kétségtelenül a leghatásosabbak közé kell sorolnunk. Szeretnénk és nagyon óhajtjuk, hogy a családtagok jöjjenek össze imádkozni, s gyakran és szívesen imádkozzák a Rózsafüzért«. Az ilyen hiteles, máriás jámborság, amely a Szent Szűzzel való szoros kapcsolatban és erényeinek buzgó követésében, nagyon megfelelő eszköz arra, hogy táplálja a család szeretetközösségét és erősítse a házastársi és családi lelkületet.

68 *AL* 215.
69 *AL* 223.
70 *AL* 200.

Mária ugyanis, aki Krisztus és az Egyház Anyja, különleges módon Anyja a keresztény családoknak és a családi egyházaknak is".[71]

– Hozzáteszek egy olyan külön dimenziót, amely a házastársi és a családi lelkiséghez kapcsolódik: alapvetően világi lelkiségről van szó, a megszentelt élet lelkiségtől eltérően, bármilyen formában is legyen az megszentelt élet. Valójában még a világi intézetek is bemutatják a megszentelés egy olyan formáját, amely elválik a világtól, még akkor is, ha a tagokat arra hívják, hogy éljenek a világban. A házasság nemcsak a világba helyezi a házastársakat, hanem természetes dimenziójának megfelelően a házasság alapvetően a világhoz tartozik. A házastársak a Teremtés könyvének első fejezetei szerint a látható teremtett rend csúcsán vannak, és pontosan mint közösség vannak így. A házassági és a családi lelkiség a világ szívében való közösség lelkisége. A házastársak nem úgy vannak jelen a világban, mint a megszentelt személyek. Míg ez utóbbiak a világ közepén és szívében tanúskodnak az Istennel való abszolút kötelékről, a házastársak a természetes világot vezetik be a lelki rendbe. Kettős dimenzió létezik: az egyik a családi közösség a világ középpontjában, a második pedig a család az Istennel való közösségben. Az első szempont a másodikra épül, és ezt nyilvánítja ki és jelzi. Ez a dimenzió azon alapul, ami a házasságban a többi szentséggel kapcsolatban különleges: természetes valóságot feltételez.

„A keresztény házastársakra és szülőkre is vonatkoznak – főleg a földi dolgokban – azok a szavak, amelyeket a Zsinat mond: »Így a laikusok is mint imádó emberek, s mint akik mindenütt szentül cselekszenek, magát a világot szentelik Istennek«".[72]

A házassági és családi lelkiség nem egy eszménykép, hanem a házasság és család valóságának a bemutatása, amelyre Isten a házastársakat a házasság szentségének alapján, a családtagokat pedig a keresztség szentségének alapján hívja meg.

Összefoglalás

2106-ban Ferenc pápa kiadta az *Amoris laetitia* buzdítást a családban megélt szeretetéről. Nagy szükség van a házastársak és családok kísérésére.

71 *FC* 61. Vö. VI. Pál pápa, *Marialis cultus kezdetű apostoli buzdítása* 52–54., in *AAS* 66 (1974) 160.

72 *FC* 56. Vö. II. Vatikáni Zsinat, *Konstitúció a liturgiáról: Sacrosanctum Concilium* 78.

Olyan kísérésről van szó, hogy a konkrét helyzetet ismerjük, de a kísérés csak akkor lehetséges, ha a célt tudjuk. A cél a házas és családi élet Isten szándéka szerint. A házasság igazsága nem csupán tanulás, hanem élet is, azért fontos tudni, hogy mi a házasság lelki szempontból, vagyis mi a házassági és családi lelkiség.

Mielőtt azonban házassági és családi lelkiségről lehet szó, fontos tudni, hogy mi a lelkiség. A keresztény lelkiség vonásai: szentháromságos, krisztusi és egyházi, eucharisztikus, biblikus, liturgikus, missziós és máriás. A lelkiség alapja az életszentségre szóló egyetemes meghívás: a házassági lelkiség az általános lelkiséget a házasságra és a családra alkalmazza. Az ilyen lelkiségről röviden már a zsinaton is szó volt, s az utolsó pápák foglalkoztak ezzel, különösen Ferenc pápa az *Amoris laetitia* buzdítás kilencedik fejezetében, amelyben felvázolja az alapvető jellemzőket: a természetfölötti közösség lelkisége; imádságban egyesülve a húsvét fényében; a kizárólagos és szabad szeretet lelkisége; a gondoskodás, a vigasztalás és a biztatás lelkisége. A pápa megközelítése inkább praktikus, nem ír szisztematikus magyarázatot a lelkiségről, hanem a házassági és családi lelkiség jellemzőit adja, amelyekből e lelkiség áll. Mind a házassági, mind a családi lelkiség szentháromságos, krisztusi és egyházi, eucharisztikus, biblikus, liturgikus, missziós és máriás. A házassági és családi lelkiségnek azonban külön dimenzióját is hozzá kell tenni: világi lelkiségről van szó. A házastársak a természetes világot bevezetik a lelki rendbe.

A házassági és családi lelkiség nem egy eszménykép, hanem a házasság és család valóságának a bemutatása, amelyre Isten a házastársakat a házasság szentsége alapján, a családtagokat pedig a keresztség szentsége alapján hívja meg.

Galambvári Péter

A család javának szolgálata a *CCEO* tükrében

Tartalom: Bevezetés; 1. Felkészítés a család javának megélésére a házassági életközösség létrejötte előtt; 1.1. Távlati előkészítés; 1.2. Az érvényes házasság mint a család javának szükséges feltétele; 1.3. A család java és a tilalmak; 1.4. Közvetlen készület a család javának megélésére: az eljegyzés; 2. A család javának védelme a házassági életközösségben; 2.1. A házastársak egymás iránti jogai és kötelezettségei; 2.2. A szülők jogai és kötelességei gyermekeikkel szemben; 3. A család javának védelme a házassági életközösség megszakadásakor; 3.1. Különválás a kötelék megmaradásával; 3.2. A család javának védelme a házasság semmisségének kinyilvánításakor.

Péter Galambvári: Working for the Benefit of the Family in the Light of *CCEO*
In his latest speech to the judges of the Rota Romana, Pope Francis pointed out that, in their verdicts, they must always consider the good of the family because bo-num familiae has implications far beyond the nullity of marriage. This exhortation of the Holy Father applies not only to members of the ordinary appellate tribunal of the Holy See but to all in contact with families or living in a family: Everyone must work for the benefit of the family. Though containing no specific section on family law, the Oriental Code also strives to promote the good of the family, principally through the canons relative to family law.
The Christian faithful must prepare for living for the good of the family well be-fore the marital communion of life is constituted. In the long-term preparation, a central role should be played by parents, whose primary right and obligation is to care for the physical, religious, ethical, social and cultural formation of their children. In this, parents are assisted by parish priests, who provide teaching on family life as well by proclaiming the Word of God. During more specific, pre-marriage prepara-tion, apart from the basic obligation of the awakening of faith, a prenuptial investigation must include all the factors that might preclude valid and licit contraction of marriage. Both impediments to and prohibitions on marriage promote the good of the future family, urging everyone involved to act with increased caution.
In marital communion of life, what is most conducive to the benefit of the family is spouses honouring their obligations for each other. These are embodied by the essential elements and properties of marriage: the right of sharing in a communion of life, working for the benefit of the other, unity, indissolubility and sacramental character. Equally important is parents discharging their duties vis-à-vis their children, including foetuses. The good of the family must remain a primary concern

even when marital communion of life has ceased. This is ensured by the material and procedural norms applicable to the separation procedure and marriage annulment lawsuits.

Bevezetés

Ferenc pápa 2021. január 29-én, az új igazságszolgáltatási év kezdetén fogadta az Apostoli Szentszék rendes fellebbviteli bíróságának tagjait. A Szentatya a Roma Romana bíróihoz intézett beszédében felhívta a figyelmüket, hogy ítéleteikben mindig a család javát tartsák szem előtt, hiszen a *bonum familiae* jóval túlmutat a házasság semmisségén.[1]

De mit jelent a család java? Milyen jogszabályok vonatkoznak a *bonum familiae* szolgálatára a hatályos keleti jogban? Ezekre a kérdésekre azért nem egyszerű válaszolni, mert az *Egyházi Törvénykönyvben* alapvetően házasságjogot és nem családjogot találunk, mint a világi jogrendek nagy részében szokásos.[2] Talán éppen ezért ma a kánonjogászok között van egy olyan törekvés, amely önállósítani akarja ezt a jogterületet.[3] Ez a tevékenység főleg két dolgot foglal magában: részben az ide vonatkozó jogok és kötelességek kidolgozását, magyarázatát, részben annak sürgetését, hogy az egyházi törvényhozó külön családjogi törvényt adjon Isten népe tagjainak. Mások úgy gondolják, hogy az *Egyházi Törvénykönyvben* ma is megtalálható egy katolikus családjog vázlata.[4] Véleményük szerint a család alapját a házasságban kell látnunk, így két természetes, egymás kiegészítő intézményről van szó. A II. Vatikáni Zsinat úgy mutatja be a házasságot, mint ami képmása és részese a Krisztus és Egyháza közti szeretetközösségnek, mint amit egyenrangú felek szabadon kötnek, mint ami a család eredete. A családot pedig úgy tekinti, mint a társadalom alapját, mint olyan valóságot, amely szorosan összefügg az ember alapvető jogaival.[5] A mi kultúránkban és civilizációinkban a család nagyon törékeny, ezért szükséges a családok védelme, mind a civil,[6] mind a kánonjog részéről. Családvédelem alatt az adott közösség (állam, egyház) szervezett,

1 Ismertetés: https://www.vaticannews.va/hu/papa/news/2021-01/ferenc-papa-a-rota-romana-birosaghoz-csalad-java-a-fo.html

2 ERDŐ PÉTER, *Egyházjog,* Budapest 2005, 502.

3 JOSÉ F. CASTANO, „Il diritto di famiglia della Chiesa", in *Angelicum* 67 (1990) 174.

4 EUGENIO ZANETTI, „Sacramento del matrimonio e famiglia cristiana", in *Quaderni di Diritto Ecclesiale* 7 (1994) 273.

5 KUMINETZ GÉZA, *Katolikus házasságjog,* Budapest 2002, 306.

6 Vö. 2011. évi CCXI. törvény a családok védelméről.

törvényes gondoskodását értjük, a család (szülők, gyermekek) testi-lelki jólétéről. Mivel a család a kánonjogban is sajátos jogok és kötelezettségek címzettje, a leginkább az szolgálja a családok védelmét, ezen keresztül a család javát, ha mind az egyházi közösség tagjai – különös tekintettel a felszentelt szolgálattevőkre – megtartják sajátos kötelességeiket a családokkal szemben, mind pedig a házastársak egymással és gyermekeikkel szemben. Ezen jogok és kötelezettségek egy része megelőzi magának az életközösségnek a létrejöttét, egy része a család belső életére vonatkozik, és vannak olyan előírások is, melyek az életközösség megszakadásakor szolgálják a család javát. Ezeket a jogszabályokat szeretném most megvizsgálni a *Keleti Kódex* tekintetében.

1. Felkészítés a család javának megélésére a házassági életközösség létrejötte előtt

1.1. Távlati előkészítés

A házasság és ezen keresztül a család java lelkipásztori gondozásának a *Keleti Kódex* szerint három fő szakasza van. Távlati előkészítés, személyes jegyesoktatás, utólagos segítség. A távlati előkészítés során a lelkipásztorok kötelesek gondoskodni arról, hogy a krisztushívőket felkészítsék a házas állapotra: szentbeszéddel, továbbá a fiatalokhoz és a felnőttekhez alkalmazkodó hitoktatással, hogy ezek révén a krisztushívők oktatást kapjanak a keresztény házasság jelentéséről, a keresztény házastársak egymás iránti kötelezettségeiről, továbbá a szülők elsődleges jogáról és kötelezettségéről, hogy a gyermekek testi, vallási, erkölcsi, társadalmi, kulturális neveléséről erejükhöz mérten gondoskodjanak.[7] A parókusnak e tekintetben kiemelkedő a felelőssége. Kormányzói feladata betöltése során meg kell ismernie saját nyáját, látogatnia kell a házakat és az iskolákat.[8] A párhuzamos latin norma közérthetőbben fogalmaz, mikor a plébánosok kötelezettségei közé sorolja a családok látogatását.[9] Emellett a parókusnak szentbeszédeiben Isten igéjét kell hirdetnie, amelyben többek között elő kell adnia az Egyháznak az emberi személy méltóságáról és alapvető jogairól, a családi életről szóló tanítását is.[10] Természetesen a távlati

7 Vö. *CCEO* 783. kán. 1.
8 Vö. *CCEO* 289. kán. 3. §.
9 Vö. *CIC* 529. kán. 1. §.
10 Vö. *CCEO* 616. kán. 2. §.

előkészítésben nem csak a lelkipásztoroknak van szerepük, hiszen a szülők elsőként kötelesek arra, hogy szóval és példával neveljék gyermekeiket a hitre és a keresztény élet gyakorlására. De mindenkinek, akire a lelkek gondja bízva van, segítséget kell nyújtania a szülőknek gyermekeik nevelésében. Mivel a házassági kötelék az egyik meghatározó életállapot, szentségi formája pedig Krisztus követésének egyik sajátos életútja, ezért a családi életre való felkészülés elválaszthatatlan a házasságra készülők hitétől és annak elmélyítésétől. Ha pedig hitük megfogyatkozott volna, vagy valódi hitre sosem jutottak, akkor a házasságkötéshez vezető úton törekedni kell hitük fölébresztésére és növelésére.

1.2. Az érvényes házasság, mint a család javának szükséges feltétele[11]

A közelebbi előkészítés, mely már a házasságra lépni szándékozó egyes párokat érinti, normál esetben nem lehet három hónapnál rövidebb.[12] Ez idő folyamán külön kidolgozott program szerint kell a házasság szentségének fölvételéhez vezető „utat" bejárni, mely részben a hagyományos jegyesoktatásból, részben pedig lehetőség szerint a keresztény házasságot érintő területek szakértőivel folytatott megbeszélésből áll. Ez utóbbi előírás egyértelművé teszi, hogy a családi életre való felkészítés nem csupán a parókus, hanem az ő vezetésével az egész parókiai közösség feladata.[13] A személyes előkészítés keretében a jegyesvizsgálatnak mindenre ki kell terjednie, ami a házasság érvényes és megengedett megkötését kizárhatja.[14] A házasságkötés érvényességét érintő tényező többek között a felek jogképessége, melynek vizsgálatánál tisztázni kell a *CCEO* 800–812. kánonjaiban szereplő házassági akadályoktól való mentességet. Miért fontos az akadályoktól való mentesség a család java szempontjából? Azért, mert a házassági akadályok – mint jogképtelenné tevő törvények – olyan szituációk kizárására hivatottak, melyek egy keresztény szempontjából feltétlenül kerülendők, vagy legalábbis súlyos hátrányokat és veszélyeket rejthetnek magukban. Ezért minden krisztushívő köteles a házasság megkötése előtt

11 Mivel a házasság érvényessége a család javának szükséges, de nem elégséges feltétele, a család javának védelmét szolgálja a házasság érvényesítése is, azaz mikor egy érvénytelen házasságból az egyszerű érvényesítés vagy a gyökeres orvoslás által érvényes házasság lesz. De ezekre ebben a pontban nem térünk ki.

12 MAGYARORSZÁGI SAJÁTJOGÚ METROPOLITAI EGYHÁZ, *Sajátjogú részleges jog, végleges szövegtervezet,* 90. kán. 2. §. 1.

13 II. JÁNOS PÁL, *Familiaris consortio,* (Pápai Megnyilatkozások V.), Budapest 1983, 103–112.

14 Vö. *CCEO* 785. kán. 1. §.

felfedni a parókus vagy a helyi hierarcha előtt azokat az akadályokat, amelyekről esetleg tudomása van.[15] Témánk szempontjából egy akadályt szeretnék kiemelni, amely veszélyeztetheti a család javát.[16] A *CCEO* 803. kánon szerint nem megkereszteltekkel nem lehet érvényes házasságot kötni. Ugyanakkor a helyi hierarcha felmentést adhat a valláskülönbség akadálya alól. Az Egyház korán realizálta, hogy a házassági életközösség és a család olyan miliő, amely markánsan befolyásolja a hit megélését, továbbadását és épségét. Az egyház történelmét ezért végigkísérték azok a pápai és szentszéki megnyilatkozások, amelyek akár büntető szankciók kilátásba helyezésével is igyekeztek védeni a katolikus hitet a házasságkötés területén. A II. Vatikáni Zsinat – különösen a *Nostra aetate* és a *Dignitas humanae* kezdetű dokumentumai – azonban jelentős változást hozott a más vallásokról és felekezetekről alkotott katolikus tanításban. A zsinat utáni euforikus hangulatban a kodifikáció során a hatályos jog szövegéből még azt is törölték, hogy valláskülönbség esetén az ordinárius és a plébános igyekezzenek a katolikus felet lebeszélni és visszatartani az ilyen házasságkötéstől.[17] Azonban az elmúlt években végbement társadalmi és geopolitikai változások, illetve a vallásközi párbeszéd területén tapasztalt eseti csalódások újra rávilágítottak a valláskülönbség akadályának a katolikus hit épségének védelme szempontjából betöltött jelentőségére. Ez leginkább az iszlám közösségekkel kapcsolatban körvonalazódott, tekintve az iszlám határozott tanítását és gyakorlatát a férfi jogáról a vallás átadása és a gyermeknevelés területén. Európában a rossz tapasztalatok miatt nem ritka, hogy a püspökök nem adják meg az akadály alóli felmentést abban az esetben, ha a nem keresztény fél iszlám hitű.[18] Egyes országokban még a püspöki konferencia is úgy nyilatkozott, hogy az ordináriusok nagy óvatossággal járjanak el a felmentés megadásánál, ha a nem keresztény fél iszlám hitű.[19] A Magyarországi Sajátjogú Metropolitai Egyház részleges jogának végleges szövegtervezete

15 Vö. *CCEO* 786. kán.

16 Valahol minden akadály a család javát védi: a minimális kor, képesség a közösülésre, házassági köteléktől való mentesség stb., hiszen mindenképp szembemegy a család javával, ha egy házasság érvénytelen. Lásd 11. lábjegyzet.

17 UJHÁZI LÓRÁND, „Kritikai észrevételek a házassági akadályok alóli felmentő hatalom gyakorlására a társadalmi átalakulások és az egyházi közjó fényében", in KUMINETZ GÉZA, SZABÓ PÉTER, UJHÁZI LÓRÁND (szerk.), *Ratio intelligendi et ordo vivendi,* Budapest 2020, 303.

18 JOSEF PRADER, „Das islamische Eherecht und die pastoralen Probleme der Ehe zwischen Katholiken und Muslimen", in *Archiv für Katholisches Kirchenrecht* 170 (2001) 65–102.

19 Például az olasz püspöki konferencia határozata 2005-ben.

szerint a valláskülönbség akadályának elbírálása mindig igen alapos előzetes mérlegelést igényel. A felmentés megadása csak akkor indokolt, ha – a nem keresztény fél részéről a katolikus jegyes kötelezettségei[20] iránti valódi tiszteleten mint minimális követelményen túl – a házasság megkötése mellett is igen komoly érvek szólnak (például a katolikus menyasszony előrehaladott életkora vagy a nem keresztény fél házasság révén történő katolikus hitre térítésének valamilyen mértékben megalapozott reménye).[21] Természetesen egészen más helyzet, ha a nem keresztény fél nincs ugyan megkeresztelve, de más vallási közösségnek sem tagja, vagyis „vallásnélküli". Az ordináriusok ilyen esetben ritkán tagadják meg a felmentést, tekintve, hogy a katolikus fél és a születendő gyermekek katolikus hitére és nevelésére kevesebb kockázatot hordoz. Ennek ellenére amennyiben a hittől való elfordulás veszélye áll fenn, az esküvőt el kell halasztani. Ez egyben azt is jelenti, hogy az okok megfelelő mérlegelése nélküli mechanikus felmentési gyakorlat helytelen, kerülendő. A valláskülönbség akadályának felmentésénél mindig alaposan mérlegelni kell, hogy a konkrét esetben a törvény megtartásának szorgalmazása (azaz a házasság kizárása), avagy ellenkezőleg, a törvény ideiglenes felfüggesztése, azaz a házasság megkötésének lehetővé tétele szolgálja-e valóban a lelkek üdvét, a család javát.

A házassági beleegyezés megadására való természetes képesség meglététől (vagy esetleges hiányától) ugyancsak a házasság érvénye és így a család java függ. Ha ezzel kapcsolatban egy konkrét esetben komoly kétség merülne fel,[22] akkor a jegyesvizsgálatot végző papnak diszkrét módon az egyházmegyei kúria „házassági hivatalához" vagy szakértőjéhez kell fordulnia segítségért.

Ha ugyan a beleegyezésre való képesség körül nincs kétség, de a felek valamelyikénél felmerül annak objektív gyanúja, hogy pozitív akarati aktussal kizárja a házasság lényegét vagy valamelyik lényegi tulajdonságát (egység, felbonthatatlanság, szentségi jelleg), a jegyesvizsgálat lezárása előtt ugyancsak az előzőleg említett szakértőhöz kell fordulni.

---

20 A katolikus fél nyilvánítsa ki, hogy kész elhárítani a hit elhagyásának veszélyeit, továbbá ígérje meg őszintén, hogy erejéhez mérten mindent megtesz azért, hogy minden gyermeke a Katolikus Egyházban legyen megkeresztelve és nevelve. Vö. CCEO 814. kán. 1.

21 MAGYARORSZÁGI SAJÁTJOGÚ METROPOLITAI EGYHÁZ, *Sajátjogú részleges jog, végleges szövegtervezet,* 91. kán. 2. §.

22 Vö. *CCEO* 818. kán. 1–3.

1.3. A család java és a tilalmak

Bár a házasság érvényességét nem befolyásolja, de a család javát veszélyeztetheti a vegyes házasság, azaz két olyan megkeresztelt személy házassága, akiknek egyike katolikus, a másik pedig nem katolikus. Ezért az ilyen házasság az illetékes hatóság előzetes engedélye nélkül tilos.[23] Az engedélyt a helyi hierarcha csak akkor adhatja meg, ha a katolikus fél rendszeresített formanyomtatvány szerinti írásos ígéretet tesz, hogy kész elhárítani a hit elhagyásának veszélyeit, továbbá őszintén megígéri, hogy erejéhez mérten mindent megtesz azért, hogy minden gyermeke a Katolikus Egyházban legyen megkeresztelve és nevelve. Ezekről a katolikus fél által teendő ígéretekről a másik felet idejében értesíteni kell, hogy megállapítható legyen, valóban tudatában van a katolikus fél ígéretének és kötelezettségének. Természetesen mindkét felet ki kell oktatni a házasság lényegi céljaira és lényegi tulajdonságaira, amelyeket egyik jegyes fél sem zárhat ki.[24] A család javának szolgálata szempontjából a vegyes házasságokat tekintve[25] a felszentelt szolgálatevőknek külön kötelezettséget ír elő a *Kódex*. A helyi hierarchák és más lelkipásztorok gondoskodjanak arról, hogy a katolikus fél és a vegyes házasságból született gyermekek számára ne hiányozzék a lelki segítség lelkiismereti kötelezettségeik teljesítéséhez, továbbá támogassák a házastársakat a házastársi és családi életközösség egységének ápolásában.[26]

A vegyes házasság tilalmától eltérően az esketési tilalmak nem közvetlenül a feleket, hanem a házasságkötésnél közreműködőt érintik, azaz a megengedett közreműködéshez a helyi hierarcha engedélye szükséges. E különbséget leszámítva ezeket a tilalmakat is azért fogalmazta meg a legfőbb törvényhozó, mert veszélyt jelenthetnek a család javára, így fokozottabb elővigyázatosságra van szükség. A *CCEO* 789. kán. 2. pontja szerint a pap a helyi hierarcha engedélye nélkül ne áldja meg az olyan házasságot, amelyet a világi jog szabályai szerint sem lehet elismerni vagy megkötni. A polgári törvények szerint nem lehet megkötni pl. olyanok házasságát, akik egyikének harmadik személlyel (egyházilag nem létező) még fel nem bontott házassága van. Ez esetben nemcsak arról van szó, hogy az Egyház valamilyen szinten el kell hogy ismerje az egyházilag ugyan érvénytelen,

23 Vö. *CCEO* 813. kán.

24 Vö. *CCEO* 814. kán.

25 Minden bizonnyal ezt kiterjeszthetjük a vallásküllönbség akadályát felmentéssel elhárított házasságokra is.

26 Vö. *CCEO* 816. kán.

de létező kapcsolat jogkövetkezményét, hanem arról is, hogy egyházi érdek fűződik ahhoz, hogy a szentségi házasságban élők civil értelemben is házasoknak minősüljenek, így pl. vonatkozzanak rájuk a családvédelmi törvények.

Ugyanezen kánon harmadik pontja szerint a pap a helyi hierarcha engedélye nélkül ne áldja meg annak a házasságát, akit természetes kötelezettségek terhelnek egy harmadik fél, illetve az e féllel való korábbi együttélésből származó gyermekek iránt. Ilyen természetes kötelezettség lehet pl. özvegység esetén, érvénytelennek nyilvánított korábbi egyházi házasságból, a tisztán polgári házasságból vagy akár a házasság nélküli együttélésből fakadó tartási kötelezettség.[27] Bár ezek a tényállások különböző jogi valóságot jeleznek,[28] a jogalkotó mégis úgy rendelkezett, hogy ha már a kialakult életközösségből gyermek származott, akkor a család javát védeni kell abban az esetben is, ha az életközösség felbomlott. Ez a megállapítás akkor is igaz, ha az életközösség alapja nem érvényes házasság volt. Pontosan erről beszél Ferenc pápa a bevezetőben idézett Rota Romana bíróihoz intézett beszédében is.

> „A házasság semmisségének kimondása nem pusztán hideg bírósági döntés, hiszen egy közösség életét határozza meg, amelyben a házastársak és a gyermekek együtt alkotnak családot. Akkor is a család érdekét kell szem előtt tartani, ha annak egysége megbomlik. A Rota Romana bíróság tagjai nem állhatnak tétlenül a súlyos következmények előtt, melyeket egy-egy döntés kiválthat a gyermekek java, békéje, vagy éppen ellenkezőleg, a szülők különválása miatt elveszett öröm szempontjából. A gyermekek java, mint a házassági kötelék áldott gyümölcse nem szűnhet meg egészen a semmisség kimondásával, hiszen a család az isteni terv gyümölcse, legalábbis a megszületett gyermekek számára. A püspök munkatársai, főként a bírósági helynök, a családpasztorációs munkatársak és elsősorban a plébánosok óvják, gondozzák a magára hagyott házastársat és esetleg

27 FRANCESCO BERSINI, *Il nuovo diritto canonico matrimoniale. Commento giurdico-teologico-pastorale,* Torino 1983, 36.

28 Érvényes házasság, ami megszűnt az egyik fél halálával (özvegység), érvénytelen házasság (egyházi bíróság ítélete alapján), nem létező házasság (katolikusok pusztán polgári házassága), házasság nélküli együttélés (élettársi kapcsolat). Nem létezők azok a jogcselekmények, amelyek esetében valamely lényeges külső elem hiányzik, azaz még az érvényesség vélelmével sem bírnak. Az érvénytelen, semmis cselekedetek olyanok, melyek a külső elemeit illetően szabályosan lettek végrehajtva, azaz érvényesnek vélelmezzük őket, de valami lényeges belső elem hiányzik. A kánonjogban a nem létező jogcselekményeknek is lehet jogkövetkezménye – lásd fent – házasság nélküli együttélésből származó tartási kötelezettség miatti esketési tilalom.

a gyermekeket, akik a mégannyira jogos házassági semmisségi döntések miatt szenvednek".[29]

A bíróság, a bírósági helynök kánonjogi eszközökkel tud eleget tenni a pápa elvárásának a gyermek javának védelme szempontjából. Például úgy, hogy érvényt szerez a fentebb ismertetett esketési tilalomnak, és erre felhívja a parókusok figyelmét is. Hiába mondta ki az egyházi bíróság egy házasság érvénytelenségét, ha abból az együttélésből gyermek is származott, újabb házasságot bármelyik fél csak akkor köthet, ha a helyi hierarcha engedélyezi. Az engedélyezés előtt a püspöknek meg kellene győződnie arról, hogy a házasulandó fél megtartja természetes kötelezettségeit előző házastársa és a közös gyermekek irányában.[30] S ezekre a kötelezettségekre a semmisségi ítéletben figyelmeztetni is kellene mindkét felet, ahogyan azt Ferenc pápa a *Mitis et misericors Iesus* apostoli levelében egyértelműen elrendelte: „Az ítéletben figyelmeztessék a feleket azokra az erkölcsi és akár világi jogi kötelezettségekre is, amelyek esetleg terheli őket egymás iránt és a gyermekek iránt megélhetésük és nevelésük kellő biztosítását illetően".[31]

Ugyancsak a helyi hierarcha engedélyével lehet megengedetten megáldani annak a házasságát, akit egyházi ítélet tilt el attól, hogy új házasságra lépjen.[32] Az egyházi bíróságoknak akkor kell tilalmat fűzniük az ítélethez, ha a perben a felet abszolút impotensnek vagy a házasságra képtelennek találták örökös képtelenség miatt, vagy pedig a fél megtévesztéssel vagy színleléssel a semmisségnek maga is okozója volt.[33] A törvényhozó szándéka egyértelmű: a bíróság tilalmával szeretné megelőzni újabb érvénytelen házasság kötését. Természetesen ha a fél teljesíti a bírósági ítéletben szereplő feltételeket,[34] a helyi hierarcha megadhatja a szükséges engedélyt, ha úgy ítéli meg, hogy a feltételek teljesülésével kellőképpen biztosítható a család java.[35]

---

29 https://www.vaticannews.va/hu/papa/news/2021-01/ferenc-papa-a-rota-romana-birosaghoz-csalad-java-a-fo.html

30 A sajátjogú részleges jogban lehetne szabályozni, hogy a püspök mi alapján hoz döntést: alaposabb jegyesoktatás a püspök vagy megbízottja által, nyilatkozat a házasulandó féltől, esetleg a volt házastárs megkérdezése.

31 *CCEO* 1377. kán. 1. §.

32 Vö. *CCEO* 789. kán. 5.

33 TÖRVÉNYSZÖVEGEK PÁPAI TANÁCSA, *Dignitas connubi,* (Római dokumentumok XXX.), Budapest 2005, 251. cikkely 1–2. §.

34 Lásd pl. 30. lábjegyzet.

35 Az akadályokhoz hasonlóan tulajdonképpen az összes esketési tilalom a család javát szolgálja: pl. kiskorú családgyermekek szüleik tudtán kívüli házasságának tilalma – egy elhamarkodott,

1.4. Közvetlen készület a család javának megélésére: az eljegyzés

A *Keleti Egyházak Kánonjainak Kódexe* 782. kán. tárgyalja az eljegyzést, amely a házasságot megelőzi, és leszögezi, hogy ezt az adott sajátjogú egyház részleges joga szabályozza, de pontosítja, hogy a házassági ígéretből nem származik kötelezettség a házasság megkötésére. Ennek ellenére ezt a jövőre vonatkozó házassági ígéretet csak akkor szabad kivenni, ha a felek között a házasság megkötésének szándéka már véglegesen megérlelődött.[36] Mivel az eljegyzés sajátos értelme az, hogy kifejezze a jövendő házastársak beleegyezését, semmiképpen nem helyénvaló felszínesen vagy a házasság tervezésének az elején megtartani. Az eljegyzési szertartás tartalmilag nem azt irányozza elő, hogy egyszerű ígéretek hangozzanak el, hanem hogy végleges elköteleződést készítsen elő. Amennyiben túl korán történik az eljegyzés, előfordulhat, hogy valamelyik fél „kötelezve" érzi magát a házasságkötésre, pedig időközben bizonytalanná vált a kapcsolat. Sok esetben a házassági életközösség későbbi megszűnését, ezzel a család javának kárát okozhatja, ha valaki így „belesodródik" a házasságba. Számos egyházban vannak olyan sajátos liturgikus szertartások – még ha nincsenek is élő gyakorlatban –, amelyek a házassági tervek megvalósításának első szakaszaival kapcsolatosak, de kevésbé ünnepélyesek és kevésbé elkötelező erejűek.[37] Amennyiben jobban megértjük és esetleg visszaállítjuk ezeket a szertartásokat, ez hozzájárulhat ahhoz, hogy megszenteljük a keresztény párok házassághoz vezető útjának különböző állomásait, míg el nem jutnak a beteljesedésig.[38]

át nem gondolt, éretlenül kötött házasság elkerülését; katolikus hitet nyilvánosan elvetett személynek esketési tilalma – egy esetleges színlelt házasság kiküszöbölését (szentségi jelleg kizárása).

36 MAGYARORSZÁGI SAJÁTJOGÚ METROPOLITAI EGYHÁZ, *Sajátjogú részleges jog, végleges szövegtervezet,* 93. kán. 1. §. 1. – ebben az esetben a gyűrűváltás szertartása időben elkülönül a koronázás szertartásától.

37 A szertartásilag eljegyzett jegyesek a jegyesség formális felbontásáig mással nem köthetnek megengedetten házasságot. A jegyesség az alábbi módokon szűnhet meg: arra megfelelően súlyos ok esetén a felek valamelyike által az eljegyzés helye szerinti parókus előtt tett jegyzőkönyvi jognyilatkozattal; a felek valamelyikének más személlyel kötött (akár egyházi, akár csak polgári) házassága révén; a felek valamelyikének szerzetbe lépése révén; a jegyestárs elhunyta révén. Vö. MAGYARORSZÁGI SAJÁTJOGÚ METROPOLITAI EGYHÁZ, *Sajátjogú részleges jog, végleges szövegtervezet* 93. kán. 3. §. 2.

38 KELETI EGYHÁZAK KONGREGÁCIÓJA, *Instrukció a Keleti Egyházak Kánonjainak Törvénykönyve liturgikus előírásainak alkalmazásához,* (Római dokumentumok XXXVII.), Budapest 2010, 85.

2. A család javának védelme a házassági életközösségben

2.1. A házastársak egymás iránti jogai és kötelezettségei

A felszentelt szolgálattevőknek, a házasságra való távlati, majd közvetlen felkészítés mellett, jogszabályban meghatározott kötelessége a házasságok „kísérése" annak érdekében, hogy a házaspárok minél inkább meg tudják élni a család javát. A házasság megkötése után a lelkipásztorok nyújtsanak segítséget a házastársaknak, hogy a házassági szövetséget hűségesen megtartva és megvédve napról napra szentebb és teljesebb családi életvitelre jussanak.[39] Ennek a segítségnek példaadásban is meg kell nyilvánulnia, azaz mind a családi életvitelben, mind a gyermekek nevelésében a házasságban élő klerikusoknak kiváló példát kell mutatniuk a többi krisztushívőnek. Ehhez a tisztaság erényével kell tündökölniük.[40] Másrészt abban is segíteni kell a házasfeleket, hogy egymás iránti kötelezettségeiket és jogaikat meg tudják élni Isten és az Anyaszentegyház parancsai szerint. Hiszen a katolikusok házasságát, akkor is, ha csak az egyik fél katolikus, nemcsak az isteni jog, ami mindenkire vonatkozik, hanem a kánonjog is szabályozza. S a kánonjogi szabályozás egyik fontos alapelve, hogy a házasságból a házastársak között egyenlő jogok és kötelezettségek származnak arra nézve, ami a házastársi életközösséghez tartozik. A *Kódex* revíziója során többen kifejezték szándékukat, hogy fel kellene sorolni ezeket a jogokat és kötelességeket, legalább példálózó jelleggel. A Bizottság azonban ezt nem tartotta szükségesnek, mivel könnyen meg lehet határozni azokat a *CCEO* 776. kánonja alapján. A jelzett kánon a házasságot szövetséghez hasonlítja, amit a Teremtő alapított és az ő törvényeivel ellátott. Nyilvánvalóan a házastársaknak egész életük során törekedni kell – amennyire emberileg lehetséges – megérteni és megtenni azt, amit a Teremtő elgondolt a házassági szövetségről. A házasság fogalmát mindkét *Kódex* a II. Vatikáni Zsinat bibliai és antropológiai megállapításait követve írja le.[41] Bizonyos szemléletmódbeli eltérések ugyanakkor felfedezhetők. Így a *Keleti Kódexben* sehol sem találkozhatunk a latin jog által használt szerződés *(contractus)* kifejezéssel, csakis a bibliai szövetség *(foedus)* szót használja. Ez a szövetség természeténél fogva a házastársak javára, továbbá a gyermekek nemzésére és nevelésére

39 *CCEO* 783. kán. 3. §.
40 Ahogyan ugyanez igaz a nőtlen klerikusra is. Vö. *CCEO* 374. kán.
41 *Gaudium et spes* (1965. dec. 7.) *COD* 1069–1135.

irányul. A házasságnak ez a meghatározása nem beszél többé a házasság céljáról. A házasfelek java és a gyermek mint iránymeghatározó tényezők a *Kódexben* másutt a házasság lényeges elemei néven szerepelnek.[42] A törvény nem jelöl meg sorrendet, értékrendet ezek között az elemek között. Ugyanis a házastársak java sem minősül lényegtelenebbnek, mint a gyermek világrahozatala és nevelése. Egyébként a házasfelek java általánosabb és a személy szempontjait jobban figyelembe vevő fogalom, mint a régi jogban szereplő kölcsönös segítség és a szexuális vágy csillapítása. Kölcsönös ajándékozásban és elkötelezettségvállalásban valósul meg, amit a II. Vatikáni Zsinat házastársi szerelemnek nevez, és igen nagy értéknek mutat be. A zsinat nem szubjektíven, puszta érzelemként fogja föl ezt a szerelmet, hanem objektíven: olyan magatartásként, amely konkrét feladatok elkötelezett vállalásában áll.[43] Mit értünk tehát a házasfelek javán, ami elválaszthatatlan a család javától? Elsősorban a házasfelek személyes tökéletesedését jelenti. Magába foglalja azokat a jogokat és kötelességeket, melyek nélkül morális értelemben a személyek bensőséges közössége nem valósulhat meg. Ezek a következők: 1. házastársi szeretet (amennyiben jog tárgya lehet), 2. a személyek és tevékenységek bensőséges egysége, 3. a kölcsönös anyagi és lelki támaszadás az élet minden helyzetében, 4. a kölcsönös szolidaritás jó- és balsorsban egyaránt, 5. házastársi együttélés.[44] Ha valaki a házasságkötéskor pozitív akarati cselekménnyel kizárja a házasfele javát mint a házasság lényeges elemét, akkor érvénytelenül köt házasságot.[45]

Ahogy említettük: a házasság a gyermekek világrahozatalára és nevelésére irányul. Aki tehát eleve (és nem csupán a házasságkötés után) kizárja házasságából a gyermeket, érvénytelenül köt házasságot. Ha azonban csak a gyermekek számát kívánja korlátozni valaki, vagy egy későbbi időpontban akar a házasságából gyermeket vállalni, ettől még érvényes lehet a házassága.[46] Ugyancsak nem érvénytelen a házasság, amelynek megköté-

42 Vö. *CCEO* 824. kán. 2. §.

43 ERDŐ PÉTER, „A házasságrendezés lehetőségei", in ERDŐ PÉTER (szerk.), *Az élő egyház joga,* Budapest 2006, 508–541.

44 KUMINETZ, *Katolikus házasságjog,* 299.

45 Ennek a tényállásnak bírói értékelésénél nagyon fontos bizonyíték, hogy a felek a házasságkötés után miként teljesítették egymás iránti kötelezettségeiket. Vö. GÁBOR ELEMÉR, „A bonum coniugum, azaz a házasfelek java, a házastársi élet- és szeretetközösség kizárása", in KUMINETZ, SZABÓ, UJHÁZI (szerk.), *Ratio intelligendi et ordo vivendi,* 91–114.

46 Természetesen a gyermekek számának korlátozása vagy a gyermekvállalás halasztása sok erkölcsi és kánonjogi kérdést is fölvet. Lásd később: a nemzett, de még meg nem született élet védelme.

sekor a felek előre látták, hogy nem lesz gyermekük (pl. idős koruk vagy terméketlenségük miatt[47]).

Szintén a házasság lényeges elemei közé szokás sorolni annak szentségi jellegét, hiszen Krisztus rendelése folytán a megkeresztelt ek közötti érvényes házasság önmagánál fogva szentség, amellyel a házastársakat Isten Krisztusnak az Egyházzal való fogyatkozhatatlan egyesülése képmására egyesíti, és a szentségi kegyelemmel mintegy megszenteli és megerősíti.[48] Könnyű belátni, hogy leginkább ez a szentségi jelleg szolgálja a családok javát, feltéve, hogy a házastársak készek együttműködni ezzel az isteni kegyelemmel. Szent II. János Pál pápa *Familiaris consortio* kezdetű apostoli buzdításában ezt a megállapítást különösen árnyaltan fejti ki:

> „A többi szentséggel szemben a házasság szentségének sajátos jellemzője az, hogy már a teremtés rendjében is létezik, s a szentség maga a házastársi szövetség, amelyet a Teremtő kezdetben alapított. Tehát a férfi és a nő elhatározása, hogy Isten terve szerint kötnek házasságot – azaz eldöntötték, hogy életüket visszavonhatatlan megegyezésükkel, felbonthatatlan szerelmükkel és hűségükkel feltételek nélkül összekötik, jóllehet nem teljes tudatossággal, de valóságosan magában foglalja az Isten akarat iránti szüntelen engedelmes lelkületet, amely kegyelem nélkül lehetetlen. Így tehát igazán és sajátosan az üdvösség útjára léptek, s ez az út, ha rajta valóban jó szándékkal indulnak el, az előkészület és a szentségi házasság jóvoltából végig járható és célba viszi őket".[49]

Nyilvánvalóan a házastársaknak egész életük során törekedniük kell – amennyire emberileg lehetséges – megérteni és megtenni azt, amit a Teremtő elgondolt a házassági szövetségről. Ehhez ki kell alakítaniuk magukban az Isten akarata iránti szüntelen engedelmes lelkületet, amiben a szentségi kegyelem van segítségükre.

Ez a szentségi kegyelem azért is szükséges, hogy a házastársak be tudják teljesíteni a házasság lényegi tulajdonságait is, ami az egység és a felbonthatatlanság, amelyek a megkeresztelt ek közötti házasságban különös erősséggel bírnak.[50] Az egység azt jelenti, hogy a házasság csakis egyetlen férfi és egyetlen nő közötti kizárólagos kapcsolat. Ennek ellentéte a poligámia, de ezt sérti meg a házastársi hűtlenség is. Ebből a lényeges tulajdonságból

47 Vö. *CCEO* 801. kán. 3. §.
48 Vö. *CCEO* 776. kán. 2. §.
49 II. JÁNOS PÁL, *Familiaris consortio,* in *AAS* 73 (1981) 163–164.
50 Vö. *CCEO* 776. kán. 3. §.

következik a házastársak azon kötelezettsége, hogy kölcsönösen hűségesnek kell lenniük egymáshoz. Hogy mennyire fontos a hűség megtartása, és mekkora sérelem éri a család javát bármelyik fél hűtlensége esetén, abból is láthatjuk, hogy milyen komoly jogkövetkezményeket irányoz elő a jogalkotás hűtlenség esetén.[51]

A felbonthatatlanság azt jelenti, hogy a házasságot a felek puszta közös megegyezéssel sohasem képesek felbontani (belső felbonthatatlanság), s külső hatóság sem bonthatja fel a házasságot (külső felbonthatatlanság), szentségi, elhált házasságok esetében.[52] A felbonthatatlanság lényegi tulajdonságából következik, hogy a feleknek fönn kell tartaniuk a házassági életközösséget, melynek esetleges megszakadása után sem alakíthatnak ki mással tartós együttélést házaspárok módjára.[53] Ez azt jelenti, hogy bármennyire is széles körben elterjedt, és a világi törvényhozás lehetővé is teszi a válást, a katolikus egyház védi a házasság felbonthatatlanságát, és semmiféle jogi hatást nem tulajdonít a civil bíróság ítéletének a házassági kötelék szempontjából. A házasság felbonthatatlansága lényegi értéket képvisel, és erőteljesen védi a család javát, éspedig legalább három szempontból: 1. a felek személyes életének teljes megvalósulását tekintve, 2. a család (benne a gyermekek) stabilitása és fejlődése szempontjából, 3. a társadalom java szempontjából. Az Egyház jogrendje védi a házasság felbonthatatlanságát, így a család javát, egyrészt a kötelék akadályának kinyilvánításával,[54] másrészt azzal, hogy érvénytelennek nyilvánítja azt a házasságot, amiben bármelyik fél is fenntartotta magának a jogot a válásra, azaz arra, hogy ha a házassága nem lesz szerencsés, elválik, és újabb házasságot köt.

2.2. A szülők jogai és kötelességei gyermekeikkel szemben

A szülők elsődleges kötelessége a nemzett, de még meg nem született gyermek életének védelme.[55] Az emberi magzat védelmét a kánonjog csu-

---

51 A különváláshoz való jog a vétlen fél részéről – lásd később.

52 A házasság szentségi kötelékét a házasság megkötését és elhálását követően semmiféle emberi hatalom és semmiféle ok nem bonthatja fel, kivéve a halált. Vö. *CCEO* 853. kán.

53 A polgárilag elvált és polgárilag újraházasodott hívő, vagy aki polgári válása után élettársi kapcsolatot alakít ki, az Egyház tanítása szerint „súlyos bűnben makacsul kitart", így távol kell tartani az Isteni Eucharisztia vételétől (vö. *CCEO* 712. kán.), ameddig meg nem szakítja érvénytelen kapcsolatát, és a bűnbánat szentségében bocsánatot nem nyer Istentől és ki nem engesztelődik az Egyházzal.

54 Érvénytelenül kísérli meg a házasságot az, akit korábbi házassági kötelék köt. Vö. *CCEO* 802. kán. 1. §. – isteni jogú akadályról lévén szó, felmentés nincs alóla.

55 Vö. HÁMORI ANTAL, *Életvédelem a katolikus egyház jogrendjében,* Budapest 2006.

pán azokkal az eszközökkel tudja szolgálni, amelyek egy adott helyen, egy adott korban a rendelkezésére állnak. A történelem során általában a vezeklést elrendelő, tehát a bűnbánati fegyelem területére tartozó kánonok foglalkoztak ezzel a témával.[56] A hatályos egyházjogban a magzat esetleges jogaival kapcsolatban fontos a *CCEO* 680. kán. megállapítása, miszerint az abortált magzatot, ha él, és ha ez lehetséges, kereszteljék meg. Mivel a keresztség felvételére csak az ember képes, így ez a szabály világosan mutatja, hogy a kánonjog a magzatot valódi embernek tekinti, aki örök életre teremtetett és üdvösségre hivatott. Azt, hogy az el nem vetélt, tehát méhen belül lévő, eleven magzatnak már megszületése előtt joga volna a keresztségre, az egyházjog nem állítja. Abban a sajátos esetben, ha méhen belüli magzatot közvetlen halálveszély fenyegeti, mégis felmerülhet a méhen belüli keresztelés problémája. A lehetőség megítélése terén az egyházjogi kommentárok az orvosok véleményére szoktak utalni, és hangsúlyozzák, hogy az anya súlyos veszélyeztetése feltétlenül kerülendő. Mindebből mégis kiviláglik, hogy a magzatot az Egyház emberként kezeli. Márpedig az emberi életet kiemelkedő jogi védelem illeti meg, éppen ezért az abortusz[57] ellen az egyházjog büntetőjogi eszközökkel is föllép. A *Keleti Kódex* 1450. kán. 2. §. bünteti mindazt, aki eredménnyel járó magzatelhajtást végzett. Már a hatályos *Törvénykönyv* előtti szerzők is hangsúlyozták, hogy ez a büntetés a fogamzás pillanatától értendő, bármely módon és bármikor kerüljön is sor a magzatelhajtásra, akár a méhen belül, akár azon kívül. Világos, hogy a kánonjog sajátosan tág értelmet tulajdonít az abortusz fogalmának, ezzel az emberi élet védelmét széles körre terjeszti ki. A büntetés ugyanaz, mint aki emberölést követett el: nagyobb kiközösítés.[58] Fontos látnunk, hogy az adott eset megítélésében mindig mérlegelni kell a tett mellett az elkövető személyét, körülményeit, szándékát, hiszen az egyházi büntetőjog számos enyhítő és mentesítő körülményt ismer.[59] Éppen ezért a büntető szankció eredményessége az egyházi joggyakorlatban általában is nagy kérdés. Az

56 A jogtörténeti háttérhez lásd: ERDŐ PÉTER, „Magzatvédelem a mai egyházjogban", in ERDŐ PÉTER (szerk.), *Az élő egyház joga,* Budapest 2006, 435–436.

57 Az abortusz végzése a kánoni hagyomány szerint azt a cselekvést jelenti, mellyel valaki közvetlenül, szándékosan, hatékony fizikai vagy morális cselekvéssel a magzat elhajtását okozta.

58 A nagyobb kiközösítés jogkövetkezményéhez lásd *CCEO* 1434. kán.

59 Például a büntetésnek csak az van alávetve, aki a büntető törvényt vagy büntető parancsot akár szándékosan, akár a kellő gondosság súlyosan vétkes elmulasztásából, akár a törvény vagy parancs súlyosan vétkes tudatlanságából megsértette. Vö. *CCEO* 1414. kán. 1. §.

abortuszért kilátásba helyezett büntetés esetében nagyon fontos a kellő lelkipásztori tájékoztatás. Bár a külső és a belső fórumot élesen el kell választanunk egymástól, mégis a felszentelt szolgálattevők legtöbbször a bűnbánat szentségének kiszolgáltatásakor találkoznak az abortusz bűnével. Annak ellenére, hogy a *CCEO* 728. kán. 2. §. szerint az eparchiás püspöknek van fenntartva az eredménnyel járó magzatelhajtás bűne alóli feloldozás, Ferenc pápa 2016. november 20-án *Misericordia et misera* apostoli levelében minden felszentelt papnak megadta az ehhez szükséges felhatalmazást.

Továbbá a szülők kötelesek gondoskodni arról, hogy a gyermekek mielőbb részesüljenek a beavató szentségekben (keresztség, szent mironnal való bérmálás, Isteni Eucharisztia) a törvényes jogszokás szerint.[60] A szülőknek joga van ahhoz, hogy a parókustól megfelelő oktatást kapjanak ezeknek a szentségeknek a jelentéséről és a velük járó kötelezettségekről, és hogy fel legyenek készítve a beavató szentségek kiszolgáltatására.

Arra már utaltunk, hogy a szülők elsőként kötelesek szóval és példával nevelni gyermekeiket a hitre és a keresztény élet gyakorlására. Ezt az elvet bontja ki a *CCEO* 627. kánonja, mely szerint a szülők feladata, hogy gyermekeiket a hit által megvilágított és a kölcsönös szeretettel átitatott keresztény családi légkörben neveljék, különösen az Isten iránti jámborságra és a felebarát szeretetére.

Természetesen – ha másik szempontból nézzük – az ilyen nevelésre a gyermekeknek joga van. Az egyház elismeri a szülők azon jogát, hogy a nevelés feladatkörének egy részét másokra bízzák, továbbá hogy megválasszák a neveléshez szükséges vagy hasznos eszközöket. S az is igaz, hogy a szülőknek a nevelés eszközeinek megválasztásában megfelelő szabadsággal kell bírniuk. Ugyanakkor a 633. kán. 2. §. egyértelműen előírja a szülők részére, hogy járassák gyermekeiket katolikus iskolákba, ha egyébként ugyanazok a feltételek adottak.[61] Az egyházi jogalkotó annyira fontosnak érzi a katolikus keresztséget és a keresztény nevelést, hogy büntetést helyez kilátásba a családi jogok súlyos megsértőivel szemben: azokat a szülőket vagy szülőket helyettesítő személyeket, akik a gyermekeket nem katolikus

60 Vö. *CCEO* 686. kán. 1. §., 695. kán. 1. §., 710. kán

61 Természetesen ennek előfeltétele, hogy az eparchiás püspök gondoskodjon róla, hogy legyenek katolikus iskolák, különösen ott, ahol más iskolák hiányoznak vagy nem megfelelők. Ugyancsak ő illetékes arra, hogy bármilyen katolikus iskoláról ítéletet alkosson, és eldöntse, hogy megfelel-e vagy sem a keresztény nevelés kívánalmainak. Súlyos okból meg is tilthatja a krisztushívőknek valamely iskola látogatását.

vallásban kereszteltetik meg vagy nevelik, büntessék megfelelő büntetéssel.[62]

3. A család javának védelme a házassági életközösség megszakadásakor

3.1. Különválás a kötelék megmaradásával

A házasság lényeges elemeinél már volt szó az életközösségről, ami azt is jelenti, hogy a házasfeleknek ki kell tartaniuk egymás mellett, együtt kell élniük. Azonban ez a kötelezettség nem kivétel nélküli, hiszen az *Egyházi Törvénykönyv* két esetben is lehetővé teszi az különválást a házassági kötelék megmaradása mellett. A házastársak megengedett végleges különválására okot adhat a házasságtörés. A *Keleti Kódex* szerint igencsak ajánlatos, hogy a házastárs a szeretettől vezetve és a család javának gondját viselve ne tagadja meg a bocsánatot a házasságtörő féltől, és ne szüntesse meg vele a házastársi életközösséget; ha azonban bűnét kifejezetten vagy hallgatólagosan még nem bocsátotta meg, joga van felbontani vele a házastársi életközösséget.[63] Az idézett kánon két szempontból is védi a család javát. Egyrészt ha meg is történt a házasságtörés, felhívja a vétlen felet a megbocsátás lehetőségére, éspedig a szeretet és a család java miatt.[64] Másrészt viszont jogot és lehetőséget ad arra a vétlen félnek, hogy különváljon hűtlen társától, így nem kényszeríti az Egyház benne maradni a krisztushívőket egy mérgező kapcsolatban.[65] Hogy mennyire fontosnak tartja az Egyház a megbocsátást és a család javát szolgáló együttélés folytatását, az abból is látszik, hogy miután a vétlen fél a különválás után hat hónapon belül az

62 Vö. *CCEO* 1439. kán. A nem katolikus nevelésre való átadás nem azt jelenti, hogy nem katolikus szellemű intézményben nevelteti valaki a gyermekét, hanem hogy nem katolikussá (más világnézetűvé) tételét önként akarja. A büntetés csak a tisztán katolikus házasságban élőkre vonatkoztatható, hiszen vegyes házasságban a katolikus félnek a gyermek katolikus nevelése érdekében csak „erejéhez képest" kell mindent megtennie.

63 Vö. *CCEO* 863. kán. 1. §.

64 Hallgatólagos megbocsátásra kerül sor akkor, ha a vétlen házastárs, miután a házasságtörésről tudomást szerzett, a másik házastárssal hitvesi érzülettel önként érintkezett; vélelmezni kell pedig akkor, ha hat hónapon keresztül fenntartotta a házastársi életközösséget, és nem fordult ez ügyben egyházi vagy világi hatósághoz.

65 Fontos feltétel, hogy különválni akaró fél nem egyezett bele a házasságtörésbe, illetve okot nem szolgáltatott rá, vagy nem követett el maga is házasságtörést.

illetékes egyházi hatóság elé terjesztette különválása okát, a helyi hierarchának minden körülményt megvizsgálva mérlegelnie kell, hogy a vétlen házastárs rábírható-e arra, hogy megbocsássa a bűnt, és ne folytassa a különválást.

Az ideiglenes különválásra okot adhat a házastárs vagy a gyermekek súlyos testi vagy lelki veszélyeztetése, illetve a közös élet túlzott megnehezítése. Ebben az esetben a megengedett különválás a helyi hierarcha határozatával történik, kivéve, ha a késlekedés veszéllyel jár, mert akkor a fél saját elhatározásából is megszakíthatja az életközösséget.[66] Amennyiben a különválás oka megszűnik, vissza kell állítani a házastársi életközösséget.

Akár végleges, akár ideiglenes különválás történik, mindig megfelelően gondoskodni kell a gyermekek kellő eltartásáról és neveltetéséről. Ennek érdekében a vétlen házastársnak mindig jogában áll a másik házastársat újból visszafogadni a házastársi életközösségbe,[67] ez esetben lemond a különválás jogáról. Fontos hangsúlyoznunk, hogy különvált felek kánonjogi értelemben nem válnak szabad állapotúakká, azaz újabb egyházi házasságot nem köthetnek. Bár sokszor ezzel a kifejezett céllal fordulnak egyházi bírósághoz, amennyiben a hatóságnak nem áll módjában kimondani a tönkrement házasság érvénytelenségét, lelki megnyugvást kaphat a fél, ha legalább az illetékes egyházi hatóságtól írásos engedélyt kap ahhoz, hogy külön éljen házastársától.[68] A törvényesen különváltakat, valamint a polgárilag újraházasodott hívőket sajátos lelkipásztori gondozásban kell részesíteni, mely házasság-pasztorációs munkának az is szerves része, hogy az olyan különvált vagy elvált krisztushívők, akik kételkednek házasságuk érvényességében, megismerhessék állapotukat, és összegyűjthessék azokat az elemeket, amelyek hasznosak a bírói eljárás lefolytatásához.

3.2. A család javának védelme a házasság semmisségének kinyilvánításakor

Ahogy már láttuk, a házasság szentségi kötelékét a házasság megkötését és elhálását követően semmiféle emberi hatalom és semmiféle ok nem bonthatja fel, kivéve a halált. De szentségi kötelék csak akkor jön létre két

66 Egyértelmű a családvédelmi szempont, gondoljunk egy bántalmazó kapcsolatra.

67 Ezt a *Kódex* „dicséretes" döntésnek nevezi.

68 Ez indokolná, hogy tudjanak arról a krisztushívők, hogy bizonyos esetekben joguk van kérni az eparchiás püspöktől a különválás közigazgatási úton való kimondását.

megkeresztelt fél között, ha érvényesen kötöttek házasságot. Csak az ilyen, érvényesen megkötött és elhált házasság abszolút értelemben felbonthatatlan.[69] A házastársak a házasság megtámadására jogképességgel rendelkeznek, ami azt jelenti, hogy bármelyik fél kérheti az egyházi hatóságot[70] házassága érvényességének megvizsgálására, pontosabban annak eldöntésére, hogy házasságát érvényesen kötötte-e.[71] A házasság semmisségének kinyilvánítását célzó ügyeket bírói, és nem közigazgatási úton tárgyalják, hiszen ezt kívánja a szent kötelék igazságának minél teljesebb megvédése, s pontosan ezt garantálják a bírói eljárás biztosítékai. Ebben a sajátos peres eljárásban a család javának szempontjai is megjelennek.

A bírónak, mielőtt elfogadná az ügyet, meg kell győződnie arról, hogy a házasság javíthatatlanul tönkrement, s hogy ezért a házassági együttélés nem állítható helyre. Ha nincs erről meggyőződve, azaz reményt lát a sikerre, lelkipásztori módszereket alkalmazva meg kell próbálnia rábírni a házastársakat a házasság érvényesítésére és a házastársi életközösség helyreállításra. Sajnos a legtöbb esetben már polgárilag elvált felek fordulnak az egyházi bírósághoz, így az „összebékítésre" nincs esély. A bírónak ilyen esetben buzdítani kell a házastársakat, hogy minden személyes indíttatást mellőzve, szeretetben ragaszkodva az igazsághoz, becsületesen működjenek közre az igazság objektív feltárásában. Ha pedig észrevenné, hogy a házastársak egymás iránt ellenszenvvel vannak, nyomatékosan fel kell őket szólítania, hogy a perben, bármely feszültséget elkerülendő, őrizzék meg egymás iránt az előzékenységet, emberséget és szeretetet.

A házasság semmisségének kimondását célzó perek írásbeli jellegűek, azaz a házastársak és a tanúk nem találkoznak személyesen egymással a bíróságon, hiszen külön-külön hallgatják meg őket.[72] Ha súlyos dologban

---

69 Ez azt is jelenti, hogy az érvényes, de nem szentségi házasságot (egy megkeresztelt és egy nem megkeresztelt házassága vagy két kereszteletlen akár polgári házassága) sajátos esetekben fel lehet bontani.

70 Egy megkeresztelt személy bármilyen házassági ügye saját jogon az Egyházra tartozik. Vö. *CCEO* 1357. kán. 1. §.

71 Fontos látnunk, hogy nem a házasság *felbontásáról* van szó, hanem annak hivatalos megállapításáról, hogy az *létre sem jött*. Erre azért van sok esetben lehetőség, mert azok az okok, amelyek az együttélés megszűnéséhez és a polgári váláshoz vezettek, már a házasságkötéskor fennálltak, s olyan súlyuk volt, hogy a házasság kezdettől fogva való érvénytelenséget, semmisségét okozták.

72 Kivéve a püspök előtt folyó rövidebb házassági eljárás esetében, de ezekben alapvetően nincs érdekellentét a felek között, hiszen már magát a kérést is egymással egyetértve kell előterjeszteniük.

ellentmondanak egymásnak, a bíró a különböző nézeten levőket összehívhatja, vagyis szembesítheti egymással, lehetőség szerint elkerülve a veszekedést és a botrányt. Tizennégy éven aluli kiskorúak nem tehetnek tanúvallomást.

Paradox módon a család javának védelmét szolgálják azok a percímek, amik alapján a bíróság kimondhatja a házasság semmisségét. Hiszen ha valaki olyan személlyel kötött házasságot, aki házasságkötésre képtelen volt,[73] vagy beleegyezése súlyos hiányosságban szenvedett,[74] joga van ahhoz, hogy előző kapcsolata érvénytelenségének kimondása után új családot alapítson. Ebből a szempontból a házasság semmisségének kimondását célzó perek a házasságrendezés egy sajátos módjának tekinthetők.[75] Ugyanakkor másik oldalról védi a család javát a házasságot megillető jogkedvezmény elve, miszerint kétely esetén a házasság érvényessége mellett kell állást foglalni, amíg az ellenkezője be nem bizonyosul. A bíró szempontjából ez azt jelenti, hogy csak akkor dönthet a házasság érvénytelensége mellett, ha erkölcsi bizonyossággal állítja azt. Ehhez nem elegendő a bizonyítékok és jelek túlnyomó többsége, hanem szükséges, hogy ki legyen zárva a jogbeli és ténybeli tévedés minden észszerű pozitív kétsége, még ha az ellenkező puszta lehetősége nem is szűnik meg.

Az ítéletben a bírónak a tényeket bölcsen és okosan kell kifejtenie, elkerülve a felek, a tanúk mindennemű támadását. Természetesen annak a félnek, aki úgy érzi, hogy az ítélet sérelmes a számára, megmarad a joga semmisségi panasz vagy ugyanezen ítélet elleni fellebbezés benyújtására. Azonban ha a fellebbezésre adott idő kihasználatlanul telik el, a házasság semmisségét elsőként kinyilvánító ítélet végrehajthatóvá válik, azaz a felek új házasságot köthetnek, hacsak az ítélethez vagy a határozathoz fűzött, illetve a helyi hierarcha által elrendelt tilalom ezt el nem tiltja.

A házasság semmisségének kinyilvánítását célzó ügyekben hozott ítélet sohasem válik jogerőssé, azaz bármikor harmadfokú bírósághoz lehet

---

73 A házasság megkötésére képtelenek: 1. akik nem bírnak értelmük elégséges használatával; 2. akik az ítélőképesség súlyos hiányában szenvednek a házasság azon lényegi jogait és kötelezettségeit illetően, amelyeket kölcsönösen át kell adniuk és el kell fogadniuk; 3. akik pszichikai természetű okok miatt nem tudják vállalni a házasság lényegi kötelezettségeit. Vö. *CCEO* 818. kán. 1–3.

74 Tudatlanság, tévedés, megtévesztés, színlelés, kényszer, félelem, feltétel miatt. Vö. *CCEO* 819–826. kánonok

75 ERDŐ PÉTER, „A házasságrendezés lehetőségei", in ERDŐ PÉTER (szerk.), *Az élő egyház joga,* Budapest 2006, 508–541.

fordulni az ügy újbóli előterjesztése végett, új és súlyos bizonyítékok vagy érvek felhozásával.[76]

Ferenc pápa 2015. december 8-án hatályba lépett *Mitis et Misericors Iesus* apostoli levelével megreformálta a házassági peres eljárásokat.[77] A reform célja egyrészt az volt, hogy a hívek könnyebben tudjanak egyházi bírósághoz fordulni, másrészt a bíróságok hatékonyabban nyilvánítsák ki az igazságot az életközösség megszakadása után a házassági kötelék létéről vagy nem létéről. Az igazság kinyilvánításán túl a püspöknek és munkatársainak, a bírósági tisztségviselőknek, a családpasztorációs szakembereknek és a parókusoknak kötelessége a család javának szolgálata és védelme is.

76 Vö. *CCEO* 1367. kán.

77 Ferenc pápa, „Mitis et misericors Iesus", in *AAS* 107 (2015) 946–957.

Hámori Antal

Abortusz és feminizmus vs. életvédelem

Tartalom: 1. Bevezetés; 2. Feminista nézőpont; 3. Másik nézőpont; 4. Összefoglalás.

Antal Hámori: Abortion and Feminism vs the Protection of Human Life
In conjunction with a feminist piece of writing, the present study offers an overview of the arguments in favour of state regulation permitting abortion to an extent exceeding the current level, on the one hand, as well as of a position that stresses the status of the human embryo as a legal entity, on the other. In doing so – pointing to the errors of the feminist publication as well – decisions of the Constitutional Court of the Hungary, along with the controversies of regulation, are also discussed. The author argues that an unborn human being is a legal entity and a person even in terms of secular constitutional law, and surgical abortion and its legalisation – ex-cept when a pregnant woman's life is otherwise in danger – are against the law and anti-constitutional. The paper also highlights literature on points in Act II of the Fundamental Law of Hungary (25 April 2011) offering merely objective or institu-tional protection for the foetus as distinct from protection due to a legal entity.

1. Bevezetés

Az abortusz szabályozása nőjogi megközelítésben is egyre nagyobb figyelmet kap. Ehhez a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény és kiegészítő jegyzőkönyve alapján keletkezett jelentések, javaslatok, ajánlások is nagymértékben hozzájárulnak.[1] E tekintetben a feminista szervezetek is

1 Lásd pl. a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kihirdetéséről szóló 1982. évi 10. törvényerejű rendelet 18., 21–22. cikk [vö. pl. uo. 11. cikk 1. bek. f) pont („jogot az egészség védelméhez"), 12. cikk, 14. cikk b) pont („családtervezés"), 16. cikk 1. bek. e) pont („szabadon és felelősen dönthessenek gyermekeik számáról")]; a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről szóló, 1979. december 18-án, New Yorkban elfogadott Egyezmény Kiegészítő Jegyzőkönyve kihirdetéséről szóló 2001. évi LX. törvény; United Nations: Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women [vö. pl. 2013. évi ajánlás: a „nők szexuális és reprodukciós jogai" vonatkozásában is; jelentős európai

jelentős szereppel bírnak; például a Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség és az Európai Roma Jogok Központja 2013. január hónapban Magyarország hetedik és nyolcadik összevont időszakos jelentésének felülvizsgálatához kapcsolódóan 11 oldal terjedelmű alternatív jelentést készített az ENSZ CEDAW Bizottsága részére (a 12. oldalon mellékletként a magyar kormánynak szóló főbb ajánlások szerepelnek). Ez az alternatív jelentés – „abortusztabletta" magyarországi forgalmazása és „sürgősségi fogamzásgátló tabletta" vény nélküli elérhetősége mellett is állást foglalva – egyebek mellett tartalmazza, hogy „[a]z Alaptörvény a fogantatás pillanatától védendőnek nevezi a magzat életét, ugyanabban a mondatban, amely az élethez és emberi méltósághoz való jogról szól. Ez a szóhasználat megkönnyítheti az abortusz törvényi szabályozásának szigorítását" (7. o.).[2]

A Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, a NANE Egyesület, a Patent Egyesület és a Társaság a Szabadságjogokért vezetői 2015. február 2-án

uniós aktivitással: lásd pl. az Európai Parlament 2018. március 1-jei ajánlás a Tanácshoz az ENSZ nők helyzetével foglalkozó bizottsága 62. ülésszakára vonatkozó uniós prioritásokról, J. („szexuális és reproduktív egészséggel kapcsolatos jogok"), Y. („a nemek közötti egyenlőségnek és a nők szerepvállalásának az előfeltétele a szexuális és a reproduktív egészség és jogok erőteljesebb támogatása"), q) („szexuális és reproduktív egészség")]; Osztrovszki Lilla, „Az ENSZ Nők Helyzetével Foglalkozó Bizottságának története és szerepének változása", in *Iustum Aequum Salutare* 4 (2014) 157–166. Vö. pl. az Egyesült Nemzetek keretében, Palermóban, 2000. december 14-én létrejött, a nemzetközi szervezett bűnözés elleni Egyezménynek az emberkereskedelem, különösen a nők és gyermekek kereskedelme megelőzéséről, visszaszorításáról és büntetéséről szóló Jegyzőkönyve kihirdetéséről szóló 2006. évi CII. törvény; az Európa Tanácsnak a gyermekek szexuális kizsákmányolás és szexuális zaklatás elleni védelméről szóló Egyezménye kihirdetéséről, valamint ezzel összefüggésben egyes törvények módosításáról szóló 2015. évi XCII. törvény; a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény.

2 Vö. pl. Hámori Antal, „Természetjog és (alkotmány)bíráskodás a még meg nem született emberi lény védelmében", in Frivaldszky János – Tussay Ákos (szerk.), *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok,* Budapest 2017, 11–42.; Hámori Antal, „A még meg nem született emberi lény élete és a vele-keletkezetten fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése a mai magyar jogban", in Frivaldszky János – Tussay Ákos (szerk.), A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok, Budapest 2017, 43–111.; Hámori Antal, „A »magzat« életének védelme az új alkotmányban", in *Vigilia* 1 (2013) 20–26.; Hámori Antal, „A még meg nem született ember életének védelme Magyarország új alkotmányában", in *Magyar Sion* 2 (2012) 163–173.; Hámori Antal, „A születés előtti emberi élet alkotmányos védelme (alkotmányozás, alkotmánybíráskodás)", in *Magyar Jog* 1 (2012) 17–27.; Hámori Antal, „Mikortól ember az ember a 21. századi Magyarország jövőképében – a jog tükrében?", in Beszteri Béla – Majoros Pál (szerk.), *A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe,* Veszprém 2011, 411–425.; Hámori Antal, „A magzati élet védelme az új alkotmányban", in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 4 (2011) 136–163.; Hámori Antal, „A magzati élet védelme Magyarország Alaptörvényében", in *Magyar Bioetikai Szemle* 3–4 (2011) 130–150.

a „sürgősségi tabletta" elérhetőségével kapcsolatban nyílt levelet írtak az egészségügyért felelős államtitkárnak. Ebben arra is emlékeztettek, hogy „az ENSZ CEDAW Bizottsága 2013-ban az alábbi ajánlást fogalmazta meg a magyar állam számára: »biztosítson megfelelő hozzáférést családtervezési szolgáltatásokhoz és megfizethető fogamzásgátló eszközökhöz, beleértve a sürgősségi fogamzásgátló készítményeket is, minden nő számára (…), és szüntesse meg a sürgősségi fogamzásgátlás vénykötelességét«".[3] A Bizottság 2013-ban a tekintetben is sürgette Magyarországot, hogy „biztosítsa a biztonságos abortuszhoz való hozzáférést a kötelező tanácsadás és orvosilag indokolatlan várakozási idő mellőzésével, az Egészségügyi Világszervezet (WHO) vonatkozó ajánlásával összhangban".[4]

A fentiek szerinti alternatív jelentések, ajánlások rendszeresen megjelennek; a nők helyzetével, jogaik érvényesülésével az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa is – jelentékeny civil szervezeti részvétellel – behatóan foglalkozik.[5] Megállapítható, hogy az ENSZ-en és az Európai Unión belül is kiemelt figyelem övezi az abortusz szabályozását.

Az alábbiakban abortusszal kapcsolatos feminista nézetnek a nők fokozottabb védelméről, támogatásáról szóló jogszabályi rendelkezésekre is kiterjedő reflexiójaként, az említett jelentések, alternatív jelentések, javaslatok, ajánlások vonatkozásában is hasznosíthatóan a még meg nem született nők és férfiak életének oltalma érdekében fogalmazok meg érveket, észrevételeket, amelyek jelentősen árnyalhatják a képet. Ezt az is indokolja, hogy – miként az alábbiakból is kitűnik – egyes források még a vonatkozó alkotmánybírósági határozatokat sem ismertetik.

A bemutatásra kerülő feminista nézet a szakmai (karrier-)érdekeket is a még meg nem született emberi lény élete elé helyezi, és a 2010. évtől megjelenő magyar kormányzati ciklusok nemzetközi összehasonlításban

---

3 Vö. pl. Hámori Antal, Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokról. Budapest 2020, 18. (megjelenés alatt).

4 Lásd a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény végrehajtásához készült 7–8. időszakos kormányjelentés Bizottság által elfogadott záró következtetéseinek 44. pontja kapcsán keletkezett magyar tájékoztatás (6); *9th Periodic Report of Hungary to the Committee on the Elimination of Discrimination against Women,* 2019 (46). Vö. pl. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, 48/1998. (XI. 23.) AB határozat.

5 Lásd egyetemes időszakos felülvizsgálat (UPR) – Magyarország vonatkozásában 2011-ben és 2016-ban. Vö. pl. a gyermekek és a nők védelmének fontosságáról, valamint az Isztambuli Egyezményhez való csatlakozás elutasításáról szóló 2/2020. (V. 5.) politikai nyilatkozat; az „A nők szerepének erősítése a családban és a társadalomban" akcióterv (2021–2030) kidolgozásáért felelős munkacsoport létrehozásáról és működéséről szóló 7/2020. (II. 28.) EMMI utasítás.

is kimagasló családtámogató politikáját is élesen támadja („a tradicionális családi értékek politikai színtéren való hangsúlyozása a női jogok ezzel egyidejű ellehetetlenítésével/kiüresítésével", „a nők jogainak ignorálásával" tevékenységet állítja).[6]

Véleményem szerint a kimagasló családtámogató politika nincs ellentétben azzal, hogy még mindig nagyon sok a feladat, rengetegen éheznek, szenvednek. A mélyszegénységre, a rendkívüli megterhelésekre, az egyéb súlyos problémákra az abortusz nem lehet megoldás. Az élet és az életminőség nem áll azonos etikai és jogi síkon (vö. pl. örökbefogadás lehetősége, Magyarországon jelenleg is sok ezren várnak örökbefogadásra). A gyermek jövőjét ezzel nem idealizáljuk. Arról van szó, hogy az emberi lény élete alapvetőbb, nagyobb érték annál, mint hogy a súlyos nehézségekre a válasz az abortusz legyen.

A téma napjainkban is mind hazai, mind nemzetközi szinten rendkívül jelentős, aktuális.[7] Az abortusz külföldi szabályozásait illetően számos mű keletkezett. Összefoglalóan azt lehet mondani, hogy különböző okok miatt az államok nagy részében – különösen Európában és Észak-Amerikában – gyakorlati (politikai) kompromisszumként a művi abortusz teljes tiltása és korlátlan szabaddá tétele közötti megengedő szabályozás és gyakorlat létezik, eltérő határidőkkel és indikációkkal (lásd különösen

6 A 2010. évtől megjelenő családtámogatási politikához lásd pl. Hámori Antal, „A család(ok) és a magzati élet védelme a mai magyar jogban demográfiai helyzetképpel", in *Iustum Aequum Salutare* 4 (2016) 91–114(–151.).

7 Lásd pl. New York állam 2019. januárjában elfogadott, a művi abortuszt nagyobb mértékben megengedő szabályozása (https://legislation.nysenate.gov/pdf/bills/2019/S240); 2019-ben a dél-koreai alkotmánybíróság további megengedést előíró döntése; 2018-ban megengedő írországi változás és argentin kísérlet, ami 2020 végére „beérett"; ellenkező irányban: az USA egyre több államában, pl. Alabama, Arkansas, Georgia, Kentucky, Louisiana, Mississippi, Missouri, Ohio, Tennessee állam 2019. évben elfogadott törvényei (lásd pl. Elizabeth Nash, „Abortion Rights in Peril – What Clinicians Need to Know", in *The New England Journal of Medicine* 8 /2019/ 497–499); a családtervezésről, az emberi embrió védelméről és az abortusz megengedhetőségének feltételeiről szóló 1993. január 7-i törvény, valamint az 1997. június 6-i Büntető Törvénykönyv módosításáról szóló 2016. évi lengyel törvényjavaslat, amely az abortusz állami megengedésének – az állapotos nőnél fennálló életveszély esetét nem számítva – teljes körű visszaszorítását sikertelenül célozta (az abortusz állami megengedésének visszaszorítása jelenleg is napirenden van); magyarországi fejleményként a „terhességmegszakítások" jelentőségének érzékeltetése érdekében szükséges intézkedés bevezetéséről szóló, 2016. június 9-én és 2018. augusztus 29-én előterjesztett országgyűlési határozati javaslat (H/11076., H/1184.). A magyar és külföldi (ezen belül európai uniós) demográfiai vonatkozásokhoz lásd pl. Hámori Antal, „Az abortusz és az eutanázia tendenciái", in *Deliberationes* 2 (2019) 69–186.

szociális, súlyos válsághelyzet, kriminális, egészségi, genetikai, teratológiai; az életveszély-indikáció általánosan elfogadott). Ennek lényege, hogy a „terhesség" körülbelül első harmadában végül is az állapotos nő szándéka érvényesül, a későbbiek során viszont – néhány, a magyar szabályozásban is létező kivétellel – a művi abortusz tilos.[8]

A probléma súlyát jelzi, hogy az állam objektív, intézményes életvédelmi kötelességének és az állapotos nő önrendelkezési jogának az ütközése a magyar Alkotmánybíróság szerint is indokolási problémákkal küszködik.[9]

Először ismertetem a szóban forgó feminista álláspontot, érvanyagot, majd annak kritikáját adom. Ennek keretében – kérdésekre is válaszolva – szólok az abortusz tragédiájáról, az emberi lény életének értékéről, védelméről, az értékek hierarchiájáról, szakirodalmi hivatkozásokkal a felelősségteljes családtervezésről, a férfi és a nő felelősségéről. Kitérek az Alkotmánybíróság vonatkozó határozataira, a magzat apjának helyzetére, a művi abortusz költségei viselésének szabályaira (kedvezményekre, mentességekre – vö. pl. kriminális indikáció), a nem semleges, várakozási idős (nem egyszeri) kötelező tanácsadásra, az egészségügyi dolgozók ellenállására és annak regulációjára. Végül, összefoglaló megállapításaim, érveim kapcsán további, a még meg nem született emberi lény élete, méltósága fokozottabb tiszteletének, oltalmának szükségességére rávilágító, az abortusz

8 Lásd pl. Agnès Guillaume – Clémentine Rossier, „L'avortement dans le monde. État des lieux des législations, mesures, tendances et conséquences (Abortion Around the World. An Overview of Legislation, Measures, Trends, and Consequences)", in *Population* 2 (2018) 217–306.; Brooke Ronald Johnson Jr. – Antonella Francheska Lavelanet – Stephanie Schlitt, „Global Abortion Policies Database: a new approach to strengtheuing knowledge on laws, policies, and human rights standards", in *BMC International Health and Human Rights* 18:35 (2018) 1–5. (https://doi.org/10.1186/s12914-018-0174-2); Anika Rahman – Laura Katzive – Stanley K. Henshaw, „A Global Review of Laws on Induced Abortion, 1985–1997", in *International Family Planning Perspectives* 2 (1998) 56–64.; Balogh Hajnalka, „Az abortuszok jogi szabályozása a világ országaiban", in *Terhességmegszakítások, tanulmányok, adatok, jogszabályok, hazai és nemzetközi trendek,* Budapest (Központi Statisztikai Hivatal), 2000, 49–64.; Jobbágyi Gábor, *Az élet joga. Abortusz, eutanázia, művi megtermékenyítés,* Budapest 2004, 82–117.; Tóth Gábor Attila, „Az emberi méltósághoz való jog és az élethez való jog", in Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.), *Emberi jogok,* Budapest 2003, (255–361.) 327–339. Az Amerikai Egyesült Államokbeli szabályozáshoz lásd pl. Grmela Zoltán, „Az abortuszkérdés szabályozása az Egyesült Államokban", in *Magyar Jog* 11 (1992) 681–689.; Uitz Renáta, „A részleges szüléssel járó abortusz tilalma az Egyesült Államokban", in *Fundamentum* 4 (2007) 63–78.; a német szabályozáshoz lásd pl. Kaló Ágnes, „Az abortusz jogi szabályozása Németországban, a Német Alkotmánybíróság döntése", in *Magyar Jog* 2 (1994) 92–99., és Schanda Balázs, „A német Alkotmánybíróság új határozata az abortuszkérdésben", in *Jogtudományi Közlöny* 11–12 (1993) 483–487.

9 Lásd 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, Indokolás D) 2. d) pont.

sérelmes, káros voltára és az abortuszt megengedő állami szabályozáson keresztül megjelenő életellenes gyakorlatokra rámutató szakirodalmi művekkel is szolgálok.

2. Feminista nézőpont

Az abortuszról és a jogi feminizmusról – az „abortusz-tanácsadás" és az „abortuszturizmus" esete Magyarországon címmel, az Állam- és Jogtudomány 2018/1. számának 93–110. oldalain Sebestyén Andrea tollából megjelent írás szerint:

> „[…] a terhesség és anyaság nők egész életét megváltoztató hatásai szoros összefüggésben vannak a nemek egyenlőségével. […] a gyermeknevelés szinte kizárólagosan nőkre háruló feladata és felelőssége az, ami gyakorlatilag lehetetlenné teszi a férfiakkal egyenlő arányú részvételt a politikai, gazdasági életben, a munka világában. […] a reproduktív döntés alapvető jelentőségű, és nem csupán az egyéni sorsok alakításában, hanem a nemek közötti egyenlőség előmozdításában is: »Amíg a nők nem képesek kontrollálni a gyermekszülési képességüket, nem várhatják, hogy a férfiakkal teljesen egyenlő legyen a helyzetük«".[10]

> „[…] amit elsősorban a szerzők kritizálnak, nem más, minthogy az abortusz, mintegy kontextusából kiragadott módon a potenciális emberélet vagy halál feletti döntésre szűkül, ami egy tisztán morális dilemma. […] ezt a jogi diskurzus is megerősíti, ami az »élet létrehozására vonatkozó döntést« (»procreative choice«) a vele járó társadalmi következményektől (mint amilyen a »szülőség quasi egyenlő az anyasággal« felismerés) teljesen elszigetelten kezeli."[11]

> „[…] az abortusz kérdése nem egyszerűen egy egyént, vagy a nőket, mint csoportot megillető jogokról, hanem társadalmi szerepekről szól. […] amikor a jogalkotó korlátozásokat vezet be az abortuszhoz való hozzáférés kapcsán, nagyon is tisztában van az elvárt nemi szerepekkel, és nagyon is óhajtja, elvárja, hogy a nők neveljék fel azt a gyereket, akit kényszerülnek megszülni. Így a gyermek vállalását illető választás messze áll attól, hogy kényszermentes legyen a többség számára; az anyaság vállalásának kötelezettsége erős családi és szélesebb társadalmi nyomás hatására mintegy

10 Sebestyén, *i. m.*, 98–99.
11 *Uo.*, 99.

beleivódik a nőkbe. Az uralkodó nemi kódolás presszionálja őket, hogy anyák legyenek és tartsák meg, neveljék fel gyerekeiket, szakmai és személyes érdekeiket rendeljék alá a családnak. Az az elvárás, miszerint a nőknek önzetlennek kell lenniük, amikor az anyaságról van szó, a nemi szerepek ideológiájának az egyik legerősebb komponense. A fogamzásgátlás és az abortusz elérhetősége fentiekre tekintettel tehát kritikus azon nők számára, akik nem akarják, hogy életük csupán a reprodukció eszközeként teljen el; a magánélet, az otthon és a család világa által körbehatárolva. […] a fogamzásgátlás és abortusz teszi lehetővé azt, hogy a nők nőként lehessenek konceptualizálva, és ne kizárólag anyaként. […] a fogamzásgátlás és abortusz potenciálisan magában hordozza annak lehetőségét, hogy egy nő társadalmi státuszán változtathasson, és ezáltal a nők és férfiak közötti társadalmi viszonyok (át)alakuljanak. […] amikor reproduktív döntésről (»reproductive choice«), az abortuszhoz való hozzáférés lehetőségéről beszélünk, az nemcsak intimitásról, hanem magáról az identitásról szól; a nők képességéről, hogy meghatározhassák saját létezésük mikéntjét. Az egyéneket ilyesfajta képességüktől megfosztani egy olyan egyedi tehertétel/károkozás, ami a (testükbe való) fizikai beavatkozás, pszichológiai trauma és egyfajta karrierszempontú értékvesztés súlyos kombinációja. Ebből a nézőpontból az erkölcsi kérdés, hogy »hol kezdődik az emberi élet«, kevéssé jelentős. […] még ha a magzatot személynek tekintenénk, akkor sem következne egyenesen, hogy az ő érdeke élvezne elsőbbséget szükségszerűen […]".[12]

Sebestyén Andrea kritizálja a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvényt (a továbbiakban: Mvt.): szövegezésében (nyelvezetében), a „lehetőleg a magzat apja jelenlétében"[13] szövegrészét illetően,[14] a költségviselés vonatkozásában, CEDAW-bizottsági jelentést alapul véve „a műtéti terhességmegszakítást kérelmezők számára kötelezővé tett befolyásoló

12 *Uo.,* 99–100. A feminista-kritikához lásd még *uo.,* 94.: „[…] a tradicionális családi értékek politikai színtéren való hangsúlyozása a női jogok ezzel egyidejű ellehetetlenítésével/kiüresítésével, ami nyilvánvalóan kihatással van a nem kívánt terhességek ügyére is"; *uo.,* 101.: „[…] alapvető cél a család hangsúlyozása és előtérbe helyezése a nők jogainak ignorálásával. A »tradicionális« család jogai és érdekei a »family mainstreaming« koncepcióján keresztül fogalmazódnak meg, amely az illeberális politika egyik központi eleme. […] ez nem az uniós, vagy ENSZ gyakorlatából jól ismert mainstreaming-koncepciónak megfelelő szemléletet tükröz: a női jogok alternatívájaként létezik, illetve annak érdekében találták ki, hogy a »tradicionális értékeket« népszerűsítse".

13 Lásd Mvt. 9. § (1) bek.

14 Lásd Sebestyén, *i. m.,* 102.: „(némi paternalizmus ebben a fordulatban is felfedezhető, illetve, ha radikálisabban szándékozom megfogni, egy kontrollelem kerül beiktatásra; egy, a nők feletti kontroll; ami azt sugallja, ezt a döntést ideális esetben egyedül ne hozhassák meg)".

szándékú tanácsadást a szükségtelen három napos várakozási idővel; valamint az egészségügyi dolgozók ellenállását a megfelelő jogi szabályozottság hiányában"[15].[16] A 110. oldal utolsó bekezdésében e kérdést is feltéve: „A kötelező tanácsadás szükséges és arányos intézkedés?"

Sebestyén Andrea a költségviselés vonatkozásában részben tévesen a következőket írja:

> „Amennyiben a nő egészsége, illetve a magzat károsodása indokolja a megszakítást, akkor a beavatkozás költségeit a magyar állam állja. Egyéb esetekben nem. Az összes engedélyezett esetet számba véve viszonylag ésszerűtlennek tűnik, vagyis sajátos értékválasztás következtében meghatározottnak ez a megkülönböztetés. Még talán a nő igen súlyos veszélyeztetettsége kapcsán lehetne némi rosszhiszeműségből kiindulva önhibát feltételezni, és büntetési szándékkal anyagi értelemben megszorítani a terhességmegszakítás lehetőségét. Megítélésem szerint azonban a bűncselekmény (szexuális erőszak) áldozatává válást még ilyen nyakatekert módon sem lehet önhibának minősíteni; csakis erős áldozathibáztató attitűd alapján".[17]

Sebestyén Andrea citált írásának utolsó oldalán e sorokat is olvashatjuk:

> „[…] látnunk kell, hogy a gyermeket vállalni nem szándékozó nők, illetve párok hétköznapi döntéseinek (például Bécsbe utazás egy abortusztablettáért), valamint a gyermekvállalás motivációinak (milyen egzisztenciális biztonság mellett tudják elképzelni a nők, illetve párok a gyermekvállalást, figyelembe véve a természetes megtermékenyülés valószínűségének zuhanásszerű esését napjainkban) ignorálása tévút. Ahogyan annak figyelmen kívül tévesztése is, hogy a jogon keresztül miféle társadalmi gyakorlatok válnak mindennapossá ezen a területen."

Sebestyén Andrea írása az ún. radikális feminizmus része, amely általánosságban a reprodukciót mint a férfiak által tanúsított (társadalmi)

---

15 *Uo.,* 104.

16 Lásd *uo.,* 101–104.; ad „nyelvezete": *uo.,* 110. oldal utolsó bekezdés; lásd még *uo.,* 105–106.: „magzat megtartása érdekében" szövegrész [lásd Mvt. 9. § (1) bek.], „intézményesített traumatizálás", „A jogszabály szövege már önmagában problematikusnak tekinthető, hiszen a megalapozott döntést vonja kétségbe a konzultáció előírásával, továbbá tulajdonképpen szabad utat ad a jogot alkalmazók számára ahhoz, hogy saját maguk értelmezzék: miről és hogyan is kell beszélniük". Vö. pl. A nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény végrehajtásához készült 7–8. időszakos kormányjelentés Bizottság által elfogadott záró következtetéseinek 44. pontja kapcsán keletkezett magyar tájékoztatás, 4–5.; 48/1998. (XI. 23.) AB határozat.

17 Sebestyén, i. *m.*, 102–103. A reflexiót lásd a 3. pontban.

elnyomást fogja fel, és amellyel a férfiak a nőket (mint a reprodukcióra egyedül képes embereket) alávetettségben (fizikai és ebből következő egzisztenciális kiszolgáltatottságban) tartják.[18]

3. Másik nézőpont

A fentiek kapcsán, Sebestyén Andrea írásának idézett részei mentén haladva az alábbiakra szeretném felhívni a figyelmet. Az általam képviselt álláspontot, amely szerint a magzat jogalany, korábban Lábady Tamás, utóbb pedig Frivaldszky János is megfogalmazta.[19]

---

18 E radikális feminizmus leghíresebb képviselői közé tartozik Catharine Alice MacKinnon és Andrea Dworkin is; lásd pl. Catharine A. MacKinnon, *A feminizmus változásai. Előadások életről és jogról,* Budapest 2001, 247; vö. pl. Molnár András, „A feminizmus a jogban", in Fekete Balázs – Fleck Zoltán (szerk.), *Tanulmányok a kortárs jogelméletről,* Budapest 2015, 169–247. (különösen 226–242.; „[…] a feminizmusnak létezik keresztény irányzata, illetve ún. »pro-life feminizmus«, mely azonban az életet a fogantatástól kezdődően védendőnek tartja; és a terhességmegszakítás megtiltása helyett sokkal inkább a terhességmegszakítás végrehajtását tulajdonítják a férfiak elnyomásának, mondván, a férfiak kerülik a szülői minőséggel járó felelősséget, ezért inkább arra szorítják rá a nőket, akikkel együtt voltak, hogy vetessék el magzatukat, és az abortusz engedélyezése csak a kizsákmányolás e válfajának enged zöld utat. Ezért az abortusz széles körű legalizálása helyett a gyermekvállalás lehetőségein kellene könnyíteni az államnak". – *Uo.,* 233.; vö. *uo.,* 234., hivatkozással: „Catharine MacKinnon egy helyütt úgy fogalmazott, hogy a »radikális feminizmus a feminizmus«"; és *uo.,* 235–236.: „A radikális feminizmus, noha – mint fentebb láthattuk – téziseit tekintve némileg rokonítható a marxizmussal – MacKinnon szerint módszertanilag posztmarxista –, teljesen egyedülálló megközelítést alkalmaz: a férfiuralmat és a nők ezzel járó elnyomását teszi társadalomképének alfájává és omegájává". – Molnár András ezzel kapcsolatos kritikai megjegyzéseit lásd *uo.,* 236–242.).

19 Lásd pl. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, Dr. Lábady Tamás alkotmánybíró párhuzamos véleménye, 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Dr. Lábady Tamás alkotmánybíró különvéleménye; Frivaldszky János, *Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól, emberi méltóság, szabad vasárnap, uzsora, pénzügyi világválság,* Budapest 2015, 7–12.; Frivaldszky János, „Az emberi személy és annak méltósága jogfilozófiai perspektívában – különös tekintettel a jogalanyisághoz és az élethez való jog aktuális kérdéseire", in *Acta Humana* 1 (2014) 7–73.; Frivaldszky János, „Szempontok a családvédelmi törvény értékeléséhez", in *Iustum Aequum Salutare* 2 (2012) 67–69. (57–69.); Frivaldszky János, *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei,* Budapest 2011. 19–48.; Frivaldszky János, „Az emberi személy alkotmányos fogalma felé a méhmagzat életjogának tesztjén keresztül", in Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.), *Látlelet közjogunk elmúlt évtizedéről,* Budapest 2010, 19–51.; Frivaldszky János, „Jogalanyiság és a jog mint egyetemes elismerő viszony. A legújabb olasz jogfilozófiai eredmények tükrében", in *Iustum Aequum Salutare* 2 (2009) 11–54.; Hámori Antal, „A magzat élethez való joga a magyar bírói gyakorlatban", in *Magyar Jog* 4 (2002) 227–231.; Hámori Antal, *A magzat élethez való joga,* Budapest 2000, 153; Hámori Antal, „A magzat élethez való joga", in *Magyar Bioetikai Szemle* 3 (2000) 1–10.; Hámori Antal, „A magzat jogalanyisága és perbeli jogképessége a hatályos magyar jogban I–II.", in *Magyar Bioetikai Szemle* 4 (1999) 8–17.; 1 (2000) 7–14.

3.1. Véleményem szerint az „abortusz" nem a „potenciális" emberélet vagy halál feletti döntésre szűkül. A „potenciális" emberélet vagy halál feletti döntés nem „egy tisztán morális dilemma", hanem – egyebek (lásd pl. pszichológiai vonatkozások) mellett – jogi probléma is. Az sem pusztán erkölcsi kérdés, hogy „hol kezdődik az emberi élet" – és nyilvánvalóan nem a születés után: lásd pl. hat hónaposan élve született és kilenc hónaposan még meg nem született emberi lény élete. Akkor, amikor – az abortusz helyett – a még meg nem született emberi lény védelméért magam is érvelek, nincsen szó arról, hogy az abortusz mintegy kontextusából kiragadott módon a „potenciális" emberélet vagy halál feletti döntésre szűkülne.

Az általam is képviselt jogi diskurzus az „élet létrehozására vonatkozó döntést" nem elszigetelten kezeli a vele járó társadalmi következményektől (pl. a „szülőség quasi egyenlő az anyasággal"), hanem arról van szó, hogy az emberi lény élete alapvetőbb, nagyobb érték, mint például az önrendelkezés (a szülők „szakmai és személyes érdekei", „karrierje", „egzisztenciális biztonsága"), vagy akár az egészség, testi épség, akkor is, ha az állapotos nő, illetve a szülők például idegileg, anyagilag, illetve a „társadalmi szerepek" („társadalmi viszonyok") tekintetében rendkívül súlyos (válságos) helyzetben vannak. A fogyatékosság, károsodás valószínűsége, vagyis nem biztos volta még kevésbé állhat szemben az élettel, amely biztosan létezik.[20] Az „élet létrehozására vonatkozó döntés"-sel „járó társadalmi következmények" átnézését követően is az emberi lény életének választására, az abortusz elutasítására jutunk, mert az emberi lény élete – minden nehézség ellenére – alapvetőbb, nagyobb érték, csak az anya életével konkurálhat. Az emberi lény élete olyan alapvető, nagy érték, hogy azt akkor sem szabad kioltani, ha az állapotos nő kilenc hónapig sem akarja magzatát cipelni. Ez a nagy érték annál is nagyobb, hogy az állapotos nő nem akar majd – egy életen át – emlékezni (és attól szenvedni) örökbe adott, illetve más (például az apa, a nagyszülők) által felnevelt gyermekére. Az élet kioltásának visszafordíthatatlansága – az abortusz miatti vagy az örökbe adás, illetve az apa általi vállalás, más személy(ek) által történő felnevelés (a nehezebb felejtés) miatti szenvedés előre biztosan nem látható győztes, illetve vesztes (időnként lehet, hogy változó) érveinek csatájában is – sokkal inkább amellett szól, hogy az életet védjük, hiszen az biztosan létezik és alapvetőbb, nagyobb érték.

20 Egy biztosan meglévő életet nem szabad megszüntetni egy (vélt) egészségi hátrány „elkerülése" érdekében; a valószínűsíthetőség, valószínűség miatt akár teljesen egészséges magzatokat is megölnek.

A jogalkotó abortuszt tiltó rendelkezéseivel azt óhajtja, várja el, hogy a *szülők* neveljék fel a gyermek(ek)et, illetve, ha erre nem képesek, az állam a szülők helyett megfelelően gondoskodjon a gyermek(ek)ről. Mind a nőknek, *mind a férfiaknak önzetlennek kell lenniük,* akkor is, amikor a *szülőségről* van szó.

A nőnek és a férfinak egyenlő méltósága van, a nők és a férfiak jogilag egyenlők, a nők és a férfiak között fennálló jogegyenlőség nem azt jelenti, hogy figyelmen kívül szabad hagyni a ténylegesen fennálló természetes – például biológiai – különbségeket. A 14/1995. (III. 13.) AB határozat indokolásának II. részében foglaltak szerint: „A férfi és nő egyenjogúságának addig van értelme, amíg a férfi és nő közötti természetes különbséget elismerjük, s erre figyelemmel valósul meg az egyenjogúság". Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XV. cikk (3), (5) bekezdése kimondja: *a nők és a férfiak egyenjogúak, Magyarország külön intézkedésekkel védi* a családokat, a gyermekeket, *a nőket,* az időseket és a fogyatékkal élőket.[21]

---

21 A nők fokozottabb védelméről, támogatásáról szóló jogszabályi rendelkezésekhez lásd pl. a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény 16. § (1)–(2) bek.: „(1) A várandós anyát, illetve a kiskorú gyermeket nevelő szülőt külön törvény szerinti kedvezmények illetik meg a) a foglalkoztatásra irányuló szerződés munkavégzés helyének megváltozása miatti módosítása, b) a rendkívüli, illetve az éjszakai munkavégzésre való igénybe vehetőség, c) a más helységben végzendő munkára kötelezés, továbbá d) a várandóssággal összefüggő orvosi vizsgálat munkaidő-kedvezménye esetén. (2) A várandós, illetve egy évesnél fiatalabb gyermeket nevelő nőt csak az egészségi állapotának megfelelő olyan munkakörben lehet foglalkoztatni, amelyhez hozzájárult, és amelyben alapbére nem kevesebb, mint a megelőző munkakörében. A megfelelő munkakör felajánlása vagy kialakítása a foglalkoztató feladata. Amennyiben a foglalkoztató nem tud ilyet biztosítani, a nőt a munkavégzés alól fel kell menteni, és részére külön törvényben foglaltak szerint alapbért kell folyósítani"; 18. § [c) pont]: „A szülő külön törvény szerinti felmondási védelem alatt áll, ha a) háromévesnél fiatalabb gyermeket nevel, b) beteg gyermekét ápolja, c) várandós, szülési szabadságon vagy a gyermek otthoni gondozása céljából igénybe vett fizetés nélküli szabadságon van, illetve emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelésben vagy gyermek örökbefogadására irányuló eljárásban vesz részt"; 20. § (1)–(2) bek. [(1) bek. b)-c) pont, (2) bek.]: „(1) A család gyermekvállalással és gyermekneveléssel kapcsolatos feladatai ellátásának segítésére – külön törvényben foglaltak szerint – a) mindkét szülő pótszabadságra, b) a gyermekét szoptató anya munkaidő-kedvezményre, és c) a várandós, illetve szülő nő szülési szabadságra jogosult. (2) A szülési szabadság időtartama nem lehet rövidebb huszonnégy hétnél, kivéve, ha az anya a szülést követően nem tudja, vagy nem akarja a gyermekét gondozni"; 23. § (1) bek.: „(1) Az állam pénzbeli támogatás vagy természetbeni ellátás formájában hozzájárul a várandóssággal, a szüléssel, a szülőnek a gyermek – legalább hároméves koráig történő – gondozásával és nevelésével, valamint a taníttatásával összefüggő költségeihez"; a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény 53. § (3) bek. a) pont, 60. § (1)–(2) bek., 65. § (3) bek. a)-b), e) pont, 113. § (1) bek. a) pont, (2)–(3) bek., 127. § (2) bek., 219. § (1)–(2) bek. [(2) bek. a) pont], 295. § (1) bek. [f) pont], 299. § c) pont; a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény 87. § 8/A. pont; az egyenlő bánásmódról és

A felelősségteljes családtervezés a nő és a férfi (a házastársak) egyesülése előtti időpontban jelenik meg.[22] A „társadalmi státusz" változtatásának, a „nők és a férfiak közötti társadalmi viszonyok" „(át)alakulásának", a nők és a férfiak „saját létezésük mikéntje" meghatározhatóságának az abortusz révén – nézetem szerint – nincs helye. Akkor, amikor az abortuszról szólunk, a még meg nem született nők és férfiak identitásától, életétől és méltóságától sem tekinthetünk el, nemcsak a már megszületett, hanem a még meg nem született nők és férfiak helyzetébe is megfelelően bele kell képzelni magunkat: a művi abortusszal ártatlan emberi lények életét oltják ki, ami sokkal súlyosabb, mint például a „pszichológiai trauma" – ami az abortusz esetén is előfordul – és a „karrierszempontú értékvesztés" „súlyos kombinációja"; „a terhesség és anyaság nők egész életét megváltoztató hatásai"-nak „szoros összefüggése" „a nemek egyenlőségével" (a nők és a férfiak „egyenlő arányú" – „politikai, gazdasági életben", „munka világában" – részvételének hiánya) kisebb súlyú probléma, mint az ártatlan emberi lények életének kioltása (túl azon, hogy a „terhesség", a szülőség – az anyaság–apaság – a férfiaknak is az egész életét megváltoztatja); „a nemek közötti egyenlőség előmozdításában", „a férfiakkal teljesen egyenlő" „helyzet" megteremtésében véleményem szerint az abortusznak nincs helye (jó cél elérése érdekében rossz eszközt nem szabad alkalmazni, márpedig az abortusz az említett ok miatt rossz – társadalomra veszélyes – eszköz).

---

az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény 30/A. § (1)–(2) bek., 31. § (1)–(2) bek., 65. § a)-e), h), j) pont; az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 41. §, 86. § (1)–(2) bek., 142. § (1) bek., (3) bek. c) pont ca)-cc) alpont.

22 A családi életre, az egészséges életre neveléssel, a természetes családtervezéssel kapcsolatos szakirodalomból lásd pl. Hámori (2016), *i. m.,* 130–133.; Hortobágyiné Nagy Ágnes (szerk.), *Családi életre nevelés az oktatásban. Család-órákat segítő kézikönyv,* Budapest 2005, 443; Martos Tamás – Hortobágyiné Nagy Ágnes, „Áldás vagy átok a termékenység?", in Horváth-Szabó Katalin (szerk.), *Házasság és család,* Budapest 2008, 228–282.; Feketéné Szakos Éva, „A házasság-előkészítés mint felnőttképzés", in Horváth-Szabó Katalin (szerk.), *Házasság és család,* Budapest 2008, 283–297.; Turgonyi Zoltán, „A házasság természetjogi alapjai", in *Iustum Aequum Salutare* 2 (2012) 99–118.; Jövőnk a család (2). *A családok lelkigondozása,* Budapest 1994, 151; John és Sheila Kippley, *A természetes családtervezés művészete,* Budapest 1986, 269; Evelyn Billings & Ann Westmore, *A Billings-módszer. Családtervezés gyógyszerek és eszközök nélkül,* Budapest 1994, 292; Megyeri Valéria, *Születés-szabályozás a család teológiájának tükrében. A Billings-módszer ismertetése,* Budapest 2009, 160; Thomas W. Hilgers, *Creighton Model, Fertility CareTM System. An Authentic Language of a Woman's Health and FertilitySM (Fertility CareTM and NaProTechnology®),* Omahas, ^{6}2013. 83; *Természetes és Biztonságos. Természetes Családtervezés,* Budapest 1994, 88; *Természetes & biztonságos, Tankönyv és Munkafüzet,* Budapest 2015, 125, 165.

3.2. A *Gyermek jogairól* szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kimondja, hogy „a gyermeknek, figyelemmel fizikai és szellemi érettségének hiányára, különös védelemre és gondozásra van szüksége, nevezetesen megfelelő jogi védelemre, születése előtt és születése után”.[23] Az Egyezmény, amely szerint tehát a gyermeknek születése előtt is megfelelő jogi védelemre van szüksége, egyebek mellett tiltja a gyermek bántalmazását, kínzását, testi fenyítését és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetésnek, illetve bánásmódnak való alávetését,[24] amit az életének a kioltása nyilvánvalóan kimerít.

3.3. A tekintetben, hogy „ha a magzatot személynek tekintenénk”, a 64/1991. (XII. 17.) AB határozatból is idézhetünk, mivel e határozat – és a 48/1998. (XI. 23.) AB határozat – szerint, ha a törvényhozó elismeri a magzat jogalanyiságát, akkor a művi abortusz megengedése – „néhány rendkívüli határeset” (az állapotos nő életének megmentése, illetve életét veszélyeztető ok) kivételével – kizárt:

> „Ha ugyanis a magzatnak alanyi joga van az élethez, egyrészt az anya önrendelkezési joga nem, illetőleg csak annyira jöhet szóba, mint – egy hasonló súlyú korlátozást okozó – másik emberrel kapcsolatban; másrészt az élethez való jog relatív védelme többé nem elégséges”.[25]

> „Az önrendelkezési jog mint a magzati élet feletti rendelkezés alapja eleve csak akkor merülhet fel, ha feltesszük, hogy a magzat jogilag nem ember. Ha a magzat jogalany, alanyi joga van az élethez. Ebben az esetben az anya önrendelkezési joga szabály szerint nem, hanem csupán néhány rendkívüli határesetben érvényesülhet. Ekkor az önrendelkezési jogra hivatkozva éppúgy nem lehet megszakítani a terhességet, mint ahogyan nem lehet megölni a kilenc hónapig tartó másállapotnál bizonyosan nagyobb terhet jelentő nyitott gerincű csecsemőt.”[26]

> „Ha […] a magzatnak alanyi joga van az életre és méltóságra, akkor ez a jog nem különbözhet bármely más ember élethez és méltósághoz való jogától, azaz az anya alapjogaival is ugyanúgy állítandó szembe, mint a már megszületett emberek esetében”.[27]

---

23 Lásd a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény (a továbbiakban: Egyezmény) preambuluma.

24 Lásd Egyezmény 37. cikk a) pont, 39. cikk; vö. pl. a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 6. § (4)–(6) bek.

25 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, Indokolás C) 3. a) pont.

26 *Uo.,* b) pont.

27 *Uo.,* c) pont.

„Ha a törvényhozó úgy határoz, hogy a magzat jogilag ember, tehát olyan jogalany, akit megillet az élethez és méltósághoz való alanyi jog, akkor terhességmegszakítás is kizárólag azokban az esetekben végezhető, amelyekre nézve a jog eltűri az emberi életek közötti választást, és ennek megfelelően nem is bünteti az emberi élet kioltását. Ilyen eset például az, ha az anya életének megmentése érdekében válik szükségessé az abortusz".[28]

Az Alkotmánybíróság megengedő határozatával szemben álláspontom szerint azt, hogy a születés a jogalanyiság szempontjából önkényes határvonal, a kilenc hónaposan még meg nem született emberi lény és a nyolc hónaposan élve született emberi lény élete is mutatja: ha a fiatalabb – helyesen – alkotmányjogilag is jogalany, akkor az idősebb miért ne lenne az. A tárgyi súlyra is figyelemmel hangsúlyozandónak tartom, véleményem szerint a „18 éves korhatár" nagykorúsága, kiskorúsága, cselekvőképessége, korlátozott cselekvőképessége szerinti kisebb súlyú határvonal nem önkényes. A 18. életév alatt és felett – a magyar jog szerint a 16. életévtől lehetséges házasságkötés különbségének megfelelő tükröződésével – a szabályozás a cselekvőképesség léte, illetve nemléte szerint egységes, vagyis e tekintetben nincsen szó ellentmondásról, szemben például a kilenc hónapos, idősebb emberi lény esetével, amikor a fiatalabb (pl. nyolc hónapos) – helyesen – már jogalany, mert megszületett élve, a kilenc hónapos (idősebb) pedig nem, mert még nem született meg élve (illetve az egyik, az élve született ugyanolyan életkorú emberi lény jogalany, míg a másik nem, mert az utóbbi még nem született meg élve).[29]

---

28 *Uo.,* F) 1. pont. Véleményem szerint a „terhességmegszakítás" szóhasználat is elfedi, illetve – az állapotos nő(k) és mások kíméletével – megpróbálja elfedni a valóságot, nevezetesen azt, hogy a művi abortusz esetében – a 48/1998. (XI. 23.) AB határozat indokolásában szereplő egyik megfogalmazással élve – „megfogant egyedi emberi élet" [Indokolás III. 1. a) pont] szándékos kioltásáról van szó, amely helytelen. A „terhes" és a „terhesség" szó alkalmazását illetően megemlítem, nem arról van szó, hogy ne tudnánk, nehéz a szóban forgó állapot (különösen, ha az illető nem kívánta azt), hanem egyrészt arról, hogy mind az állapotos nő, mind az embrió, magzat és az állapotosság minden nehézség ellenére jóval több a „terhes"-nél és a „terhesség"-nél, másrészt az érintettek érdekében sem mindegy (akkor sem, ha bele sem gondolnak ebbe), hogy hogyan, miként tekintenek magukra és a még meg nem született gyermekükre (kinek tekintik őt), s a más állapotukra (minek tekintik azt) – a helytelen szóhasználat a tudat alatt is hat. Az Alkotmánybíróság azt a minősítést, hogy a „magzat" alkotmányjogi értelemben ember, a 64/1991. (XII. 17.) AB határozattal a törvényhozóra hárította, és a 48/1998. (XI. 23.) AB határozat szerint a törvényhozó (az Mvt.-vel) úgy döntött, hogy a „magzat" alkotmányjogilag nem ember.

29 Részletesen lásd pl. Hámori Antal, „A még meg nem született emberi lény élete és a vele-keletkezetten fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése a mai magyar jogban", in Frivaldszky János – Tussay Ákos (szerk.), *A Természetjog Napja. Konferenci-*

3.4. Az Mvt.-nek a „lehetőleg a magzat apja jelenlétében" szövegrészét illetően megjelent említett kritikára reflektálva azt is hangsúlyozandónak tartom, hogy annak az apának a helyzetébe is megfelelően bele kell képzelni magunkat, aki nem akarja születendő gyermeke életének kioltását, sőt, az adott (2018. évi magyarországi) esetben bizonyíthatóan azt is vállalja, hogy egyedül is felneveli gyermekét, az élve születés esetére akár húszmillió forintot is ajándékoz az édesanyának, aki – nyilatkozata szerint – csak a százmilliós ötöslottó megnyerése esetén szülné meg gyermekét, mert a jelentős idegi megterhelést – egy már megszületett másik gyermek mellett, és napjainkban (a konkrét esetben a 2018. évben) az egy főre jutó nettó havi több százezer forintos jövedelem, valamint két lakástulajdon ellenére – számára ez (az „egzisztenciális biztonság") ellensúlyozná. A kiegészítő jellegű érvek körében értve, jogi abszurdumnak tartom, hogy a szabályozás szerint a gyermek ilyen esetben sem születhet meg élve. Ezzel az apa szerepét az anyáénál nem helyezzük előrébb, hanem az abortuszt megengedő szabályozáshoz képest értve arról van szó, hogy ő vállalja gyermeke felnevelését.

3.5. A művi abortusz költségeinek viselése vonatkozásában – cáfolandó Sebestyén Andrea téves, idézett állítását – megemlítendő:

Az Mvt. 16. § (1)–(3) bekezdése a következőket foglalja magában: a beavatkozás költségeit az Egészségbiztosítási Alap fedezi, amennyiben a „terhesség" megszakítására a biztosítással rendelkező állapotos nőnél vagy

---

atanulmányok, Budapest 2017, 43–111. Vö. pl. a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény 54. § (1) bekezdése szerinti „veleszületettség"-gel kapcsolatos különböző vélemények: 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, Dr. Lábady Tamás alkotmánybíró párhuzamos véleménye 6. pont, Dr. Zlinszky János alkotmánybíró párhuzamos véleménye II. 3–4. pont, 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Dr. Lábady Tamás alkotmánybíró különvéleménye 1. pont, Dr. Holló András alkotmánybíró párhuzamos indokolása 2. pont, és Lenkovics Barnabás, „Értékproblémák az abortusz jogi szabályozásában", in Peschka Vilmos (szerk.), *Élet és jog,* Budapest 1993, 68. (64–72.). Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások (állami szabályozásának) kritikájához lásd pl. Hámori Antal, *Igazságosság, emberi méltóság, szabadság és felelősség, élet- és családvédelem. Tanulmányok az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottsága részére (2006–2009),* Budapest 2009, 46–53. (az egyedülálló nőnek az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásban való részvételét biztosító magyar állami szabályozás kritikájához, különösen a kiskorú gyermek érdekének elsődlegessége szempontjából: lásd *uo.,* 46–49.); Hámori Antal, *A humánembrió védelme erkölcsteológiai nézőpontból,* Budapest 2008, 89–103.; Hámori Antal, „Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások erkölcsi és jogi aspektusai", in Hámori Antal – Rojkovich Bernadette – Szilágyi Szilvia (szerk.), *Szabadságra elhívatva az életért,* Budapest 2007, 65–75. A témához lásd még pl. Congregazione per la Dottrina della Fede, *Istruzione Dignitas personae su alcune questioni di Bioetica,* Roma 2008.

magzatánál fennálló *egészségi ok* miatt kerül sor;[30] az ezen belüli esetben a terhességmegszakításért fizetendő díj megegyezik a társadalombiztosítás szerinti finanszírozás mindenkori összegével; a díj megfizetésének részletes szabályait – ideértve a *szociális helyzettől függő kedvezmények* mértékét is – a miniszter rendeletben határozza meg;[31] az Egészségbiztosítási Alap a „terhességmegszakítás" társadalombiztosítás finanszírozás szerinti összegét megelőlegezi a „terhességmegszakítást" végző egészségügyi intézménynek; a megelőlegezett összegnek azt a részét, amelyet a befizetendő díj nem fedez, a költségvetés megtéríti az Egészségbiztosítási Alapnak.[32]

Az Mvt. *végrehajtásáról* szóló 32/1992. (XII. 23.) NM rendelet (a továbbiakban: Vhr.) 11. §-a tartalmazza, hogy a „terhességmegszakítás" térítési díját az Mvt. 16. §-ának (2) bekezdése szerint kell meghatározni; a 12. § (1)–(2) bekezdése alapján a „terhességmegszakítás" térítési díjának befizetésére szolgáló „átutalási postautalványt" (a továbbiakban: utalvány) a munkatárs[33] a „terhességmegszakítási" kérőlap kitöltésével egyidejűleg átadja a „terhessége" megszakítását kérő nő részére; az így befizetendő térítési díj az Egészségbiztosítási Alap számlájára folyik be.

A Vhr. 13. § (1)–(3) bekezdése szerint: „(1) A térítési díj *30%-át* kell megfizetni, ha a) a kérelmező nő vagy a vele egy háztartásban élő házastársa, élettársa, illetve – az egy háztartásban éléstől függetlenül – az eltartója a 4/A. számú melléklet 1. pontjában meghatározott valamely ellátásra jogosult, az ellátás folyósításának időtartama alatt, vagy b) a kérelem benyújtását megelőző 6 hónapon belül a kérelmező, illetve a vele egy háztartásban élő házastársa, élettársa, valamint – az egy háztartásban éléstől függetlenül – az eltartója települési támogatásban részesül. (2) A térítési díj *50%-át* kell megfizetni, ha a kérelmező nő vagy a vele egy háztartásban élő házastársa, élettársa, valamint – az egy háztartásban éléstől függetlenül – az eltartója a 4/A. számú melléklet 2. pontjában meghatározott valamely ellátásra jogosult, az ellátás folyósításának időtartama alatt, feltéve, hogy a 4/A. számú melléklet 2. pontjában meghatározott ellátás esetében az ellátás összege nem éri el az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének a kétsze-

30 Lásd Mvt. 16. § (1) bek.

31 Lásd uo. (2) bek.

32 Lásd *uo.,* (3) bek.

33 Lásd Vhr. 9. § (1) bek.: „A Családvédelmi Szolgálatnak a főiskolai képzésben védőnő szakképzettséget szerzett, és szakirányú tanfolyamot elvégzett munkatársa (a továbbiakban: munkatárs) a tv. 6. §-ában foglalt feltételek fennállását a tv. 12. §-ában foglaltak alapján állapítja meg".

resét. (3) *Nem kell térítési díjat fizetni* a) a szociális intézményben élő személynek, b) az átmeneti gondozásban részesülő, valamint a nevelésbe vett kiskorúnak, továbbá az utógondozói ellátásban részesülő fiatal felnőttnek, c) ha a kérelmező vagy a vele egy háztartásban élő házastársa, élettársa, valamint – az egy háztartásban éléstől függetlenül – az eltartója a 4/A. számú melléklet 2. vagy 3. pontjában meghatározott valamely ellátásra jogosult, az ellátás folyósításának időtartama alatt, feltéve, hogy a 4/A. számú melléklet 2. pontjában meghatározott ellátás esetében az ellátás összege nem éri el az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegét, d) a tv. 7. § (2) bekezdés b)–d) pontjában meghatározott személyek esetén".[34]

A Vhr. 14. §-a alapján „[a] terhessége megszakítását kérő személy a 13. § szerinti kedvezmény igénybevétele esetén a terhességmegszakítási kérőlap kiállításakor bemutatja a pénzbeni ellátást megállapító határozatot, bizonylatot, illetve jövedelemigazolást. Ennek alapján a munkatárs kiállítja a terhességmegszakításért fizetendő térítési díjat tartalmazó utalványt és átadja a kérelmező részére".

A Vhr. 16. §-a kimondja, hogy „[a] terhességmegszakítás elvégzésének feltétele – a 17. §-ban foglaltak kivételével – a térítési díj befizetésének igazolása"; a 17. § (1)–(3) bekezdése szerint: „(1) A tv. 16. §-ának (1) bekezdésén túl a munkatárs igazolást állít ki a térítési díj befizetése alóli *mentességről* a (2) és (3) bekezdésben foglalt esetekben. (2) Amennyiben a terhesség *bűncselekmény* következménye, a munkatárs a 14. § szerint kiállított utalványt annak a büntetőügyben eljáró szervnek küldi meg, amely a bűncselekmény elkövetéséről, illetőleg annak alapos gyanújáról igazolást állított ki. A büntetőügyben eljáró szerv a számlát az ügy irataihoz csatolja, annak megtérítésére a perköltség viselésének szabályai vonatkoznak. (3) A *szociális rászorultság* figyelembevételével megállapított térítési díjat, illetve annak *elengedését,* a munkatárs a kérőlapon igazolja".[35]

A Vhr. 4/A. számú melléklete (Súlyos válsághelyzet esetén a térítési díj kedvezményre jogosító pénzbeli ellátások): „1. 1.1. Álláskeresési járadék 1.2. Nyugdíj előtti álláskeresési segély 1.3. Ápolási díj 1.4. Rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény 1.5. Időskorúak járadéka 2. 2.1. Öregségi nyugdíj 2.2. Rokkantsági járadék 2.3. Rokkantsági ellátás 2.4. Rehabilitációs ellátás 2.5. Bányászok egészségkárosodási járadéka 3. 3.1. Aktív korúak ellátása 3.2. Fogyatékossági támogatás 3.3. Vakok személyi járadéka".

34 Kiemelések: H. A.
35 Kiemelések: H. A.

A 48/1998. (XI. 23.) AB határozat indokolásának IV. 2. b) pontja tartalmazza: „Amennyiben az állam – a tanácsadás után – ellenőrizhető indikáció nélkül is lehetővé teszi és nem bünteti az abortuszt, életvédelmi kötelességéből folyóan nem mondhat le alkotmányosan más jogkövetkezmények alkalmazásáról. Ilyen például a terhességmegszakítás orvosi költségeinek teljes körű viselése a terhes nő által".

A fentiek alapján lehet látni, hogy Sebestyén Andrea a szabályozást illetően mind a szociális helyzettől függő kedvezmények, mentességek, mind a bűncselekmény miatti mentesség vonatkozásában *tévesen* ír.

3.6. Az Mvt. szerinti nem semleges, várakozási idős (nem egyszeri) kötelező tanácsadást illetően – válaszolva a Sebestyén-írás 110. oldalának utolsó bekezdésében feltett kérdésre[36] –, a tárgyi jelentőségre, valamint arra is tekintettel, hogy Sebestyén Andrea cikkében meg sem említi a vonatkozó alkotmánybírósági határozatokat, és jócskán túlmegy azok álláspontján, miközben a taláros testület a még meg nem született emberi lény jogalanyiságának elismerését is megengedi, szintén idézhetjük a 48/1998. (XI. 23.) AB határozatot, amely szerint a törvényhozónak több lehetősége van az Mvt. alkotmányossá tételére, az Alkotmánybíróság megengedő álláspontjában a kötelező tanácsadás szükséges és arányos intézkedés. Sebestyén Andrea írásának 93. oldalán írja: „Írásom az abortuszról (kifejezetten a magyar valóságban) a feminista jogtudomány mint diszciplína berkein belül felhalmozott tudáson alapul, felismeréseit kiindulópontként kezeli. […]".

A taláros testület szerint:

> a) „[A]z egyik lehetőség, hogy az Alkotmánybíróság által megállapított alkotmányellenességi okokat úgy küszöböli ki az Országgyűlés, hogy a súlyos válsághelyzet meghatározásában [12. § (6) bekezdés] a magzat fejlődésére való utalás által keltett ellentmondást megszünteti, továbbá, hogy a súlyos válsághelyzet fennállását ellenőrizhetővé teszi. Ekkor a 9. § esetleges alkotmányellenessége nem merül fel. A súlyos válsághelyzet így visszaállított ellenőrizhetősége szempontjából a nő személyiségi jogait kímélő megoldás a válsághelyzet egyes tipikus tényállásainak példálózó jellegű törvénybe foglalása".[37]
>
> b) „A törvényhozó másik lehetősége, hogy továbbra is lemond a súlyos válsághelyzet indikációjának ellenőrzéséről, és a magzattal szemben fennálló

36 Sebestyén Andrea írása 110. oldalának utolsó bekezdésében feltett kérdés: „A kötelező tanácsadás szükséges és arányos intézkedés?"

37 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Indokolás IV. 1. pont.

életvédelmi kötelessége ellátásához új eszközt keres. Az indikációk olyan liberalizálása esetén és azzal szemben, mint amilyent a Magzatvédelmi törvény »súlyos válsághelyzete« is megvalósít, az államnak alkotmányos kötelessége a magzati élet védelmére megfelelő ellensúlyt képezni. Ez elsősorban az állapotos nővel való együttműködésre, krízishelyzetében való megsegítésére irányul, *azzal a törekvéssel, hogy az anya a magzatát megtartsa.* Ehhez megfelelő pszichikai, orvosi, de nem utolsósorban szociális és anyagi segítséget is kell biztosítani. Az állam nem mondhat le arról, hogy *az abortusz társadalomra veszélyességét* fenntartsa. Ezt azonban elsősorban nem büntetőjogi büntetéssel kell szankcionálnia, hanem az ellenőrizetlen indikációjú abortuszokra az anyával szemben más jogterületeken is kilátásba helyezhet hátrányos jogkövetkezményeket. Végül védeni kell a terhességet olyan harmadik személyekkel szemben is, akik az anyát a terhesség megszakítására kényszerítik. A fenti irányvonalnak megfelelő, a terhességét megszakítani akaró nőt *kötelező tanácsadással* és válságmegoldó együttműködéssel segítő, valamint a gyermekvállaláshoz kedvező feltételeket biztosító rendszer kialakítása és törvényi bevezetése, másrészt a szankciórendszer átalakítása, amellyel az állam eleget tesz életvédelmi alkotmányos kötelességének, az Országgyűlés feladata és felelőssége. Az Alkotmánybíróság csupán néhány alkotmányos kérdésre hívja fel a figyelmet, amelyek a szabályozás kialakítása során felmerülhetnek".[38]

„Az ellenőrizetlen indikációjú terhességmegszakítás esetén akkor várható az, hogy a nő bizalommal forduljon a tanácsadó szolgálathoz, ha nem törvényi tényállások teljesítésére kell koncentrálnia, hanem lelkiismereti és élethelyzetbeni konfliktusa megoldásához várhat segítséget. *A semleges információ ehhez nem elég.* Az államnak alkotmányos kötelessége, hogy az anya előtt *a gyermek megtartásának és felnevelésének perspektíváit megnyissa. Az erre a célra irányuló, kötelező tanácsadás* alkalmas arra, hogy annak révén az állam az ellenőrizetlen indikáció elismerése mellett is eleget tegyen életvédelmi kötelességének".[39]

„A tanácsadás nem korlátozódhat egyszeri alkalomra, készen kell állnia arra, hogy a válsághelyzetben hozzá forduló anyát a terhesség egész tartama alatt támogassa, s a szülést követően is segítse. A tanácsadó szolgálatnak ugyancsak fel kell kínálnia segítségét az abortuszon átesett nő számára is. Része továbbá az állam kötelességének az is, hogy a gyermeknevelést más jogszabályokban foglalt intézkedésekkel is támogassa. Ez azonban már

38 *Uo.,* 2. pont. Kiemelések: H. A.
39 *Uo.,* a) pont. Kiemelések: H. A.

más alkotmányi rendelkezésekkel és államcélokkal áll közvetlen összefüggésben, s az abortusztörvény alkotmányossági vizsgálatának nem tárgya".[40]

„Az ilyen tanácsadás elvileg *nem korlátozza aránytalanul* az anya magánszféráját, és *nem sérti* lelkiismereti szabadságát".[41] „A tanácsadáson való *kötelező* részvétel a nő lelkiismereti szabadságát *nem sérti aránytalanul,* nem hozza meghasonlásba önmagával, különös tekintettel arra is, hogy a részvételen túl további együttműködési kötelessége nincsen".[42]

3.7. Az „egészségügyi dolgozók ellenállása" tekintetében a „megfelelő jogi szabályozottság"-ot illetően – Sebestyén Andrea tanulmányának vonatkozó részéhez reflexióként – relevanciájánál fogva és a kritika tárgyává tett cikk által történő mellőzésre is figyelemmel az alábbiakat is meg kell említeni.

a) Egyrészt a 64/1991. (XII. 17.) AB határozat a következőket tartalmazza:

„Mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességet az Alkotmánybíróság akkor állapít meg, ha a jogalkotó szerv jogszabályi felhatalmazásból származó jogalkotói feladatát elmulasztotta, és ezzel alkotmányellenességet idézett elő (1989. évi XXXII. törvény 49. §). Az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint pusztán valamely jogi szabályozást igénylő kérdés szabályozásának elmulasztása nem minősül mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességnek, kivéve azt az esetet, ha a jogi szabályozás iránti igény annak nyomán állt elő, hogy az állam jogszabályi úton beavatkozott bizonyos életviszonyokba, s ezáltal az állampolgárok egy csoportját megfosztotta alkotmányos joguk érvényesítésének gyakorlati lehetőségétől [22/1990. (X. 16.) AB határozat]".[43]

„Az abortuszt lelkiismereti okból ellenzők mentesítésére a terhességmegszakítással kapcsolatos munkaköri kötelességük alól semmilyen jogszabály nem írt elő jogalkotási feladatot. A rendeleti szintű jogalkotás mulasztása tehát ezen az alapon nem állapítható meg. A törvényhozónak pedig nem kötelessége, hogy az élet legkülönbözőbb területeire külön garanciális szabályokat állapítson meg a lelkiismereti szabadság érvényesítésére. A lelkiismereti és vallásszabadságról szóló 1990. évi IV. törvényben lefektetett általános garanciákkal a törvényhozó eleget tett az Alkotmány 60. §-ára

40 *Uo.,* Kiemelés: H. A.
41 *Uo.,* (kiemelés: H. A.); részletesen lásd *uo.*
42 *Uo.,* (kiemelések: H. A.); részletesen lásd uo., és *uo.* c) pont.
43 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, Indokolás E) 2. pont.

vonatkozó, általánosságban is megfogalmazható »végrehajtási« kötelezettségének. Ezen felül arról kell gondoskodnia, hogy – a lelkiismereti konfliktus személyes és egyedi jellegének megfelelően – ne legyen jogi akadálya az egyéni mentesülésnek a lelkiismeret parancsával szembenálló jogi kötelesség alól. Ezt a lehetőséget egyes esetekben törvénnyel kell biztosítania, például akkor, ha az Alkotmányban lefektetett állampolgári kötelességgel szemben hivatkoznak a lelkiismereti szabadság jogára, s a szembenálló alkotmányos jog, illetve kötelesség mérlegelésre speciális eljárás létrehozása indokolt. Más esetekben az alternatív magatartás lehetőségét kell jogszabállyal megteremteni. Mindkét szempont találó például a katonai szolgálat megtagadására, egyik sem érvényes azonban az abortuszra".[44]

„Az abortuszt ellenző orvosokkal kapcsolatban az állam eleget tesz a lelkiismereti szabadság jogából folyó kötelezettségének, ha a munkajogi kötelesség alól lehetővé teszi a mentesülést, vagy ha lehetővé teszi olyan munkahelyek létesítését, ahol a nőgyógyász nem kénytelen meggyőződése ellenére abortuszt végezni. Ezek a lehetőségek a hatályos jog alapján fennállnak".[45]

„A jogszabályszerűen engedélyezett abortusz végrehajtása és az abban való közreműködés az ezen a szakterületen dolgozó orvosok, illetve egészségügyi dolgozók munkakörébe tartozó tevékenység. A dolgozók munkavégzésére, a munkáltatói utasításokra és azok esetleges megtagadására vonatkozó általános szabályokat a Munka Törvénykönyve tartalmazza (34. §). Ennek értelmében a dolgozó munkáját felettese utasításának megfelelően köteles elvégezni, de nem köteles teljesíteni a munkáltató utasítását, ha annak végrehajtása az egészségét vagy testi épségét közvetlenül és súlyosan veszélyeztetné, vagy egyébként az érdekeit védő jogszabályba ütközik. Az utasításnak megfelelő munkavégzés törvényi kötelessége tehát már ezen a meglehetősen alacsony gáton megtörik. A munkahelyi elöljáró hatalmát a jog nem helyezheti a dolgozók jogszabályban elismert érdekei elé (akkor sem, ha az adott esetben egyéni érdeksérelem nem lenne bizonyítható), sem az egyes dolgozó személyes épségéhez való joga fölé (akkor sem, ha az egészségi probléma a munkáltató számára kiszámíthatatlan, mert pl. ritka és tipikus egyéni tulajdonságból adódik). Még kevésbé lehet a munkáltatói utasítás az alapjogok, és köztük a lelkiismereti szabadság érvényesítésének gátja. A lelkiismereti szabadságot törvény is csak más

44 *Uo.*
45 *Uo.*

alapjog vagy alkotmányos kötelesség érvényesülése érdekében, s kizárólag a szükségesség és arányosság keretén belül korlátozhatja. A lelkiismereti szabadsággal ellentétes munkáltatói utasítás végrehajtását a dolgozó tehát megtagadhatja. Ez az utasítás-megtagadás bírói jogvédelem alatt áll. Az Alkotmánybíróság megjegyzi, hogy a lelkiismereti szabadság bírósági úton történő alanyi jogi jellegű védelme akkor is fennállna, ha a Munka Törvénykönyve nem teremtené meg a fenti hivatkozási alapot. A bíróság enélkül is alkalmazhatná a munkaügyi perben az Alkotmány 60. §-át a munkáltatói utasítás alóli mentesség megalapozására. Jogalkotói mulasztásról tehát ekkor sem beszélhetnénk; a hatályos jogot tekintve pedig az indítvány különösen alaptalan".[46]

b) Másrészt az Mvt. és a Vhr. az „egészségügyi dolgozók ellenállásá"-val szemben a szabályozást magában foglalja.[47]

4. Összefoglalás

Véleményem szerint nincsen szó „a gyermeket vállalni nem szándékozó nők, illetve párok hétköznapi döntéseinek", valamint „a gyermekvállalás motivációinak" ignorálásáról, hanem arról van szó, hogy *az emberi lény élete alapvetőbb, nagyobb érték,* mint az, amit Sebestyén Andrea az abortuszpárti feminista irodalommal az abortusz mellett felsorakoztat, és hogy a *felelősségteljes családtervezés* a nő és a férfi (a házastársak) egyesülése *előtti* időpontban jelenik meg.

Az ember a fogantatástól kezdve emberi lény (egyed, individuum).[48] Az Alkotmánybíróság megfogalmazása szerint: „Az élethez való jog alanyi és intézményvédelmi oldala közötti kapcsolat éppen a terhességmegszakítás

46 *Uo.*

47 Lásd különösen Mvt. 14. §; Vhr. 1. §: „Amennyiben a terhességet megállapító szakorvos véleménye szerint a terhesség meghaladta a tv. 6. §-ában foglalt időtartamot, vagy a beavatkozás végrehajtásának egészségi akadálya van és emiatt a terhességmegszakítás elvégzését nem javasolja, vagy a beavatkozást az egészségügyi intézmény szakorvosa megtagadja, *az állapotos nőt tájékoztatni kell a szakmai felülvizsgálat lehetőségéről és az azt végző intézményekről*" (kiemelés: H. A.); a szabályozás és bírói gyakorlatának kritikájához lásd pl. Hámori (2016), *i. m.,* 123–126.

48 Lásd pl. Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, *Az élet kultúrájáért. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a bioetika néhány kérdéséről,* Budapest 2003. 24–30. pont; Egészségügy Pápai Tanácsa, *Az Egészségügyben Dolgozók Chartája,* Vatikánváros 1994. *Római Dokumentumok IX. Az Egészségügy Pápai Tanácsa dokumentuma,* Budapest 1998, 35. pont (94. lábj.).

(és szabályozása) vonatkozásában a legközvetlenebb: itt ugyanis – biológiailag és etikailag – mindig *egyedi* életről van szó". „Az *egyedi* emberi élet […] a *fogantatástól kezdve folyamatos*". „Az élethez való jogból fakadó állami életvédelmi kötelesség, amelynek a terhességmegszakítás szabályozásánál érvényesülnie kell, […] nem statisztikai sokaságot véd, hanem *egyedi* magzati életet". „[…] az abortusz esetében az állam életvédelmi kötelessége nem névtelen statisztikai kockázat elhárítását vagy elosztását szolgálja, hanem keletkezőben lévő *egyedi* emberi élet szándékos megsemmisítéséről van szó (ABH 1991, 316.). Ez az *individualitás* akkor is fennáll, ha óvatosságból »potenciális emberi életről« beszélünk. Az abortusz mint ténylegesen végrehajtott tett *egyediségét* és szándékosságát nem lehet nem létezőnek tekinteni, […]". „Külön is utal az Alkotmánybíróság arra, hogy ítélkezésében kezdettől fogva kiemelt jelentőséget tulajdonított az élethez és az emberi méltósághoz való jognak, amelyet az alkotmányos alapjogok hierarchiájának élére helyezett. Ebben a státuszban az állam objektív életvédelmi kötelessége is osztozik, ha megfogant *egyedi* emberi élet védelmére vonatkozik". „[…] a magyar Alkotmányból az Alkotmánybíróság felfogása szerint – abban az esetben, ha a magzat jogalanyiságát a jog nem ismeri el – eleve az következik, hogy a nő méltósághoz és magánélethez való joga a magzati élet védelmére fennálló állami kötelességgel szembesítve kerüljön mérlegelésre. A nő jogaival szemben a mérleg másik serpenyőjében mindig az állam életvédelmi kötelessége van, amelynek ez esetben *egyedi* magzati élet szándékos megsemmisítése ellen kell védelmet nyújtania".[49]

Az általam is képviselt álláspont szerint az ember élete a fogantatás és a halál közötti egységes folyamat. Véleményem szerint az emberi méltóság alapja az emberi fajhoz tartozás ténye. Az emberi „magzat" a fogantatástól kezdve az emberi fajhoz tartozik (ez a természete). Az emberi fajhoz tartozással az emberi méltóság minden emberi lény számára adott. Az emberi méltóság sérthetetlen [ezt Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) II. cikke is tartalmazza[50]]. Nézetem szerint egyetlenegy emberi lény méltósá-

49 Lásd 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Indokolás III. 1. a) pont, 3. b) pont. (Kiemelések: H. A.) Lásd még – a kimérákra is kiterjedően – pl. Angelo Serra – Roberto Colombo, „A humánembrió identitásának és státuszának kérdése természettudományos szempontból", in Juan de Dios Vial Correa – Elio Sgreccia (szerk.), *A humánembrió identitása és jogállása. A Pápai Életvédő Akadémia dokumentációja,* Budapest 2001, 130–196. Az emberi embrió fejlődéséhez továbbá pl. T. W. Sadler, Langman *Orvosi embriológia,* Budapest 2014, 12. kiad., 426.

50 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) II. cikke kritikájához lásd pl. Hámori Antal,

gát sem szabad megsérteni; vagyis ahhoz nincsen jog. Jog az emberi méltósághoz – annak tiszteletben tartásához – van, amely az emberi fajhoz tartozás tényével adott. Az emberi méltóság sérthetetlenségéből adódóan az emberi fajhoz tartozás tényével adott emberi méltósághoz való jog is sérthetetlen. Az emberi méltósághoz való jog tehát – véleményem szerint – a fogantatástól kezdve megillet minden emberi lényt. Az emberi élettel és az élethez való joggal egységben lévő emberi méltóság és az ahhoz való jog sérelme esetén az emberi élet és az élethez való jog is sérül, ami az emberi méltóság sérthetetlenségéből is következően jogellenes, alkotmányjogilag is tilos. Az emberi méltóság sérthetetlensége alapján is megállapítható tehát az emberi „magzat" életének sérthetetlensége. Jog az élethez, a megszületéshez van: az emberi fajhoz tartozás tényénél fogva; vagyis az emberi lény a fogantatástól, létezésétől kezdve jogalany.

Álláspontom szerint az emberi méltóság nem a születés tényén alapul; az önkényes határvonal lenne: miként mutatja ezt például a nyolc hónaposan élve született és a kilenc hónaposan még meg nem született ember élete. Az emberi méltóság az emberi lény életével (létezésével) eleve együtt járó minőség. Az emberi lény méltósága nem függ tudati vagy erkölcsi állapotától, hanem életével adva van. Emberi státusza azért kétségbevonhatatlan, mert élete méltóságánál fogva érinthetetlen, sérthetetlen és elidegeníthetetlen. Az emberi méltóság ezt követeli meg. Az emberi lény életének kioltásával az emberi méltóságtól is megfosztatik, amely sérthetetlen (az emberi méltósághoz és az élethez való jog véleményem szerint oszthatatlan és fogalmilag korlátozhatatlan). Mindebből következik, hogy az emberi embrió, magzat megölése eleve önkényes: alkotmányellenes, alaptörvény-ellenes.[51] A 64/1991. (XII. 17.) AB határozat megfogalmazása szerint: „A méltóság az emberi élettel eleve együttjáró minőség, amely oszthatatlan és korlátoz-

---

„A születés előtti emberi élet alkotmányos védelme (alkotmányozás, alkotmánybíráskodás)", in *Magyar Jog* 1 (2012) 17–27.; Hámori Antal, „Mikortól ember az ember a 21. századi Magyarország jövőképében – a jog tükrében?"", in Beszteri Béla – Majoros Pál (szerk.), *A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe,* Veszprém 2011, 411–425.

51 Vö. pl. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) II. cikk. Az ún. „méhen kívüli terhesség" esetéhez, amikor az anya életét meg kell menteni, különben az anya és a még meg nem született emberi lény is meghal, az utóbbi halálának bekövetkezését sem etikai, sem jogi értelemben nem tartva ölésnek, lásd pl. Hámori Antal, „A »duplex effectus« és a »kisebbik rossz« elve az állapotos nő életveszélye esetén", in *Magyar Sion* 2 (2018) 239–253.; Hámori Antal, „Az abortusz és a fogamzásgátlás tilalma – nehéz esetek tárgyalása, a Humanae vitae 50., a Donum vitae 30. és a Dignitas personae 10. évfordulója kapcsán (élet-»rivalizálás«, válással fenyegetés, IVF-lét megélése)", in *Athanasiana* 1 (2018) 54–74. (45–95.).

hatatlan, s ezért minden emberre nézve egyenlő. Az egyenlő méltósághoz való jog az élethez való joggal egységben azt biztosítja, hogy ne lehessen emberi életek értéke között jogilag különbséget tenni. Emberi méltósága és élete mindenkinek érinthetetlen, aki ember, függetlenül fizikai és szellemi fejlettségétől, illetve állapotától, és attól is, hogy emberi lehetőségéből mennyit valósított meg, és miért annyit. Egyetlen ember élethez való jogáról sem beszélhetünk úgy, hogy ne értenénk bele az élethez és méltósághoz való alanyi jogát".[52]

Véleményem szerint, *ha nem az élet védelmét választjuk, tévúton járunk.* Kétségtelen, az állatok és a növények életének védelme napjainkban sokkal népszerűbb és a védelmezőre nézve kevésbé veszélyes, mint a még meg nem született emberi lény életének védelme.

A jelenlegi magyar állami abortusz-szabályozás életellenességén keresztül szörnyű „társadalmi gyakorlatok válnak mindennapossá ezen a területen".[53]

---

52 Lásd 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, Indokolás D) 2. b) pont.

53 Az idézett szövegrészt lásd Sebestyén Andrea írásának 110. oldalán. Vö. pl. Hámori Antal, „A még meg nem született emberi lény élete és a vele keletkezetten fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése – válasz az EBH 2015.P.11.-re", in *Jogtudományi Közlöny* 1 (2018) 46–52. Érdemes megemlíteni, hogy az EBH 2015.P.11. számú döntéssel ellentétes álláspontot a Kúria korábbi, 2014. április 16-i, Pfv.20.800/2013/7. számú döntése is tartalmaz: „A II. rendű felperes által a gyermek léte miatt érvényesített jövedelemkiesésre alapozott kárigény tekintetében is egyet értett a Kúria a jogerős részítéletben írtakkal. Kétségtelen: a genetikai, teratológiai ártalom következtében fogyatékossággal született gyermeknek az egészségügyi szolgáltatóval szembeni saját jogú kártérítési igényéről szóló 1/2008. Polgári jogegységi határozat elsődlegesen a sérült gyermek viszonylatában fogalmazta meg a Legfelsőbb Bíróságnak a bírósági jogalkalmazás egysége biztosítása érdekében kifejtett álláspontját, mégis a szülőket megillető kártérítési igény tekintetében is orientál. »A kár: egy személy vagy vagyontárgy vonatkozásában – annak korábbi állapotához mért – hátrányosan megváltozott állapot. A természeténél fogva egészségkárosodással született gyermeknél károsodás előtti állapot nem volt; így nincs viszonyítási alap, amiért is a hátrányos állapotváltozás – azaz a kár – nem értelmezhető«. Az emberi élet nem tekinthető kárnak. Az Alkotmány 54. § (1) bekezdése szerint minden embernek veleszületett joga van az élethez. Magyarország Alaptörvényének II. cikke kimondja, hogy minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg. Téves megközelítés, hogy a genetikai ártalommal világra jött gyermek esetén a szülők viszonylatában a vagyoni kár a gyermek nélküli és a fogyatékos gyermek által meghatározott életkörülmények alapján határozandó meg. A II. és III. rendű felperes felülvizsgálati kérelmükben maguk adták elő, hogy nem gyereket, hanem »egészséges gyereket« akartak. Nem foglalkozva e megközelítés erkölcsi aggályosságával, magából a felperesi nyilatkozatból következik, hogy a viszonyítás alap az az állapot, amelyben a II. és III. rendű felperesnek egészséges gyermeke született volna ahhoz képest, hogy első gyermekük genetikai ártalommal született. Tehát nem a »nem lét« és a »fogyatékos lét« anyagi vonatkozásai közötti különbség határozhatja meg a vagyoni

A 48/1998. (XI. 23.) AB határozat szerint is az abortusz a társadalomra veszélyes, káros cselekmény: „[…] a magyar jog (is) alapvetően társadalomra veszélyesnek tartja az abortuszt […]". – „[…] a Büntető Törvénykönyv a jogellenes terhességmegszakítást mint magzatelhajtást bűncselekményként büntetni rendeli […]". „[…] a magzatelhajtás esetében […] a jogrend meghatározott, a büntetőjogon kívüli megfontolások alapján csupán megtűri a társadalomra veszélyes, káros cselekményt"; valamint: „Az állam nem mondhat le arról, hogy az abortusz társadalomra veszélyességét fenntartsa".[54]

károkat, hanem a felperesek által is kívánt »egészséges gyermek«-hez képest a fogyatékosságból eredő többletköltségek"]; Hámori (2017), *i. m.,* 92–111.; Hámori (2016), *i. m.,* 91–151.; Hámori Antal, „Az ember élve születése nem káresemény (a Legfelsőbb Bíróság 1/2008. PJE számú jogegységi határozata; alkotmányjogi aspektusok)", in *Jogtudományi Közlöny* 11 (2009) 471–482.; Hámori Antal, „Kártérítési felelősség a fogyatékossággal való születés miatt?", in *Magyar Jog* 2 (2007) 92–100. A még meg nem született emberi lény életének védelme, jogalanyisága, élethez való alanyi joga témájában lásd még pl. Frivaldszky János említett műveit; Hámori Antal, „Természetjog és alkotmányunk – különös tekintettel az élethez való jogra", in *Iustum Aequum Salutare* 1 (2015) 101–110.; Hámori Antal, „Életvédelem a mai magyar »jog«-ban (kánonjogi összehasonlítással)", in *Iustum Aequum Salutare* 1 (2011) 5–13.

54 Lásd 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Indokolás III. 3. c) pont, 4. pont, IV. 2. pont.

Ivancsó István

A kézmosás a bizánci liturgiában. Hagyománya, gyakorlata, jelentősége a görögkatolikus egyházunkban

Tartalom: 1. Bevezetés; 2. Kézmosás az előkészületi szertartásban; 2.1. Az előkészületi kézmosás hagyománya; 2.2. Az első kézmosás gyakorlata; 2.3. Jelentősége; 3. Kézmosás a Miatyánk után, a szent Test érintése előtt; 3.1. Általános ismertetések; 3.2. Görögkatolikus kiadványainkban; 3.3. Jelentősége; 4. Kézmosás az áldoztatás után; 4.1. Hagyománya; 4.2. Görögkatolikus kiadványainkban; 4.3. Jelentősége; 5. Összegzés.

István Ivancsó: Washing of the Hands in the Byzantine Liturgy: Its Tradition, Praxis and Significance in the Hungarian Greek Catholic Church
The washing of the hands is present in every Eucharistic liturgy. According to the liturgical tradition of the Hungarian Greek Catholic Church, the priest washes his hands three times. Two of these are supported by universal praxis recorded in pa-tristic and liturgical sources. The first washing of the hands takes place during the preparatory rite of the Divine Liturgy. Liturgical experts primarily consider this as the washing of the hands. Before the priest begins the sacred act, he washes his hands so that they may be truly clean. However, this is also a symbol of spiritual purifica-tion. The second washing of the hands is performed by the priest before Holy Com-munion. This is usually not mentioned by liturgists. Nevertheless, it is documented for the liturgical praxis of the Hungarian Greek Catholic Church, and its practice is still alive: So as to touch the Sacrament with clean fingers, the priest washes his fin-gers with the help of an altar server. Thus, in this particular act, real purification plays an important part. The third washing of the hands is present in the Divine Lit-urgy after the distribution of communion. Experts of the liturgy occasionally men-tion this one as well. At that point, the priest washes those fingers that he used for touching the Sacrament lest the smallest fragments of the Sacrament should remain on them.
In the liturgical books of the Hungarian Greek Catholic Church, the three acts of the washing of the hands are recorded in quite a wide variety of ways. However, one thing is clear: They are documented! The present paper seeks not only to examine the practice but – as far as possible – to explore the corresponding tradition in each case and, finally, illumine its significance as well. In closing, it seems important to ask whether, in a few centuries' time, the liturgical experts of the day might not per-haps look on current liturgical praxis in the same way as the documents of previous centuries are studied nowadays.

1. Bevezetés

Az eucharisztikus liturgiában jelen van a kézmosás.[1] Sőt, a bizánci egyház liturgiájában összesen három kézmosás is szerepel. A liturgikus szakemberek közül talán kevesen és keveset reflektálnak erre. Pedig tény. A három közül a legközismertebb [1.] az előkészületi szertartás folyamán végzett cselekmény, amikor a Szent Liturgiát végző áldozópap megmossa a kezét. Napjainkra kevésbé ismert lett [2.] a Miatyánk utáni kézmosás: mielőtt a pap megérintené a szentséget, a ministráns által az oltárhoz vitt vízzel megmossa a kezét, az ujjait. Hagyományunkban integráns része a liturgiának, az idősebb korosztály papjai nem is mulasztják el az elvégzését. A harmadik kézmosás [3.] ismét az előkészületi asztalnál történik: miután a pap magához vette az áldoztatásból megmaradt szentséget, az ujjait, melyekkel a Szent Testet érintette, a kehely fölött leöblíti a ministráns segítségével.

Liturgikus könyveinkben a három kézmosás dokumentálása meglehetősen változatos módon van jelen. Azonban itt és most nemcsak a gyakorlatot szeretnénk megvizsgálni, hanem mindegyiknél – amennyire lehetséges – a hagyományát is feltárni, végül pedig a jelentőségére is rávilágítani.

2. Kézmosás az előkészületi szertartásban

A Szent Liturgiában ez a kézmosás kevésbé látványos mozzanat. Annak ellenére így van ez, hogy a különböző könyvek és szerzők ezt nevezik „a" kézmosásnak. Hogy nem feltűnő cselekmény a liturgiában, annak magyarázatát az adja, hogy ez a szertartási rész még a hívek elől elzárt helyen és módon történik. Az ikonosztázion ajtajai még zárva vannak, s a pap akkor végzi, amikor a templomba még csak gyülekeznek a hívek. A proszkodmédia szertartása alatt a templomban már jelen lévő hívek úgynevezett „gyülekező énekeket" szoktak énekelni. Számukra a liturgia ténylegesen akkor kezdődik, amikor a pap tömjénezni kezd a templomban: ekkor vagy az 50.

1 Például Taft egy egész fejezetet szentel neki. Lásd „The lavabo", in Robert F., Taft, *The Great Entrance. A Hystory of the Transfer of Gifts and other Pre-anaphoal Rites,* (Orientalia Christiana Analecta 200), Roma [4]2004, 163–179. Ugyanígy egy alfejezetben tárgyalja Kucharek. Lásd „The Washing of the Hands", in Casimir, Kucharek, *The bizantine-slav Liturgy of St. John Chrysostom. Its Origin and Evolution,* Allendale 1971, 248–253. Lásd még Laurence Daniel, Huculak, *The Divine Liturgy of St. John Chrysostom in the kievian metropolitan Province during the Period to Union with Rom (1596–1839),* Romae 1990, 155–156.

zsoltárt imádkozzák hangosan és közösen, vagy a „Mennyei király" éneket éneklik. – Mindenesetre így a proszkomédiában történő kézmosásról nem, vagy kevesen, illetve keveset tudnak.

2.1. Az előkészületi kézmosás hagyománya

A legrégebbi keresztény, illetve liturgikus tudósítást *Jeruzsálemi Szent Cirilltől* (†386) tudjuk a kézmosásról. A legutolsó müsztagógikus katekézisében – immár az iniciációs szentségekben részesült új keresztények számára tartott liturgiamagyarázatában – ír a kézmosásnak nemcsak a tényéről, hanem a cselekmény magyarázatát is megadja.

> „Láttátok, hogy a diakónus vizet tartott oda a papnak és azoknak a presbitereknek, akik körülveszik az oltárt. Ez nem a testi szenny miatt volt. Mert az nincsen. Már akkor sem volt rajtunk testi piszok, amikor kezdéskor a templomba jöttünk".[2]

A jeruzsálemi püspök nem ír a kézmosás módjáról, csak a tényt közvetíti az utókor számára: a diakónus „odatartja a papnak a vizet", nyilvánvalóan azért, hogy megmossa a kezét.

Ehhez hasonló az *Apostoli konstitúciók* (380 után) rövid leírása a kézmosásról, amiben a hüpodiakónus (vagy szubdiakóns) segédkezik a papnak:

> „Egy al-diakónus vizet hoz a papnak, hogy megmossa a kezeit, ami az Istennek szentelt lélek tisztaságát szimbolizálja".[3]

Tesszalonikai Szent Simeon (†1429) szintén ír a proszkomédiában való kézmosásról. Ámde ő a püspöki liturgiát írja le, amelyben az előkészületi szertartást a felajánlás előtt végzik.

> „Mielőtt a szent adományokat felajánlják, a püspök mindenki számára láthatóan megmossa a kezeit".[4]

Itt tehát fontos, hogy „mindenki láthatja" a kézmosást, mert az nem az ikonosztázion mögött, hanem a királyi ajtóban történik.

---

2 Jeruzsálemi Szent Cirill, *Ötödik müsztagógikus katekézis* 2., in Perendy László (szerk.), *Jeruzsálemi Szent Kürillosz összes művei,* (Ókeresztény Írók 19.), Budapest 2006, 347.

3 *Apostoli konstitúciók* VIII,11,12. Lásd Metzger, Marcel (par), *Les Constitutions apostoliques,* tome III, (Sources Chrétiennes 336), Paris 1987, 177.

4 Tesszalonikai Szent Simeon, *Az isteni müsztagógiáról* 75., in Ivancsó István (szerk.), *Velünk az Isten! Emlékkönyv Keresztes Szilárd püspök 70. születésnapjára a kispapoktól,* Nyíregyháza 2002, 206.

A keresztény liturgiában tehát jelen van a kézmosás. Ámde már az Ószövetségben is ezt cselekedték az áldozat bemutatása előtt.[5] Sőt, a pogány világban is ugyanúgy megvolt a kézmosás szertartása az áldozat bemutatása előtt.[6]

Természetesen a bizánci egyház liturgikus könyveiben is jelen van a proszkomédiában történő kézmosás. A bilingvis, Rómában kiadott liturgikon csak egy rövid rubrikát – s ténylegesen „rubrikát", mert piros betűkkel írt szöveget – közöl ezzel kapcsolatban. A pap magára ölti a liturgikus ruhákat, s

> „ezek után a Kézmosó helyhez járul és megmossa a kezét, miközben mondja"[7]

a zsoltár szavait: „Megmosom kezemet az ártatlanokkal…" (Zsolt 25,6–12). Ez a zsoltár különösen illik a szertartás elejére, hiszen a lelki tisztaság – amit jelent a cselekmény és az ima – elengedhetetlen az áldozat méltó bemutatásához. A szívében és lelkében ártatlan ember „lehet biztos abban, hogy teljesen megnyithatja a valóját Isten előtt, mert a mindennapi döntései mindig igazak és világosak voltak, s így a lelkiismerete nyugodt".[8]

---

5 Az ószövetségi áldozatbemutatás előtt a mosdótálba kellett bemeríteni a kezet, míg az étkezés előtt ráöntéssel történt a kézmosás. Vö. Diós István, „kézmosás", in Diós István (szerk.), *Magyar Katolikus Lexikon,* Budapest 2001, VI. köt., 743–744. Nemcsak a zsidóságban, hanem az iszlámban is ismerős az imádság, illetve a vallási cselekmények előtti kézmosás. Vö. Anton, Thaler, „Handwaschung", in Kasper, Walter (Hsg.), *Lexikon für Theologie und Kirche,* Freiburg – Basel – Wien ³2006, Bd. 4, 1182. Lásd még Berger, Rupert, „Händewaschung", in *Neues Pastoralliturgisches Handlexikon,* Freiburg – Basel – Wien ²1999, 189–190. Ez szintén említi a zsidó és iszlám hagyományt, valamint kidomborítja a jelképes szempontot, vagyis a megtisztulás igényét. Magyarul lásd Berger, Rupert, „Kézmosás", in *Lelkipásztori liturgikus lexikon,* Budapest 2008, 244.

6 Vö. Meletius Michael, Solovey, *The Byzantine Divine Liturgy. History and Commentary,* Washington 1970, 118.

7 *Η θεια λειτουργια του αγιος πατρος ημον Ιωαννου του Χισοστομου – La divina liturgia del santo nostro padre Giovanni Crisostomo,* Roma 1967, 21. – Ezzel ellentétben a Rómában kiadott liturgikus instrukció a következőket írja: „Miután a pap és a diakónus így magukra öltötték a szent liturgikus ruhákat, a proszkomédia asztalához járulnak, ahol megmossák a kezüket, mondván: »Megmosom kezemet az ártatlanokkal«". Lásd Sacra Congregatio Pro Ecclesia Orientali (red.), *Ordo celebrationis vesperarum, matutini et divinae liturgiae iuxta recensionem Ruthenorum,* Romae ²1953, 51.

8 Gianfranco, Ravasi, *Il libro dei Salmi. Commento e attuazione,* Bologna 1988, vol. I, 481. Vö. Dieter Schneider (erklärt von), *Das Buch der Psalmen,* 1. Teil, (Wuppertaler Studienbibel 6), Wuppertal 1995, 191–192.

2.2. Az első kézmosás gyakorlata

Amint látható, az eddigi forrásaink egyike sem szól a gyakorlatról, vagyis arról, hogy valójában hogyan történik a pap kézmosása az előkészületi szertartásban. Ugyanígy, a kézmosás helyszínét sem jelölik meg egyértelműen.[9]

Magyar görögkatolikus egyházunk liturgikus kiadványaiban is hasonló helyzetet tapasztalhatunk. Itt három csoportra lehet osztani a számba vehető legfontosabb dokumentumokat. Az első csoportba tartoznak a sajátos értelemben vett liturgikus kiadványok, tehát azok a könyvek, amik a papok számára készültek, hogy belőlük végezzék a Szent Liturgiát. A második csoportba pedig a nép használatára készült imádságos könyvek kapnak helyet. A harmadikat csupán egyetlen mű alkotja, amely eddig a legrészletesebb magyarázat és értelmezés a Szent Liturgia végzéséhez.[10]

1. A *liturgikonok* egészen egyszerűen kezelik a kézmosás gyakorlatát. Az 1882-ben kiadott, első magyar nyelvű nyomtatott liturgikon csupán ennyi utasítást ad: a pap „kezeit mossa".[11] Itt azt lehet megállapítani, hogy ez már az előkészületi asztalnál történik, ugyanis az előtte lévő rubrika arról szól, hogy a pap „a felajánlási asztalhoz megy".[12] A második, 1920-ban megjelent liturgikonunk szintén hasonló tömörséggel ír a tényről és a helyszínről: „Kézmosáskor".[13] A papi zsolozsmáskönyvben megjelentetett liturgia szövegében (1934-ben) szintén egy egészen rövid rubrika található a kézmosásról. Miután részletesen előírta a pap és a diakónus felöltözködésének módját a megfelelő szentírási idézetekkel, csak ennyit közöl: „Ezután kezet mosnak, 25. zs. 6–12.".[14] A jelzett zsoltár szövege után pedig ismét ott áll egy rubri-

9 Lehet a sekrestye egy külön részében. „Falra szerelt mosdókagyló az előkészületi asztal mellett, amelyben a szertartást végzők megmossák a kezüket". Lásd Attilio, Vaccaro, „Lavabo", in *Dizionario dei termini liturgici bizantini e dell'Oriente cristiano,* Lecce 2011, 201. Ennek megerősítése: „gyakran található előkészületi asztal mellett egy mosdókagyló, amelyben a szertartást végző megmossa a kezét a liturgia előtt és után". Lásd Vaccaro, „Protesi", in *Dizionario dei termini liturgici,* 264.

10 Ezek összesítését lásd Ivancsó István, *Az Aranyszájú-liturgia végzésének módja liturgikus dokumentumaink tükrében,* (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 18.), Nyíregyháza 2008.

11 *Aranyszáju Szent János atya szent és isteni liturgiája vagyis az ujszövetségi vérontás nélküli szent áldozat bemutatásának rendje kiegészitve több oltári imával és egyházi énekkel a magyarajku görög szertartásu katholikusok lelki épülésére,* Debreczen 1882, 6.

12 *Uo.*

13 *A görög szertartásu katholikus egyház szent és isteni liturgiája a legszentebb áldozat bemutatását megelőző imákkal s isteni tiszteletekkel kiegészitve,* Nyíregyháza 1920, 102.

14 *Dicsérjétek az Úr nevét! Görögszertartású katholikus ima- és énekeskönyv,* Miskolc, 1934, 249.

ka: „Az előkészületi oltárhoz mennek".[15] Ez a dokumentum tehát implicite azt jelzi, hogy nem az előkészületi asztalnál történt a kézmosás, hanem a római liturgikonban jelzett „kézmosó helyen".[16]

2. Az imakönyvek közül a gyermekeknek szólóban, amely a ministrálás rendjét is részletesen közli (1935-ben), a zsolozsmáskönyvben található előíráshoz hasonló olvasható. Itt szintén azt lehet feltételezni, hogy nem az előkészületi asztalnál történik a kézmosás. Ugyanis arról van szó, hogy a liturgia előtt a pap a sekrestyébe megy, magára veszi a papi ruhákat, s „ezután megmosva kezeit, a felajánlási oltár elé lép, és megkezdi a szentmisében bemutatandó áldozatnak a rendjét".[17] Tehát ismét azzal találkozunk, ami a Rómában kiadott liturgikon ír elő.[18]

3. Az 1954-ben Dudás Miklós püspök által kiadott *liturgikus instrukció* egy újabb szemponttal szolgál: választható lehetőséget ad arra vonatkozóan, hogy hol történik a kézmosás. Természetesen ez is közli a liturgikus öltözködés rendjét. Majd utána ezt írja: a pap „a kézmosóhoz vagy az előkészületi oltárhoz megy, kezet mos és mondja: Megmosom kezeimet az ártatlanokkal…".[19] Itt tehát világosan látszik, hogy két helyen moshatja meg a kezét a pap.

Összességében tehát az látható a liturgikus dokumentumokból, hogy olykor szűkebben, máskor kissé bővebben írnak a proszkomédiában való kézmosás gyakorlatáról. – Mindenesetre a liturgiatörténészek nyomán le lehet szögezni, hogy ez a kézmosás eredetileg az adományok felajánlása előtt volt, mielőtt a diakónus és a pap kiválogatta a felajánlásra szánt adományokat. Csak akkor került a liturgia elejére, amikor maga az előkészületi szertartás is áthelyeződött oda, amint a 13. és 14. századi liturgikus kéziratok tanúsítják.[20]

---

15 *Uo.*

16 Lásd *Η θεια λειτουργια – La divina liturgia* (7. lábj.), 21.

17 Kiss Andor, *Legszentebb Imakönyv – Aranyszájú Szent János egyházatya szent és isteni liturgiája – A görög szertartású katolikus egyház miséi: 14 képpel, részletes magyarázatokkal, alkalmi imákkal és énekekkel,* Budapest 1935, 14.

18 Lásd *Η θεια λειτουργια – La divina liturgia* (7. lábj.), 21.

19 *Szertartási utasítások Aranyszájú Szent János liturgiájának ünnepélyes bemutatásához,* Nyíregyháza 1954, 8.

20 Vö. Solovey, *The Byzantine Divine Liturgy* (6. lábj.), 119. – Várnagy Antal, *Liturgika. Szertartástan. Az egyház nyilvános istentisztelete,* Abaliget 1993, 259. szerint „a kézmosás gyakorlati oka régebben az adományok kiválasztása és kezelése volt". Ugyanezt írja Verbényi István, „kézmosás", in Verbényi István – Arató Miklós Orbán (szerk.), *Liturgikus lexikon. A katolikus egyház liturgiája,* Budapest 1989, 127. – Stefano, Rosso, *La celebrazione della storia della salvezza. Misteri sacramentali. Feste e tempi liturgici,* Città del Vaticano 2010, 151. szerint a

2.3. Jelentősége

A már idézett patrisztikus, illetve liturgiatörténeti forrásaink a kézmosásnak nemcsak a hagyományát igazolják, hanem az értelmezését is megadják. Valójában a további liturgikus művekben ilyen értelmezés nem is várható el, ugyanis a liturgikus rubrikáknak nem feladatuk, hogy a liturgikus cselekmények lelki értelmezését is megadják.

A liturgiamagyarázatát így folytatja Jeruzsálemi Szent Cirill, miután leírta, hogy a „diakónus vizet tartott oda a papnak", s elmondta, hogy nem a szennyet kell lemosni a kézről:

> „Jelképesen viszont meg kell tisztítanunk magunkat minden bűntől és törvénytelenségtől. A kezek a cselekedeteket jelentik, megtisztítjuk őket, amivel a cselekedetek szeplőtelenségére és tisztaságára céloztunk. Nem hallottad, hogy a boldog Dávid ebbe a misztériumba avat be, amikor így szól: »Ártatlanságomban mosom kezeimet, és körülveszem oltárodat, Uram« (Zsolt 25,6)? A kézmosás tehát azt jelenti: mentes vagyok a bűnöktől".[21]

Ugyanilyen világos a megfogalmazása Tesszalonikai Szent Simeonnak is; ő is a lelki megtisztulásra, illetve tisztaságra helyezi a hangsúlyt, amit a tényleges kézmosás jelképez. Azt írja, hogy a püspök mindenki szeme láttára megmossa a kezét, és

> „ezzel jelzi a szent művet tekintve szükséges tisztaságot és feddhetetlenséget, és érthetővé teszi, hogy amennyire emberileg csak lehetséges, minden szennytől mentesen kell a legtisztábbhoz odajárulni, és az egészen tiszta misztériumot szolgálni".[22]

A lelki megtisztulást segíti tehát a 25. zsoltár imádkozása, amely a bizánci liturgiába is bekerült. A 14. századi liturgikus dokumentumok igazolják, hogy az adományok előkészítése közben a pap ezt a zsoltárt imádkozza.[23] Az „ártatlanokkal" mossa meg a kezét, hogy ő is szennytelenül „vegye körül az oltárt", és hogy így „dicsőíthesse" Istent.

8–9. században kezdődött az előkészületi szertartás áthelyezésének folyamata, s a 12. századra kapott nagy hangsúlyt.

21 Jeruzsálemi Szent Cirill, *Ötödik müsztagógikus katekézis* 2. (2. lábj.), 347.

22 Tesszalonikai Szent Simeon, *Az isteni müsztagógiáról* 75. (4. lábj.), 206. Ezt hangsúlyozza Areopagita Dénes is, amikor arról ír, hogy a szent szertartásokat végzőknek maguknak is tisztáknak kell lenniük, hogy a tisztaságot másokkal is közölhessék. Vö. Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész, *A mennyei hierarchiáról* III,3., in Háy János (szerk.), *Az isteni és az emberi természetről II. Görög egyházatyák,* (A kútnál), Budapest 1994, 223.

23 Vö. Kucharek, *The bizantine-slav Liturgy of St. John Chrysostom* (1. lábj.), 252.

3. Kézmosás a Miatyánk után, a szent Test érintése előtt

3.1. Általános ismertetések

A liturgikonokban, a liturgikus szakkönyvekben, a lexikonokban erről a liturgikus mozzanatról meglehetősen kevés adat található. Azt lehet megállapítani, hogy valójában csak a görögkatolikus liturgikus művekben tesznek róla említést. Pedig meggyőződésünk szerint a három kézmosás közül ez a legfontosabb, ugyanis az átlényegített kenyér formájában itt a pap az Úr Jézus valóságos Testét érinti, s ehhez tiszta kéz illik!

3.2. Görögkatolikus kiadványainkban

A már eddig is vizsgált – és témánk szempontjából elsődlegesen fontos – dokumentumokhoz itt egy hatodik, egy gyermekeknek szóló imakönyv is társul, s mint látni fogjuk, a legrészletesebb utasítást adja a kézmosáshoz.

Az első liturgikonunk minden további vagy részletes magyarázat nélkül ennyit közöl az „A te egyszülött Fiadnak kegyelme" kezdetű papi fennhang után: „A pap kezeit megmossa s fölemelt karokkal csendes imát mond".[24] Ehhez egészen hasonló a második liturgikonunk szövege, illetve utasítása: „Az áldozópap kezeit megmossa és szétterjesztett karokkal csendes imát mond".[25] – Ezen a ponton viszont meg kell jegyeznünk, hogy a gyakorlat valójában eltér ettől. Ugyanis a kézmosást a „Fejetek hajtsátok meg az Úrnak" után következő csöndes papi ima alatt szoktuk végezni. Ezt a tényt igazolja a következő leírás.

Az 1928-ban kiadott gyermekimakönyv – amelyben a ministránsok szolgálatának a legrészletesebb leírása található – az imént jelzett papi (vagy diakónusi) felszólítás után elhangzó „Néked, Uram" választ követően hozza az utasítást, melyben részletesen leírja a szolgálattevők feladatait is:

> „*Minisztránsok:* Mindketten mélyen meghajlanak az oltár előtt s jobbkézről megkerülve az oltárt, az előkészületi asztalhoz mennek. Ott az egyik jobbjába veszi a vizet, baljába a tálcát; a másik pedig a törlőkendőt veszi karjára, s az oltárt megkerülve annak jobb oldalára állanak. Amikor a pap feléjük fordul, az egyik a tálca fölött kevés vizet önt ujjaira: a másik a ken-

24 *Aranyszáju Szent János atya szent és isteni liturgiája* (11. lábj.), 39.
25 *A görög szertartásu katholikus egyház szent és isteni liturgiája* (13. lábj.), 149.

dőt nyújtja neki. Kézmosás után az edényeket visszaviszik az előkészületi asztalhoz. Onnét helyükre visszatérve, azonnal letérdelnek."[26]

A gyakorlat tehát teljesen világos, amit ez a liturgikus dokumentum közöl, bár értelmezést nem fűz hozzá, ami egyébként nem is tiszte egy gyermekimakönyvnek.

A papi zsolozsmáskönyvünk szövegére ugyanez érvényes, némi kiegészítéssel. A kézmosást a fentebb említett helyre rögzíti, tehát azt írja elő, hogy a pap az „A te egyszülött Fiadnak kegyelme" kezdetű papi fennhang előtt, a csöndes ima után mossa meg a kezét. Íme:

„Az ima végeztével az áldozópap az oltár jobbkéz felől eső sarkánál kezet mos. (Jobb és balkeze 3-3 ujjának hegyét.) Közben az ima ekphonesisét [fennhangját] énekli".[27]

Világos tehát, hogy azokat az ujjait kell megmosnia a papnak, amelyekkel a Szentséget fogja érinteni.

A másik – a ministránsoknak utasítást adó – gyermekimakönyv ugyanarra a helyre teszi a kézmosást, mint az előbbi gyermekimakönyv.[28] Viszont a rendelkezése sokkal rövidebb, ugyanis csak ennyit ír elő:

„A ministráns az oltár jobboldalánál vizet és kéztörlőt visz a papnak. A pap meghajtott fejjel csendesen imádkozik a szentáldozás kegyelméért".[29]

Érdekes, hogy szó szerint nem írja a szöveg, hogy a pap megmossa a kezét, ámde teljesen világos a dolog, hiszen a ministráns éppen azért vitte oda az oltárhoz a vizet és a kéztörlőt.

A liturgikus instrukciónk – mint korábban is – részletesebb leírást közöl a papi kézmosásról. Eszerint a helye – az iméntiekkel megegyezően – az „A te egyszülött Fiadnak kegyelme" kezdetű papi fennhang után van. Ekkor a nép hosszasan énekli az „Ámen".

„A pap pedig mélyen meghajlik és az oltár jobb oldalára megy, megmossa mindkét kezének hüvelyk- és mutatóujját, majd pedig helyére visszatérve, mély meghajlás után, kitárt karokkal, csendesen mondja"[30]

---

26 Demkó Sándor, *Vigyázzatok és imádkozzatok. Ima- és énekeskönyv a görögkatolikus ifjuság használatára,* Miskolc 1928, 90.

27 *Dicsérjétek az Úr nevét!* (14. lábj.), 308.

28 Lásd a 17. lábj.

29 Kiss, *Legszentebb Imakönyv* (17. lábj.), 74.

30 *Szertartási utasítások Aranyszájú Szent János liturgiájának ünnepélyes bemutatásához* (19. lábj.), 22.

a papi imádságot, amely a szentáldozásra készít elő. Figyelemre méltó, hogy nem három-három ujj megmosásáról szól ez a rendelkezés, hanem csupán csak kettő-kettő ujjéról.

3.3. Jelentősége

Ennek a kézmosásnak a jelentőségére már utaltunk a föntebbiekben. Ám fontos hangsúlyozni, hogy a Szent Liturgiában előforduló három kézmosás közül ez tűnik a legfontosabbnak. Ugyanis ez a Szent Liturgiának azon a helyén történik, ami közvetlenül megelőzi azt a mozzanatot, hogy a pap kezébe veszi, pontosabban ujjai közé fogja Jézus Krisztus valóságos szent Testét. Ehhez pedig tiszta kéz illik. Az előkészületi szertartásban a kézmosás – bár tényleg fizikai kézmosás volt – lelki értelemmel is rendelkezik: a bűnöktől való megtisztulást jelképezi, illetve azt a tiszta állapotot, amivel az áldozatbemutatáshoz a papnak közelednie kell. Tehát lelki értelmezést is kap a mozzanat. A Miatyánk utáni kézmosásban nagyobb hangsúly esik a fizikai szempontra: valóban tiszta kéz szükséges ahhoz, hogy a pap megérintse az Úr Jézus szent Testét. Ezt támasztja alá az instrukciónk később olvasható zárójeles, ám annál fontosabb rendelkezése. Miután a pap a szent Test egy részét a kehelybe bocsátotta,

> „ujjait, melyekkel a Szentséget érintette, egészen a kehelyöblítésig összezárva tartja".[31]

Ámde a lelki szempont is ugyanolyan fontos: lelki tisztaság is szükséges a Szentség érintéséhez! Végül a harmadik kézmosásnak – mint látni fogjuk – az értelme és indoka az, hogy a pap lemossa az ujjairól a szentségnek az esetleges maradványait: s ez ismét fizikai szempont.

Mindenesetre tény, hogy magyar görögkatolikus egyházunk liturgikus gyakorlatában jelen van a Miatyánk utáni kézmosás. Liturgiánk történetében az eddigi legjelentősebb és legrészletesebb instrukció, melyet Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök adott ki,[32] részletesen előírja. Ám már

---

31 *Szertartási utasítások Aranyszájú Szent János liturgiájának ünnepélyes bemutatásához* (19. lábj.), 23.

32 Nemcsak önálló füzetben jelent meg, hanem az 1955-ös Szertartási Utasításban is. Lásd *Görögkatolikus egyházi szertartási utasítás a nyilvános istentiszteletek végzésére a hajdúdorogi egyházmegye részére az 1955. esztendőre,* [Nyíregyháza 1954], 13–40. Közli az instrukció érvényességének kezdetét is: „Ez a rendelet 1955. január 1-jén az egész egyházmegye területén életbelép". Lásd *uo.,* 18. – Teljes terjedelmében közli továbbá Ivancsó István, *A magyar görögkatolikusság körlevélben közölt liturgikus rendelkezéseinek forrásgyűjteménye,* (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 2.), Nyíregyháza 1998, 185–207.

korábban is jelen volt mind a liturgikonokban, mind az imakönyvekben is. Tehát egyházunk liturgikus gyakorlatának része, tagadhatatlan tény. Az idősebb korosztály tagjai – akik számára Dudás Miklós püspök rendelkezése élő gyakorlatot adott – ma is végzik.

Ugyanakkor elengedhetetlenül fontos megemlíteni azt a tényt is, hogy a ministránsok számára egy fontos – és látványos – liturgikus mozzanatot jelent a papi kézmosás, amelyben ők aktívan tudnak közreműködni, s ezáltal az oltárhoz is közelebb kerülni. Esetleg egy papi hivatás reményét is magában hordozza ez a liturgikus mozzanat.

4. Kézmosás az áldoztatás után

Bár nem kifejezett kézmosásnak lehet tekinteni, mégis a fogalom kategóriájába tartozik az a harmadik kézmosás, pontosabban az ujjak leöblítése, amelyet a pap a Szent Liturgia végén, az áldoztatás után végez. Emellett pedig megvan a gyakorlati oldala is a dolognak, ugyanis a pap azokat az ujjait mossa meg a kehely fölött, amelyekkel az Úr Jézus szent Testét érintette. – Tehát beszélnünk kell róla, mint ahogy szól róla a hagyomány, a liturgikus könyvek és a liturgikus gyakorlatunk is.

4.1. Hagyománya

Az áldoztatás utáni kézmosásról nincs szó az Apostoli konstitúciókban. Csak annyi ír, hogy

> „miután mindenki megáldozott, a diakónus összegyűjti a maradékot, amit a pasztofórionba helyez”.[33]

Viszont kifejezett tudósítást kapunk Tesszalonikai Szent Simeon liturgiamagyarázatából. Tény, hogy nem részletezi, hogyan és miként mossa meg a kezét a pap – pontosabban: az ő tudósításában a püspök –, de a többi liturgikus cselekmény között megemlíti ezt a tényt is. A következőket írja: az áldoztatás után a papok és a diakónus az előkészületi asztalra viszik a megmaradt Szentséget, s a püspök

33 *Apostoli konstitúciók* VIII,13,17. Lásd Metzger, *Les Constitutions apostoliques* (3. lábj.), 211. – Az ókori egyházban nem volt sajátos imádság a Szentség maradékának elfogyasztásához, mint ahogy nem létezett előírás a szent edények megtisztításához, s ezzel együtt az ujjak leöblítéséhez sem. Lásd Kucharek, *The bizantine-slav Liturgy of St. John Chrysostom* (1. lábj.), 732–733.

„egy hálaadó imát mond, majd a kézmosás után kimegy a nép közé, és kiosztja az úgynevezett antidórt".[34]

Amint látjuk, a kézmosás cselekménye itt szinte el van rejtve a többi közé: áldoztatás, a megmaradt Szentség átvitele, hálaadó ima,[35] kézmosás, antidór[36] kiosztása. Mindenesetre, nem olyan látványos, mint az előbbi kézmosás, mert ez is az előkészületi asztalnál történik, nem pedig az ikonosztázion királyi ajtajában.

4.2. A liturgikus kiadványokban

A Rómában kiadott bilingvis liturgikon szerint ezt a harmadik liturgikus kézmosást a diakónus végzi. A pap megáldotta a népet a végső áldással, elvégezte az elbocsátó imádságot, a nép pedig elénekelte a végső Ámen. S ekkor következik a liturgikonban a rubrika:

„A Diakónus nagy félelemmel és gonddal összegyűjti a szt. Adományokat oly módon, hogy a legkisebb részecskéje se essen le vagy vesszen el. Majd megmossa a kezét a szokott helyen".[37]

Itt tehát a diakónus kézmosásáról van szó, aki érintette a Szentség maradékát a diszkoszon.[38] A „szokott helyen" mossa meg a kezét, ami ebben

---

34 Tesszalonikai Szent Simeon, *Az isteni müsztagógiáról* 100. (4. lábj.), 193.

35 Szent Simeon nem részletezi, hogy melyik imáról van itt szó. Kettő jöhet számításba. Az egyik az, amelyik ténylegesen hálaadással kezdődik: „Hálát adunk neked, emberszerető Urunk, lelkünk jótevője, hogy e mai napon is méltattál bennünket mennyei és halhatatlan titkaidra". Lásd *A görög szertartásu katholikus egyház szent és isteni liturgiája* (13. lábj.), 153. A másik pedig az „Uram, ki megáldod a téged áldókat" kezdetű ima. Lásd uo., 154. Az feltételezhető, hogy eme utóbbi imádságot említi Simeon, ugyanis ezt az imát a pap úgy végzi, hogy „kimegy a nép közé". Ezért is nevezik „amboni imának", pontosabban „ambon mögötti imának" (οπισθάμβωνος ευχή).

36 Az „antidór" az előkészületi szertartás folyamán megmaradt, a liturgiában nem konszekrált kenyérrészeket jelenti. Sok helyen ma is kiosztják a híveknek a Szent Liturgia végén.

37 *Η θεια λειτουργια – La divina liturgia* (7. lábj.), 149.

38 Figyelemre méltó és minden bizonnyal további elmélyült kutatásokat igénylő tényt láthatunk ebben a mozzanatban. A diakónus az áldozása folyamán nem vehette el saját maga a szent Testet a diszkoszról, hanem a paptól kellett kérnie azt imádsággal, s ténylegesen a pap adta át neki imádság közben. Lásd *Η θεια λειτουργια – La divina liturgia* (7. lábj.), 135. Nos, ez a diakónus most nemcsak megérintheti, hanem össze is gyűjtheti a Szentség részesecskéit a diszkoszon. Sőt, minden bizonnyal magához is veheti a Szentség maradékát, bár éppen erről a bilingvis római liturgikon nem szól. Lásd uo. A római instrukció szerint pedig kifejezetten ő veszi magához: „A diakónus, miután a déli ajtón át visszajött, a szent dolgokat félelemmel és minden gondossággal magához veszi". Lásd *Ordo celebrationis* (7. lábj.), 79. Pedig Jézus Krisztus nemcsak „tegnap és ma ugyanaz mindörökre" (Zsid 13,8), hanem egy Szent Liturgián belül is ugyanaz a szentségileg jelen lévő Jézus Krisztus! – Azt csak remélni lehet, hogy

a könyvben ismét a „kézmosó helyre" utal, mint a szertartás elején.[39] – Az összes többi liturgikus dokumentumunkban a papról, nem pedig a diakónusról van szó. A liturgiakommentárok is így hozzák.[40]

A leghosszabb leírást a papi zsolozsmáskönyv szövege nyújtja ezen a ponton. Az áldoztatás után a pap az előkészületi asztalhoz viszi, s ott a kehelyből a Szentséget magához veszi ugyanúgy, „mint amikor az oltárnál áldozott". Utána a diakónussal bort öntet a kehelybe, amit szintén magához vesz.

> „Mikor a kelyhet már egészen tisztának látja, a legkisebb szentségi morzsácska nélkül, a kanálkát is a kehelybe tevén, ujjaira, melyekkel a szentséget érintette, bort és vizet öntet olyképen, hogy az a kehelyben maradjon. Ujjait a lentionban megtörli s az ujjakról lefolyt folyadékot is magához veszi, de nem áldozásszerűen".[41]

Világos tehát egyrészt, hogy nem a diakónus, hanem a pap végzi ezt a szertartási mozzanatot, másrészt, hogy az ő ujjait kell megmosnia a kehely fölött, melyekkel a Szentséget érintette. Érdemes arra a megjegyzésre is felfigyelni, hogy ezt az öblítő vizet „nem áldozásszerűen" veszi magához a pap.

A második gyermekimakönyv hasonlóan írja le a cselekményt, csak rövidebben. Természetesen itt nem a diakónus, hanem a ministráns segédkezik a papnak. A liturgikus rubrika szerint tehát a ministráns előbb bort önt a kehelybe, majd másodszorra „a pap ujjaira bort és vizet. A pap magához veszi ezeket".[42]

A mi liturgikus instrukciónk ismét részletesebb leírást közöl a cselekményről. Ez hasonlít ahhoz, ami a papi zsolozsmáskönyvben található. Leírja, hogy a pap az előkészületi asztalnál magához veszi a Szentség maradékát, majd bort öntet a kehelybe, s azt is megissza.

> „Ezután az áldoztató kanálkát a kehelybe teszi, majd a kehely kupáját két kézre fogja, úgy, hogy mindkét kezének hüvelyk- és mutatóujja a kehely öble felett legyen s ezekre bort és vizet (esetleg csak vizet) öntet. Megtörli

---

nem egy „liturgikus skizofréniáról" van itt szó. Mindenesetre tény, hogy az utasítások szerint a diakónus egyszer nem érintheti, másszor pedig maga gyűjti össze a Szentséget. Érdekes.

39 Vö. *Η θεια λειτουργια – La divina liturgia* (7. lábj.), 21.

40 Vö. Solovey, *The Byzantine Divine Liturgy* (6. lábj.), 327. Azt írja, hogy „a legrégebbi liturgikus kódexek szerint" a pap helyezi az előkészületi asztalra a szent Adományok maradékát, és ő az, „aki magához veszi azokat".

41 *Dicsérjétek az Úr nevét!* (14. lábj.), 317.

42 Kiss, *Legszentebb Imakönyv* (17. lábj.), 84.

ujjait és a kanálkát a lentionban, s a kehelyben lévő folyadékot magához veszi".[43]

A pap tehát itt is csak két-két ujját öblíti le a kehelybe öntött vízzel. Azokról az ujjakról van szó, amelyekkel a Szentséget érintette.

4.3. Jelentősége

A harmadik kézmosás jelentőségére már többszörösen utaltunk. Ám itt, a téma részletes tárgyalása után is meg kell emlékezni róla. Arról van tehát szó, hogy a Szentséggel nagy tisztelettel kell bánnia a papnak (esetleg a diakónusnak[44]). Gondosan össze kell gyűjtenie a diszkoszon a szent Test legapróbb részecskéit, ha eddig nem tette volna.[45] Ám ennyi nem elég! Azokat az ujjait, amelyekkel a szent Testet érintette, le kell öblítenie a kehely fölött. S a tiszteletadásnak egy újabb bizonyítékát jelenti az, hogy ezt a vizet meg kell innia a papnak. Ugyanis lehetséges, hogy az ujjairól apró szentségmorzsák kerülhettek a vízbe, s ezért nem szabad vele felelőtlenül bánni. – Míg az előkészületi szertartás folyamán a kézmosásnak a lelki jellege – a bűnöktől való megtisztulás, illetve az azoktól való mentesség szempontja – domborodott ki, addig itt az ujjak leöblítése révén a fizikai megtisztítása kap jelentőséget.[46]

---

43 *Szertartási utasítások Aranyszájú Szent János liturgiájának ünnepélyes bemutatásához* (19. lábj.), 25.

44 Lásd a 33. lábj.

45 Liturgikus instrukciónk szerint ennek már előzetesen meg kellett történnie, mégpedig a hívek áldoztatása előtt: „A pap a diszkoszt a bal kezével a kehely fölé emeli, majd jobb keze mutató és hüvelykujjával a részecskéket és morzsákat is a kehelybe juttatja. Mikor már nem lát rajta morzsát, a diszkoszt a lentionnal megtörli s a lentionnak azt az oldalát, mellyel a törlést végezte, végighúzza kehely peremén és letakarja vele a kelyhet". Lásd *Szertartási utasítások Aranyszájú Szent János liturgiájának ünnepélyes bemutatásához* (19. lábj.), 24.

46 Ennek fényében nem igazán érthető a római liturgikus instrukció előírása: miután megtörtént az elbocsátás és a királyi ajtó bezárása, „a pap és a diakónus a szentélyben vagy a sekrestyében levetik a szent öltözékeket, mondván: »Most bocsásd el, Uram«, és megmossák a kezüket a szokott helyen", majd a kis elbocsátó, hálaadás és oltárcsók után eltávoznak. Lásd *Ordo celebrationis* (7. lábj.), 80. Így, mindennek végeztével, már nincs értelme a kézmosásnak, hiszen nem lehet kezükön a Szentség maradéka, s egyébként pedig a templomból kijőve a „világba" távoznak.

5. Összegzés

Minden eucharisztikus liturgiában jelen van a kézmosás. A magyar görögkatolikus egyház liturgikus hagyománya szerint háromszor mossa meg a kezét a pap. Ezek közül kettőt az egyetemes hagyomány alátámaszt mind a patrisztikus, mind a liturgikus források révén. Az első kézmosás a Szent Liturgia előkészületi szertartásában van jelen. Mielőtt a pap nekikezd a szent cselekménynek, megmossa a kezét, hogy az valóban tiszta legyen. Ám ez egyben a lelki megtisztulását is jelképezi. A második kézmosást a szentáldozás előtt végzi a pap: a Szentséget tiszta ujjakkal akarja megérinteni, ezért a ministráns segítségével megmossa az ujjait. Ebben a mozzanatban tehát a tényleges megtisztulás játszik fontos szerepet: az ujjak tényleges megtisztítása, hogy méltóképpen érintse meg az Úr Jézus szent Testét. A harmadik kézmosás az áldoztatás után van jelen a Szent Liturgiában. Ekkor a pap azokat az ujjait mossa le, illetve öblíti le, amelyekkel a Szentséget érintette, hogy még véletlenül se maradjon rajtuk a Szentségnek legkisebb részecskéje sem.

Érdekes, hogy a liturgiában való kézmosást tárgyalva a liturgikus szakemberek elsősorban az előkészületi szertartásban jelen lévő kézmosást szokták említeni. Ezt tartják „a" kézmosásnak.[47] Esetleg utalnak még arra is, hogy a liturgia végén a pap szintén megmossa a kezét, illetve az ujjait. A szentáldozást előkészítő kézmosást azonban már általában nem említik. Pedig a magyar görögkatolikus egyház liturgikus gyakorlatában jelen van a dokumentációja, és még él a gyakorlata is.

Végül érdemes megfontolni: vajon öt-hat évszázad múltán a liturgia akkori kutatói, a liturgiatörténészek nem úgy fognak-e tekinteni Dudás Miklós püspök liturgikus instrukciójára, Demkó Sándor és Kiss Andor imakönyvének liturgikus előírásaira, a papi zsolozsmáskönyv rubrikáira, mint értékes liturgiatörténeti dokumentumokra? Nem ugyanolyan érdeklődéssel, mint amilyennel a liturgikus szakemberek ma vizsgálják a tizennegyedik századi liturgikus kéziratokat? Nem ugyanolyan értékes liturgikus forrásoknak fogják tekinteni őket, a bennük lévő három liturgikus kézmosással együtt?

47 Kucharek tárgyal arról, hogy a keleti rítusú liturgiákban általában két kézmosás van jelen: az egyik az előkészületi szertartásban, a másik a felajánlás előtt. A nesztoriánus káldoknál még egy harmadik kézmosás is van: a kenyértörés előtt. Végül így összegzi: „Mindazonáltal a bizánci rítusban csak egy kézmosás van, az előkészületi szertartás folyamán". Lásd Kucharek, *The bizantine-slav Liturgy of St. John Chrysostom* (1. lábj.), 248.

Ruzsa György

Szent Jozafát kultuszához

György Ruzsa: On the Cult of Saint Josaphat
The paper briefly presents the life and martyrdom of Saint Josaphat, the first Greek Catholic saint to be canonised. Saint Josaphat's lesser-known 19th-century al-tar cross holding a relic, kept in the Deposit Collection of the Christian Museum of Esztergom, is described. The author gives a detailed analysis of the large 1989 mural of Saint Josaphat by László Puskás, located in the vestibule of the Greek Catholic Cathedral of St Josaphat in Toronto, Canada.

Polocki Szent Kuncevics (Kuncewic) János, szerzetesi nevén *Jozafát* (Иван /Ян/ Гаврилович Кунчиц) Vlagyimir-Volinszkban született 1580 és 1584 között,[1] és Vityebszkben (Vicebszk) hunyt el 1623. november 12-én.

Hagiográfusai megemlítik, hogy már kora gyermek korában, amikor a templomban a feszület előtt imádkozott, az Úrtól jelt kapott a lelki hivatásra. A feszületből egy szikra repült rá. Pravoszláv hitű szülei 1596-körül egy bizonyos Popovics nevű vilniusi kereskedőhöz adták kereskedőinasnak. Ekkortájt katolizált. 1604-ben belépett a Nagy Szent Bazil Rendbe, és fölvette a Jozafát szerzetesi nevet. A vilniusi Szentháromság-kolostorban élt, és mintegy három évig saját döntése alapján nem hagyta el a kolostort, hogy aszketikus elmélkedő életet éljen. Tudományos teológiai képzettsége nem volt, ennek leküzdésében barátja, Joszif Rutszkij (Rutszkij József, Иосиф Вельямин Рутский) sokat segített. 1609-ben szentelték pappá, majd a vilniuszi Szentháromság-kolostor vezetője lett, 1618-ban pedig a polocki érseki trónt foglalhatta el. Jó kapcsolatban volt az unitus, vagyis a görögkatolikus lengyel kisnemességgel, s így több kolostort és iskolát sikerült alapítania, továbbá romjaiból helyreállítania a polocki (polacki) Szent Szófia-székesegyházat. Vilniusban is és Polockban is rendszeres prédikációkat szervezett, és bevezette a rendszeres gyónást a papság és a világiak számára egyaránt. Szoros kapcsolatot tartott egyházának papjaival.

1 1643-ban Rómában kiadott hagiografiájában az 1584-es évet említik születésének idejeként. Vö. Welykyj, A. G. (ed.), *S. Josaphat hieromartyr: Documenta Romana beatificationis et canonisationis,* (Analecta OSBM. Ser. 2. Sect. 3), Roma 1952–1967, tom. 3, 123.; 248.; 254.

Szigorúan követte a keleti rítust, így a lakosság mint pravoszláv főpapot tisztelte. Ugyanakkor számos katolikus ünnepet is megtartott, és sok katolikus szemléletű könyv fordítását is támogatta. Igen aktívan vett részt a pravoszlávok görögkatolikus hitre való térítésében. Számos nyugatorosz vezető az ő hatására lett görögkatolikussá.

Bár térítéseiben alapvetően szentbeszédet alkalmazott[2] és hitvitákban vett részt, meg kell említeni azt is, hogy néha – egyesek szerint – keményebb eszközöket is használt, például bezáratott néhány pravoszláv templomot. (Feljegyezték, hogy ismertté vált róla egy pravoszláv körben elterjedt ábrázolás, melyen ördögként jelent meg kezében kampóval, mellyel magával húzta a lelkeket.)

1620-ban a pravoszlávok Meletij Szmotrickijt úgynevezett ellenpüspökké nevezték ki, aki igen kemény ellenállást szervezett Kuncevics és az egész görögkatolikus főpapság ellen. Kuncevicset többször súlyosan megfenyegették, sőt több merényletet is terveztek ellene. Például Orsa városában a Dnyeperbe akarták fojtani.

A tizenhét kötetes Magyar Katolikus Lexikon úgy fogalmaz, hogy Meletij Szmotrinszkij „rágalmaival föllázította a népet, és Jozafátot házanépével együtt megölték".[3] A Pravoszláv Enciklopédia Kuncevics szolgáinak provokációjáról ír, nevezetesen arról, hogy a szolgák egy Ilija nevű pravoszláv papot őrizetbe vettek, mert a városon kívül, a mezőn misét mondott.[4]

A történethez hozzáfűzhetjük, hogy ez a fanatikus vicebszki polgárokat rendkívül föllázította, és tömegesen behatoltak Kuncevics rezidenciájába, és megölték házanépét. Kuncevics fejébe pedig baltát vágtak, és az ezután még élő szentet az udvaron a tömeg felkoncolta. Testét a Nyugat Dvina-fo-

2 Itt érdemes megemlíteni Ilja Repin *Jozafát Kuncevics prédikációja* című grafikáját. Grafit, papír 29 x 40 cm. Vicebszk, Művészeti Múzeum.

3 „Jozafát", in Diós I. – Viczián J. (szerk.), *Magyar Katolikus Lexikon,* Budapest 2000, V. köt., 903–904.

4 Корзо М. А., „Кунцевич", in Православная Энциклопедия, Москва 2020, том. 39, 355–359. Itt jegyzem még meg, hogy a szerző igen részletes bibliográfiájában Szántay-Szémán könyvét nem említi (Szántay-Szémán I., *A Szent Unió hőskora. Kuncevics Sz. Jozafát polocki érsek élete és vértanúsága,* Miskolc, 1943), pedig ez a 174 oldalas könyv igen részletes feldolgozás. A Pravoszláv Enciklopédia – többek között – azért is híres és tiszteletre méltó, mert még a magyar nyelvű kisebb cikkeket is felveszi bibliográfiájába. Nem tudni, hogy a szerző, Margarita Anatoljevna Korzo e könyvet miért hagyta figyelmen kívül, pedig MA (Master of Arts in History) tanulmányait Magyarországon végezte a Közép-európai Egyetemen 1993-ban és 1994-ben. (Lásd még Máté Cs., „Szántay-Szémán István élete, munkássága", in *Munkálatok* 6 (2003) 75–129. (teljes bibliográfiával).

lyóba dobták. Kuncevics vértanúságát Józef Simmler német származású lengyel festő is megörökítette híres festményén.[5]

Halála utáni csodatételeket kezdték feljegyezni. Például: rezidenciája fölött fekete felhő jelent meg, és a szentnek földön fekvő testét a sötét felhőből éles fénysugár világította meg. A folyóba dobott holttestét úgy találták meg, hogy a szent testéből fényesség áradt. Számos gyógyításos csodát is följegyeztek. Egy történet szerint VIII. Orbán pápa kínzó fejfájását meggyógyította. 1643. május 16-án boldoggá, 1867. június 29-én pedig szentté avatták. Így Kuncevics lett a Görögkatolikus Egyház elsőként szentté avatott szentje. Rusz és Lengyelország védőszentjévé nyilvánították. II. János Pál pápa „az egyesítés apostolának" nevezte.

Korai ábrázolásai közül, melyeken püspöki ornátusban jelenik meg, meg kell említeni Antonio Gerardi 1643-as rézmetszetét „Iosafat Cuncevitus" felirattal, továbbá Alexander Tarasevicz 1670–1680-as években készült rézmetszetét „B. IOSAPHAT MARTYR" felirattal.[6]

Holttestét több helyen őrizték. Először a polocki Szent Szófia-székesegyházban, majd a 17. század háborús eseményei miatt Supraśl városba menekítették, onnan ismét Polockba hozták, majd Biała Podlaskába, a Radziwill család házikápolnájába. 1764-ben a szent hamvait átadták a helyi bazilitáknak, vagyis a Nagy Szent Bazil-rendieknek (Ordo Sancti Basilii Magni, Ordo Basilianus Sancti Josaphat). Amikor 1864-ben a város bazilita kolostorát bezárták, a szent hamvait a hagyomány szerint a föld alá helyezték. Az 1910-es évek közepén Bécsbe vitték a Szent Borbála-templomba, onnan pedig 1949-ben a római Szent Péter-bazilikába. A II. Vatikáni Zsinat idején, 1963. október 25-én a Nagy Szent Bazil-oltár alá helyezték el.[7]

---

5 Józef Simmler, *Jozafát Kuncevics vértanúsága,* 1861 körül, olaj, 73,5 x 55,5 cm. Nemzeti Múzeum, Varsó.

6 Lásd bővebben Puskás B., „Görög katolikus vértanúk ábrázolásának ikonográfiája", in Barna G. – Povedák K. (szerk.), *Vallás, közösség, identitás,* Szeged 2012, 129–142.; 311–315.

7 Válogatott irodalom: Morochowski J., *Relacia o zamordowaniu okrutnym, y osobliwey swiątobliwości w Bodze wielebnego oyca Iozaphata Kuncewicza, archiepiszkopa Poiockiego, krótko a prawdziwie opisana,* Zamość 1624.; Birkowski F., *Głos krwie b. Iozaphata Kuncewicza,* Kraków 1629.; Susza J., *Cursus vitae et certamen martyrii b. Iosaphat Kuncevicii, archiepiscopi Polocensis, episcopi Vitepscensis et Miscislaviensis Ordinis Divi Basilii Magni,* Roma 1665., Skarbek-Ważyński P., *Kazanie na uroczystosc bł. Jozafata Kuncewicza,* Wilno 1762.; Говорский К. А., *Иосафат Кунцевич – униатский архиепископ,* Вильна 1865.; Contieri N., *Vita di S. Giosafat arcivescovo e martire ruteno dell'ordine di S. Basilio il Grande,* Roma 1867.; Дороцький М., *Життя св. сщмч. Йосафата архиеп. Полоцького,* Перемишль 1932.; Czerniewski L., *Św. Jozafat Kuncewicz, 1580–1623,* Poznań 1935.; Szántay-Szémán I., *A Szent Unió hőskora. Kuncevics Sz. Jozafát polocki érsek élete és vértanúsága,* Miskolc 1943.; Герич

* * *

Az alábbiakban Szent Jozafát kultuszához kapcsolódó két igen figyelemreméltó alkotást mutatok be. Az egyik egy ereklyetartó, melynek részletes feldolgozása még várat magára. Most csak előzetes megjegyzéseket fűznék e különös műremekhez. Ez a finoman vésett, rézötvözetből készült alkotás 24,8 cm magas talpas kereszt. Jelenleg az esztergomi Keresztény Múzeum letéti gyűjteményében található. (Letéti gyűjteményi száma PY 342.).[8]

Művészi, egyháztörténeti és kultikus értékei mellett már csak azért is figyelemre méltó, mert úgy tudom, hogy a szentnek igen kevés ereklyéje ismert. Szent Jozafát említett vatikáni ereklyéjén kívül nevezetes még a chicagói római katolikus Szentháromság-templom ereklyéje.

Az esztergomi ereklye provenienciájáról keveset tudunk. Mindössze annyi ismert, hogy egy budapesti műkereskedésben bukkant fel. Arra a kérdésre, hogy hogyan is kerülhetett Magyarországra, csak nagyon óvatos és bizonytalan feltételezést fogalmazhatunk meg. 1864-ben, amikor

---

Ю., *Огляд богословсько-літ. діяльности Йосафата Кунцевича,* Торонто 1960.; Senyk S., „The Sources of the Spirituality of St. Josaphat Kuncevyč", in *OCP* 51 (1985) 425–436.; Kuźmak K., „Jozafat Kuncewicz", in *Encyklopedia Katolicka,* Lublin 2000, t. 8. kol. 105–106.; Верниковская Е. А., „Иосафат Кунцевич (1580–1623), Полоцкий архиепископ Греко-католической Церкви", in *Славянский альманах 2000,* Москва 2001, 20–41., Пануцэвіч В., *Сьвяты Язафат, архіяпіскап Полацкі,* Полацк 2000.; Boris-N. Florja, „Les conflits religieux entre adversaires et partisans de l'Union dans la «conscience de masse» du peuple en Ukraine et en Biélorussie (première moitié du XVIIe siècle)", in *Dix-septième siècle* 3 (2003) 431–448.; Kempa T., „Czy męczeńska śmierć arcybiskupa Jozafata Kuncewicza przyczyniła się do rozwoju unii Brzeskiej na obszarze archidiecezji Połockiej?", in *Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej XVI-XVIII* w. Lublin, 2005, 93–105.; Kempa T., „Unia i prawosławie w Witebsku w czasie rządów biskupich Jozafata Kuncewicza i po jego męczeńskiej śmierci (do połowy XVII w.)", in K. Mikulskiego – A. Zielińskiej-Nowickiej (pod. red.), *Etniczne, kulturowe i religijne pogranicza Rzeczypospolitej w XVI-XVIII* w. Toruń, 2006, 135–154., Gil A., „Kult Jozafata Kuncewicza i jego pierwsze przedstawienie ikonowe w Rzeczypospolitej (do połowy XVII w.): Zarys problematyki", in *Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej XVI-XVIII* w. Lublin, 2005, 65–72.; Корзо М. А., „Катехизис Иосафата Кунцевича", in Корзо М. А., *Украинская и белорусская катехетическая традиция конца XVI-XVIII в. Становление, эволюция и проблема заимствований,* Москва 2007, 409–429.; Danylak, O., *Століття Молитви. Ікони та розписи катедри Св. Свщм. Йосафата, (A Century of Prayer. Icons and Murals Saint Josaphat's Ukrainian Catholic Cathedral),* Toronto 2014.; Парфентьев П. – Козлов-Струтинский С., *История Католической церкви в России,* 2014.; Корзо М. А., „Кунцевич", in *Православная Энциклопедия* 39 (2020) 355–359.

8 Ruzsa Gy., *Bronzba zárt áhítat: Az orosz fémikonok művészete és teológiája,* Szentendre 2009, 10.; 47. No. 32.

a polocki baziliták kolostorát bezárták, a hamvak hosszú időre a földbe kerültek, s csak az 1910-es évek közepén vitték Bécsbe. Talán ebben a fél évszázadnyi időszakban készülhetett ez az ereklyetartó.[9]

* * *

Szent Jozafát kultuszának másik rendkívül jelentős emléke Torontóban csodálható meg. Ez az ikonográfiailag és művészi vonatkozásban is igen jelentős falkép a város Szent Jozafát görögkatolikus székesegyházának előcsarnokában látható. E szekkó technikával festett műremeket Puskás László készítette 1989-ben.[10]

A székesegyház előterének bal oldali falára igen összetett kompozíció került. Bár falkép, széles keretével (polje) ikonra emlékeztet. Az Istenszülő „a Jel" ősi ikonográfiai típust figyelhetjük itt meg, ám ez a védőkendő ábrázolásával összekapcsolódik az „Istenszülő oltalma" ikonográfiai típussal. Ez utóbbi emlékeztet a híres halicsi Pokrova ikonra. Az Istenszülő oltalmazóan kitárt palástja alatt menedéket találnak a város görögkatolikus közösségének részben portrészerűen megjelenő képviselői. Portrészerűen festették meg a megrendelő Danyilak atyát, továbbá Szlipij bíboros érseket is. Jobbra, fent láthatjuk a zarwanicai kupolás rutén fatemplomot is.

Számunkra azonban most ennél is fontosabb a szemközti fal hasonló méretű szekkója. Itt láthatjuk Szent Jozafát nagyméretű, megkapó ábrázolását. Ez a falkép is ikonszerű, itt is megtaláljuk a széles szegélymezőt, továbbá a hagiografikus ikonokra jellemző képsorokat. A szent életéből vett jelenetek két oldalt függőlegesen helyezkednek el. Ismeretes, hogy – kissé egyszerűsítve – az ukrán ikonoknál gyakori a képsorok „U" alakban való elrendezése, vagyis nem futnak körbe, mint az orosz ikonoknál, hanem kétoldalt és alul látjuk őket. A román ikonoknál – ismét egyszerűen szólva – a képsorok kétoldalt láthatók. Az Északkelet-Kárpát-vidék ikonjai-

9 Szomorú érdekességképpen megemlíthetjük, hogy ha Szent Jozafát ereklyéi Polockban – mely város később a Szovjetunió része lett – maradtak volna, nagy valószínűséggel megsemmisültek volna. Ismert, hogy a Szovjetunióban igen nagy számban semmisítettek meg ereklyéket. Az Orosz Pravoszláv Egyház Ügyeit Intéző Tanács egyik vezetője azt írta, hogy az ereklyék átadása a templomoknak „a vallási fanatizmus és a zarándoklatok felélénkülését segítette volna, továbbá növelte volna a papság bevételeit" (ГА РФ. Ф. 6991. Оп. 1. *Д*. 150. *Л*. 228). Végül is több ereklyét sikerült megmenteni, de így is mérhetetlen volt a veszteség.

10 Puskás Bernadett professzor négyszáz oldalas nagy könyvében igen árnyaltan és részletesen mutatja be az előcsarnok falképeit (Puskás B., *Puskás László: A szent vonzásában,* Nyíregyháza 2020, 122–123.; 367.).

nál, különösen a Kárpátalja ikonjainál – rendszerint – ugyancsak kétoldali képsorokat látunk. Ez utóbbit idézi falképünk is. Középén Szent Jozafát egész alakos álló ábrázolása látható. A szent püspöki ornátusban jelenik meg, pásztorbottal, polisztaurion-felonionnal, epigonationnal (pálicával) omophorionnal és alatta epitrakhélionnal. Vértanúságára a mellette lévő feszület utal. Névfelirata mellet ott találjuk tevékenységének alapgondolatát: „Legyetek mindnyájan egyek" (Jn 17,21). A bal oldali képsor felső képe Szent Jozafát imáját mutatja be, majd az alatta lévő pappá szentelését, míg az azt követő püspökké szentelését. A szent baljánál elhelyezkedő képsoron felül vicebszki vértanúságát ábrázolta a művész a baltás gyilkossal, lejjebb holttestének csodás megtalálását a Dvina folyóban. Legalul 1643-as boldoggá avatásának és 1867-es szentté avatásának feliratát figyelhetjük meg. A kompozíció közepén holttestének 1963-as elhelyezését látjuk a római Szent Péter-bazilika Nagy Szent Bazil-oltára alá.

Puskás László festészetét nem kell külön bemutatnunk, hiszen erről részletesen olvashatunk a már idézett nagymonográfiában, most csak annyit említenék meg, hogy e kiváló művész, pap, teológus, egyháztörténész, pedagógus nevéhez fűződik a KGB által meggyilkolt munkácsi görögkatolikus püspök, Romzsa Tódor vértanú ereklyéjének megtalálása, boldoggá avatási dokumentációjának összeállítása és a szent ikonjának megfestése.[11]

11 Lásd többek között Puskás L., *Romzsa Tódor élete és halála,* Budapest [1998].; *Л.* Пушкаш, *Кир Теодор Ромжа, Життья та смерть єпископа,* Львів 2001.; L. Puskás, *Theodore Romzha: His Life – Times and Martyrdom, Fairfax,* Virginia 2002. Itt említjük meg, hogy Puskás László könyvtervezői és szerkesztői tevékenysége is igen jelentős. Puskás Bernadett nagymonográfiáját is ő tervezte. (Puskás B., *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás,* Budapest 2008.). Kevéssé ismert, de jelentős tervezése egy 1986-os ikon falinaptár. (*Icons in Hungarian Collections,* Budapest 1985.) Ezt a kiadványt a Vatikán dicséretben részesítette.

Puskás Bernadett

Szentek ikonjai a késő középkori Kárpát-vidéki ikonosztázionon: Szent Miklós püspök

Tartalom: 1. Bevezetés; 2. Szentek ikonográfiája a Kárpátok vidékén; 3. Szent Miklós püspök, a Kárpát-vidék védőszentje; 4. Félalakos és egész alakos ikonográfiai változatok; 5. Szent Miklós püspök életút-ikonjai; 6. A Szent Miklós-ikonok különféle szerepe a templombelsőben; 7. Összegzés.

Bernadett Puskás: The Icons of Saints in Late-Medieval Iconostases from the Carpathian Region: Saint Nicholas the Bishop

In the medieval painting of the Carpathian Region, of special importance are de-pictions of the saints, with their icons painted in full- and half-figure versions alike. Among the icons, solemn full-figure variants predominate. Of these, representations with the figure of the saint surrounded by episodes from his or her life are even more prominent. The complex composition of such icons fulfilled two functions: The central area showing the saint's figure represented a continuation of the tradition of ancient icon portraits and was an object of reverencing the image. As pictorial equiv-alents of written hagiographies, scenes from the saint's life would teach and act as reminders.

A remarkable number of icons of Saint Nicholas, Bishop of Myra, have been preserved in the entire Carpathian Region, underscoring the fact that he was regarded as a major patron. The large number of icons includes numerous iconographic variants. Half-figure variants conform to the Byzantine icon-painting tradition, whereas the prototypes of full-figure variants are to be found in the genre of mural painting. Alongside the common compositions, a rare example is the iconographic variant de-picting Saint Nicholas enthroned. The hagiographic icons of the Holy Bishop consist-ing of six and thirteen picture areas respectively present the life of the saint in a truly varied manner. The specimens comprise a total of approximately thirty different scenes with varying sequencing.

The size and composition type of the icons of Saint Nicholas offer clues as to their function within the church interior. Large icons must have been part of the Sovereign Tier of iconostases. This could be especially true of full-figure versions. Half-figure variants, as well as dual icons featuring Saint Nicholas in the company of another saint, were probably votive icons that were placed on the lateral walls of the nave. In some rare instances, monumental icons of Saint Nicholas are also encountered; it may be speculated that these were mounted on the east wall of the sanctuary as so-called 'behind-the-altar' icons.

1. Bevezetés

A Kárpát-vidéki ikonosztázion alapképsorában már a legkorábbi említések tanúsága szerint szentek ikonjai is helyet kaptak. Ezek vagy a templom névadó szentjét ábrázolták, vagy a régióban általánosan tisztelettel övezett Szent Miklós püspökről emlékeztek meg.[1]

A szentek ikonjait egész alakos és félalakos változatban is megfestették, bár a régió festészetében a 14–15. században elsősorban az ünnepélyesebb egész alakos változatok voltak a gyakoribbak. Kompozíciójuk szerint az egyszerű változatban csak magát a szentet, szenteket ábrázolták, emellett a legkorábbi anyagban is ismert volt a hagiografikus ikon összetett kompozíciója. Az ilyen összetett kompozíciójú ikon kettős célt tölthetett be. A középrész ábrázolása a szent portrék ősi tradícióját folytatta, a képmás előtti kontemplációt és tiszteletadást szolgálva, ahogyan ezt egy liturgikus vers is felidézi: „Magasztalunk téged, Krisztus arkangyala Szent Mihály, és tiszteljük a te szent képedet, mint dicsőséges arcod hasonmását" (Szent Mihály ünnepnapi utrenye). Az ábrázolt szent életútját bemutató narratív jelenetek a hagiográfia képi megfelelőiként voltak olvashatók. Céljuk írott forrásaikhoz hasonlóan a bemutatás és a méltatás. A középkép már a mennyei szférában létező, megdicsőült alakot állítja a szemlélő elé, a kísérőképek a Krisztus-követés megvalósulásának útját követik végig az emberi lét, a történelmi idő keretében.

A portré jellegű ikonok gyakorlata a 6. századtól jól nyomon kísérhető a bizánci művészetben (Szent Péter félalakos enkausztika ábrázolása, Sínai; Szent Mihály félalakos ikonja, Párizs). Az életutat ábrázoló hagiografikus ikonok feltehetően a könyvfestészetben és a monumentális művészetben készült ciklusokból erednek, azonban önálló, részletesebb képsorként készültek, amely közvetlenebb módon kapcsolódott a hagiográfia írott forrásaihoz, úgy a kánoni, mint az apokrif szövegekhez. A bizánci művészetben a hagiografikus ikontípus megjelenése viszonylag kései időszakra, a 12–13. század fordulója esik. A hagiografikus ikonok titulus-ikonként készülhettek azonos címünnepű templomok, parekkleiszionok, kápolnák számára, részben a falképeket helyettesítve.

---

1 Ярема Володимир, „Походження і розвиток нашого православного іконостасу", in *Православний Вісник* (Львів) 10–12 (1959) 310–312.; Свєнціцкий, І., „Галицько-руське церковне малярство XV–XVI віків. Матеріяли і замітки", in *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка,* T. 121, 1914, 95–97.

A bizánci művészetben a hagiografikus ikonok kompozíciójában egyaránt előfordulnak egész alakos és félalakos középképpel készült ábrázolások (Keresztelő Szent János egész alakos életút ikonja, Szent Miklós félalakos életút-ikonja, Sínai, Szent Katalin kolostor). A kompozíció klasszikus formája a 13. században alakult ki.[2] A Kárpát-vidéki hagiografikus ikonok előzményeiként ugyanakkor *Pucko* a bizánci prototípusok mellett az itáliai 13. századi hagiografikus oltárképek vizsgálatát is javasolja, többek között a helyi ikonok között is vannak olyan kompozíciók, ahol a szentet csak kétoldalt kíséri jelenetciklus.[3] A középmező melletti életút-jelenetek megkomponálására többféle elvet alkalmaztak. Hagyományosan az életút elbeszélése a bal felső sarokból indul ki, és soronként olvasható le, azonban a bizánci művészetben sem valósult meg ez az elv maradéktalanul, a jelenetek sorrendje néhol felborul. A VII. Egyetemes Zsinat ikontiszteletre vonatkozó rendelkezése alapján az ikon elengedhetetlen részét jelenti felirata, amely igazolja az ábrázolás és prototípusa azonosságát. Magyarázó feliratok készülnek az életjelenetekhez is, azonban ezek rendkívül szűkszavúak.

A posztbizánci időszakban, a 14–16. században Oroszföld mellett a Balkánon is népszerűvé váltak az életutas ikonok, azonban viszonylag szűk azoknak a szenteknek a köre, akik számára ilyen ikonográfiát kidolgoztak. A leggyakrabban Szent Demeter, Szent György, Keresztelő Szent János és Szent Miklós jelenik meg hagiografikus ikonokon. Más szentek életútját szinte csak néhány 15. századi ikon mutatja be (Kozma és Damján ingyenorvosok életútjukkal, Illés a tüzes szekéren életútjával, mindkettő 15. század második fele, Vologda, Nyizsegorod).[4] A szentek vértanúsága vagy Krisztus-követő életútjának megjelenítése mellett hasonló kompozícióval készültek és széles körben népszerűek voltak az arkangyalok, elsősorban Szent Mihály cselekedeteit ábrázoló ikonok.

A 16. században a legnépszerűbb szentek életút-ikonjait vidéki központokban is megfestették. A novgorodi hagiografikus ikonok között a zarajszki Csodatévő Szent Miklós életút-ikonja hatással volt a Kárpát-vidéki ikonfes-

---

2 Vö. az életút-ikonokról Belting, Hans, *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt,* Budapest 2000, 262–271.

3 Пуцко, Василь, „Композиційна схема української житійної ікони XIV–XVI ст.", in *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник 2005, Книга II, Інститут релігієзнавства – Філія Львівського музею історії релігії,* Львів 2005, 712–713.

4 Саенкова Елена, „Житийная икона", in *Православная энциклопедия* Т. 19, Москва 2008, 410–412.

tészetre is. A Szent Miklós-hagiográfia Oroszföldön az egyik leginkább részletezett programként valósult meg. A szentek között Szent Miklós mellett Szent Paraszkévának is kiterjedt hagiográfiai ciklusa készült. Ikonjai, amelyeken ezt a nevet viselő több vértanúnő ikonográfiája is egyesült, nagy számban fordultak elő a 15. század közepén az orosz ikonfestészetben (Szent Paraszkéva életével, 15. század vége – 16. század eleje, Moszkva, Goszudarsztvennij isztoricseszkij Muzej, Állami Történeti Múzeum).[5]

A 16. századtól a hagiografikus ikonok elterjedését befolyásolta az is, hogy patronális jellegük révén egyéni megrendelésként is készülhettek. Kevésbé kidolgozott ciklussal rendelkezik Szent György, holott tisztelete szintén kora középkori eredetű ezen a vidéken, Szent Demeter is hasonlóképpen csak kisebb ciklussal készült. Viszonylag ritka előfordulásúak Kozma és Damján ingyenorvosok hagiografikus ikonjai. A hagiográfiai irodalom szélesebb körű elterjedésével a 16. században további harcos szentek ikonográfiáját feldolgozó hagiografikus ikonok készülnek, kánoni és apokrif életrajzokat összefoglalva (Szent Nikita, 16. század vége, Állami Történeti Múzeum; Szent Nikita legyőzi a gonoszt, 16. század első fele, Tretyakov Képtár).[6]

2. Szentek ikonográfiája a Kárpátok vidékén

Szenteket ábrázoló töredékként a legkorábbi ikon Jaworyról maradt fenn (12. század vége – 13. század eleje, Lemberg, NML), mely menologion jelleggel két sorban sorakoztat fel egész alakos szenteket. Az ikon görög feliratai nem pontosak, háttere ezüstözött, a kutatás így helyi, feltehetően a spasi kolostor műhelyével kapcsolja össze feltételesen. Kompozíciójának előképeit a Sínai-hegyi Deészisz szent atyákkal ikonográfiájú ikonokban látják.[7] A 14–16. században a Kárpátok vidékén fennmaradt ikonok nyomán kirajzolódó ikonográfiai tematika egyaránt kapcsolódik Oroszföld és a Balkán ikonfestészetének gyakorlatához. A helyi ikonfestészetben is

5 Родникова, Ирина, *Псковская икона XIII–XVI веков,* Ленинград 1990; Лазарев, Виктор, *Русская иконопись от истоков до начала XVI века,* Москва 2000, 79.

6 Каменская, Екатерина, *Шедевры древнерусской живописи,* Москва 1971.

7 Ярема, Димитрій, *Іконопис Західної України XII–XV ст.,* Львів 2005, 35–39.; Скоп, Лев, „Ікона „»Мінеї-святці« з церкви св. Миколая села Явора", in *Бюлетень Львівського філіалу Національного науково-дослідного реставраційного центру України (Львів)* 1 (9) (2007) 58–62.

az ottani területeken legáltalánosabban elterjedt szentek ikonjait festették meg. Az ábrázolásokhoz minden bizonnyal mintarajzokat vagy miniatúrákkal díszített könyveket használhattak, ahogy a suprasli kolostor könyvtárának jegyzéke nyomán is ez következtethető ki.[8] A szentek ábrázolásai között mindenekelőtt Szent Miklós – főképp hagiografikus – ikonjai maradtak fenn, aki a kárpáti régió védőszentjének számítva a korai szentélyrekesztő egyik alapképén is rendszerint jelen volt, fennmaradt ikonjai nagy számából ítélve.

Az ábrázolt szentek köre sok szempontból rokon a Balkán, de elsősorban Oroszföld ikonográfiájában ismertekkel. A korai ikonok között a Novgorodban is hasonlóan megfestett Péter és Pál apostolok ikonja tűnik ki. Az Újszövetséghez kapcsolódóan még Keresztelő Szent János hagiografikus ikonjai is készülnek, ritka témaként fennmaradt egy Szent Jánost Patmosz szigetén ábrázoló ikon, amely a miniatúrafestészet kompozícióját idézi. Apokrif forrásokhoz és az Istenszülő élettörténetének jeleneteihez kapcsolódóan festették meg Joákim és Anna ikonját. Az Ószövetségből egyedül Illésnek van önálló ikonográfiája.

Jelentős szerepe volt a harcos szentek, Szent Teodor, Szent Demeter és Szent György ábrázolásainak, amelyek között hagiografikus ikon középképeként lovas kompozíció is készülhetett, és ismert Szent Nikétász (Nikita) néhány ikonja is.

Tipológiailag idekapcsolódott Szent Mihály arkangyal ikonográfiája, melynek szerte a régióban, így a Magyar Királyságban, a munkácsi egyházmegyében is maradtak fenn önálló és hagiografikus ábrázolásai (Szent Mihály Ulicskriváról, Rovnóról).

A templomtitulusok ikonográfiájában ezek mellett előfordulnak Kozma és Damján ingyenorvosok ikonjai, Oszlopos Szent Simeon, Nagy Szent Bazil ikonja és a hozzá társuló Aranyszájú Szent Jánossal és Nazianzi Szent Gergellyel a három szent főpap közös ikonjai. A kijevi tradíció utóhatásának tekinthető Szent Borisz és Gleb páros ikonja.

A női szentek sorából szinte kizárólagosnak mondható Szent Paraszkéva ikonográfiája, amely ezen a vidéken is két szent, a nagyvértanúnő és a tar-

---

8 Siemaszko, Aleksander, „Knizka Minejka obrazcov swetych biblioteki supraskiego monasteru i problem użycia »Podlinnika« przez malarzy cerkwi Zwiastowania", in Gronek, Agnieszka (szerk.), *Szczelina światła. Ruskie malarstwo ikonowe,* Kraków 2009, 151–169.

novoi aszkétanő alakját, illetve élettörténetét ötvözi. Ikonjai nagy számban maradtak fenn a korai időszaktól kezdve.

A Kárpát-vidék ikonfestészetében meghatározó szerepe volt a szentek hagiografikus ikonjainak, melyek jelenetsorai, tartalmuk révén a régió fatemplom-építészetében a falképek ciklusait helyettesítették. A források elsősorban tituláris szentek ikonosztázion alapképeiről számolnak be, azonban készültek patronális ikonok is, melyeket templomi fali ikonként vagy jóval ritkábban szentély ikonként (запрестольная) festettek meg. A két szentet egy táblán ábrázoló ikonok összetett ikonográfiája szintén közbenjárást kérő, személyes megrendelői szándékra utal (Szent György és Szent Paraszkéva, Szent Miklós és Szent Paraszkéva).[9]

3. Szent Miklós püspök, a Kárpát-vidék védőszentje

Szent Miklós tisztelete nyomán ikonográfiája Bizáncban a 10–11. században formálódik. Oroszföldön a kereszténység felvételétől terjedt el igen széles körben, első temploma 11. század második felében Aszkold sírjára épült. Ikonográfiájának alapja hagiográfiája, melyben az életében történt csodák mellett a további forrásokból ismert, halála utáni csodáknak is szerepe van.[10]

Az egyik legkorábbi Szent Miklós titulusú templom a Kárpátok vidékén a przemysli rotunda a (11?–13. századból), de jelentős a lembergi Szent Miklós-templom is, amelyet a 13. században alapítottak.[11]

---

9 Александрович, Володимир, „Образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво" (Befoglaló fejezet: „Українська культура XIII- першої половини XV ст."), in I*сторія української культури: У п'яти т. Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століття,* Київ 2001, 430–436.; Kiwała, Bronisława – Burzyńska, Janina, *Ikony ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Przemyślu,* Kraków 1981, kat. 26, 9. kép. Szent Miklós és Paraszkéva, Welykie, 16. század, 82 x 59, Muzeum Okręgowe w Przemyślu.

10 Kultuszát tárgyalja Uspieński, Boris, *Kult świętego Mikołaja na Rusi,* Lublin 1985.

11 Helyi tisztelete korai ikonokban is megmutatkozik. Александрович, Володимир, „Найдавніша перемишльська житійна ікона святого Миколая та її репліки XV–XVI століть", in *Ковчег – Науковий збірник із церковної історії,* Львів, 3 (2001) 156–181.

Ahogy a korai orosz ikonok is, a kárpát-vidéki Szent Miklós-ikonok is a középmező kompozíciójában és a mellékjelenetek programjában eltérnek a bizánciaktól. Az eltérő variánsok a már ismert és tisztelt prototípusok különböző részleteinek egy kompozícióban való egyesítése nyomán jöttek létre.

A zarajszki Szent Miklós-ikonok többségével ellentétben a Kárpát-vidéki ikonokon a püspök nyitott könyvet tart baljában. A könyv egyházi szláv szövege hangsúlyosan utal a püspök személyére: „Mondá az Úr: Én vagyok a jó pásztor. A jó pásztor életét adja a juhokért. A béres azonban, aki nem pásztor, otthagyja a juhokat és elfut, amikor látja, hogy jön a farkas" (Jn 10,11–12). Másik változat szerint a felirat ezekből a versekből épül össze „Én vagyok a jó pásztor... életét adja a juhokért... a béres nem törődik a juhokkal... én ismerem enyéimet" (Jn 10,11–14). Ritkábban szerepelhetnek a korábbi sorok: „Mondá az Úr: Én vagyok az ajtó, aki rajtam…" (Jn 10,7–9).[12]

A dolinai ikonon a Szent Miklós könyvében olvasható szöveg Krisztus gyógyításairól, a tisztátalan lelkek kiűzéséről szól, ezzel utalva a Csodatévő Szent Miklós személyére is: „Megállt egy sík helyen. Vele volt tanítványainak egy nagy csoportja és hatalmas népsokaság egész Júdeából, Jeruzsálemből, Tírusz és Szidon tengermellékéről" (Lk 6,17).[13] Az álló formátumú ikonokon nem mindig szerepel Krisztus és az Istenszülő mellékalakja, a háttér felső részén a Szent Miklós görög felirat kap helyet. Az arc sem hagyományos, inkább kissé nyújtott, szinte aránytalanul magas, ráncolt homlokkal. A középmezőt tizenhárom képmező keretezi, amelyek a püspök életének legfontosabb eseményeit foglalják össze.

4. Félalakos és egész alakos ikonográfiai változatok

Szent Miklós legkorábbi fennmaradt hagiografikus ikonjai a 14. század végére – 15. század elejére datálhatók. A Radruzról származó ikon (14. század vége – 15. század eleje, Lemberg, MNL) ikonográfiája a szinte kivételt képező félalakos változat példája, mely a görög életrajzi ikonok típusát követi.[14] A kutatás úgy véli, hogy Szent Miklós félalakos ikonográfiai változata megelőzte az egész alakos ikonográfiájú típus alkalmazását. A legko-

12 Гелитович, Марія, *Святий Миколай з житієм,* Львів 2008, kat. 27, 31.

13 Гелитович, *Святий Миколай,* 20, 23.

14 Гелитович, *Святий Миколай,* kat. 1.

rábbi ismert görög ikonja a Sínai Szent Katalin-kolostorban őrzött ikon (13. század eleje), de több korai észak-orosz példája és változata készült.

A radruzi tábla a 15. századi, zöld hátterű ikonok csoportjába tartozik, ahol a mélyített középmező (ковчег) nem a későbbi vagy más témájú ikonoknál szokásos okker vagy cinóber alapú, hanem erőteljes olajzöld. A bizánci változatokhoz és a 13. századi novgorodi ikonográfiához hasonlóan az ikon az ősz hajú, rövid szakállú Szent Miklós püspököt ábrázolja kékeszöld sztichárionban, miseing fölött viselt vörösesbarna felonban és keresztekkel díszített fehér omoforban.[15] A zöld sztichárion, amely leginkább egyes egész alakos ikonokon tűnik fel, a nevezetes kijevi, úgynevezett Nedves Szent Miklós-ikon (11. század, Kijev, Szent Szófia, Szent Miklós-kápolna, 1943-ban eltűnt) másolatai révén terjedt el. Ahogy a görög ikonokon, a szent püspök mindkét kezét szorosan maga előtt tartva jobbjával névbetűs áldást oszt. Baljával vörös kötésű, ékkövekkel díszített, csukott könyvet tart, szemben a görög és novgorodi félalakos ikonokkal, amelyeken az evangéliumot tartó kezet a ráboruló felon és omofor takarja a szent könyv iránti tisztelet jeleként. A könyv kötéstábláján elhelyezett ékkövek nem egészen követik a bizánci díszítő és szimbolikus rendet.

A háttér felső részén Krisztus és az Istenszülő félalakja látható, amint az evangéliumot és az omofort, a püspöki hatalom jelvényeit nyújtják át. Alakjaik az úgynevezett nikaiai csoda emlékére kapcsolódtak a Szent Miklós-ábrázoláshoz, amely szerint a zsinaton (325) az Áriuszt felpofozó Miklóst megfosztották püspöki rangjától, azonban Krisztus és az Istenszülő visszaadva püspöki jelvényeit, visszahelyezték hivatalába. Az ikont kétoldalt és alul tizenkét, a későbbiekben még tárgyalt hagiográfiai jelenet kíséri.

A 15. századból Sambor környékéről is fennmaradt egy félalakos Miklós-ábrázolás (magángyűjtemény, 75 x 51 cm), kisebb mérete miatt azonban feltehetően nem tartozott ikonosztázionhoz.[16] Ez az ikon megőrizte a letakart bal kéz motívumát, ahogyan a szent püspök Torkyról származó ikonja is (16. század eleje, Lemberg, NML).

A püspök többi 15–16. századi ikonja őt egész alakosan ábrázolja, ahogy ez a korabeli Kárpát-vidéki hagiografikus ikonoknál általánosnak tekint-

---

15 Пуцко, „Композиційна схема", 716.

16 Лозинський, Тарас (szerk.), *Українське мистецтво XV–XX: з приватних збірок,* Львів 2007, 18.

hető. A képtípus előzményeként a monumentális technikában készült változatai tekinthetők (Kijev, Szent Szófia, Szent Mihály-kolostortemplom, 11. és 12. század). Az Olszankáról származó ikon (14. század vége – 15. század eleje, Lemberg, NML) a félalakos ikonográfiai típus egész alakos verziója.[17] A radruzi ikonhoz hasonlóan Szent Miklós maga előtt tartva kezeit jobbjával áldást oszt, baljával könyvet tart. Ruházata változatlanul kontrasztos, erős színekkel festett kékes sztihárion, felette vörös epitrachelion, zöldes epigonátion, barna felon, végül keresztekkel díszített omofor. A középmezőt mindkét oldalán négy-négy életút-jelenet kíséri.

Az álló alakos ikonográfia egy másik, szintén régi hagyományon alapuló változata is ismert, melyen a püspök szinte orans kéztartással, oldalt széttárt karral oszt áldást, és könyvet tart. Az ábrázolás mára nem ismert prototípusa a hagyomány szerint Korszunból (Kherszonészosz) került északra 1225-ben. Példái a 14. század folyamán váltak elterjedtté. Az ebbe a típusba tartozó ikonoknak Oroszföldön különösen hatékony védelmi erőt tulajdonítottak. Az egyik legkorábbi ilyen ikonográfiájú Szent Miklós-ikon Kijevben készült a 14. század elején, majd onnan került Moszkvába, később Zarajszkba (Moszkva, Tretyakov Képtár), ezen a püspök szent már világos felonban és sztihárionban áll.[18] Az orosz zarajszki Szent Miklóst ábrázoló ikonok többségén a 14. századtól a püspök viselete ünnepélyesebbé vált: fehér sztihárion és kereszttel díszített (polysztaurion) felont visel.

Ebbe a csoportba tartozik a zohatyni, a dlugiei, egy ismeretlen helyről származó (Sanok, MH) és a gorlicei Miklós-ikon.[19] Az ikonok középmezeje több novgorodi ikonhoz hasonlóan vörös hátterű, lent zöld talajjal. A polysztaurion minta ugyanakkor a helyi ikonokon sokszor vörössel kontúrozott, zöldekkel hangsúlyozott okker keresztek szőnyegszerűen gazdag mintázataként készült, a püspök mellén a testet nem követő, kiterített sík geometrikus hálót alkot. Az áldó jobb ujjai IC XC betűket formáznak, az

17 Гелитович, *Святий Миколай,* kat. 2.

18 Антонова, Валентина – Мнёва, Надежда, *Каталог древнерусской живописи XI – начала XVIII в.в. Опыт историко-художественной классификации. Государственная Третьяковская галерея,* Т. 1–2., Москва 1963, Т. 1. kat. 37.

19 Puskás Bernadett, *Kelet és Nyugat között. Between East and West. Ikonok a Kárpát-vidékén a 15–18. században. Icons in the Carpathian region in the 15th–18th centuries,* Budapest 1991, kat. 1. (Zohatyn); Biskupski, Romuald, *Ikony ze zbiorów Muzeum Historycznego w Sanoku,* Warszawa 1991, kat. 23. (Dlugie) 11–14.; Гелитович, *Святий Миколай,* kat. 3. (Gorlice).

úgynevezett névbetűs ujjtartással, amely Nikon pátriárka reformjai nyomán terjedt el széles körben (Lopuszanka Chomina, 16. század második fele, Lemberg, NML).[20] Azonban több ikonon még a régi kétujjas áldó gesztust festették meg (Szent Miklós életével Korostnóról, 15. század vége – 16. század eleje, Lemberg, NML). A történelmi munkácsi püspökség ikonjai között a hagiografikus kompozíciók mellett egy ritka, keskeny nyújtott táblára festett egyalakos Szent Miklós-ikon is fennmaradt a 16. század végéről, amelynek ikonográfiája a galíciai megoldásokat követi.[21]

A Kárpát-vidék ikonográfiájában ritka ábrázolásnak tekinthető egy ismeretlen helyről származó, a 16. század első felére datált Szent Miklós-ikon (Lemberg, NML), amely a püspököt trónon ülőként ábrázolja.[22] A kutatás a Balkán ikonfestészeti hatásának tulajdonítja a sajátos képtípust.[23] A vörös trónus magas háttámlájának ívelt formája valóban ismert a máramarosi ikonfestészetben. A trónus mögött Krisztus és az Istenszülő kicsiny félalakjai tűnnek fel. Szent Miklós püspöki öltözete a korai ikonográfiai megoldásokat követi, kék sztichárion, olajzöld felont és keresztes omofort visel. Ezekhez azonban szokatlan módon itt császári jelvények is társulnak, a püspök fején aranyszínű, alacsony, kerek, sapkaszerűen zárt korona, mitra, amely a trónoló Krisztus, a Nagy Főpap 14–15. századi ikonográfiájában vált jellemzővé, Szent Miklós lábai alatt a bizánci sas motívum látható. Az ikon hátterét díszítő vésett ornamentika egyes elemei, stilizált lilioma a nagyszebeni Brukhental Museum Deészizsén készültekkel van közeli rokonságban. A nagyszebeni Deészisz-ikont, melyen Krisztus hasonlóan zárt mitrában, Főpapként van megfestve, a kutatás a legkorábbi ilyen ikonnak tartja és a 15. század végére datálja. A lembergi ikon sajátossága, hogy hátoldalán öt ereklyetartó-nyílást is kialakítottak. Az ünnepélyes trónoló ikonográfia kiválasztását minden bizonnyal az ikon ereklyehordozó mivolta befolyásolhatta.[24]

---

20 Гелитович, Марія, „Ікони майстра середини XVI ст. з церкви Архангела Михаїла у Ясениці Замковій", in *Бюлетень Львівського філіалу Національного науково-дослідного реставраційного центру України (Львів)* 1 (10) (2008) 2. színes kép.

21 Frický, Alexander, *Ikony z východného Slovenska*, Košice 1971, 24.

22 Гелитович, Марія, „Ікона „Св. Миколай з житієм на троні" першої половини XVI століття з колекції Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького", in *Миколаївські читання. Науковий збірник – Випуск 2,* Жидичин 2008, 16–17.

23 Пуцко, „Композиційна схема", 716.

24 Гелитович, *Святий Миколай,* kat. 11.

5. Szent Miklós püspök életút-ikonjai

A korai hagiografikus Szent Miklós-ikonok között a zdwirzeni ikon (15. század vége – 16. század eleje, Lemberg, NML) önálló kompozíciójú és viszonylag ritkán előforduló változathoz tartozik, amelyben a szent alakját két kiemelt jelenet kíséri.[25] A nyújtott képmezejű ikonon hiányzik a keretsáv, a két jelenet így a zöld talajon jelenik meg. Ilyenek még a binczarowai, weremieni, podbuzi ikonok is. Ezeken csak a legnépszerűbb jelenetek kaptak helyet (Szent Miklós kiűzi az ördögöt, Demeter megmentése a tengerből, Hajócsoda, Szent Miklós temetése).[26]

A Kárpát-vidék ikonfestészetében a Szent Miklóst ábrázoló fennmaradt példák között azonban a kétjeleneteseknél összetettebb hagiografikus ikonjai fordulnak elő leggyakrabban. Ezeken a szent püspök központi alakját hat-tizenhárom jelenet kísérte, leggyakrabban a középmező két oldalán és alul, vagy csak kétoldalt.[27] A püspök kiemelt helyi tiszteletére utal az is, hogy a szentek hagiografikus ciklusokkal kísért ikonjai között Szent Miklósé a legkiterjedtebb, különféle válogatásban a hagiográfia közel harminc jelenete fordul elő a 17. századig.[28]

A bizánci művészetben a hagiografikus jelenetek sorrendje többféle módon is megvalósulhatott. A Kárpát-vidéken, ahogy Bizáncban is, hagyományosan a jelenetek a bal felső saroktól, soronként, balról jobbra sorakoztak, az utolsó jelenet a jobb alsó sarokban kapott helyet. A Szent Miklós-ikonokon ugyanakkor többször megfordul a sorrend, nem követi szigorúan a hagiográfia időrendjét. Az elrendezés logikájának váltakozása arra utal, hogy az ikonfestők többféle prototípus alapján dolgoztak, s ezek ikonográfiai programját próbálták egyesíteni. A jelenség az orosz ikonfestészetben sem ismeretlen, a sorrend felborulása esetén a jelenetek értelmezését az ábrázolások feliratai segítették.

---

25 Гелитович, *Святий Миколай,* kat. 9.

26 Biskupski, Romuald, *Ikony,* kat. 41–42. (16. század első fele, Weremien, Sanok, MH)

27 Гелитович, Марія, „Дві ікони „Микола з житієм" 1560-х рр. з церков у Долині", in *Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть, Матеріали VII міжнародної наукової конференції з волинського іконопису, м. Луцьк, 27–28 листопада 2000 року,* Луцьк 2000, 41–42.

28 Скоп, Лев, „Ікона »Святий Миколай з житієм" кінця XVI століття зі села Рихтичі«, in *Київська Церква (Київ-Львів)* 1 (12) (2001) (12) 110.

Az elbeszélést Szent Miklós gyermekségtörténetének jeleneteivel vezetik be (születése, keresztelése, taníttatása), ezt a papi rendek felvétele ábrázolása követi (diakónussá, pappá, püspökké – a gorlicei és a zohatyni ikon felirata szerint metropolitává, a wolczei ikon szerint archimandritává szentelik) (Lemberg, NML).[29]

Az életjelenetek között csodatételei kapnak különös hangsúlyt: a sülyedő hajó megmentése; a három ártatlanul elítélt megmentése; a három hadvezér vigasztalása a börtönben; Miklós megjelenik Konstantin császárnak álmában; az ördög kiűzése; Péter hadvezér megmentése a fogságból és beajánlása a pápának, hogy fogadja szerzetessé.

Temetésének jelenete után Szent Miklós halála utáni csodatételek következnek: Agrik fiának, Bazilnak hazavezetése a szaracén fogságból (a jelenet szaracén ruhában ábrázolja az ifjút, aranykupával kezében, mivel pohárnokként szolgált a szaracén udvarban); Agrik fiával a király előtt; Szent Miklós megveszi a szőnyeget a férfitól, majd visszaadja a feleségének; Kristóf pap megmentése a kardhaláltól; a fuldokló Demeter megmentése a tengerből, végül a 15. század második felének ikonjain jelenik meg a szent ereklyéinek átvitele.[30]

A ritkán előforduló jelenetek között szerepelhet: az ördög kikergetése a kútból; Szent Miklós és az agg Simeon kivezetik a börtönből Péter hadvezért (a későbbi Athoszi Pétert), aki imáival szólította őket.

A Magyar Királyság területén is használatban voltak hagiografikus Szent Miklós-ikonok. A Rovnóról származó ikon (Bártfa, Šarišské múzeum) szintén egész alakosan ábrázolja a szentet, jellegzetes körmezőbe rajzolt keresztekkel díszített felonban, áldó jobbal.[31] Alakját tíz jelenet kíséri: születése; keresztelése; a szőnyeg megvásárlása; püspökké szentelése; a három bebörtönzött megvigasztalása; Miklós megjelenik a császárnak álmában; temetése; ereklyéinek átvitele; megmenti Demetert a vízbefúlástól; az ördög kiűzése.

A 16. század második felének ikonjain az életrajzi jelenetek egyre több leíró, sőt életképszerű részlettel gazdagodnak (a dadák ábrázolása, az élénk gesztusok). A jelenetek többnyire okker – nagyon ritkán vörös – háttér

29 Гелитович, *Святий Миколай,* kat. 29.

30 Czajkowski, Jerzy – Grządziela, Romualda – Szczepkowski, Andrzej, *Ikona karpacka,* Sanok 1998, 158, kat. 6. (Zohatyn, 15. század).

31 Grešlík, Vladislav, *Ikony Šarišského múzea v Bardejove,* Bratislava 1994, 27, kat. 7.

előtt, zöld talajon, többnyire építészeti háttér előtt játszódnak, ahol nemegyszer konkrét épületek jelennek meg.[32] Láthatók itt a Kárpát-vidékre jellemző háromszakaszos templomok, az előcsarnok felett néhol emeletes toronnyal, kicsi apszissal, de centrális kettős kupolákat is megfestenek. A kutatás megfogalmazott egy olyan feltételezést is, hogy az ábrázolt templom motívum a halicsi Szent Illés-templomot idézi meg. A szentelési jelenetek kompozíciói az oltárt is ábrázolják, felette a baldachinnal, kelyhekkel.

A közel négyzetes alakú daliowai Szent Miklós-ikonon (16. század eleje, Lemberg, NML) nagyon sajátos a jelenetek kiválasztása és elrendezésük.[33] Itt hiányzik a szinte kötelező jellegű Szent Miklós születése jelenet, amit a szent keresztelésének jelenete váltott fel. Szerepel ugyanakkor a rendkívül ritka téma, az ördög kiűzése a kútból. Két páros jelenet is helyet kapott: a szőnyeg megvásárlása és visszaadása; a hajó megmentése és Demeter megmentése. Az ikon sajátos formátumát az magyarázza, hogy ebben a fennmaradt alapképsorban csupán három ikon szerepelt, az Istenszülő ikonja mellett a Királyi kapu másik oldalán a harmadik ikon egy táblán ábrázolta a trónoló Pantokrátort és Szent Paraszkévát életével.

A 16. század elejétől a püspök alakjának beállításában néhány apróbb változás történt, alakja dinamikusabb lett, a lépő mozdulatra utalóan Szent Miklós jobb lábát kissé behajlítottként festették meg. Azonban a mürai püspök ikonográfiája alapvetően nem változott, s a régió peremvidékein (Kárpátalja) még a 16–17. század fordulója után évtizedekkel is készültek a korábbi kompozíciós sémát követő hagiografikus ikonjai.

A hagiográfikus ikonok jól illusztrálják az a sajátos kapcsolatot, amely a bizánci ikonográfiát és a liturgikus szövegeket fűzi össze. Szent Miklós személyének – mint kiemelten tisztelt szent püspök mintaadó alakjának – jelentőségét a liturgikus szövegek is részletesen kifejtik. Az ott elhangzó költői-irodalmi jelzők és hasonlatok mintegy az ikonográfia szöveges megfelelőiként működnek. A bemutatott képi program, amelyben Szent Miklós anyagi, vagy még inkább lelki szükségben fellépő megmentőként, az igaz hit védelmezőjeként (a pogány kút széthasogatása, ördög kiűzése) jelenik meg, a liturgikus képekben nyer magyarázatot.[34]

---

32 Гелитович, *Святий Миколай,* kat. kat. 14.

33 Гелитович, *Святий Миколай,* kat. kat. 8.

34 Erre mutattunk rá: Puskás Bernadett, „»A győzelemmel hasonnevű«. Szent Miklós ikonográfiájához a 15–16. századi Kárpát-vidéki ikonok alapján", in *Annales de la Galerie Nationale Hongroise. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve,* 1991, 249-254.; Бурковська, Любов,

6. A Szent Miklós ikonok különféle szerepe a templombelsőben

Szent Miklós ikonjainak jelentőségére utalhat az, hogy a Kárpát-vidék fennmaradt emlékanyagában számuk az Istenszülő és Krisztus ikonjainak számával vetekszik. Ezek túlnyomó része nagyméretű, az egy métert meghaladó magasságú, így minden bizonnyal ikonosztázion alapképsorába tartozhattak. A helyi művészetben a Szent Miklós-ikonoknak több ikonográfiai változata is használatban volt, így egész alakos, vagy félalakos változat, továbbá ezek hagiografikus jelenetekkel kiegészített, ezen belül különféle előképek nyomán készülő változatok.

A helyi szentélyrekesztőn a 15. századtól már biztosan jelen volt Szent Miklós ikonja, többnyire a szent és életútja jeleneteinek ábrázolásával. Nem ismert, hogy a legegyszerűbb két alapképes ikonosztázionon hol helyezkedhetett el. Azonban a három, majd négy alapképet bemutató alapképsorban, azaz a 16. századtól a Szent Miklós-ikon helye már minden bizonnyal az ikonosztáz északi oldalán rögzült, a diakónus kaputól balra, s ez a gyakorlat hagyományozódott át a 16–17. század fordulója utáni időszakra.[35]

A félalakos ikonváltozat a templom más részein nyerhetett elhelyezést, a kutatás szerint patronális, votív szerepe volt.[36] Szent Miklós ábrázolása önálló ikonjai mellett több páros ikonon is megjelenik. Leggyakrabban Szent Paraszkévával, a régió legnépszerűbb női szentjével szerepel (Jasienica Zamkowa 16. század közepe, Lemberg, NML), de látható Szent Nikitával (Nikétásszal), Szent István diakónussal. Helitovics szerint a páros egész alakos ikonok sajátos hagyománnyal rendelkeznek a Kárpát-vidék ikonfestészetében, gyökereik a legkorábbi ikonokhoz és ikonográfiai típusaikhoz kapcsolódnak, így Szent Borisz és Gleb, Kozma és Damján, Teodor és György ikonjaihoz.[37] Ez azonban csak kompozicionális szempontból lehet érvényes, hiszen Szent Miklós esetében olyan patronális ikonokról lehet szó, amelyeken valamilyen személyes szempont szerint kiválasztott szentek állnak. Az egyik kettős ikon szokatlan módon mindkét szentet hagiografi-

„Клейма житійних ікон св. Миколи Мірлікійського у зв'язку з їхньою текстовою основою", in *Пам'ятки України: історія і культура* 2 (2008) 24–37.

35 Ezt igazolják azok a széles kettős ikonok, melyek Krisztust és a tituláris szentet ábrázolják, melyek a szélesebb déli falra kerültek ki. Az alapképsor ilyen korai rögzülése a Kárpát-vidék gyakorlatának helyi sajátossága.

36 Гелитович, *Святий Миколай,* 6. A lembergi Nemzeti Múzeum gyűjteményében harminchárom XV–XVI. századi hagiografikus Szent Miklós ikont őriznek.

37 Гелитович, „Ікони майстра середини XVI ст., 48–49.

kus jeleneteivel együtt ábrázolja (16. század vége, Szent István diakónus és Szent Miklós életútjukkal, Polanáról, Lemberg, NML).[38] Szent Miklóst ezen az ikonon a korai, egész alakos frontális beállítás szerint ábrázolták. Mellette Szent István áll apró keresztekkel díszített diakónusi ruhában, vörös orárionnal, jobbjában tömjénezőt tart, baljában kis templomépületet, az Egyházra utalóan (Сион). A témák párosával jelennek meg a keretsávban, kompozíciójuk azonos vagy formai, vagy tartalmi párhuzamokat mutat (Szent István születése – Szent Miklós megjelenik Konstantinnak; Szent István megjelenik a bírák előtt – Szent Miklós a három bebörtönzött előtt; Szent István megkövezése – Szent Miklós megmenti a három elítéltet a kardhaláltól; Szent István temetése – Szent Miklós ereklyéinek átvitele). A 16. század közepén készült mosciskai (mostyczai) Szent Miklós hagiografikus ikonon adományozási felirat is szerepel, mely szerint Andrej és Terentij és feleségeik festtették bűneik bocsánatára és életük éveinek megsokszorosítására.[39]

A Kamionka Buskáról származó Szent Miklós-ikont (1580-as évek, Lemberg, NML) monumentális méretei miatt (174 x 105 cm) a kutatás szentélyikonnak gondolja (престольна, запрестольна), amely a szentély keleti falán vagy az oltár mögött kaphatott helyet a templom titulus ikonjaként.[40] Az ikon stílusjegyei erős balkáni hatást mutatnak. Eltér a helyi sajátosságoktól az is, hogy minden jelenet önálló mélyített mezőt kap. A hagyományos jelenetek mellett itt is szerepel egy ritka téma: Szent Miklós beledobta az ördögöt a gázlóba. A 16. századtól nemcsak a stiláris jegyek, hanem levéltári adatok és szignatúrák is a megerősödő moldvai kapcsolatokra utalnak, amelyek nyomán Szent Miklós-ikonok festésmódja is megváltozott.[41]

---

38 Гелитович, *Святий Миколай,* kat. 34.

39 Гелитович, *Святий Миколай,* kat. 14.

40 Гелитович, *Святий Миколай,* kat. 85.

41 Пуцко, Василь, „Ікона святого Миколая Милецького сучавського маляра Григорія Босиковича", in *Записки Наукового товариства імені Шевченка Том CCXXXVI, Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва,* Львів 1998, 373–397.

7. Összegzés

A Kárpát-vidék késő középkori festészetében jelentős szerepe van a szentek ábrázolásainak, melyek ikonjait egész alakos és félalakos változatban is megfestették. Az ikonok között az ünnepélyesebb egész alakos változatok a gyakoribbak. Ezek közt még jelentősebbek azok az ábrázolások, melyeken a szent alakját életének jelenetei veszik körül. Az ilyen ikonok összetett kompozíciója két célnak felelt meg. A középmező, mely a szent alakját ábrázolta, az ősi ikonportrék hagyományát folytatta, és a képmás előtti tiszteletadás tárgya volt. A szent életét bemutató jelenetek pedig a szentek lejegyzett életrajzának képi megfelelőiként tanítottak és emlékeztetőként szolgáltak.

Szent Miklós mürai püspök ikonjai rendkívül nagy számban maradtak fenn az egész Kárpát-vidéken, ami azt igazolja, hogy fő patrónusnak számított. A nagyszámú ikon között az ikonográfia számos változatával lehet találkozni. A félalakos változatok a bizánci ikonfestészeti hagyományt követik, az egész alakos változatok előképei a falképfestészetben kereshetők. A szokásos kompozíciók között ritka változatnak számít a Szent Miklóst trónolóként ábrázoló ikonográfiai változat. A szent püspök hagiografikus ikonjai, melyek hat-tizenhárom képmezőben egészen változatosan mutatják be a szent életét. Az emlékek között összesen közel harminc különféle jelenettel lehet találkozni, melyek sorrendje sem állandó.

A Szent Miklóst ábrázoló ikonok mérete, kompozíciója nyomán kikövetkeztethető azok szerepe a templom belső terében. A nagyméretű ikonok minden bizonnyal az ikonosztázion alapképsorában állhattak. Ez különösen az egész alakos változatokra lehet érvényes. A félalakos változatok, valamint a páros ikonok, melyeken Szent Miklós egy másik szent társaságában látható, valószínűleg olyan votív ikonok lehettek, melyek a templomhajó oldalfalain voltak elhelyezve. Ritkán egészen nagyméretű ikonjai is előfordulnak, melyet feltételezések szerint a szentély keleti falára kerültek fel ún. oltár mögötti ikonként.

Kührner Éva

Periodikák főiskolánk könyvtárának muzeális gyűjteményében

Tartalom: 1. A periodikákról általában; 2. Rövid periodikatörténet; 2.1. Általában; 2.2. Bepillantás az egyházi sajtó történetébe; 3. Sajtótermékek főiskolai könyvtárunk muzeális gyűjteményében; 3.1. A periodikák provenienciája; 3.1.1. Árulkodó kötések; 3.2. Periodikáink térben és időben; 3.2.1. …térben; 3.2.2. … és időben; 3.2.3. Nyelvi megoszlás; 3.3. Tematikai összetétel; 3.3.1. Hírlapok; 3.3.2. Katolikus egyházi folyóiratok; 3.3.3. Tudományos kiadványok; 3.3.4. Iskolaügyi lapok; 3.3.5. Ifjúsági periodikák; 3.3.6. Zenei lapok; 3.3.7. Irodalom; 3.3.8. Egyéb témák; 4. Összegzés.

Ma már nincs olyan könyvtár a világon, melynek törzsgyűjteményében ne lennének megtalálhatók az időszaki kiadványok, azok a könyveknél jóval fiatalabb dokumentumok, melyek információtartalmukat tekintve vetekszenek azokkal. Főiskolánk könyvtára is büszkélkedhet a régi korok sajtótermékeivel, melyek a közelmúlt rendszerező munkája révén váltak jobban megismerhetővé.

1. A periodikákról általában

Az időszaki sajtó létrejöttének oka és fennmaradásának sikere a frissesség volt. Egy néhány oldalas lap tartalma gyorsan összeáll több szerző írásainak köszönhetően, és nyomtatásuk is sokkal gyorsabb, mint egy könyvé.

A sajtótermékeket a rendszeres időszakonkénti kiadás – periodicitás, a nyilvánosság – a publicitás és az időszerűség – aktualitás jellemzi. A megjelenési periódust többnyire előre meghatározzák, de az egész sorozat vége előre nem megtervezett. Az időszakosság széles skálán mozog; lehet napi, havi, éves, de akár ezektől eltérő is pl. kétheti, kéthavi, negyedéves stb., amit az információ iránti igény szab meg.

Az olvasói igények hívták életre a különböző laptípusokat is. A politikai, gazdasági élet információéhségét a naponta, hetente megjelenő politikai

hírlapok elégítik ki, melyek a politikai áramlatok szerint differenciálódtak. A kormánypárti hivatalos sajtóval szemben kialakult az ellenzéki, és létrejöttek liberális, republikánus, radikális, katolikus (klerikális), munkáslapok stb. A tudomány világában a havonta, esetleg még ritkábban megjelenő folyóiratok váltották fel a régimódi levelezésen alapuló nehézkes kommunikációt. A laikus nagyközönség tudásszomját az ismeretterjesztő lapok köre hivatott kielégíteni. A szalonok világának kíváncsiságát szolgálták a magazinok, divat-, bulvár- és élclapok. A gazdaság szereplői számára fontos fórummá váltak a hirdetési újságok. Egy-egy intézmény vagy szakterület történéseit pedig az 1–2 évente kiadott évkönyvek, almanachok, közlemények szedik csokorba.

2. Rövid periodikatörténet

2.1. Általában

Az időszaki sajtó fiatal dokumentumtípus, bár elődje, a kéziratos újsághlevél már a 13. század végén megszületett Angliában.[1] Ezeknek a híreket közlő lapoknak a periodicitása a postajáratok menetrendjéhez igazodott.

A mai értelemben vett sajtó a 17. században alakult ki. 1609-ben látott napvilágot Augsburgban az *Ariso* és Strasbourgban a *Ratio*. A tudományos ismeretek terjesztését jó ideig a szemléző lapok szolgálták. 1655-ben Párizsban és Londonban is útjára indult egy-egy; a *Philosophical Transactions* és a mai is létező *Journal des Savants*.

Hazánkban ez a folyamat kicsit később zajlott le. A Brewer Lőrinc lőcsei nyomdász által 1634-ben kiadott újsághlevet csak a 18. század elején követte II. Rákóczi Ferenc latin nyelvű kiadványa, a *Mercurius Hungaricus,* amely 1705 és 1711 között a külföldi közvéleményt tájékoztatta a magyarországi eseményekről. A polgári fejlődés eredményeként 1764 és 1929 között Pozsonyban jelent meg a német nyelvű *Pressburger Zeitung*. A magyar nyelvű sajtó kialakulásának a felvilágosodás és a magyar nyelvújítási mozgalom adott lendületet.[2] A nemzeti nyelvű hírlapirodalom első terméke 1780-ban a Mária Terézia

1 Leghíresebb közülük az augsburgi Fugger kereskedőház hírlevele, a „Fugger-Zeitung", mely 1568–1605 között Konstantinápolytól Londonig és Hamburgtól Lisszabonig terjesztette a híreket Európa-szerte.

2 Kazinczy Ferenc maga is egyik szerkesztője volt az 1789 és 1793 között Kassán megjelenő *Magyar Museum*-nak.

engedélyével Pozsonyban kiadott *Magyar Hírmondó* volt, Rát Mátyás evangélikus pap szerkesztésében.

A hazai sajtótörténet fényes időszaka a reformkor. A modern hazai újságírás 1841-ben Kossuth Lajos *Pesti Hírlap*-jával kezdődött. A politikai témájú kiadványok mellett egyre több anyanyelvű termék jelent meg országszerte műfaji sokszínűségben. A fellendülő magyar nyelvű lapkiadást a szabadságharc eltiprása megtörte, és csak a kiegyezés után kelt újra életre. Lendületet adott neki a polgári fejlődés és az iskolázottsági szint emelkedése is. A hírek tartalmát azonban a cenzúra mindig erősen vigyázta. Állandó harc folyt a sajtószabadság eléréséért, melyet az 1848-as forradalom során sikerült kivívni.

Közben kialakult a lapok mai formája is; megjelentek a nagyobb betűs cikkcímek, az egyes lapszámok azonos elvek szerint szerkesztett rovatai, és egyre nagyobb szerepet kapott az illusztráció, sőt létrejött a képriport műfaja. A 19. század végére az időszaki sajtó a könyvvel azonos rangú információhordozó és -közvetítő eszköz, és mint a közvélemény formálója, fontos politikai tényezővé is vált.

A hirdetések nyújtotta financiális haszon már nyereséges vállalkozássá is tette. Az eleinte lapokat is megjelentető könyvkiadók mellett nagy lapkiadók, majd sajtómonopóliumok és olyan lapcsaládok alakultak ki, mint pl. *Az Est*. A kiadványok száma és példányszáma pedig ugrásszerűen megnőtt.

Lendületes fejlődését azonban a világháborúk megtörték a restriktív sajtótörvényekkel, a háborús cenzúrával és a fellépő papírhiánnyal. A korábbi rend azonban 1945 után sem állt vissza egészen a rendszerváltozásig, mely a sajtó újbóli virágkorát hozta.

Mára azonban már az elektronikus média világa jött el, ami a papíron nyomtatott lapok elsorvadását eredményezi. Az információtechnológia azonban hasznot is hajt, hiszen a digitalizálás révén számos régi, elporladó sajtóterméket ment meg az utókor számára.

2.2. Bepillantás az egyházi sajtó történetébe

A magyar periodikák 250–300 éves történetének jelentős szelete az egyházi sajtó két évszázada. Az egyházi személyek gyorsan ráébredtek közvéleményt formáló erejére, és már az új médium megszületésénél jelen voltak, igaz, leginkább íróként vagy szerkesztőként.

Az első igazi magyar teológiai folyóirat Veszprémben született meg 1820-ban *Egyházi Értekezések és Tudósítások* címen, és négy évet élt. Szer-

kesztője Horváth János, későbbi veszprémi püspök volt. Ezt újabbak követték a fővárosban és vidéken egyaránt. 1832-ben látott napvilágot a hét éven át létező *Egyházi Tár,* illetve a mindössze két évig élő *Egyházi Folyóírás*. Az első katolikus hírlap, a *Nemzeti Újság* 1840-ben indult. Ezek az orgánumok nem kizárólag egyházi emberekhez szóltak, hanem a művelt, tudományosan képzett közönséget is megcélozták. A szabadságharc alatt Arany János és Vas Gereben szerkesztésében megjelenő *Nép Barátja* pedig már kimondottan az egyszerű emberekhez szólt.

A Bach-korszak nehézségei után a dualizmus kiegyensúlyozottabb légkörében jelentős katolikus kiadók és nyomdák alakultak. Közülük legjelentősebb a Szent István Társulat és a Stephaneum nyomdai RT.

Az Európában a 19. század második felében megszülető nemzetállamok[3] azonban egyházellenes közhangulatot szültek. Az általános választójog pedig a polgári radikalizmus erősödését hozta magával, sokszor antiklerikális színezettel. A századfordulóra itthon is megváltozott a társadalmi környezet, az 1850-es évektől különösen a nagy településeken csökkent a vallását aktívan gyakorlók száma. Az 1910-es évek elején a főváros katolikus lakosságának mindössze 9,7 %-a járt vasárnaponként szentmisére.[4]

A szekularizációs folyamat arra ösztönözte a klérust, hogy hatásosabban szólítsa meg az embereket, és ehhez kézenfekvő eszköz volt a sajtó. 1900-tól rendszeresen tartottak országos katolikus nagygyűléseket, melyeken a lapkiadás kérdése sokszor merült fel. Előrehaladást azonban nemigen lehetett tapasztalni. Nem vitte előre a sajtó ügyét az sem, hogy a már létező termékek példányszám és minőség tekintetében is elmaradtak a konkurenciától. A lassan körvonalazódni látszó elképzelések megvalósításához anyagi támogatásra és olyan karizmatikus személyekre volt szükség, mint Prohászka Ottokár vagy Bangha Béla. Utóbbinak nagy szerepe volt az 1918-ban létrejövő Központi Sajtóvállalat létrehozásában, a kommunikáció módszereinek megújításában.

A trianoni döntés átrendezte a hazai egyházi sajtót is, hiszen több jelentős szellemi központ, szerkesztőség és nyomda, sőt papírgyár a határon túlra került. A külfölddé vált területek magyarsága pedig nehezen jutott írott magyar szóhoz.

---

3 1861-ben olasz, 1871-ban a német egység jött létre.

4 Klestenitz Tibor, *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932.* 310, XLII.

A húszas évektől itthon újult erővel születtek egyre jobb és hosszabb életű katolikus sajtótermékek, új kiadók, illetve nyomdák létesültek.[5] Míg 1910-ben 88 katolikus lap (11 politikai napilap és 77 folyóirat) létezett, 1939-re a számuk 180-ra emelkedett.[6] A fejlődés Szálasi Ferenc hatalomra jutása után megtört, amikor néhány kivétellel átmenetileg felfüggesztették a budapesti lapok kiadását.

1945 után az Ideiglenes Nemzeti Kormány nem tekintette céljának a katolikus sajtótermékek támogatását, a Magyar Kommunista Párt pedig mindent megtett, hogy az egyházi és konzervatív sajtó ne kapjon teret. A papírhiányt politikai fegyverként használták. Régi lapok szűntek meg, újak indítása pedig elképzelhetetlen volt. Ennek ellenére 1945. augusztus 9-én nagy példányszámban indult máig tartó útjára a hazai és a világegyház legfontosabb történéseiről tudósító hetilap, az *Új Ember*.

3. Sajtótermékek főiskolai könyvtárunk muzeális gyűjteményében

Az első folyóiratok könyvtárba kerülése a papnevelő intézet és könyvtárának kialakításához köthető. A régi kéziratok és nyomtatványok tervszerű begyűjtése 1981-ben indult meg Ojtozi Eszternek és Dudás Bertalannak köszönhetően. Akkor jellemzően görögkatolikus parókiákról szedték össze a kallódó kiadványokat, de előkerült jó néhány érték a pócsi monostorból is.[7]

Az összeállt „antikva"[8] gyűjteményt a Debreceni Egyetem munkatársai rendezték és dolgozták fel az akkor az érvényben lévő jogszabály alapján.[9]

Ojtozi Eszter az 1850 előtti egyházi szláv cirill betűs könyvekről egyedülálló bibliográfiát is készített, melyben helyet kapott néhány egybekötött ritka cirill folyóirat is.[10] Megjegyezve: „Ritka volta miatt dolgoztuk

5 Élet irodalmi és nyomdai RT, a Korda RT.

6 Sz. Nagy Gábor, „Az Új Ember megszüntetésére tett lépések", in *Médiatörténeti Tanulmányok 2014.,* Budapest 2015, 261–274.

7 Ojtozi Eszter, *A görögkatolikus hittudományi főiskola könyvtárának szláv és román cirillbetűs könyvei,* Debrecen 1985, 50. (A továbbiakban: Ojtozi, 1985.)

8 Az antikva szó könyvészeti jelentése: az 1501. január 1. és 1600. december 31. között megjelent, szedéssel és nyomással előállított kiadvány. Jelentése itt: régi, muzeális gyűjtemény.

10 A Budán nyomtatott *Cerkovnaja Gazeta* 1856–58-as és a Bécsben készült *Vesztnik* 1851–52-as kötetei.

fel könyvként".[11] – A régi gyűjteményben azonban számos 1850 utáni folyóirat is hevert feldolgozatlanul. A papság pedig továbbra is adományozott nyomdatermékeket – köztük folyóiratokat is. A régi periodikák száma egyre nőtt, állaguk romlott, rendezésük, feldolgozásuk mindig elmaradt.

Az ezredfordulót követően új jogszabály[12] született, mely kitágította a muzeális dokumentumok értelmezésének körét. A rendelet már nemcsak egy évszámhoz (1850) köti a muzealitás tényét, hanem 3. pontja lehetőséget ad arra, hogy egy gyűjtemény muzeálissá minősítsen tartalmi vagy alaki szempontból jelentős történeti értékű, illetve előállítása körülményeire, technikájára (kiállítása, írásanyaga, írásformája, illusztrációi, könyvdíszei, kötése stb.), illetve tulajdonosára tekintettel tudományos értékű dokumentumokat is. Amikor 2019–1920-ban elérkezett az ideje a muzeális gyűjtemény rendezésének és az állomány beleltározásának, először is megalkottuk a muzeális dokumentumok gyűjtőköri szabályzatát, melynél két tényezőt vettük alapul; egy egyház- és kultúrtörténetit és egy fizikait.

Az új jogszabály felhatalmazásával élve a gyűjteménybe emeltük az 1950 előtt keletkezett katolikus – elsősorban görögkatolikus és helytörténeti szempontból jelentős – periodikákat. Döntésünket indokolta, hogy ez a „fiatal", de rendkívüli egyház-, kultúr- és helytörténeti jelentőségű kiadványtípus rövid használatra, többnyire silány papírra készült, igen sérülékeny, emiatt fokozott védelmet érdemel. Az 1950-es évszám pedig az a határvonal, mely az Egyház számára új, sötét korszakot hozott, a társadalmi befolyásának megtörését célzó kommunista politika következtében.

Könyvtárunk muzeális gyűjteményében mintegy 250 muzeális periodikafeléleséget (címet) őrzünk és tartunk nyilván. Közöttük előfordul több azonos című, de eltérő szerkesztőségű, megjelenési helyű és időszakú lap.[13] A történelmi körülmények gyakran okozták lapok megszűnését, újraindulását, esetleg némileg megváltoztatott címmel.[14] Ezeket külön pediodikának tekintettük.

---

11 Ojtozi, 1985.

12 22/2005 NKÖM rendelet a muzeális könyvtári dokumentumok kezelésével és nyilvántartásával kapcsolatos szabályokról.

13 Például a *Katholikus Hitszónok* az 1878–1880 és 1896–1897 időszakokból; az Ungváron kiadott *Kelet* 1888–1901-ből és a miskolci kiadás 1935-ből; *Kispapegység* címmel jelent meg lap Szegeden 1947–48 között és Veszprémben 1943-ban.

14 Így lett a végig Mendlik Ágoston által Pécsen kiadott *Népszerű és Könnyű Falusi Prédikációk* (1865), *Könnyű, s Népszerű falusi predikációk* (1866), majd *Könnyű, Népszerű s rövid falusi predikációk* (1867–1871), végül *Falusi Prédikációk* (1873–1876).

A lapféleségek kb. 30 %-a töredékes, illetve szórványlapszám, vagyis ezeknek egyetlen komplett évfolyamával sem rendelkezünk. Az egyedi lapszámok is sok mindenről vallanak. Előfordul némelyikben egy fontos témát tartalmazó írás, amit tulajdonosa megőrzésre érdemesnek tartott, de van egy-egy mutatványszám is, amelyet a későbbi megrendelés reményében küldtek egykori gazdájának, aki megőrizte azt.

3.1. A periodikák provenienciája

Számos dokumentum tartalmaz eredeti tulajdonosára való utalást, ami információt nyújthat arról, honnan került a gyűjteménybe. Az intézményi tulajdoni bélyegzések, a kézzel írt bejegyzések, a postai címzések vagy akár egyéb dolgok mind árulkodó jegyek.

Tulajdoni bélyegző főként az utólag egybekötött és intézményi tulajdonba került lapokon található. Ezek között is leginkább figyelemreméltó a „Máriapócsi monostor könyvtára pecsétje", melyet Ojtozi Eszter szerint a 20. század elején alkalmaztak.[15] A „Gör. kat. papnevelőintézet könyvtára Nyíregyháza" feliratú bélyegző minden bizonnyal az 1950-es alapítás utáni időszak tanúja. Számos esetben ugyanabban a kötetben mindkét pecsét megtalálható, ami arra utal, hogy a pócsi monostorból is kerültek folyóiratok a szemináriumba.[16] Ugyancsak 1950 után kerülhettek a papnevelő intézet állományába Budapestről, a „Görögkatolikus papnövendékek Központi papnevelő Intézet" bélyegzést magukon viselő kiadványok is, köztük pl. a *Tudományos Gyűjtemény* (Ant 10084) 1817-es két kötete.

A korábbi tulajdonosokról árulkodnak a kézzel írt tulajdoni jelzések is, valamint kézbesítéshez használt, felragasztott postai címkék. Ezekből kiderül, hogy igen sok megyebeli parókiáról került állományunkba folyóirat, de a korábbi tulajdonosok között szerepel a püspökség, a bazilita rend, a görögkatolikus lapok szerkesztőségei és a központi papnevelő görögkatolikus kispapjai is. A megrendelők között pedig feltűnik Miklósy István, Dudás Miklós, Timkó Imre püspökök, Mikita Sándor, Bányai Jenő, Rohály Ferenc kanonokok, Zapotoczky Igor Konstantin tb. kanonok, Bellovics Gyula és Kozma János püspöki tanácsos, Rojkovich Pál esperes, Lupis Sylvester bazilita szerzetes és számos egyházközségi lelkész neve.

---

15 Ojtozi Eszter, *A máriapócsi baziliták cirill betűs könyvei,* Debrecen 1982.

16 A teljesség igénye nélkül néhány „kétpecsétes" évfolyam: *Falusi prédikációk* 1875–1876-ból, *Magyar Sion* 1863-ból, *Máriakert* 1893–1897-ből, *Szent István Társulat Évkönyve* az 1874, 1891 évekből.

Fellelhető a korábbi tulajdonosok között a helyi angolkisasszonyok intézete,[17] a debreceni Kegyes Tanítórend Gimnáziuma[18] és Szerdahelyi Mária tanítónő.[19]

Néhány folyóirat-évfolyam egyes számai több (egyéni vagy intézményi) tulajdonostól is származnak, és ez a tény sokszor a széria kiegészítése érdekében végzett utólagos beszerzésekre utal.

Ajándékok a mai napig gazdagítják gyűjteményünket. Ily módon került hozzánk: *Könnyű s népszerű rövid falusi predikációk* 1866–1867-as évfolyama Janka Györgytől, vagy a kétezres évek elején Katona Béla irodalomtörténész hagyatékából több irodalmi folyóirat és helytörténeti különlegesség.

A töredékes évfolyamok között nemigen találunk tulajdonosra utalást, ezek alkalmilag beszerzett vagy mutatványszámként érkezett kiadványok, melyeknek folyamatos gyűjtése nem került napirendre anno.

3.1.1. Árulkodó kötések

Vannak olyan egyéb jellegzetességek is, melyek vallhatnak az eredeti tulajdonosról.

A *Vesztnik* című, Bécsben nyomtatott cirill betűs szláv lap két kötetének első oldalain cirill betűkkel, tintával írt marginália olvasható. Az 1851-es köteten: „Prina...k Bibliotheki Monaszterija Marija Poucsi" (Ant 30013/1), az 1852 évin „Monasztirja Marija Povcsenszkago" (Ant 30013/2). Ez egyértelmű jelzés arra vonatkozóan, hogy valaha a pócsi monostori könyvtár tulajdonában álltak. Az 1852-ben kiadott évfolyam csinos világos papírkötést kapott, borítóján tintával meghúzott kerettel, középen a lap címével és évmegjelöléssel. A gyűjteményünkben több hasonló stílusban bekötött folyóirat is található a 19. század közepéről.[20] Joggal feltételezhetjük tehát, hogy ezeket az azonos anyagú és stílusú kötéseket egy ügyes kezű szerzetes készítette a monostor könyvtára számára az 1850-es, 60-as években. A fehér papírborítók idővel kékes színűre változtak,[21] a gerinc fekete vászon lett, a vonalas keretdísz elmaradt, mindössze cím és évszám került a borítóra.

---

17 *Nagyasszonyunk* 1932 bekötött évfolyama.

18 *Regnum* 1936-os kötete.

19 *Katholikus Élet* 1938. 3. száma.

20 *Cerkovnaja Gazeta* (1857), *Egyházi Literaturai Lapok* (1844–1847), *Hazai és Külföldi Tudósítások* (1829, 1831), *Hírmondó* (1859), *Idők Tanúja* (1860–1862), *Katholikus Néplap* (1858–1861), *Magyar Hírlap* (1852), *Pesti Napló* (1851–1852), *Religio és Nevelés* (1843–1846), *Tanodai Lapok* (1861–1862), *Vesztnik* (1852).

21 *Felvidéki Sion* (1889), *Slovo* (1861).

A pediodikák gondos bekötése mindenesetre azt is jelzi, hogy a baziliták megbecsülték és a könyvekkel azonos rangúnak tartották azokat.

3.2. Periodikáink térben és időben

3.2.1. …térben

Nem volt túl egyszerű feladat annak meghatározása, hogy milyen földrajzi területről gyűjtsük az időszaki kiadványokat. Gondoljunk csak a 20. századi határátrajzolásokra – a trianoni elcsatolások, majd a bécsi döntések utáni visszatérések – és a viharos történelmi események miatt bekövetkezett tengeren túli kivándorlásra, melyek a görögkatolikusságot súlyosan érintették.

E probléma áthidalására született meg a könyvtári hungarikum fogalma, mely a Magyarország mindenkori területén megjelent minden, továbbá a külföldön magyar nyelven, magyar szerzőtől, illetőleg magyar vonatkozású tartalommal keletkezett valamennyi dokumentumot jelenti függetlenül attól, hogy nyilvánosságra hozták-e vagy sem.[22] Ezt a szempontot vettük figyelembe a gyűjteményi rész kialakításánál is. Így megtalálhatók benne az 1920 után külországgá vált területeken megjelent lapok a Felvidékről,[23] a mai Romániából[24] és a Délvidékről.[25] Érthető módon magas az Ungvárhoz köthető periodikák száma.

Az igazi külországot a 19. század közepén Bécsben megjelentetett két kiadvány képviseli,[26] melyeket a birodalmi főváros nyomdáiban, de a magyar görögkatolikusoknak nyomtattak. Található a lapok között egy régi lvovi kiadvány is, mely a bazilita könyvtár darabja volt valaha.[27] Bár nem hungarikum, de pócsi vonatkozása miatt ebbe az állományrészbe soroltuk.

Őrizünk hat db 1950 előtti ún. emigrációs, az USA-ban megjelent magyar, illetve szláv nyelvű lapot is.[28]

---

22 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. 1. melléklet.

23 Kassán: *Cerkov' i skola, Cerkovnöj Tüpikon, Egyház és Iskola;* Eperjesen: *Magyar Írás, Margitvirágok, Új Élet;* Komáromban: *Jó Pásztor;* Pozsonyban: *Katholikus Hitszónok;* Rozsnyón: *Ifjúságunk, Krisztus Királysága*.

24 Kolozsváron: *Bernardinus;* Szatmárnémetiben: *Mária-Pócsi Csodatevő Bold. Szűz Mária Naptára;* Temesváron: *Havi Közlöny, Papok Közlönye, Pázmány Péter sorozat*.

25 Szabadkán a *Hitszónoklati Folyóirat*.

26 *Vesztnik* 1851–1852-ből és a *Katholikus kérdések* 1874-es kötete.

27 *Slovo* 1861-ből.

28 *Egyetértés* és *Kalendar Sojedinenija* a floridai Homesteadben, a *Měsâcoslov' Kalendar' Prosvitys* és *Misjacoslov Kalendar* a pennsylvaniai McKeesportban, *Amerikai Magyar*

A gyűjtemény folyóiratainak 3/5-e kiadója vagy nyomdásza révén a fővároshoz kapcsolódik. A város egyesítése előtti időszakból származik néhány nyomdatermék a híres Landerer és Heckenast, Trattner és a Wodiáner nyomdából.

A lapok ötöde a mai Magyarország 21 olyan településén készült, ahol fontos egyházi intézmények vagy szerzetesrendek működtek, így Egerben,[29] Esztergomban,[30] Győrben,[31] Kalocsán,[32] Pannonhalmán,[33] Pécsen,[34] Szombathelyen,[35] Vácon[36] és Veszprémben.[37]

Több kiadvány jelent meg Debrecenben,[38] Miskolcon[39] és Szegeden,[40] de olyan kisebb településeken is, mint Fertőmeggyes,[41] Jászberény,[42] Makó,[43] Sümeg[44] vagy Szegvár.[45]

Érthető módon magas a nyíregyházi kötődésű kiadványok száma, de szerepel a sorban a megye mai területén lévő Nyírcsászári, Máriapócs, Hajdúdorog, Nyírgyulaj és Mátészalka is görögkatolikus vagy helytörténeti jelentőségű lapokkal.

3.2.2. … és időben

A két és fél százas különgyűjtemény összetételének időbeli meghatározásánál a könyvtárban őrzött példányok megjelenési évét vettük számba.[46]

Katholikusok Családi Naptára az ohiói Youngstone-ban és a *Szabadság Jubileumi Naptára* Clevelandben jelent meg.

29 *Vita Seraphica*.

30 *Isten Igéje, Magyar Sion, Esztergom Ősrégi Szemináriuma*.

31 *Borromeus, Eucharisztikus Értesítő, Evangélium, Nagyasszonyunk*.

32 *Katolikus Világmisszió, Mária-Kert*.

33 *Pannonhalmi Szemle*.

34 *Falusi Prédikációk* és előzményei, *Pécsi Katolikus Tudósító*.

35 *Dunántúli Népművelő, Ferences Ifjúság*.

36 *Szent Ferenc*.

37 *Kispapegység*.

38 *Egyházi Híradó, Katholikus Figyelő*.

39 *Görögkatholikus Tudósító, Kelet, Keleti Egyház*.

40 *Kispapegység, Szegedi Görögkatolikus Élet, Délmagyarországi Görögkatolikus Élet*.

41 *Lourdes*.

42 *Jászsági Katholikus Tudósító*.

43 *Makói Katolikus Tudósító*.

44 *Sümegi Szűz Mária Képes Naptára*.

45 *A lélek szava*.

46 Egy lap teljes élettartama nem azonos a könyvtárban őrzött példányok megjelenési idejével. A továbbiakban a lapcímek után zárójelben szereplő évszámok a kiadvány teljes élettartalmára vonatkoznak.

Található közöttük hét db reformkori,[47] tizenöt db 1850 és 1867 közötti[48] lap. Ezeknek a kiadványoknak a fele eredetileg a bazilita könyvtár jellegzetes papírkötésű korai kincse volt. (Lásd előbb.)

Az 1867 és 1920 között fellendülő egyházi lapkiadást 65 db lapcím képviseli a kalendáriumok, tanügyi, irodalmi, ifjúsági lapok köréből. A lassan kibontakozó görögkatolikus sajtót tíz, többnyire rövid életű lap és nyolc naptár jeleníti meg.

Az első világháborút követő zűrzavaros időszak és a trianoni országcsonkítás miatt a kiadványok általában nagyon rövid életűek voltak. A harmincas évek fellendülése tükröződik gyűjteményünkön is, hiszen ennek az időszaknak termése teszi ki állományunk nagyobb részét (66 %-át). Szembetűnő a műfaji és tematikai sokszínűség is. Feltűnően megnövekedett a naptár, évkönyv, almanach, közlemény típusú kiadványok mennyisége.

A háború után hanyatlásnak indult egyházi sajtót az 1945 és 1950 közötti időszaknak mindössze 23 terméke képviseli.

3.2.3. Nyelvi megoszlás

Muzeális periodikáink többsége magyar nyelven íródott, ami érthető annak függvényében, hogy gyűjteményünk hungarikumokat tartalmaz. Fellelhető még néhány egyházi szláv nyelvű dokumentum is, főleg a 19. századiak között.

A Budapesten a Pesti Hírlap gondozásában megjelenő *Danubien News* kül- és belpolitikai lap az egyetlen angol nyelvű darab, mely a csehszlovák–magyar határkérdésről közölt írást 1937-ben.

Latin nyelvű a *Iuventus* című ifjúsági lap, és igazi különlegesség a *Katolikusok Csillaga – Katolika Stelo,* amely az Országos Magyar Katolikus Eszperantó Egyesület hivatalos lapja, melynek csak az első számával rendelkezünk.

---

47 *Egyházi Literaturai Lap* (1844–1847), *Életképek* (1848), *Hazai' s Külföldi Tudósítások* (1829, 1831), *Kraevij zakonnicseszkij pravitelsztvennij vesztnik dlja koronnago kraju Ougorscsini = Landesgesess- und Regierungsblatt* (1850), *Pesti Divatlap* (1848), *Religio és Nevelés* (1841, 1843–1846), T*udományos Gyűjtemény* (1819).

48 *Cerkovnaja Gazeta* (1857), *Egészségi Tanácsadó* (1865–1866), *Egyházi Folyóírás* (1862), *Hírmondó* (1859), *Idők Tanúja* (1860–1862), *Katholikus Néplap* (1858–1861), *Könnyű és népszerű falusi predikációk* (1865/66) és *Könnyű, népszerű s rövid falusi predikációk* (1866–1868), *Magyar Hírlap* (1852), *Magyar Sion* (1863), *Pesti Napló* (1851–1852), *Religio és Nevelés* (1859, 1873, 1875), *Slovo* (1861), *Tanodai Lapok* (1861–1862), *Vesztnik* (1852).

3.3. Tematikai összetétel

Bár gyűjteményünk egyházi jellegű, mégis kijelenthetjük, hogy összetétele színes, műfaji sokszínűség jellemzi. Egyaránt tartalmaz tudományos szintű, társadalmi, egyházpolitikai, hitszónoklati, hitbuzgalmi, missziós és lelkipásztoroknak szóló stb. kiadványokat. A lapok ritkán képviselnek egyetlen irányt, hiszen a tudományos teológiai kérdések taglalását vagy a társadalmi, politikai, gazdasági profilú lapokat is színesítheti egy-egy irodalmi alkotás. Kategorizálásuk ezért nem egyszerű.

3.3.1. Hírlapok

A hírlapok között egyaránt találhatók általános és katolikus irányultságú lapok.

Sajtótörténeti ritkaság a 19. század első felében megjelenő *Hazai s Külföldi Tudósítások* (1806–1848), mely az első két évben csak hazai híreket közölhetett. Az 1808-tól *Hazai és Külföldi Tudósítások*-ra megváltoztatott címe a tartalom bővülését is jelentette. Intézményünk az 1829 és 1831-es évfolyamokat őrzi. Hasonló értéket képvisel a *Pesti Napló* (1850–1939) hosszú életű hírlap 1851-es és a *Magyar Hírlap* (1849–1852) 1852-es kötete. Történeti értéke jelentős a Heckenast Gusztáv kiadásában Pesten megjelenő *Hírmondó*-nak (1858–1861). A magyar nép számára készült lap 1859-es évfolyamát őrizzük. Az általános hírlapok közül a vidéken élő köznemességnek és értelmiségnek szánt fametszetes illusztrált lap volt a *Vasárnapi Újság* (1854–1921), a megye közönségét pedig hosszú időn át szolgálta a *Nyírvidék* (1867–1944). Sajnos mindkettőből csak egy-egy 20. századi szám maradt fenn állományunkban.

A hírlapok között találunk néhány keresztény szellemiségű társadalmi, gazdasági témájú hír- és napilapot. A képes, vallásos hetilap, a *Katholikus Néplap* (1849–1872) hat évfolyama az 1858–1863 közötti évekből származik. Majdnem teljes viszont a *Jelenkor* (1939–1944) című katolikus szellemiségű, antifasiszta társadalmi, politikai és kulturális folyóirat sorozata, mely a betiltott *Korunk Szava* (1931–1938), a fiatal katolikus írók és újságírók szellemi örökségét folytatta. Sajnálatos, hogy az 1919 és 1944 között megjelenő keresztény politikai napilapnak, a *Nemzeti Újság*-nak mindössze néhány számát tudhatjuk csak magunkénak 1939-ből és 1943-ból.

3.3.2. Katolikus egyházi folyóiratok

A bazilita könyvtár része volt egykor az *Idők Tanúja* (1860–1868) katolikus restauráció programját hirdető lap, mely egyetemes magyar újságnak titulálta magát. A lap szerkesztője Lonkay Antal, a katolikus sajtó megkerülhetetlen alakja. Könyvtárunk az 1860 és 1862 közötti évfolyamokat birtokolja. A Jézus Szíve Szövetség heti értesítője, *A Szív* (1869–1938) lelkiségi, kulturális és önismereti folyóirat, az egyik legrégebbi folyamatosan megjelenő magyar nyelvű jezsuita sajtótermék. Könyvtárunk 1928-tól az 1951-es betiltásáig megjelenő számokat tudhatja magáénak. Az *Isten igéje szentbeszédekben* (1876–1905) esztergomi szónoklati lapnak 1876–1903 közötti szép sorozatát őrizzük. A 19. század végének havi egyházszónoklati lapja a *Külföld Szónokai* (1886–1900) különböző címváltozatokkal, melynek 9 hiányos évfolyama áll polcainkon az 1886–1889-es időszakból. A Kalocsán megjelenő *Máriakert* (1885–1937), mely utóbb *Szűz Mária Virágoskertje* címet viselte, az 1893 és 1934 közötti évekből van meg könyvtárunkban. Említést érdemel a győri *Borromeus* (1886–1917) hitszónoklati folyóirat szép sorozata az 1895 és 1917 közötti évekből. Ugyancsak jelentős sorozat a Rózsafüzér Társulat hivatalos folyóirata, a *Rózsafüzér királynéja* (1909–1944) havi folyóirat, melynek 1915 és 1944 közötti példányai vannak birtokunkban. A Temesváron 1917 és 1919 között megjelenő *Papok Közlönye* egyházpolitikai, hittudományi és lelkipásztori folyóiratot Czapik Gyula szerkesztette, mely 1920 és 1944 között címét *Egyházi Lapok*-ra váltotta. A két kiadvány szinte teljes szériája könyvtárunk polcain áll. A győri katolikus hitszónoklati és lelkipásztori folyóirat, az *Evangélium* (1922–1950) 1924 és 1949 közötti évfolyamait kisebb nagyobb hiányokkal, az 1926 és 1942 között megjelent bencés szellemű *Pannonhalmi Szemle* negyedéves folyóiratnak teljes sorozatát magunkénak tudhatjuk.

3.3.3. Tudományos kiadványok

Kollekcióban van néhány kifejezetten tudományos periodika. Közöttük az első jelentős, tartós életű magyar tudományos, enciklopédikus havi folyóirat, a *Tudományos Gyűjtemény* (1817–1841), melynek az 1819-es évfolyama miénk. A 19. század első egyházi lapjai közül figyelmet érdemel az *Egyházi Folyóírás* (1832–1834) című tudományos folyóirat, melynek első évfolyama van gyűjteményünkben Tóth György elmosódott tulajdoni tintabejegyzésével. Az eredetileg az Egyház történelmének feltárását célul ki-

tűző *Magyar Sion* (1863–1904) első évfolyama is gyarapítja gyűjteményünket. Teljes sorozatát őrizzük az Aquinói Szent Tamás Társaság filozófiai lapjának, a *Bölcseleti Közlemények*-nek (1935–1948). A legjelentősebb keresztény bölcselettudományi fórumnak, a *Bölcseleti Folyóirat*-nak (1886–1906) viszont csak egy 1891-es száma van birtokunkban. A lapot 1907-ben magába olvasztotta a *Hittudományi Folyóirat* (1890–1913), melynek tíz, 1890 és 1909 közötti évfolyamát tudhatjuk magunkénak. Bangha Béla jegyzi a *Magyar Kultúra* (1913–1944) című társadalmi, tudományos szemlét. A katolikus megújulás eme zászlóvivőjének 1916 és 1944 közötti szép sorozata áll polcainkon. Őrizzük a Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Kara tudományos folyóiratának, a *Theológiá*-nak (1934–1944) teljes szériáját és a Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége által egy évtizeden át megjelent *Regnum* (1936–1946) című sorozatot.

3.3.4. Iskolaügyi lapok

Az iskolák államosítása (1948) előtt az Egyház és az iskola szoros kapcsolatban állt egymással, hiszen számos közoktatási intézményt a különböző egyházak tartottak fenn. Érthető tehát, hogy könyvtárunk különgyűjteményében is szép számmal találunk oktatás-neveléshez szorosan kötődő periodikákat.

A tucatnyi tisztán vagy keverten pedagógiai profilú lap között a legrégebbi az 1841 és 1849 áprilisa között élt magas színvonalú *Religio és Nevelés,* melynek 1841, 1843–1846-os évfolyamai állnak polcainkon. A lap életét a szabadságharc megtörte. 1849 szeptemberében újraindult, már csak *Religio* címmel és „katholikus politico-egyházi és irodalmi lap" alcímmel. 1853-tól profiljának meghatározása: egyházi és irodalmi folyóirat. Könyvtárunk őrzi ennek az 1930-ig terjedő időszaknak foghíjas sorozatát is.

Az *Idők Tanúja* testvérlapja a *Tanodai Lapok* „katolikus nevelészeti és közoktatási heti közlöny" (1856–1871), mely mindössze három évfolyamának szórványszámaival rendelkezünk 1861 és 1863 közötti évekből. A katolikus iskolaügy fontos orgánuma volt a *Katholikus Nevelés* (1907–1944), amely a hitoktatás kérdéseivel és az ezzel kapcsolatos pedagógiai problémákkal foglalkozott. A lap megjelent évfolyamait könyvtárunk szinte hiánytalanul őrzi. Több szórványszámunk van a Vallás és Közoktatási Minisztérium (VKM) által a „magyarországi kisdedóvodák, elemi- és felső-nép-iskolák számára" kiadott hosszú életű *Néptanítók Lapja* (1868–1944)

című heti közlönyből, vagy a Katholikus Tanitó-Egyesületek Országos Szövetsége hivatalos lapjából, a *Nemzetnevelés, Népnevelő*-ből (1919–1944).

A gyűjtemény tartalmaz görögkatolikus, oktatásügyi periodikákat is (pl. *Cerkov i skola, Egyház és Iskola, Görögkatolikus Tanító, Görögkatolikus Népiskola*).

Szorosan kapcsolódik az oktatás-nevelés témájához a közművelődés, mely éppen a két háború közötti időben indult jelentős fejlődésnek. Ennek bizonyítéka a gyűjteményünkben fellelhető, a szombathelyi Martineum nyomdában készült *Dunántúli Népművelő* (1932–1938) néhány száma az 1936–1937-es évből és a szinte hiánytalan sorozat a Hankiss János által szerkesztett *Magyar Lélek* (1939–1944) című, a magyar népművelők számára készült folyóirat.

3.3.5. Ifjúsági periodikák

Az oktatás-neveléshez köthetők katolikus ifjúság számára kiadott lapok is. Számuk 1910-ben országosan 4 db volt,[49] ami a két világháború közötti időszakban megsokszorozódott. Vannak köztük a nagyközönség vallásos ifjainak, a középiskolás fiataloknak és szeminaristáknak szántak egyaránt.

Az elsők között találjuk a Pannonhalmán 1898 és 1918 között megjelenő *Szent Gellért* című ifjúsági hitszónoklati folyóiratot, melynek két füzete van tulajdonunkban 1900-ból. A magyar kispapok számára a Stephaneum nyomdában készült *Ébredünk*-nek (1902–1904) 1903-as csonka évfolyamával rendelkezünk. Szintén a kora időszak termése a *Nagyasszonyunk,* a Mária-Congregátiók lapja (1904–1944). Az egyébként hosszú életű sorozatnak mindössze néhány évfolyamát őrizzük. A század első évében a Regnum Marianum kiadásában született *Zászlónk* (1932–1935-ből) nyolc évfolyama lelhető fel könyvtárunkban az 1909 és 1935 közötti évekből.

1910 és 1944 között létezett egy gyönyörű szecessziós tipográfiájával készült lap, a *Iuventus,* mely színes tematikájú latin nyelvű írásaival a gimnazisták nyelvi fejlesztését szolgálta. Könyvtárunk teljes első évfolyamának birtokosa. Teljes sorozatot őrzünk a *Centralista,* a Budapesti Növendékpapság Magyar Egyházirodalmi Iskolája által 1937 és 1947 között kiadott lapból, melynek példányai egykor kispapjaink tulajdonában lehettek.

A katolikus agrárifjúságot célozta meg a *KALOT Munkafüzet* (1942–1944) rendszertelenül megjelenő lapja. Polcainkon csekély hiányokkal ta-

49 Dezsényi Béla, „A magyar katolikus sajtó". in *Regnum* 5 (1942–1943.) 202–228.

lálhatunk példányokat a teljes megjelenési időszakból. Unikum a helyi kir. kat. fiúgimnázium rendszertelenül megjelenő lapjának, a *Keleti Fény*-nek (1939–1944) három száma.

3.3.6. Zenei lapok

Az Egyház élete mindig szorosan összefonódott a zenével. A muzsika nemcsak a szertartások elengedhetetlen része, hanem az ifjúság vallásos nevelésében, az iskolában, a szabadidő hasznos eltöltésében is fontos szerepe van. Érthető tehát, hogy egy egyházi gyűjtemény őriz zenei profilú periodikákat is. Az esetünkben öt zenei lapból mindössze az *Alleluja* (1937–1938) foglalkozik kimondottan egyházzenével, melynek egy szóló száma van birtokunkban. Szintén egyetlen számmal rendelkezünk a negyvenes években megjelent *Magyar Zenei Szemle* (1941–1944) című zenetudományi lapból. Az 1920-as évek végén Kodály Zoltán, Bartók Béla és társai hatására fénykorát élte a népzenegyűjtés, és feléledt a kórusmozgalom. Ez egy-egy lap megszületését is eredményezte. Könyvtárunk őrzi ezeknek az emblematikus folyóiratoknak szinte hiánytalan sorozatait. 1931-ben jött ki a sajtó alól a *Magyar Kórus,* alcíme szerint a „templom és iskola zenéjének ápolására", mely 1951-ig élt. 1933 és 1950 között jelent meg az *Énekszó* című hangjegyes zenei és énekpedagógiai folyóirat. Kiszolgálta a 1920-as években a Kodály köré tömörült énekpedagógusok kezdeményezésére elindult az Éneklő Ifjúság mozgalmat is, míg az új folyóiratot nem indított 1941 szeptemberében *Éneklő Ifjúság* (1941–1950) címmel.

3.3.7. Irodalom

Katona Béla hagyatékából került gyűjteményünkbe néhány tisztán irodalmi lap. Közülük a Jókai Mór szerkesztette *Életképek* (Ant 10390) és a Vahot Imre nevéhez kötődő *Pesti Divatlap* (Ant 10389) 1848-as évfolyama történelmi kuriózum. Mindkettő hírt adott a forradalomról, leközölte az eseményeket, megjelentette Petőfi Nemzeti dalát, valamint utóbbi a 12 pontot. Említést érdemel az *Egyházi Literaturai Lap* (1843–1848), mely a *Religió és Nevelés* társlapjaként a honi és külföldi irodalomról adott áttekintést. Az állományunkban őrzött 1843 és 1847 közötti évfolyamait valaha a baziliták szerezték be. Figyelmet érdemel még a *Diárium* (1940–1948) többé-kevésbé teljes öt évfolyama, mely a magyar könyvpiac újdonságairól informált, és alakította a harmincas évek középosztályának olvasói ízlésvilágát.

A Katona-hagyaték néhány darabja helyi irodalomtörténeti érdekesség. Közülük legjelentősebb a Horthy-korszak évtizedes múltú (1934–1944) irodalmi, társadalmi témájú periodikája a Szabolcsvármegyei Bessenyei Kör kiadásában megjelenő *Szabolcsi Szemle*, melynek közel teljes szériájával büszkélkedhetünk.

3.3.8. Egyéb témák

Gyűjteményünk tartalmaz speciális tárgykörhöz tartozó kiadványokat is. A mindennapi munkavégzés segédletei a jogi természetű, jogszabályokat tartalmazó közlönyök. Közülük is külön figyelmet érdemel a monarchia nyelvein kiadott kétnyelvű országos törvény- és kormánylap. Könyvtárunk az 1850 és 1860 között kiadott lap első évfolyamának, a *Kraevij zakonnicseszkij pravitelsztvennij vesztnik dlja koronnago kraju Ougorscsini = Landesgesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Ungarn* (Ant 20395) német és rutén nyelvű példányával rendelkezik. A mindennapi életben való eligazodást segítette a VKM lap a *Hivatalos Közlöny* (1893–1944), melynek 1923 és 1937 közötti hiányos évfolyamait bizonyára az oktatási intézmény használta.

Találkozhatunk könyvtárunkban olyan kuriózumokkal is, mint az *Egészségi Tanácsadó* (1864–1870) közhasznú folyóirat „Az ember életét és egészségét és jólétét érdeklő ismeretek terjesztésére továbbá a háziorvoslás és állat-orvoslás biztosabb módjainak ismertetésére" alcímmel. Az 1865–1866-ból származó évfolyamok bizonyára sok hasznos tanáccsal szolgáltak.

Különlegesség a *Herkó Páter* (1893–1898) című politikai élclap, melynek 1897. évi 5. évfolyama valaha a pócsi monostor könyvtárának tulajdona volt, a pecsét mellett Lupis Sylveszter kézjegyét is őrzi a bekötött évfolyam.

Egy csillagászat iránt érdeklő személyé lehetett a *Stella* (1926–1931) című színvonalas negyedéves csillagászati ismeretterjesztő lapnak egy száma.

A Magyar Rádió 1925. áprilisi kísérleti műsorsugárzásának megkezdése után négy évvel indult *Rádióélet* (1929–1944) szépirodalmi és műszaki műsoros képes hetilap 1929–1930-es évfolyama azt jelzi, hogy egyházi berkekben is fogékonyak voltak az olyan technikai újdonságokra, mint a rádió.

A *Magyarosan* (1932–1949) folyóiratot a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottsága adta ki 1932-től tizennyolc éven keresztül. Könyvtárunk néhány számot őriz 1943-ból.

Magas, több mint 60 db az éves periodicitású katolikus naptárak, évkönyvek száma. Közöttük vannak szép szériák, mint pl. a *Kincses Kalendáriom* (1897–1940) tizenkilenc darabból álló sorozata az 1903 és 1933 közötti időszakból.

4. Összegzés

Az 1950-ben létesült Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtára a nyolcvanas évek elején került a figyelem központjába, amikor Ojtozi Eszter és munkatársai rendezték, feldolgozták és publikálták a gyűjtemény 1850 előtti szláv anyagát. A könyvek mellett akkor még kevés figyelem esett a periodikákra. Ennek a dokumentumegyüttesnek a rendezését 2020-ra készítettük el Mártonné Gebri Lucia kolléganőmmel, aki katalogizálásukat azóta is kitartó szorgalommal folytatja.

A ma már áttekinthető gyűjtemény darabjai között számos egyház-, kultúr- és helytörténeti kuriózum található, és e tartalmában színes együttes képet adhat az utókor számára a papok olvasási szokásairól is.

A jövő szép feladata lehetne a görögkatolikus sajtótermékek hiányos évfolyamainak kiegészítése, majd digitalizálása és ilyen módon a széles közönség számára hozzáférhetővé tétele.

Janka György
MTA-SZGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

Egy bohém ügynök rövid pályafutása

Tartalom: 1. Előzmények; 2. „Kárpáti József" ügynök beszervezése; 3. A Mindszenty-képek ügye; 4. Az ügynök ellenőrzése; 5. „Koppány" százados a mérki búcsún; 6. Vádak keresztüzében; 7. Az ügynök nemet mond; 8. „Kárpáti József" ügynök kizárása; 9. Összegzés; 10. Utószó.

György Janka: The Short Career of a Bohemian Agent
In the years following the 1956 Revolution, the Hungarian State Protection Authority sought to exercise total control over Churches with a renewed intensity. In 1958, there were only two agents in the Hungarian Greek Catholic Church, so new recruits were wanted. They were not shy even of blackmail – the method they would use in their attempt to enlist Dr György Kriskó, a young unmarried priest. The bohemian, self-indulgent, occasionally irrespon-sible and at times lonely priest, searching for his place and company in a new political atmos-phere, was repeatedly involved in situations that would result in his Bishop transferring him six times in the space of five years. Owing to an unfortunate instance, in which candles were wrapped and sold in old paper with the image of Cardinal Mindszenty on it, he was threat-ened with five years in prison, causing him to sign a cooperation agreement. He was given the cover name 'József Kárpáti' and assigned to Captain András Gyuris as his case officer. His initial enthusiasm – if he had any of it at all – would be followed by disillusionment soon. His reports did not contain any substantive information, and, within less than a year after his re-cruitment, he would sabotage appointments. Moreover, with his boisterous and reckless be-haviour, he frightened off precisely those individuals whom he was to observe. Meanwhile, he was also troubled by his conscience more and more because he knew all too well that priestly life could not for long be compatible with this activity. After a year, he discontinued his work as an agent and became indifferent even about attempts to bring about his downfall or to compromise him. His case could provide several lessons, the first and possibly most important of them being that one can say 'no' even in such a serious predicament.

1. Előzmények

1958 szeptemberében nagy gondban volt a Belügyminisztérium Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya. Megállapítást nyert, hogy a hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye területén 73 pap működik, körülbelül 200.000 hívővel, ráadásul itt van a nagy jelentőségű búcsújáró hely, Máriapócs, ahová évente kb. 80.000 „egyházi befolyás alatt álló" személy zarándokol el, s gyakori esetben külföldiek is megfordulnak ott. A konklúzió: „az egyházmegye ügynökséggel nincs kellően biztosítva!"[1]

Eddig két ügynököt tudtak beszervezni, az egyik még 1956 előtt a papi békemozgalomban kompromittálta magát, ezért a „reakciós elemek" elhúzódtak tőle, a másik speciálisan Máriapócs vonatkozásában kellet volna hogy tevékenykedjen, de „demokratikus beállítottsága miatt" szintén nem tudott érdemi jelentéseket adni, mivel éppen azok kerülték el a társaságát, akik állambiztonsági szempontból érdekesek lettek volna. Ezért kizárták annak lehetőségét, hogy „hazafias" alapon szervezzenek be új munkatársakat a görögkatolikus papok közül, mert az ilyen egyének nem tudnak bizalmas kapcsolatot kiépíteni a „népidemokratikus rendszerrel szemben ellenséges magatartást tanúsító" személyekkel. Elhatározták, hogy a fenti okok miatt csakis kompromittáló, illetve terhelő adatok alapján kerülhet sor a közeljövőben beszervezésre.

2. „Kárpáti József" ügynök beszervezése

Így került e rendőri szervek látókörébe *dr. Kriskó György*. Papi családból származott. Édesapja, Kriskó Sándor, valamint annak két évvel idősebb bátyja, Kriskó Elek a felvidéki Szepes vármegye Száztelek nevű falujában született, s mindketten Eperjesen végezték a teológiát, de a hajdúdorogi egyházmegye papjává szentelte őket Miklósy István püspök; Sándort 1915-ben, a bátyját, aki irodistaként jelen volt a debreceni bombamerényletkor, 1916-ban.[2] Kriskó Sándor papszentelése előtt feleségül vette Fankovich

1 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára /ÁBTL/ 3.1.1. B-91185. „Kárpáti József" ügynökdosszié (megnyitva: 1958. 09. 23., lezárva: 1960. 05. 27.) 14.

2 VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.), *Görögkatolikus papok történeti névtára, A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus 1850 és 1950 között felszentelt papjai,* (Collectanea Athanasiana V/1/1.) Nyíregyháza 2015, 1. köt., 109., 112–113.

Ilonát. Házasságukból öt gyermek, két lány és három fiú született, akik közül György volt a legfiatalabb. Édesapja, Kriskó Sándor egész papi életét Nyírmada községben töltötte 1915 és 1963 között. Itt 1918-ban a forradalmi események alatt Bánó Andor, Goldstein Mór, Katz Herman és társai által felbérelt katonai osztag főbe akarta lőni a parókia udvarán, s csak a hívek közbelépése mentette meg az életét. 1923-ban a javadalmi földjén faiskolát alapított, és fia szerint csaknem félmillió gyümölcsfával gazdagította a szegényes szabolcsi növénykultúrát. Nyírmadán hitelszövetkezetet alapított, ami segíteni tudta a falusiakat a nehéz anyagi helyzetben. Elnöke volt a gazdakörnek, tagja volt a Magyar Élet Pártjának, hogy gyermekeit könnyebben tudja iskoláztatni. A Szálasi-uralom alatt egyik veje az ő kérésére Czigler Elek nyírmadai lakost és két gyermekét a zsidó gyűjtőtáborból kiemelte, és ezzel megmentette az életüket. Czigler később országgyűlési képviselő is lett.[3] Kriskó Sándor a háború után önként teljesen visszavonult a politikai élettől.[4]

Kriskó György 1930. június 13-án született Nyírmadán. Elemi iskolai tanulmányait követően a nyíregyházi Királyi Katolikus Főgimnázium tanulója lett, itt érettségizett 1948-ban. Ezt követően jelentkezett dr. Dudás Miklós püspöknél papnövendéknek, itt két társával együtt felvételt nyert.[5] Teológiai tanulmányait a budapesti Központi Szeminárium növendékeként a Hittudományi Karon végezte. 1953-ban abszolválta egyetemi tanulmányait, s még ebben az évben doktorált szentségtanból. Disszertációjának címe: A szentelmények dogmatikája volt.[6] 1953. február 1-jén szentelte pappá Budapesten az Egyetemi templomban Dudás püspök Bacsóka Pállal, Fodor Istvánnal, Körte Ferenccel és Mosolygó Marcellel együtt. Meg kell említeni, hogy erre a papszentelésre rendkívüli módon

---

3 Czigler Elek (Mánd, 1912. 06. 03. – 2005. 04. 19.) nyolc általános iskolai osztályt végzett, majd géplakatossegéd volt. Később vizsgázott szeszgyárvezető, gépész vizsgát tett, a Nyírmadai Állami Gazdaság főgépésze lett. Belépett a Magyar Szocialista Munkáspártba. 1958. november 16. és 1967. január 28. között két ciklusban a Hazafias Népfront Szabolcs-Szatmár megyei listájáról bekerült a törvényhozásba. Nemzeti névtár http://abcd.hu/szemelyi-nevter/?id=271068&date=2021-04-09. 2014-ben posztumusz Nyírmada díszpolgára címet kapott. Erről a határozat: https://www.nyirmada.hu/wp-content/uploads/2013/01/140826_ub_jkv.pdf [Letöltés ideje: 2021. április 9.]

4 ÁBTL 3.1.1. B–91185. „Kárpáti József" 8.

5 *Hajdúdorogegyházmegyei Körlevelek* IV (1948) 14 (1948. augusztus 12.). Felvételt nyert még Kiss A. Andor és Leskó József.

6 SOMORJAI ÁDÁM, *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának disszertációi (1863–1993),* (Studia Theologica Budapestinensia 9.), Budapest 1993, 89.

került sor. 1952-ben, a Rákosi-diktatúra egyik legsötétebb évében, amikor „Sztálin legjobb magyar tanítványa, népünk bölcs vezére" 60. születésnapjára versek, festmények s szobrok tömkelege sulykolta a személyi kultuszt, az Állami Egyházügyi Hivatal révén a kommunisták parancsára a magyar katolikus püspökök nem szentelhettek papokat.[7] Amikor az év végén híre ment, hogy 1953-ban lehet papot szentelni, Dudás püspök azzal a kéréssel fordult a budapesti két legfelsőbb évfolyam kispapjaihoz, hogy aki tud, azonnal jelentkezzen szentelésre, mert később bizonytalan, hogy lehet-e és mikor újra papokat szentelni. Ezzel nagyon komoly dilemma elé állította akarva-akaratlan a papnövendékeket, hiszen azoknak, akik a nősülésen gondolkodtak, rövid időn belül házasságot kellett kötni, akiknek nem volt menyasszonya, azoknak pedig választani kellett vagy a biztos nőtlen papi hivatás, vagy pedig egy későbbi nősülés mellett úgy, hogy esetleg nem lehetnek majd papok. Fodor István és Mosolygó Marcell gyorsan megnősültek, hárman pedig – Bacsóka Pál, Körte Ferenc és Kriskó György – a nőtlen életállapotot vállalva kérték szentelésüket.[8]

Kriskó György felszentelését követően néhány hónapig Kispesten volt kisegítő, majd két és fél évig Pácinban segédlelkész, 1955 októberében Orosz Ágoston parókus halálát követően Sárospatak-Végardóra került helyettes lelkésznek, 1956-ban beteg nagybátyja, Kriskó Elek mellé helyezték kisegítőnek, 1957 végén a megbetegedett Szilvássy Miklós csengerújfalui parókus helyettesítésére rendelték ki, 1958 februárjában Újfehértóra helyezték hitoktatónak, innen 1958. október 8-án a Szabolcs-Szatmár megyei Rendőr-főkapitányság véghatározata alapján ki lett tiltva, s kényszerlakhelyül Kölcse lett számára meghatározva, rendőri felügyelet alatt.[9]

3. A Mindszenty-képek ügye

Kriskó Györgyről már rendelkeztek terhelő adatokkal, de ami miatt igazán a belügyi szervek látókörébe került, az a csengerújfalui helyettesítéséhez kapcsolódott. 1958 Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepére az urai

7 SZÁNTÓ KONRÁD, *A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991,* Miskolc 1992, 28–29.

8 Dr. Soltész Mihályné visszaemlékezése szerint édesapja, dr. Mosolygó Marcell négy(!) személyes találkozást követően vette el menyasszonyát, Rojkovich Margitot, akivel hat gyermeket neveltek fel és 48 évig voltak házasok.

9 ÁBTL 3.1.1.-B-91185. „Kárpáti József" 9.

filiába 80 gyertyát küldött Takács Ferenc egyháztanácstagnak, amelyekhez csomagolóanyagként kb. 30 darab Mindszenty József hercegprímás portréját tartalmazó kép is volt, igaz, öt helyen átlyukasztva, hogy ne lehessen értékesíteni. A gondnok a gyertyákat eladta, volt, amit a képekbe csavart bele, és úgy adta oda. Később még Kriskó atya személyesen is vitt gyertyákat és képeket. Az ügy kipattant, és a rendőrség 1958. július 29-én nyomozást rendelt el a „népidemokratikus államrend elleni izgatás alapos gyanúja" miatt.[10]

A nyomozás elrendelését követően hat tanú kihallgatására került sor 1958. július 31-én a Csengeri Járási Rendőrkapitányságon. Takács Ferenc gondnok, Gyárfás Pálné, Takács Ferencné, Szabó Leonné, Tóth Pál, Szilágyi László megerősítették a tényállást, sőt Tóth Pál megemlítette, hogy a tisztelendő úr azt mondta, a képeket el kellett volna égetni, de most már úgyis mindegy, mivel át vannak lyuggatva, így érvénytelenek, és meg vannak semmisítve.[11]

1958. augusztus 22-én a Nyíregyházi Rendőrkapitányságra beidézték dr. Kriskó Györgyöt ügyének tisztázására. Biztosan értesült addigra az urai hívek kihallgatásáról, elkeseredett hangulatban érkezett meg, sőt el volt szánva, hogy őrizetbe veszik. Előző napon levelet írt édesanyjának, hogy jól van, arra gondolva, ha letartóztatják, akkor egy darabig édesanyja ne nyugtalankodjon. A kihallgatás során a rendőrök tudatosan nem agresszív hangon tárgyaltak vele, hanem igyekeztek „humánus arcot" mutatni, így feloldódott, sőt megkönnyebbülésében a másik végletbe esett, azt mondta, hogy a nyomozói munkát érdekesnek és hasznosnak tartja, sőt „ő is szívesen tudna ilyen dolgokkal foglalkozni". Megjegyzésében Balázs Tibor rendőr főhadnagy[12] nagy fantáziát látott Kriskó beszervezésében.[13]

10 ÁBTL 3.1.1.-B -91185. „Kárpáti József" 59–60.

11 ÁBTL 3.1.1.-B -91185. „Kárpáti József" 61–73.

12 Balázs Tibor, anyja neve: Havrilla Anna, született: 1931. 05. 15., Sátoraljaújhely, végzettség(ek): 5 elemi 4 polgári, kereskedelmi középiskola. 1950, BM Dzerzsinszkij Tiszti Továbbképző Iskola. 1954, 5 hónap szakosított pártiskola. 1961, Állam- és jogtudományi doktori oklevél, ELTE 1965. Pályáját a Borsod megyei ÁVH-nál kezdte. 1957–59 a Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőr-főkapitányság 1959–1985-ig a Veszprém Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó osztályának tisztje különböző rendfokozatokban https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:33721056309203::NO::P5_PRS_ID:948034 [Letöltés ideje: 2021. 04. 27.]

13 ÁBTL 3.1.1.-B -91185. „Kárpáti József" 53–54. „Dr. Kriskó Györgyöt a beszélgetés során egy fiatal, temperamentumos, gyors észjárású, magas műveltségű embernek ismertem meg. A jelenlegi foglalkozása nem köti le a fantáziáját. A romantika és érdekesség kedvéért fog számunkra dolgozni. Ebben segíteni fogja az a tudat is, hogy mögötte egy egész hatóság áll. Erre egyedüllétében úgy érzi, nagy szüksége van."

Ezek után 1958. szeptember 10-én Kriskó György újra megjelent a nyíregyházi rendőrségen, hogy érdeklődjön ügyéről. Ekkor hangsúlyozta, hogy Takács Ferenc figyelmét külön felhívta, a csomagolóanyagként használt képekből egy se kerüljön ki a hívek kezébe, mert akkor ő könnyen börtönbe kerülhet.[14] Gyuris András rendőr százados szerint látszott rajta, hogy „némileg megbánta korábbi ajánlkozását, és szerette volna, ha azt meg nem történtnek nyilvánítják", hozzátéve, hogy „úgy érzi, nem fog tudni megfelelni a követelményeknek". Amikor azonban kilátásba helyezték, hogy tettéért akár 5 év börtönre is ítélhetik, rávették a titkos együttműködésre.[15] Vállalta, hogy minden olyan dolgot, ami a Magyar Népköztársaság, a magyar dolgozó nép ellen irányul, a vele kapcsolatban lévő állambiztonsági tisztnek jelenti.[16] Ez a tiszt Gyuris András rendőr százados lett.[17] A beszervezést követően egy rendőrségi jelentésből kiderült, hogy az államvédelmi hatóság tudta nélkül az Állami Egyházügyi Hivatal Borsod megyébe akarta helyezni, amit a rendőrség csak úgy tudott megakadályozni, hogy rendőri felügyelet alá vonták, és a konspiráció kedvéért kitiltották Újfehértó községből, azzal a feltétellel, hogy a megye területét nem hagyhatja el.[18]

Az első időben nagyon lelkesnek mutatkozott és romantikusan fogta fel a dolgot, „mindenütt kémet akart fogni" tartótisztje szerint. Egyik alkalommal olyan levelet írt a rendőrségnek, hogy csak komoly fejtörést követően jöttek rá, mit is akart mondani. Az első két alkalommal kapcsolatait jellemeztették vele, és kisebb ellenőrző feladatokat adtak neki, hogy megbizonyosodjanak őszinteségéről.[19]

---

14 ÁBTL 3.1.1.-B -91185. „Kárpáti József" 74–75.

15 Első publikáció aktájáról: KÓNYÁNÉ KUTRUCZ KATALIN – PETRIKNÉ VÁMOS IDA, *Ügynök-sorsok ügynök? sorsok? A hálózati lét sokfélesége és a megismerés korlátai,* Budapest 2017, 136–139.

16 ÁBTL 3.1.1.-B -91185. „Kárpáti József" 77–80.

17 Gyuris András, anyja neve: Bellus Zsuzsanna, született: 1929. 09. 10., Nyíregyháza. Végzettség(ek): 6 elemi, ÁVH Dzerzsinszkij Iskola (1 hónapos) 1950. Gimnáziumi érettségi 1955. BM Központi Tiszti Iskola Rendőrtiszti Akadémia levelező tagozat 1964. Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem 1971. Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem, Szakosító 1975. BM Rendőrtiszti Főiskola, vezetői továbbképző tanfolyam (10 hetes) 1977. 1950-től államvédelmi katonai szolgálatban tizedesként indult, majd 1957-ig katonai elhárító tiszt, 1957–1963-ig a Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának tisztje, 1964–1979-ig a Komárom Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. osztályának tisztje. https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:7178053091628::NO::P5_PRS_ID:893101 [Letöltés ideje: 2021. 04. 27.]

18 ÁBTL 3.1.1.-B-91185. „Kárpáti József" 76, 85.

19 ÁBTL 3.1.1.-B-91185. „Kárpáti József" 12–13., 85. Gyuris András rendőr százados 1958. október 31-i jellemzése.

4. Az ügynök ellenőrzése

„Kárpátit" 1959 folyamán több alkalommal is ellenőriztették ügynökökkel, valamint paptársaival is. Az itt kapott információkban lépten-nyomon előkerülnek könnyelmű magatartására, botlásaira való utalások. „Balogh János" fedőnevű ügynök megemlítette, hogy a sok dispozíciót magatartása miatt kapta. Bohémsága inkább bohóckodás, lételeme a társasági élet és a szórakozás. Szenvedélyes kaláberező, de nem jó játékos. Öltözködésében, magatartásában nem papos, a rendőri felügyeletre vonatkozó szabályokra fittyet hány.[20] „Balogh János" egy másik jelentésében ezt azzal egészítette ki, hogy dr. Kriskó Kölcsében az állatorvossal, a gyógyszerésszel, a pedagógusokkal és az evangélikus lelkésszel jár össze, valamint együtt lakik Ritli Gyula római katolikus plébánossal. Sokat utazik Nyírbátorba Duklai László plébánoshoz, aki a Szent Imre Kollégiumban igazgatója volt, valamint az újfehértói barátaihoz (orvos, állatorvos, gyógyszerész, káplán), akikkel együtt szokott szüretelni is.[21] Kádár György nyírvasvári görögkatolikus parókus Kriskó György pácini éveiről adott negatív jellemzést, megemlítve, hogy az 1956-os forradalom után nyugatról nagy mennyiségű gyógyszercsomagot kapott, amit értékesített, így egészítve ki fizetését.[22]

Gyuris András százados Papp Gyula piricsei parókussal is beszélt Kriskó Györgyről, aki annak végardói működése kapcsán is említést tett olyan botlásról, aminek részleteit a jelenlegi szabályozás szerint személyiségi okokból nem lehet kutatni.[23]

Néhány nappal később „Kürthy" fedőnevű ügynök is jellemezte Kriskó Györgyöt, akit már középiskolás korában is ismert. Jó képességű diákként nem vitte túlzásba a tanulást, és könnyen bánt a pénzzel. Meglepetést keltett, hogy papnak jelentkezett, de legalább ennyire meglepő volt, hogy nőtlenül szentelődött. Az ügynök szerint társai azt gondolták, hogy ezt karrierizmusból tette. Jellem szempontjából remek színésznek, szélhámos alkatúnak és olykor cinikusnak festette le, aki a társaságot magával ragadóan szórakoztatta, néha még egyszerűbb bűvésztrükkökkel is. Az volt a híre, hogy jó kapcsolata volt a rendőrséggel. Ezt azzal is illusztrálta, hogy Kriskó ittas állapotban motorozott, majdnem kétszer is karambolozott, s

20 ÁBTL 3.1.1.-B-91185. „Kárpáti József" 86. 1959. január 7.
21 ÁBTL 3.1.1.-B-91185. „Kárpáti József" 87–88. 1959. október 13.
22 ÁBTL 3.1.1.-B-91185. „Kárpáti József" 89–90. 1959. október 22.
23 ÁBTL 3.1.1.-B-91185. „Kárpáti József" 91. 1959. október 28.

a rendőrök kétszer igazoltatták, de feltűnően kedvesen bántak vele, és továbbengedték. Kürthy elmondása alapján a 10 éves érettségi találkozón Kriskó György azt mondta dr. Dohanics Sándornak, hogy „tudom, nem vagyok jó pap, de még rosszabb lennék, ha megnősültem volna", majd a zenészektől elkérte a tangóharmonikát, és azon játszott. A zenészek elmondták, hogy jól ismerik őt a mulatókból. Végül Kürthy ügynök arra a megállapításra jutott, hogy „a papság véleménye szerint Kriskót komolyan venni nem szabad".[24]

Ekkor már Gyuris százados, a tartótiszt is elégedetlen volt „Kárpáti József" ügynöki tevékenységével. Konstatálta, hogy három hónapja egyetlen jelentést sem adott, ügynöki munkáját hanyagul végzi, ráadásul október 20-án kijelentette, hogy ezt a titkosszolgálati tevékenységet nem tudja összeegyeztetni papi lelkiismeretével.[25]

1959 novemberében derült fény egy olyan esetre, amely még dr. Kriskó György beszervezése előtt történt, és tovább rontotta a tevékenységéhez fűzött reményeket.

5. „Koppány" százados a mérki búcsún

1958. június 29-én, Szent Péter és Pál apostolok ünnepén templombúcsút tartottak Mérk községben. Az ünnepi szónok Megyeri Ferenc kisvárdai plébános volt. Este vacsora után beszélgettek a plébánián a környező papok és világiak vegyesen, amikor motorral megérkezett dr. Kriskó György, akit jól csak Megyeri ismert. Ő találta ki, hogy Kriskót úgy mutatja be a jelenlévőknek, mint Koppány rendőrszázadost, akivel még az udvaron megbeszélte, hogy beugratják a társaságot. „Koppány" nagy komolyan kihallgatta a jelen lévő papokat, akik közül az egyiket Csáti József, az Állami Egyházügyi Hivatal megyei titkára figyelmeztetett egy állítólagos hittanórai pofon miatt. Az eset két ügynöki jelentésből és „Kárpáti" vallomásából rekonstruálható, a papok először megijedtek, és kínos perceket követően derült csak ki az igazság. A „hecc" nem mindenki számára volt élvezetes, és sok mindent elárult az abban résztvevők meggondolatlanságáról is.[26]

24 ÁBTL 3.1.1.-B-91185. „Kárpáti József" 92–93. 1959. október 30.

25 ÁBTL 3.1.1.-B-91185. „Kárpáti József" 90. 1959. október 24.

26 ÁBTL 3.1.1.-B-91185. „Kárpáti József" 94. 1959. november 30. „Török István" fedőnevű ügynök jelentése. A többi vallomással egybevetve kiderül, hogy az ügynök nem más, mint Megyeri Ferenc kisvárdai plébános. 95. „Miklós Péter" ügynök jelentése.

6. Vádak keresztüzében

1960. január 12-én Gyuris András tartótiszt kikérdezésre berendelte „Kárpáti József" ügynököt a rendőrségre. Az időközben előkerült kompromittáló adatok kapcsán nyolc pontból álló kérdéssorozatot állított össze, hogy az ügynök azokra válaszolva tisztázza magát a vádakkal kapcsolatban. A nyolc kérdésből öt annyira személyes jellegű volt, hogy még a kérdést sem lehet kutatni-megtudni, nemhogy a választ. Az érvényes kutatási jogszabályok alapján olvasható három további kérdés a „Koppány százados-esetre" vonatkozott a mérki búcsún, a 10 éves érettségi találkozóra Sóstón, valamint a külföldről kapott gyógyszercsomagra. A tartótiszt bevallott célja: „a kikérdezés során arra törekszem, hogy a nevezett személyt a fenti kérdésekben beismerő vallomásra bírjam, s ezen keresztül beszervezését megerősítsem. Amennyiben ez nem sikerülne, javaslatot teszek a hálózatból való kizárására, és a helyi újságon keresztül történő lejáratására".[27]

A beidézett Kriskó György vallomása 10 kézzel írt oldalt tesz ki. A fentebb említett okok miatt a válaszokból hat oldal nem olvasható. Az érettségi találkozóra vonatkozólag nem válaszolt, így a mérki búcsú és a gyógyszercsomag kérdésére adott válaszok ismerhetők meg. Az igazságnak megfelelően a mérki búcsúval kapcsolatban azt mondta, hogy a Koppány százados-ötlet Megyeri kisvárdai plébánostól származott (amit az nem is tagadott), Kriskó nem értett egyet az ötlettel, de Megyeri beszélte rá, hogy csak játssza végig a szerepet, utána megmondják a papoknak, hogy beugratták őket.

A gyógyszercsomaggal kapcsolatban azt mondta, hogy Hollandiából kapott több ízben segélycsomagot, ezekben elsősorban használt ruha volt, egyszer kapott 120 ampulla sztreptomicin[28] nevű gyógyszert. Ezt a gyógyszerész ismerősén keresztül értékesítette, amiért 600 forintot kapott.[29]

7. Az ügynök nemet mond

Annak ellenére, hogy Gyuris András rendőr százados mindent elkövetett, hogy a beszervezést megerősítse és tovább vigye, egy év után „Kárpáti József" ügynöknek annyira elege lett az egészből, hogy a következmények-

27 ÁBTL 3.1.1. B-91185. „Kárpáti József" 96–97. 1960. január 12.
28 Ezt a tuberkulózis gyógyítására használták abban az időben.
29 ÁBTL 3.1.1.-B-91185. „Kárpáti József" 98–107. 1960. január 12.

kel nem törődve kérte végleges felmentését. Elhatározását hét pontba szedve támasztotta alá.

1. Több alkalommal vetették a szemére, hogy munkája eredménytelen, de ennek oka az volt, hogy olyan környezetben élt és mozgott, ahol meglátása szerint nem volt probléma.

2. Amikor beszervezték, azt vállalta, hogy a népellenes tevékenységet jelenti, de nem volt tisztában azzal, hogy ezt kéthetente írásban kell megtennie, akár van, akár nincs mondanivalója, ezért volt sokszor semmitmondó, erőltetett a jelentése, amit már a jövőben nem szeretne.

3. Kettősséget érzett magában, miért éppen neki kell olyan szerepet vállalni, ami nem illik a hivatásához. Az ellenséges tevékenységet nem rendőrségi beosztottként akarja jelenteni, hanem a maga módján. „Ez a körülmény sok tépelődést, gyötrődést és álmatlan éjszakát okozott" írta.

4. Nagyon kellemetlenül érintette és bántotta, hogy az egyházi főhatóság is besúgónak tartotta, mivel jóban volt pártfunkcionáriusokkal.

5. Nagyon rosszul esett neki, amikor Gyuris századostól kérte, hogy mentsék fel eddigi tevékenysége alól, az megfenyegette mondván: „jól gondolja meg, hogy vállalja-e, mert úgy elnyírjuk a száját, hogy az életben nem szedi magát össze". Sérti az önérzetét, hogy egy olyan feladatot kell neki betölteni, ami nem lenne kötelessége és ráadásul kinyírás jár érte. Vagy megérdemli a büntetést, és akkor az jár neki, vagy ha nem, akkor pedig kíméljék meg olyan dolog teljesítésétől, ami neki nehézséget okoz.

6. A maga vonalán több hasznot tudna nyújtani, mint az utóbbi időkben. Példa erre az, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése kapcsán eredményes, jó munkát tudott kifejteni.

7. Végül egy teljesen személyes okot hozott fel: megfogadta, ha súlyosan beteg édesapja meggyógyul, kérni fogja az illetékeseket megbízatásának megszüntetésére. Mivel édesapja meggyógyult, ez a tény is erősítette elhatározását, hogy szüntesse be ezt a titkos tevékenységét.[30]

A rendőrségen ezt követően azzal bocsátották el, hogy gondolkodási időt adnak neki, ha megváltozik az álláspontja, jelentkezzen.

30 ÁBTL 3.1.1.-B-91185. „Kárpáti József" 108–111. 1960. január 12.

8. „Kárpáti József" ügynök kizárása

Mivel azonban később sem jelentkezett, 1960. április 7-én tartótisztje javaslatot tett „Kárpáti József" ügynök hálózatból való kizárására. Összegezve megemlítette, hogy nevezett ügynök utoljára 1959. július 30-án adott jelentést, utána három hónapig nem jelentkezett, majd 1959. október 5-én, november 23-án, december 15-én a főkapitányság épületében foglalkoztak vele, de ő álláspontján nem változtatott. Felrótta, hogy amikor ő ezt a munkát elvállalta, azt gondolta, hogy a vele kapcsolatban lévő rendőrtisztek őt barátnak és munkatársnak fogják tekinteni, ezt azonban nem tapasztalta.

A rendőrség szerint „Kárpáti" helytelen magatartása következtében elvesztette azon személyek bizalmát, akik érdekesek voltak az állambiztonsági szervek számára. Ráadásul a papok körében elterjedt az a nézet, hogy Kriskó György a rendőrség embere, s a görögkatolikus püspök is így nyilatkozott róla. Bár beszervezése azért történt, hogy a görögkatolikus egyházban a gyenge ügynöki hálózatot megerősítsék, s ez a probléma azóta sem tekinthető megoldottnak, mégsem célszerű őt tovább foglalkoztatni, mert alaptermészetét megváltoztatni nem tudják, a birtokukban lévő erkölcsi kompromittáló adatokkal pedig nem tudnak hatni rá.[31]

Mindezek figyelembevételével a Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya engedélyezte „Kárpáti József" ügynök kizárását.

Egy hónappal később dr. Kriskó György aláírta az ilyenkor szokásos titoktartási nyilatkozatot, és ezzel megszakította munkatársi kapcsolatát az állambiztonsági szervekkel.[32] Ugyanezen napon, 1960. május 7-én Gyuris András százados „Kárpáti József" ügynök aktáját irattárba helyezés céljából lezárta.[33]

„Kárpáti József" aktája Csipkerózsika-álmából 1979. augusztus 8-án lett felébresztve, amikor – nem tudni pontosan, mi okból – a Hajdú-Bihar Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. osztálya tanulmányozás céljából kikérte, de amikor tartalmát megismerte, akkor lemondtak az egykori ügynök reaktiválásáról.[34] Csak a beszervezési aktája maradt fenn, munkadossziéja

31 ÁBTL 3.1.1.-B-91185. „Kárpáti József" 112–113. 1960. április 7.
32 ÁBTL 3.1.1.-B-91185. „Kárpáti József" 114. 1960. május 7.
33 ÁBTL 3.1.1.-B-91185. „Kárpáti József" 115. 1960. május 7.
34 ÁBTL 3.1.1.-B-91185. „Kárpáti József" 116. 1979. augusztus 8.

leadott jelentéseivel megsemmisült, talán azért is, mert érdemi információkat nem tartalmazott.

9. Összegzés

Az 1956-os forradalmat követő években az államvédelmi hatóság újult erővel akart totális kontrollt gyakorolni az egyházak felett. A magyar görögkatolikus egyházban 1958-ban csak két ügynök volt, ezért újakat akartak beszervezni. A zsarolástól sem rettentek vissza, így próbálták meg dr. Kriskó György fiatal nőtlen papot megkörnyékezni. A bohém, szórakozást szerető, néha felelőtlen, de a megváltozott politikai légkörben a helyét, társaságát kereső, olykor magányos pap többször keveredett olyan helyzetbe, ami miatt öt év alatt hatszor helyezte el püspöke. Egy szerencsétlen ügy miatt, amikor gyertyákat régi, Mindszenty bíborost ábrázoló papírba csomagoltak és árusítottak, öt év börtönnel fenyegették meg, aminek hatására aláírta az együttműködési nyilatkozatot. Fedőneve „Kárpáti József", tartótisztje Gyuris András százados lett. A kezdeti lelkesedést – ha volt egyáltalán – hamar gyors kiábrándulás követte. Jelentései nem tartalmaztak érdemi információkat, és a beszervezést követően még egy év sem telt el, már szabotálta a találkozókat, ráadásul hangos, könnyelmű viselkedésével éppen azokat riasztotta el magától, akiket meg kellett volna figyelnie. Közben egyre jobban bántotta a lelkiismerete is, hiszen jól tudta, hogy a papi élet ezzel a tevékenységgel sokáig nem egyeztethető össze. Egy év után felhagyott az ügynöki munkával, s már az sem érdekelte, ha egyéb botlásai miatt tönkre akarták tenni, vagy végleg lejáratni. Esete több tanulsággal is szolgálhat, amelyek közül az első és talán legfontosabb, hogy még ilyen szorult helyzetben is lehetett nemet mondani.

10. Utószó

Dr. Kriskó György 11 évig volt Kölcsén helyettes lelkész, majd 15 évet szolgált Nyírábrányban parókusként (1969–1984), végül Nyírderzs lett az utolsó állomáshelye, ahol húsz évet volt parókus (1984–2004), s itt ünnepelte aranymiséjét is. 1994-ben tiszteletbeli esperesi címet kapott, 2004-ben vonult nyugdíjba. 2008. június 17-én hunyt el Nyíregyházán, 78 éves korában. Papi temetése 2008. június 25-én volt a nyírderzsi görögkatoli-

kus templomban, ahonnan a helyi temetőbe kísérték végső nyughelyére. Gyászjelentésére az általa írt imádság sorai kerültek:

„Hálát adok neked Uram, hogy az évekkel együtt lekopik rólam mindaz,
ami útközben rám tapadt: vágyak, fájdalmak, bűnök és örömök.
Hála neked Istenem, hogy magányom, fogyatékosságaival együtt, amely itt még gyötör
ott belevész majd a Te mindent betöltő teljességedbe”.[35]

35 IVANCSÓ ISTVÁN, *A magyar görögkatolikus egyház papjainak nekrológjai,* Nyíregyháza 2021, 224.

Szabó Péter

A hajdúdorogi joghatóság ideiglenes kiterjesztése (1968)
Kánonjogi megjegyzések*

Tartalom: Bevezetés; 1. A szentszéki dokumentum tartalma és egyházmegyei fogadtatása; 2. A dokumentum háttere és kánonjogi elemzése; 2.1 A szórványban élő görögkatolikusok korabeli helyzete, illetve az új zsinati irányelv és következményei; 2.2 Az értesítő okmány jogilag releváns tartalma: a joghatóság ideiglenes kiterjesztése és az így létrejövő alkotmányjogi alakzat természete; 2.3 A Miskolci Apostoli Exarchátus a hajdúdorogi püspöki joghatóság 1968-as kiterjesztése után; 2.4. Etnikum-független joghatóság; 2.5 A lelkipásztori ellátás tényleges helyzete 1968 után; 3. Utótörténet és kitekintés; Következtetések.

Péter Szabó: The Temporary Extension of the Jurisdiction of Hajdúdorog (1968): Canonical Remarks
The Eparchy of Hajdúdorog could only be established at the expense of substantial compromises. Thus, it remained within a Latin ecclesiastical province and could comprise only the eastern regions of the country. In the central and western portions of the country, a significant number of Greek Catholic believers living in diasporic conditions were left under Latin jurisdiction. Owing to continuous migration, as much as a third of the Byzantine-rite faithful lived outside the Eparchy of Hajdúdorog, in the neighbouring Latin-rite dioceses, by the '60s. Pursuant to Directive 4 of OE – to ensure better pastoral care for them according to their own rite – the Holy See extended the jurisdiction of the Bishop of Hajdúdorog to all the Byzantine Catholic faithful in the territory of Hungary in 1968. The present study offers a legal analysis of this move. Based on a relatively rich archival material, the following points may be formulated on the subject: (1) The temporary extension of 1968 did not affect the contemporary territorial boundaries of the Eparchy of Hajdúdorog. In line with the above explanation, the measure only involved the extension of the personal jurisdiction of the Bishop to areas beyond his diocese in relation to the Greek Catholic faithful living there. (2) Although the text of the measure speaks of the extension of the jurisdiction of Hajdúdorog to all the Byzantine-rite faithful of Hungary, an analysis of the data reveals that all this had no implications for the status of the Apostolic Exarchate of Miskolc as an independent jurisdictional entity. This circumstance is, among other things, also obvious from the fact that – as has been noted – the temporary measure of 1968 did not in itself affect previous particular church boundaries. (3) Happily distancing itself from the unfavourable 'ethnophyletist'

trend infiltrating even the praxis of the Holy See as of the late 19th century, the measure in question granted the Bishop of Hajdúdorog jurisdiction over all the Byzantine Catholic faithful. As a result, the eparchial jurisdiction of the Hierarch would henceforth be extended not only to believers of Hungarian ethnicity (i.e. of the 'Hungarian Rite')

Bevezetés

A hajdúdorogi püspöki joghatóság egész ország területére történő ideiglenes kiterjesztésének *ténye* ismert,[1] az ezt elrendelő első dokumentum[2] eddig azonban nem jelent meg,[3] így kánonjogi elemzésére és értékelésére sem kerülhetett sor. Alábbi tanulmányunkban e hiányosság pótlását célozzuk.

A joghatóság országos kiterjesztése a görögkatolikus közösség életében jelentős esemény. A hajdúdorogi egyházmegyét először lehatároló *Christifideles graeci* kezdetű bulla ugyanis – kétségtelen kedvező hozadékai mellett – szemszögünkből súlyos kompromisszumokra is kényszerült.[4] Ezek egyike éppen a téren mutatkozott, hogy az egyházmegye alapításakor nem rendelték az összes hazai magyar görögkatolikust az új püspökség alá.[5] Ez utóbbi

---

* MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

1 Lásd Pirigyi István, *A magyarországi görög katolikusok története,* Nyíregyháza 1990, II. köt., 195.; Erdő Péter, *Egyházjog,* Budapest [5]2014, 141.

2 Sacra Congregatio „pro Ecclesia Orientali", Prot. n. 180/63 (6 agosto 1968); lásd *GKPL,* I-1-l III-1, [3], 1. melléklet, lásd 130. old., lejjebb.

3 Dudás Miklós hajdúdorogi püspök témának szentelt 1968. okt. 1-jei körlevele csak a rendelkezés tartalmi ismertetését adta; lásd *Püspöki körlevél a hajdúdorogi görög szertartású katolikus egyház joghatóságának kiterjesztéséről;* lásd *GKPL,* I-1-l III-5, [8, 10]. (E körlevél ismertetéséhez, illetve a rendelkezés jelentőségének további rövid méltatásához lásd még „A hajdúdorogi görögkatolikus püspök joghatóságát az egész ország területére kiterjesztette a Szentatya", in *Új Ember* 43 (1968) 1.

4 Vö. Hollós János, „Die Rechtsquellen und die Rechtslage der Griechisch-katholischen Kirche in Ungarn im Lichte des II. Vatikanums", in *Kanon* II, Wien 1974, 110–127., 111. skk.

5 Az új Hajdúdorogi Eparchiát a görögkatolikus egyházmegyék területeiből alakították ki. Az egykori munkácsi püspökség nyugati határait az 1771-es alapításakor az Egri Egyházmegye görögök lakta vidékeinél húzták meg. Az előbbiből 1912-ben leválasztott Hajdúdorogi Eparchia is e határokat örökölte; lásd Paul Magocsi, *Carpathian Rus'. A Historical Atlas,* Toronto 2017, 31., 51.; illetve „Az egri egyházmegye térképe… 1799-ben," in *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Az egri főegyházmegye sematizmusa II,* Eger 1985 [térképmelléklet]. – Lásd még „Magyarország északkeleti részeinek a gör. kath. magyarság által lakott helységei", in A Görög Szert. Katholikus Magyarok Országos Bizottsága (kiad.), *Emlékkönyv a görög szert. katholikus magyarok római zarándoklatáról,* Budapest 1901. (térkép, 7. melléklet a III. függelékhez.)
A keleti területek magyar görögkatolikus hívei sem kerültek hiánytalanul hajdúdorogi fennhatóság alá. Ez két oknak volt betudható. Egyrészt a mozaikszerűen keveredő etnikai adottsá-

kedvezőtlen helyzet új zsinati látásmódból fakadó korrekciója – korábbi sikertelennek bizonyuló kezdeményezések után[6] – csak az imént említett 1968-as szentszéki intézkedéssel indult, mely folyamat végül majd II. János Pál 1980-as konstitúciója révén teljesedik ki.[7]

Az alábbiakban a rövid '68-as római kiterjesztési dokumentum leírására, hátterének megvilágítására, illetve lényegi pontjainak kánonjogi elemzésére vállalkozunk. Gondolatmenetünket végül egy rövid kitekintéssel zárjuk.

1. A szentszéki dokumentum tartalma és egyházmegyei fogadtatása

A joghatóság pápai kiterjesztéséről szóló döntést érdekes módon a Keleti Egyház Kongregációjának prefektusa „nevében" egy 1968. augusztus 6-i keltezésű hivatalos levélben közölték.[8]

---

gok miatt területi alapon nyilvánvalóan nem is volt lehetséges színtiszta etnikai részegyházak kialakítása. Egy ilyen megoldás ugyanakkor nem is tűnt célszerűnek.
Noha a katolikus joghatóság személyi alapú megosztása hazánkban – az 1721-es alapítású fogarasi görögkatolikus eparchia révén – már legalább két évszázada jelen volt, e megoldás szórványra történő kiterjesztéséhez a XX. század elején még nem bizonyultak érettnek a feltételek. Eszerint ahogy 1771-ben a munkácsi alapítás kapcsán, úgy a Hajdúdorogi Egyházmegye létrejöttekor is, a peremterületek vonatkozásában továbbra is az „osztatlan joghatóság" lateráni elve érvényesült; vö. Papp György, *A magyar görögkatolikus szórványok egyházjogi helyzete,* Nyíregyháza 1945, 13., 16.

6 A MAGOSZ például már 1935-ben kezdeményezte a hajdúdorogi joghatóság országos kiterjesztését, ám ekkor nemhogy erre nem kerülhetett sor, hanem a váci püspökségen belüli bizánci rítusú egyházközségek felállítására irányuló kérelem is elutasításra talált; vö. Magyar András, „Egyházmegyénk fejlődése", in Timkó Imre (szerk.), *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi évkönyve 1912–1987,* Nyíregyháza 1987, 47–64., 60–61.

7 Lásd Ioannes Paulus II, const. ap. *Summis Pontificibus* [in iurisdictionem Eparchiae Haidudoroghensis omnes perpetuo atque stabiliter rediguntur Christifideles ritus Byzantini in universa Hungaria commorantes], 17. VII. 1980, in *AAS* 72 (1980) 7., 985–986.
A teljesség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy szórványban élő görög hívek apró töredékei átmenetileg már tartoztak ideiglenes hazai görög joghatóság alá. Az I. bécsi döntés nyomán visszacsatolt felvidéki területek rövid időre a miskolci apostoli kormányzóra lettek bízva; lásd Papp, *A magyar* (5. lj.), 53. Ekkor az eperjesi eparchia területe már a teljes cseh és szlovák területeket lefedte, így a kormányzói megbízás révén Papp Antal ideiglenes joghatósága – ha jól értjük –, a felvidéki sávban szinte Pozsony határáig terjedt. (Annyi pontosítás ehelyütt elkel, hogy itt valójában inkább belső, szociológiai, s nem sajátos [jogi] értelemben vett szórványról volt szó, hiszen egy bizánci eparchia híveinek egy részét bízták a miskolci apostoli adminisztrátorra.)

8 *A görögkatolikus szórvány rövid története* [Timkó Imre kétoldalas kronológiai áttekintője], lásd *GKPL,* I-1-l I-3, [29].

A kongregációs dokumentum műfaját tekintve tulajdonképpen „értesítés", mely arról tájékoztatja Dudás Miklós hajdúdorogi püspököt, hogy VI. Pál pápa az említett *főpásztor joghatóságát* hároméves időszakra („ad triennium") az országban lakó összes bizánci rítusú hívőre kiterjesztette. A levél jelzése szerint e döntés annak volt köszönhető, hogy a pápa meggyőzőnek találta a dorogi püspök kérelmében felsorolt érveket. A dokumentum ugyanakkor az intézkedés egyelőre ideiglenes jellegét is kiemeli. Az említett három év tulajdonképpen *próbaidőként* szolgált. Ha ez – mint az remélhető, írja a levél – szerencsésen zajlik, és semmilyen oldalról nem jelentkeznek nehézségek, megalapozott remény van arra, hogy a jelen pápai döntés véglegessé válik.[9]

A levél végül jelzi, hogy a jelen értesítés tartalmáról az Államtitkárságon keresztül a magyar püspöki kart is tájékoztatták,[10] de a rendelkezésről az általa megfelelőnek tartott módon a címzett görög püspöknek is hírt kell adnia a helyi latin főpásztorok felé.

Dudás Miklós – nem meglepő módon – külön egyházmegyei körlevelet szánt az örömteli hír nyilvánosságra hozatalára.[11] A levélben a püspök utal arra, hogy az intézkedést az Apostoli Szentszék ismételt kérésére adta meg. Ezt követően kifejezi meggyőződését, hogy mind a papságunk, mind a hívek megértik és kellően felmérik, hogy a hazai görögkatolikus jövő szempontjából milyen rendkívüli jelentősége van e pápai döntésnek. Ennek köszönhetően ugyanis lehetőség nyílik arra, hogy a szórványba szakadt hívek saját rítusú ellátásáról immár a görög püspök irányítása alatt gondoskodjanak. Ezzel növekedhet annak esélye, hogy ők is megőrizzék szertartásukat, és gyermekeik is tovább vihessék azt. Ennek előmozdítása révén tudunk megfelelni az új zsinati szellemnek is, folytatja a főpásztor, amely szerint a rituális örökségünk az Egyház közös kincse is. A joghatóság-kiterjesztésnek továbbá nem elhanyagolható ökumenikus hozadéka is lehet, hisz az ortodoxia rajtunk méri le, hogy a keleti örökség milyen megbecsülésnek örvend a katolikus közegben. Ezt követően a püspök buzdító kérelemmel fordul nyájához. E gondolatok több mint fél évszázad távla-

9 „Il provvedimento, però, ha la durata limitata ad un triennio, in modo da consentire un certo periodo di prova. Trascorso felicemente – come si spera – tale tempo, e non sorgendo difficoltà da nessuna parte, si ha fondato motivo di ritenere che la Augusta decisione, presa da Sua Santità, diverrà definitiva"; lásd a 2. lj., fentebb.

10 Az Egyházi Közügyek Tanácsa részéről 1968 szeptemberében kiküldött szűkszavú értesítéséről (prot. n. 6026/68) készült másolathoz lásd *GKPL,* I-1-l III-5, [14]; 3. melléklet, 232.

11 Lásd *Püspöki körlevél* (3. lj.), [8., 10.].

táról is igen időszerűek. Így kéri, hogy „mindenki nagy felelősséggel és testvéri összefogással járuljon hozzá a megadott lehetőségek megvalósításához. A joghatóság kiterjesztése és a szórványban élő híveink megfelelő lelki ellátása ugyanis igen komoly feladatok elé állítanak bennünket, nem csekély dologi és személyi erőfeszítést kívánva meg tőlünk". A levél végül jelzi, hogy a főpásztor római katolikus püspök-testvéreivel egyetértésben kezdi a szentszéki döntésből fakadó gyakorlati teendők megvalósítását. Egyben azon reményének is hangot ad, hogy a szórvány ügye és az azért végzett fáradozás mindenütt a római katolikus papok megértésével és testvéri támogatásával fog találkozni.[12]

A Püspöki Kar már 1968. december 4-én külön körlevélben szabályozza a szórványban jelentkező fontosabb rítusközi kérdéseket.[13] Dudás Miklós a szórvány görögkatolikus lelkipásztori ellátásának megszervezésére külön *püspöki helynökséget* szervezett, melynek élére 1969 elején Timkó Imrét, a Hittudományi Akadémia professzorát állította.[14]

2. A dokumentum háttere és kánonjogi elemzése

Az ideiglenes pápai döntés kiadását, mint láttuk, a hajdúdorogi püspök ismételt kérelme előzte meg. E folyamathoz érdekes adalékokkal szolgál a Szórványhelynökség történetéről szóló összefoglaló,[15] mely vélhetőleg Timkó Imrétől ered.

---

12 *Uo.,* [10.]. (E körlevél itt vázolt tartalmához igen hasonló gondolatok fogalmazódnak meg Timkó Imre egy korabeli német tanulmányának zárásaként is; lásd Imre Timkó, „Unierte Ostchristen in Ungarn", in *Theologisch-praktische Quartalschrift* 117 [1969] 3, 223–229., 228–229.)

13 A *Magyar Püspöki Kar körlevele a hajdúdorogi püspök joghatóságának kiterjesztéséről,* 1968. dec. 4., benne: „A római katolikus egyházmegyékben élő görögkatolikusok lelkipásztori ellátására vonatkozó jogszabályok"; lásd *GKPL,* I-1-l I-4, [2–5].

14 Prot. n. 441/1969; lásd *A görögkatolikus* (8. lj.), nn. 3. és 6., [29.]. (Timkó Imre – a budapesti Hittudományi Akadémia később nyilvános rendes tanára – már 1947-ben megbízást kapott Dudás Miklós püspöktől az ország nyugati részeibe költözött görögkatolikus hívek lelkipásztori ellátásának megszervezésére; vö. *Magyar Katolikus Almanach 1984,* Budapest 1984, 193.)

15 *A Magyar Görögkatolikus Szórványhelynökség kronológiai sorrendben előadott története/A nyugat- és délmagyarországi görögkatolikus szórvány történeti kronológiája;* lásd *GKPL,* I-1-l III-6, [15–28].

2.1. A szórványban élő görögkatolikusok korabeli helyzete, illetve az új zsinati irányelv és következményei

Az imént említett történeti szinopszisból az derül ki, hogy a szórványkérdésről – előzetes római kérésre – az összefoglaló írója adott először átfogó tájékoztatást.[16] Ezt követően a megbeszéléseket az 1968-as döntésig, legalább két fázisban, Dudás Miklós püspök folytatta.[17] Ezek az előkészítő egyeztetések – vélhetőleg nem ok nélkül – a magyar püspöki kar bevonása nélkül zajlottak.[18] (Egyes jelek arra mutatnak, hogy a püspök 1965 novemberében a dikasztériumnál, 1967 februárjában pedig VI. Pálnál is szorgalmazta a joghatóság kiterjesztését.)

a) A szórvány helyzete 1968-ig. A hajdúdorogi püspök joghatósága 1969. január 12-ig – a kiterjesztés tényleges indulási időpontjáig[19] – a borsodi, szabolcsi és hajdúsági területeken kívül csak Kis-Budapestre (10 belső kerület), illetve a makói és szegedi paróchiákra terjedt ki.[20] A görög szórvány sanyarú lelkipásztori helyzete évtizedek óta nehézségeket szült, amelyek

---

16 „A II. Vatikáni Zsinat első két szessziójának idején a Keleti Kongregáció kérésére és felszólítására szóban és írásban beszámoltam a magyarországi szórványhelyzetről és a 'Christifideles graeci' bulla által megszabott területen kívül élő görögkatolikus szórvány helyzetéről. Card. Testa – akkori prefektus; Mgr. Scapinelli – akkori asszesszor; és Mgr. Rizzi – akkori magyar minutante tanulmányozta a beszámolót és annak a kivánságának adott kifejezést, hogy Dr. Dudás Miklós püspökkel beszélje meg a szórvány ügyét", *A Magyar* (15. lj.), [16.].

17 „B.e. Dr. Dudás Miklós püspök részt vett a negyedik ülésszakon 1965 őszén. Nyilvánvalóan akkori tárgyalásai eredményeképpen napirendre került a Keleti Kongregációnál a hajdúdorogi püspök joghatóságának kiterjesztése a szórvány-területre is. Ezekről a tárgyalásokról nincsenek ismereteim. [...] Dr. Dudás Miklós megyéspüspök a Zsinat bezárása után 1967-ben ismét Rómában járt. Feltételezhetőleg a joghatóság kiterjesztéséről folyó tárgyalások folytatódtak és nem is eredménytelenül..." (*uo.,* 16–17.).

18 Ez derül ki Hamvas Endre érseknek, az MKPK akkori elnökének megjegyzéséből: „Az ügy [tudniillik a hajdúdorogi püspöki joghatóság kiterjesztésének] elvi részét nézve az illetékes kongregáció három évre megadott engedélye után már nehéz érdemben hozzászólni. Erre vonatkozóan a kérelem benyújtása előtt lett volna módjukban nyilatkozni a latin szertartású ordináriusoknak, amennyiben akár Excellenciád, akár a S. Congregatio 'pro Ecclesia Orientali' ez ügyben megkeresi a magyar Püspöki Kart"; prot n. 2909/68: *A hajdúdorogi püspök joghatóságának kiterjesztése;* lásd *GKPL,* I-1-l III-5, [12, n. 1].)

19 A fentebb jelzett augusztus 6-i értesítés (lásd 2. lj.) nem jelölte meg, hogy a hároméves próbaidőnek mi a kezdő dátuma. E hiányosságra Hamvas érsek is felhívta a figyelmet; *A hajdúdorogi* (18. lj.), n. 7. [13.]. A kérdésre Fürstenberg bíboros-prefektus Dudás püspöknek címzett december 17-i levele adta meg a választ (prot. n. 180/63); hiteles másolatához lásd *GKPL,* I-1-l I-1, [7.]; továbbá: 2. melléklet, 231.

20 *A Magyar* (15. lj.), [15.]. Ennek az a furcsa gyakorlati következménye volt, hogy – a fentebb említett szűk saját területén kívül – például még a hajdúdorogi püspök is a helyi latin plébános joghatósági delegációjára szorult, akár két görögkatolikus összeesketéséhez is.

visszhangja – a belső egyházi berkeken túl – olykor a civil sajtó orgánumait is elérte.[21] E híradások szerint nálunk sem volt ismeretlen – a korábbi jogi helyett immár inkább *szociológiai* téren érvényesített – *„ritus praestantia" gyakorlata*.[22] A kérdéskör összetett és fonák voltát érzékletesen tükrözi egy görög munkaközösség összefoglaló feljegyzése is.[23] Nem meglepő, hogy görög részről e helyzet elhúzódó fennmaradását a kortársak egyöntetűen súlyosan hátrányosnak érzékelték.[24]

b) A kiterjesztés zsinati háttere. A görög joghatóság kiterjesztésének folyamata és sikeres véglegesítése nyilvánvalóan csak a II. Vatikáni Zsinat által hozott szemléletbeli fordulat hátterében érthető teljes egészében!

A keleti szórványok helyzetével két zsinati okmány foglalkozott érdemben: a püspökök lelkipásztori szolgálatáról és a keleti katolikusokról szóló dekrétum. Az előbbi – mintegy a „Quoniam" középkori szellemének örököseként! – továbbra is csak *utolsó* lehetőségként említette a párhuzamos keleti katolikus joghatóság kialakítását e (latin) területeken. Erre a *CD*

---

21 A szórványban latin joghatóság alatt élő görögkatolikus hívek korábbi kedvezőtlen helyzetének illusztrálásához lásd pl. Pirigyi, *A magyarországi* (1. lj.), 188–194., 192.; Magyar, „Egyházmegyénk" (6. lj.), 61. A szórvány latin szemszögű megítélésének elvi hátteréhez – vö. csak „territorium orientale", de „nem regio orientalis" – lásd *A Magyar* (15. lj.), [15–16.].

22 E régi mentalitás kiküszöböléséhez nem volt elégséges XIII. Leó e téren mutatkozó jó szándékú, de nem elég világosan kifejezett szemléletváltása. A keleti kodifikáció egykori titkára így joggal jegyzi meg, hogy az évszázadok alatt berögződött meggyőződések és hozzáállás meghaladására sokkal határozottabb állásfoglalásra lett volna (és van) szükség, mint a „ritus latinus omnibus praestat" axióma pusztán hallgatólagos meghaladására; Ivan Žužek, „Incidenza del *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium* nella storia moderna della Chiesa universale", in *Ius in vita et in missione Ecclesiae. Acta Simposii Internationalis Iuris Canonici occurente X anniversario promulgationis Codex Iuris Canonici, diebus 19–24 Aprilis 1993 in Civitate Vaticana celebrati,* Città del Vaticano 1994, 698.

23 [A pesti gör. kat. szórvány munkaközössége], *A szórvány-pasztoráció gondjai, GKPL,* I-1-l II-1, [1–5]; lásd 4. melléklet, 233. skk. (Az összegzés a 70-es évek közepén készült, de röviden a '68 előtti helyzet leírására is kitér.)

24 E szempontból beszédes Hollós János kánonjogászunk rezignált észrevétele, mely szerint „ez a fél évszázados késés [tudniillik az 1912 és 1968 között eltelt idő] rendkívüli hátrányt jelentett, nemcsak a híveknek, rítusuk megtartásában, de a papságnak is, a mostani lelkipásztori ellátás megvalósításában"; Nyírmada és Hajdúböszörmény, 1972. évi tavaszi esp. ker. gyűlés: „A magyar görögkatolikus egyház jogforrásai és joghelyzete a II. Vatikáni Zsinat fényében" [Hollós János], lásd *GKHF Könyvtár* n. 911., 3. Hasonló értékelés cseng ki Timkó Imre szórványhelynök Berki Feríznek írt leveléből, melyben az orthodox esperes adminisztrátort a kiterjesztésről tájékoztatja: „... 1912 óta – azóta, hogy boldogemlékű X. sz. Piusz pápa egyházmegyénket erigálta – ...problémákat jelentett a magyar görögszertartásúak számára a területi lehatároltság, a szórványokba elszéledettek lemorzsolódása és az a veszedelmesen terhes örökség, mely a keresztény Kelettől akaratunk ellenére elszigetelt bennünket a latinoktól pedig rítusunk különbözősége folytán elválasztott", lásd *GKPL,* I-l-1 II-8, [1].

23 szerint csak különleges helyzetekben, azaz akkor kerülhetett sor, ha az ugyane pontban felsorolt egyéb lehetőségeket – keleti paróchia, rítusvikárius – már mind kimerítették, s ezek nem bizonyultak elégségesnek.[25] Eszerint e dokumentumban a zsinati atyák a párhuzamos keleti joghatóságok lehetőségét – legalábbis a szórványban – továbbra is csak lelkipásztori kényszerből fakadó kivételként, kompromisszumként fogadták el, de távolról sem óhajtották azt az egyház strukturális szerveződésének a hagyományossal egyenértékű alternatívájaként elismerni.[26] Ezzel ellentétben a keleti határozat idevágó pontja (*OE* 4.) megkötés nélkül engedi, mi több egyenesen szorgalmazza is, hogy *minden* olyan esetben hozzanak létre saját rítusú paróchiákat és saját hierarchiát (azaz részegyházakat) is, ahol ezeket az érintett hívők lelki java megkívánja.[27] E zsinati megközelítésből Climent Pujol szerint az tűnik ki, hogy a keleti rítusok megőrzése szemszögéből a saját részegyházakba szerveződés a biztosabb megoldás, s ennek nem képezheti akadályát az a puszta tény, hogy az adott területen már létezik más katolikus részegyház, rendszerint latin egyházmegye. Az önálló hierarchia létesítésének egyetlen szükséges és elégséges kritériuma eszerint csakis az érintett keleti hívek – és közösségek, fűzhetnénk hozzá – lelki java. Mint azt ugyancsak a katalán jezsuita kommentátor írja, figyelemre méltó, hogy az *OE* 4 kidolgozása során minden olyan módosító javaslat következetes elutasításra talált, mely az itt megfogalmazott új zsinati szándékot – éppen a *CD* 23.3 fentebb idézett tradicionális logikája mentén – gyengíteni

25 Lásd Adolfo Longhitano, *Le Chiese particolari, in Chiesa particolare e strutture di comunione,* (Il Codice del Concilio Vaticano II 5), Bologna 1985, 32.; vö. „Hunc quoque in finem, ubi sint fideles diversi Ritus, eorum spiritualibus necessitatibus Episcopus dioecesanus provideat sive per sacerdotes aut paroecias eiusdem Ritus, sive per Vicarium Episcopalem aptis facultatibus instructum et, si casus ferat, etiam charactere episcopali ornatum… Quod si haec omnia, ob rationes peculiare, iudicio Apostolicae Sedis, fieri non possint, Hierarchia propria pro diversitate Rituum constituatur" (*CD* 23.3.).

26 E fontos téma bővebb tárgylásához lásd Szabó Péter, „A katolikus sajátjogú egyházak együttélésének jelenlegi helyzete és perspektívái", in *Athanasiana* 14 (2002) 163–186., 167–168.; Uő., „Stato attuale e prospettive della convivenza delle Chiese cattoliche sui iuris", in Consociatio Internationalis Studio Iuris Canonici Promovendo – Società per il Diritto delle Chiese Orientali, *Territorialità e personalità nel diritto canonico e ecclesiastico – Il diritto canonico di fronte al Terzo Millenio. Atti del Congresso Internazionale, Università Cattolica Pázmány Péter, Budapest 2–7 settembre 2001,* Péter Erdő – Péter Szabó (a cura di), Budapest 2002, 225–253.

27 „Provideatur igitur ubique terrarum tuitioni atque incremento omnium Ecclesiarum particularium ac propterea constituantur paroeciae atque propria hierarchia, ubi id postulat bonum spirituale fidelium" (*OE* 4).

igyekezett.[28] A két egymással kétségtelen feszültséget mutató zsinati hely közötti preferenciát végül az Apostoli Szentszék gyakorlata döntötte el, egyértelműen a keleti határozat irányvonala javára.[29] A hajdúdorogi joghatóság 1968-as szórványbeli kiterjesztése éppen ezen új zsinati törekvés érvényesítésének egyik első konkrét megnyilvánulása volt.

2.2. Az értesítő okmány jogilag releváns tartalma: a joghatóság ideiglenes kiterjesztése és az így létrejövő alkotmányjogi alakzat természete

Figyelemre méltó, hogy szövege szerint a dokumentum nem az *eparchia területének* bővítéséről, hanem csak a *főpásztor* joghatóságának kiterjesztéséről beszél. Noha a két dolog logikailag összefügg, a jogi differencia mégis jelentős. A helyzet pontos megértése ugyanakkor további elvi megfontolásokat igényel. Ezt erősíti az a tény is, hogy a fennmaradt egyes levéltári anyagokból a szóban forgó kérdés eltérő korabeli értelmezései rajzolódnak ki.

A dátum és szerző feltüntetése nélküli, „A görögkatolikus hívek lelki gondozásának problémájához" című feljegyzés 3. pontja a következő megállapítást tartalmazza: a joghatóság kiterjesztésének tényleges pillanatától (1969. január 12.) „jogilag az egész Magyarország *egyetlen bizánci szertartású egyházmegyét képez* 1975. január 12-ig bezárólag. Akkor [majd]: – vagy visszaáll az 1969. január 12.-i állapot; – vagy *megmarad az egész Magyarország egyetlen görögkatolikus bizánci szertartású egyházmegyének;* – vagy több görögkatolikus bizánci szertartású egyházmegyére osztja az országban élő görögkatolikus híveket egy következő szentszéki döntés".[30]

---

28 Vö. Clemens Pujol, *Decretum Concilii Vaticani II «Orientalium Ecclesiarum». Textus et commentarium,* Romae 1970, 41–43.

29 Az *Oriente Cattolico* második kiadása 1932-ben mindössze 61 keleti részegyházat jelez, melyek közül még egyetlenegy sem volt valódi diaszpóra, azaz olyan vidékhez tartozó, melynek keleti hívei ne „régtől fogva" lakták volna az adott területet; lásd Sacra Congregazione per la Chiesa Orientale, *Statistica con cenni storici della gerarchia e dei fedeli di rito orientale,* Città del Vaticano [2]1932, 550. Ezzel szemben a jelen pillanatban létező 256 keleti katolikus részegyházból immár 58 darab – azaz az összes majdnem negyede, 22,7 %-a – található klasszikus diaszpóra területeken; lásd http://www.gcatholic.org/dioceses/rites.htm.

30 *A görögkatolikus hívek lelki gondozásának problémájához: a püspöki kar rítusközi bizottságához benyújtott görögkatolikus javaslat és álláspont;* lásd *GKPL,* I-1-l III-11, [15–16.]. Noha a dokumentum szerző és keltezés nélküli, a szövegösszefüggésből nyilvánvaló, hogy a próbaidő meghosszabbítása (a második *triennium*) idején keletkezett [dőlt kiemelés tőlem: Sz. P.]. (A szöveg egy másolatának előlapja – mely alapján szerzőnek Timkó Imre tűnik –, az alábbi feliratot

Hamvas Endre kalocsai érsek egy korábbi észrevétele (1968. nov. 21.) ugyanezt az olvasatot tükrözi.[31]

Egyes korabeli észrevételekből, szóhasználati fordulatokból ellenben arra következtethetünk, hogy a fenti – főpásztori illetékesség és egyházmegyei területi kiterjesztés közti – különböztetés mégis indokolt. Ennek jele például, hogy az MKPK 1968. december 4-i körleveléhez fűzött normatív rész az ideiglenes kiterjesztés ellenére is a „*római katolikus egyházmegyékben* élő görögkatolikusok lelkipásztori ellátására vonatkozó szabályok" címet viseli.[32]

A szóban forgó kérdés megítélése szemszögéből érdekesek Hollós János észrevételei a joghatóság kiterjesztésének *természete* és *jogi következményei* tekintetében. A kissé körülményes fogalmazásmódú megállapításból egyértelműen az olvasható ki, hogy az 1968-as intézkedés erejében a hajdúdorogi kánonjogász szerint sem került sor az *egyházmegye területének* kiterjesztésére. A szórványterületet – nézetem szerint helyesen – továbbra is olyannak tekinti, mint amelyiken még minimális fejlettségű keleti részegyház, azaz exarchátus sem létesült. Az ideiglenes jellegből adódóan eszerint a görög joghatóság és egyházszervezet az új területeken „nem mondható még egyházmegyei jellegűnek"! A szórvány helyzete ezért – meglátása szerint – leginkább a *missziós területek* átmeneti állapotaihoz hasonlítható.[33] Amint

viseli: *Dr. Dudás Miklós püspök úrnak megküldött tervezet – javaslatok a joghatóság kiterjesztése megszervezéséhez;* lásd *GKPL,* I-1-l II-4, [1–4].)

31 „Véleményem szerint e rendelkezéssel *gyakorlatilag a Miskolci Apostoli Adminisztratúra megszűnt,* legalábbis a 3 évi próbaidőre, mert Excellenciád mint *hajdúdorogi püspök* kapott joghatóságot az ország *összes* bizánci szertartású katolikusai fölött. A külön helynökség, ha fenn is marad, most már a hajdúdorogi püspök helynöke lesz", *A hajdúdorogi* (18. lj.), [12, n. 2.], [dőlt kiemelés tőlem: Sz. P.]. (Az érsek észrevételének másik eleme, mely szerint „amennyiben az erdélyi [nagyváradi vagy egyéb] görögkatolikus püspökségek területe átnyúlik Magyarország területére, ezek is most Hajdúdorog alá kerültek" [lásd *uo.*], nyilvánvalóan pontatlan, amennyiben a hajdúdorogi terület román viszonylatú rendezésére már korábban sor került; lásd Papp György, „A hajdúdorogi egyházmegye területváltozásai", in *Keleti Egyház* 8/10 [82. szám], 1941. december, 217–227.)

32 Lásd *A Magyar* (13. lj.), [3.].

33 „… a joghatóság-kiterjesztés még mindig ideiglenes; joghatóságunk most s egyházszervezetünk nem mondható még egyházmegyei jellegűnek az új területeken, vagyis exarchiáról sem beszélhetünk szórvány-vonatkozásban. Exarchia létesítése a véglegesítés utáni lépés, mely a Szentszék joga (can. 159 *mp-i Cleri S.*) E ténynek kihatása van a territoriális beosztások elnevezésre is (vö. c. 160–161 cit. mp-i). Tételes előírások és exarchiális szintű joghatóság hijján a missziós keleti vidékek problémái és normái irányadóak (vö. a 94. c. 2. § jog-analógiáját: collatio officiorum ecclesiasticorum… ubi eparchiae vel exarchiae constituae non sunt). Ezt úgy is fogalmazhatnánk, hogy maguk a szórványlelkészek hivatalai is nélkülözik a véglegességet – jogilag is, de feltételeikben is (a paróchia feltételeiről a 160. c. 1. §-a szól); egyházmegyékben

azt a későbbi keleti kodifikáció konzultora megjegyzi, az akkori törvények nem mindenben adtak világos eligazítást arra a különös helyzetre, ami a hajdúdorogi püspöki joghatóság 1968-as ideiglenes kiterjesztéséből adódóan keletkezett.[34]

A kiterjesztés inkább személyi vonalú *joghatósági* – mintsem az egyházmegye mint jogi személy *területét* érintő – olvasatát erősítik azok a megállapítások is, melyek szerint a későbbiekben a püspöki karnak kell majd döntenie [?], hogy a hajdúdorogi egyházmegye *területét* ténylegesen mely szórványvidékekre terjesszék ki, s melyekre ne.[35] (Noha a kérdést nem a főpásztor, hanem a görög hívek szemszögéből érinti, Timkó Imre káptalani helynök az MKPK 1973. június 13–14-i ülésén tartott összefoglalójának egyik megállapítása is kaphat hasonló olvasatot: „n. 1.: A joghatóság kiterjesztése elsősorban nem területre, hanem személyekre szól: „Minden bizánci szertartású hívőre a Magyar Állam egész területén".[36])

---

vannak csak paróchiák; exarchiában quasi-paróchiák: c.160, § 3. A quasi-paróchusok jogi helyzetét nyerik azonban a 489. c. 3. §-a szerint (n. 1.): „quilibet alii presbyteri quibus cura animarum instar parochorum in determinato territorio stabiliter commissa est", ezek paróchusi jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeznek (*uo.*)"; lásd [Hollós János], *Észrevételek és javaslatok a szórvány-területek jogi kérdéseiről* [1973. okt. 11.]; *GKPL,* I-1-l III-11, [20.].

34 [Hollós János], *Észrevételek* (33. lj.), [19]. „Nem konkretizálja ezt maga a kiterjesztő decrétum sem. Ennek értelmében volt szükség bizonyos lelkipásztori elgondolások kitervezésére. E terveknek igazodniuk kellett *a missziós területek dinamikusabb helyzetéhez,* s ez új helyzetet jelentett a statikusabban működő egyházmegyei-exarchátusi beosztáshoz képest", *uo.* (Ezen új megoldásokat az MKPK 1968. dec. 4-i körlevele vázolta [lásd 13. lj.], mely tervezetét Hollós János készítette [*uo.,* 19.].)

35 Vö. A szórvány történetének összefoglalója utal arra, hogy az egyik latin főpásztor olvasata szerint a hajdúdorogi püspöknek az újonnan joghatósága alá került országrészben világosan különböztetnie kell a „körzeti paróchiák" és a „szoros értelemben vett szórványterületek" között (ahol tudniillik a görögkatolikus szórványlelkészek nem tudják maradéktalanul ellátni feladataikat), mert „eszerint kell majd a *PK-nak döntenie,* hogy *mit hagy jóvá,* mint tényleges görögkatolikus jurisdikciós területet, ill. hol marad meg a közös körlevél alapján a latin szertartású plébánosok joghatósága a görögkatolikus hívek felett továbbra is", *A Magyar* (15. lj.), [26.] [kiemelés tőlem: Sz. P.]. Elismerendő, hogy ez az idézet maga is többféle olvasatot enged, ami szintén azt erősíti, hogy a '68-as kiterjesztés számos megoldatlan – további elemzésre érdemes – kérdést vet fel (lásd 31. lj. feljebb), sőt mi több, a helyzet átmeneti szabályozására született püspökkari körlevél némely pontja maga is lényegileg eltérő értelmezést kapott görög és latin oldalról! Vö. *A görögkatolikus hívek lelki gondozásának aktuális kérdései. A Hajdúdorogi Egyházmegye, a miskolci Apostoli Adminisztratúra és a szórványterület káptalani helynökének előterjesztése,* lásd *GKPL,* I-1-l III-11, [2–4]; továbbá *A Magyar* (15. lj.), [23., 25–26.]; *A görögkatolikus* (30. lj.), nn. 7–8. [17.]. A felmerülő értelmezési nézeteltérések jogtechnikai részleteihez lásd [Hollós János], *Észrevételek* (33. lj.), [19. skk.]. E nézeteltérések is bizonyosan komoly szerepet játszhattak a kiterjesztés véglegesítésének ismétlődő elodázásában.

36 *A Magyar* (15. lj.), [27.].

Összegezve, e meglátásokból kétféle értelmezés rajzolódik ki. Az egyik szerint az 1968-as szentszéki rendelkezés az egész ország területén egységes görögkatolikus egyházszervezetet hozott létre, ha csak átmeneti jelleggel is;[37] míg a másik szerint ilyen egységes arculat – országos területű eparchia – még ideiglenesen sem jött létre, s ennek megfelelően a szórványterületeken még szoros értelemben vett görögkatolikus eparchiális egyházszervezetről sem beszélhetünk.[38]

2.3. A Miskolci Apostoli Exarchátus a hajdúdorogi *püspöki joghatóság* 1968-as kiterjesztése után

Az egykori görög apostoli kormányzóság[39] bekebelezésének szándéka nem volt valószínűsíthető. Így az 1968-as intézkedés – szemben Hamvas érsek és Timkó helynök (egyik) fenti vélekedésével[40] – nem is eredményezte azt. A korabeli gondolkodásában, szóhasználatban – úgy tűnik – az országos hajdúdorogi joghatóság és az exarchátus integritásának együttes állítása egyébként sem feltétlen zárta ki egymást![41] Az „*országos* kiterjesztés" érthető úgy is, hogy az (csak) minden olyan (további) területet érintett, amelyek felett a hajdúdorogi püspök *akár* saját jogon, *akár* mint apostoli adminisztrátor – azaz a pápa helyetteseként – még nem gyakorol joghatóságot. A miskolci exarchátus helyzete körül kialakult bizonytalanság végső soron tehát akár pusztán azon ténynek is betudható, hogy egyszerűen nem tartották megfelelően szem előtt a hajdúdorogi püspök joghatóságának *kettős természetét:* míg az eparchia területén *saját* nevében gyakorolta hatalmát, addig az exarchátusban – apostoli kormányzóként – csak a pápa nevében gyakorolt *helyettesi* jellegű jogkörrel rendelkezett. E különböztetés

37 Lásd 30. és 31. lj.

38 Lásd 32. és 33. lj.

39 E részegyház születéséhez és jogi alakzata fejlődéséhez lásd Szabó Péter, „Exarchátus és kormányzóság, valamint az élükön álló főpásztorok – Fogalmi tisztázások a hazai görögkatolikus szóhasználathoz", in *Athanasiana* 48 (2019) 185–203.

40 Lásd: 30. és 31. lj., feljebb.

41 E téren beszédes Timkó Imre káptalani helynök azon megfogalmazása, mely szerint „Az Apostoli Szentszék ugyanis… 1969. január 12. napjával kezdődően hároméví időtartamra kiterjesztette a Hajdúdorogi Egyházmegye főpásztorának joghatóságát (az egyházmegyén és az apostoli exarchátuson túl is) minden, a magyar állam területén élő byzánci szertartású hívőre"; így: *A görögkatolikus* (30. lj.), [1.]. E mondatból világosan az derül ki, hogy az Exarchátust – legalábbis e szöveghelynél – ő is sértetlenül fennállónak tekinti. (Ezen világos álláspontal nyilvánvaló feszültséget mutat ellenben azon észrevétele, mely szerint az egész ország egyetlen bizánci egyházmegyét képez; lásd a 30. jegyzetnél, feljebb.)

megfelelő szem előtt tartása mellett viszont nyilvánvaló, hogy Dudás Miklós 1968-tól ténylegesen úgy is rendelkezhetett az egész ország felé kiterjedő joghatósággal, hogy az exarchátus önálló részegyház státusza sértetlenül fennmaradt!

Figyelemre méltó, hogy Timkó Imre később nemhogy az exarchátus felszámolását kérte volna, hanem – éppen ellenkezőleg –, annak megerősítésére törekedett. Ennek jele, hogy immár ő maga kezdeményezte Miskolc exarchátushoz csatolását.[42] (Ebben az időben e kicsiny második részegyházra már úgy tekintettek, mint a majdani görögkatolikus metropólia alkotóelemére.[43])

Egyházmegyék alapítására a pápa nevében kiadott rangos dokumentum – általában apostoli rendelkezés – révén szokott sor kerülni. Elismerendő azonban, hogy egy ilyen típusú okmány hiánya sem feltétlenül zárná ki *önmagában,* hogy az 1968-as kiterjesztést az egyházmegye *területváltozásaként* is értelmezzük. Egyes kormányzati cselekményeknél a pápai közreműködés szokásos formái tekintetében mutatkozó hiányosságokból ugyanis az elmélet és gyakorlat még normatív értékű cselekmények esetében sem szokott feltétlen az intézkedés érvénytelenségére következtetni.[44] Mi több, úgy tűnik, hogy egy már létező egyházmegye területének megváltoztatásához az illetékes dikasztérium dokumentuma is elegendő,[45] azaz nem feltétlen

42 Lásd Timkó Imre 1978. dec. 1-i kérelmét; prot. n. 1958/1978.; *GKPL,* I-1-l I/1, [3, 1.]; lásd 5. melléklet, 238. A levélből kiderül, hogy Timkó Miskolc átcsatolását már 1975 júliusában is szorgalmazta. (Érdemes megjegyezni, hogy ez a kérés már korábban is több alkalommal megfogalmazódott; lásd pl. Szabó, „Exarchátus" [39. lj.], 202.)

43 Vö. „A magyar metropólia lehetősége csírájában adva van, hisz három kormányzati egység és helynök van ma már", így: *Nyírmada* (24. lj.), 8. (A Szórványhelynökség persze valójában *nem volt önálló* szervezeti egység [„részegyház"], hanem – mint láttuk – csak egy olyan különleges régió, melyre a hajdúdorogi püspök joghatóságát kiterjesztették. Az iménti idézetből azonban ettől a pontatlanságtól függetlenül kétségtelenül kiderül, hogy a '68-as kiterjesztés a görög kánonjogász olvasatában sem érintette a Miskolci Exarchátus önállóságát.)

44 Vö. pl. „Nell'emanazione e pubblicazione stessa delle sue norme è bensì prestabilita una forma determinata, ma il pontefice non è veramente astretto alla sua osservanza e può anche prescinderne completamente (can. 9) così da mancare ogni vincolo o limite formale alla sua *plenitudo potestatis* e ogni specifico requisito formale di validità agli atti legislativi di sua diretta produzione, e da potersi quindi, sia sotto l'aspetto sostenziale, sia sotto quello formale, applicare a lui in tutta la sua estensione il famoso principio del sovrano assoluto *legibus solutus:* «quod principi placuit legis habet vigorem». Unico limite al suo potere legislativo è il diritto divino naturale e positivo, a cui resta anche egli vincolato e soggetto...", Pietro A. d'Avack, „Atti legislativi pontifici", in Francesco Calasso (dir), *Enciclopedia del diritto,* IV, Milano 1959, 37–48., 38.

45 Vö. "Finito lo studio presso la congregazione competente, e dopo aver informato la Segretaria di Stato, l'argomento passa allo studio della seduta ordinaria dei membri della congregazione.

igényel *közvetlen* pápai intézkedést. A nagyobb jelentőségű döntések („decisiones maioris momenti") ugyan *pápai jóváhagyást* igényelnek,[46] ilyenre azonban, mint láttuk, természetesen az 1968-as joghatóság-kiterjesztés kapcsán is sor került.[47] E tények tükrében így – legalábbis *elvileg* – nem zárható ki, hogy a szóban forgó kongregációs értesítés akár a hajdúdorogi egyházmegye *területi módosítását* is magával vonhatta.

Ezen elvi lehetőség megengedése ellenére azonban, mint mondtuk, a miskolci relációjú területváltozás azért valószínűtlen, mert az okmány *szövegszerűen* a szórvány esetében is csak a *püspöki joghatóság* – és nem az eparchia területének – megváltoztatásáról beszél.[48] Ha pedig e relációban nem eredményezett területváltozást, akkor az még kevésbé feltételezhető az exarchátus vonatkozásában, amiről a dokumentum szót sem ejt! A hajdúdorogi püspök szórvány feletti joghatóságát 1968 és 1980 között eszerint *saját területen kívül* gyakorolt kormányzati hatalomnak kell tekintenünk. E konfiguráció, mint tudjuk, a kánonjog számára egyáltalán nem ismeretlen. (Analógiaként e téren elegendő, ha a pátriárkákat a pátriárkai egyház területén kívül megillető kormányzati jogkörökre gondolunk.[49])

Összességében tehát nincs alapos okunk a '68-as kongregációs értesítés egyszerűsített fogalmazásmódjából a Miskolci Apostoli Exarchátus akárcsak ideiglenes megszüntetésére is következtetni.[50] Nézetünk szerint ez

---

I membri della congregazione formulano il loro parere –de consilio congregationis, si legge nel documento finale–, che è presentato al Romano Pontefice in udienza concessa al prefetto della congregazione. La semplice modifica dei limiti della circoscrizione si suol fare mediante un decreto della congregazione", in Juan I. Arrieta, *Diritto dell'organizzazione ecclesiastica* (Trattati di diritto 3), Milano 1997, 369 [kiemelés tőlem: Sz. P.]. (A dikasztériumi jogkörökhöz kötődő általános eljárásrendet leíró korabeli kúriai rendtartás – szemben a maival – e tekintetben még semmilyen eligazítást nem adott; lásd *AAS* 60 [1968] 169/170 vs. *AAS* 91 [1999] 679–680., artt. 126–127.)

46 A *hatályos jog* ide vonatkozó rendelkezésének (*PB* art. 18.) rövid magyarázatához lásd „Ioannes Paulus II Cost. Ap. Pastor Bonus, commento di J. I. Arrieta", in Juan I. Arrieta – Javier Canosa – Jesús Miñambres (a cura di), *Legislazione sull'organizzazione centrale della Chiesa,* (Testi legislativi 3), Milano 1997, 217., 440–441.

47 Lásd 2. lj. feljebb.

48 Vö. „Mi pregio di communicare all'Eccellenza Vostra Reverendissima che il Santo Padre Si è degnato di estendere «ad triennium» la giurisdizione dell'Ordinario di Hajdúdorog su tutti i fedeli di rito bizantino, residenti nel territorio dello Stato di Ungheria" (lásd 230. old.).

49 Vö. Ivan Žužek, *Index analyticus Codicis Canonum Ecclesiarum Orientalium* (Kanonika 2), Romae 1992, 336. (Lásd még 29. lj., feljebb.)

50 E hipotézis már csak azért is teljességgel valószínűtlen, mert a joghatóság kiterjesztését véglegesítő 1980-as pápai dokumentum *sem* az exarchátus *helyreállításáról* beszél, hanem csak *jogainak megőrzéséről,* azaz feltételezi sértetlen fennállását! Vö. "Nos igitur, optatum explentes omnium quorum magis interest, vi et potestate Nostra Apostolica per has Litteras Christifideles

utóbbi értelmezés a helytálló.

2.4. Etnikum-független joghatóság

Az itt ismertetett szentszéki intézkedés erejében 1969. január 12-től az összes hazai görögkatolikus felett a hajdúdorogi püspök nyert *kizárólagos* joghatóságot. Eszerint a hajdúdorogi *püspöki* joghatóság immár valamenynyi hazai rítusú bizánci katolikusra kiterjedt, az ezen egyházi tradícióhoz sorolt hívek alrítusbeli-etnikai hovatartozásától függetlenül. Ez a választás – a II. Vatikánumot megelőző évszázadra jellemző, a „katolikus filetizmus" jelenségétől terhelt trendhez képest – ekkleziológiailag kétségtelenül újabb kedvező fejlemény. A XIX. század végétől a szentszéki gyakorlat ugyanis a bizánci tradíción belül az *etnikai alapú* alrítusokat is egyre inkább megkülönböztette, sőt mi több, azokat *joghatóságilag* is mind gyakrabban *elkülönítette*.[51] Az a tény, hogy a '68-as kiterjesztés (al)rítusbeli-etnikai hovatartozásuktól függetlenül, az összes magyarországi görögkatolikus fölött ad joghatóságot a hajdúdorogi püspöknek, az imént említett korábbi „etnofiletista" ihletésű trend meghaladására tett kezdeti lépésként is értelmezhető. E negatív jelenség teljes kiküszöbölését persze csak az biztosítaná, ha az azonos tradícióhoz tartozó rítusok hívei egy adott területen nemcsak eparchiális, hanem *sajátjogú szinten is* ugyanazon (helyi) egyházba tagozódnának.[52]

---

conipsius Byzantini ritus in universa Hungaria degentes in ius et iurisdictionem Eparchiae Haidudoroghensis perpetuo atque stabiliter omnes redigimus, firmis tamen iuribus Exarchatus Apostolici Miskolcensis propriis", lásd *Summis pontificibus* (7. lj.), 985–986. [kiemelés tőlem: Sz. P.]. (Érdekes, hogy ez utóbbi rendelkezés – szemben a fentebb idézet kongregációs dokumentum szövegével (lásd 48. lj.) – az 1968-as szentszéki kiterjesztési intézkedésről szólván nem fordít figyelmet a püspöki és az egyházmegyei joghatóság precíz megkülönböztetésére. Vö. „Quod ad praeclaram Byzantini ritus Eparchiam Haidudoroghensem in Hungaria attinet […], compertum etiam habemus eam ipso anno MCMLXVIII, cum iam satis crevisset, ab Apostolica Sede impetravisse ut, quotquot in Hungaria commorantes fideles Hungari Byzantinum ritum tuerentur, ii omnes ad tempus in ius eius redigerentur"; *uo.,* 985. Ebből azonban mégsem indokolt messzemenő következtetéseket levonni. A rendelkezés ugyanis lényegi szándékát tekintve nem az 1968-as esemény visszamenő értelmezése, hanem „csak" a joghatóság immár kétségtelenül az egyházmegye területét is módosító, végleges kiterjesztése.

51 Ezen ekkleziológiai szemszögből kétségtelenül negatív trend lépésről lépésre zajló kifejlődésének precíz bemutatásához lásd Papp, *A magyar* (5. lj.), 42. skk. Az idevonatkozó doktrinális háttér néhány lényegi szempontjához pedig lásd pl. William W. Bassett, *The Determination of Rite,* (Analecta Gregoriana 157), Rome 1967, 58–72.

52 Ez utóbbi problémához kötődő néhány érdekes észrevételhez és kérdéshez lásd Cyril Vasil', „Tratti peculiari dell'identità di una Chiesa orientale. Etnicità e ascrizione ad una Chiesa *sui iuris*", in *Eastern Canon Law* 7 (2018) 1–2., 281–298. (Érdemes megjegyezni. hogy XIV.

2.5. A lelkipásztori ellátás tényleges helyzete 1968 után

Az 1968-as szentszéki döntés nyomán a hajdúdorogi püspök tehát az ország összes bizánci katolikus híve felett *kizárólagos* joghatóságot kapott. Ez azt jelentette, hogy a szórványbeli görög hívek szemszögéből a lakóhelyüknek megfelelő latin főpásztor korábbi illetékessége *megszűnt* felettük.[53] A görögkatolikus paróchiális lefedettség azonban e ténytől persze önmagában nem változott. Ebből adódóan – értelemszerűen az egyes konkrét helyek görög lelkipásztori szervezettségének foka, illetve hiányosságai arányában – a görögkatolikus püspök és helynöke a szórvány nagy részén továbbra is a latin plébánosok meghatározott körű közreműködésére szorult.[54] E ráutaltság tulajdonképpen a mai napig fennáll, igaz – a szórványbeli paróchiális rendszer fejlődésével arányosan –, egyre csökkenő mértékben.[55]

Benedek korától bő kétszáz évig a rítustagságra vonatkozó szabályokból és praxisból az olvasható ki, hogy az azonos liturgikus családon belül különböző etnikumokhoz tartozó híveket ugyanazon csoport, rítus tagjaiként kezelték. Ebből adódóan például a melkita és rutén rítus között nem volt szükség és lehetőség rítusváltásra; lásd Bassett, *The Deterimantion* [51. lj.], 41–42., 53., 59., 62., 83., 89. E praxis a mai ekkleziológiai olvasatban annak felelne meg, hogy egy adott tradícióhoz tartozó valamennyi hívő, legyenek bár eltérő rítusúak, kivétel nélkül egyetlen helyi bizánci katolikus egyház kötelékébe tartoznak, méghozzá nemcsak eparchiális szinten, hanem a sajátjogú egyháztagság szemszögéből is.)

53 Lásd [Hollós], *Észrevételek* (33. lj.), [19–24.]; továbbá *GKPL,* I-1-l I-6 [25–26]. E tényt – némi kezdeti hezitálás után – a latin püspökök is elismerték. Ennek világos jele az MKPK 1974-es rítusközi körlevelének alábbi megállapítása és rendelkezése: „Az 1968. évi püspökkari körlevél hatályba lépése (1969. január 12.) és a jelen utasítás kihirdetése közötti időszakban, római katolikus plébánosok által: görög katolikusnak görög katolikussal, vagy görög katolikusnak nem katolikussal végzett esketései a) érvénytelenek voltak felhatalmazás híján ott, ahol az esketés időpontjában görög katolikus parókia, vagy körzeti lelkészséghez tartozó terület (quasi-parókia) volt az 1968. évi körlevél szerint. Ezért ilyen esetekben – ha előfordultak – kérjenek utólagos szanálást […]", lásd a Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevele: „A szórványban lakó görögkatolikus hívek lelki gondozásáról", Nyíregyházi Egyházmegye Levéltára I–1–b. [14. téka, 1974], *Külön rendelkezések,* 14. old., n. 3a).

54 A rítusközi együttműködés lehetőségét e téren már a korábbi keleti alkotmányjog is kifejezetten kilátásba helyezte: „§ 1. Nisi aliud iure caveatur, sive per domicilium sive per quasidomicilium suum quisque parochum et Hierarcham proprii ritus sortitur; § 2. Deficiente parocho pro fidelibus alicuius ritus, horum Hierarcha designet alius ritus parochum qui eorum curam suscipiat, postquam idem Hierarcha habuerit consensum Hierarchae parochi designandi", Pius XII, *m.p. Cleri sanctitati [de ritibus orientalibus, de personis pro Ecclesiis orientalibus],* 2. VI. 1957, in *AAS* 49 (1957) 433–603., can. 22., 441–442.

55 A hatályos kódex is kilátásba helyezi, hogy egy keleti püspök saját rítusú klerikusok hiányában egyházmegyéje egyes területein élő hívei lelkipásztori ellátását más rítusú papra bízza; lásd *CCEO* 916. kán. 4. §. Érdemes megjegyezni, hogy az iménti norma nemcsak lehetőségként érti e megoldást, hanem – értelemszerűen saját rítusú helyi klerikus hiányában – kötelezi

3. Utótörténet és kitekintés

A joghatóság ideiglenes kiterjesztése nyomán elindult a szórványbeli görögkatolikus lelkipásztori szervezet kiépítése. Ennek bemutatása másik tanulmányt érdemel.[56] Itt csak a joghatóság véglegesítése szemszögéből fontos események rövid felsorolására szorítkozunk.

Az első hároméves ciklus lejárta előtt Dudás püspök megbízásából Timkó Imre jelentést készített a szórvány helyzetéről.[57] Az 1968-as intézkedés, mint láttuk – feltételezve, hogy nem merülnek fel nehézségek –, az első háromévnyi próbaidő leteltével a joghatóság véglegesítését helyezte kilátásba.[58] Ezzel szemben a Szentszék 1972 márciusában – a görög részről remélt véglegesítés helyett – csak a szórványjoghatóság újabb háromévnyi ideiglenes meghosszabbításáról döntött.[59] E fejleménnyel kapcsolatban a szórványtörténet levéltári összefoglalója az alábbi észrevételt teszi: „mivel az alapirat azt mondja: ha a próbaidő alatt semmi probléma nem merül fel, akkor válik véglegessé, valamilyen problémát valaki, vagy valakik Rómával közöltek".[60] 1974. december 6-án Timkó Imre – immár káptalani helynökként írt – újabb jelentése végén ismételten szorgalmazza a joghatóság

---

is a keleti főpásztort ilyen megoldás keresése; lásd John D. Faris – Jobe Abbass (eds.), *A Practical Commentary of the Code of Canons of the Eastern Churches,* Montréal 2019, II., 1716 [John Huels]. (Ez az elérhetőség miatt rendszerint a helyi latin papság közreműködésének kérését jelenti, értelemszerűen a saját ordinárius előzetes egyetértésének elnyerése nyomán. Egyes esetekben a hívek viszonylagosan jelentősebb száma szentszéki biritusú felhatalmazás kieszközlését is sürgetheti.)

56 Az ezzel kapcsolatos viszonylag gazdag levéltári anyaghoz lásd *GKPL,* I-1-l.

57 *Relatio territorii pastoralis graecorum unitorium in dispersione Sacra Congregationi Ecclesiarum Orientalium data. Ex mandato Ep-i Hajdúd. confeci, die 23. Dec. a. 1971;* lásd *GKPL,* I-1-l III-9, [1–7.]; magyar verzió *uo.,* [8–15.].

58 Lásd 9. lj., feljebb.

59 A Keleti Egyházak Kongregációjának 1342/65. számú, 1972. márc. 20-i újabb értesítésének hiteles másolatához lásd *GKPL,* I-1-l I-5, [2.]. (Figyelemre méltó, hogy ez a dokumentum is csak a személyes [püspöki] és nem az egyházmegyei joghatóság kiterjesztéséről beszél: „In tal modo l'Eccellenza Vostra si vede rinnovata l'estensione della Sua giurisdizione su tutti i fedeli di rito bizantino residienti nel territorio della Repubblica d'Ungheria". Az eredeti dokumentumról kiállított másolat megjegyzése szerint közvetlenül az iménti idézet után „a mondat folytatása az eredetiben zárójelbe és vastag filccel olvashatatlanná van téve" [*uo.*].)

60 *GKPL,* I-1-l I-6, [23]. Úgy tűnik e problémák elsősorban a pécsi szervezőlelkészséghez kötődtek, melyek részben annak fejletlenségével voltak összefüggésbe hozhatók, részben az MKPK 1968-as körlevele egyes pontjainak nem egészen egyértelmű fogalmazásmódjából adódtak. A problémakör kiegyensúlyozott értékeléséhez lásd Hollós János korabeli elemzését; [Hollós], *Észrevételek* (33. lj.), [19. skk.];. (Hollós e témakörben megfogalmazott lényegi megállapításait végső soron az MKPK 1974-es körlevele is magáévá tette, lásd 53. lj., feljebb.)

kiterjesztésének véglegesítését.[61] Egyelőre újra csak eredménytelenül. Végül ugyanő az MKPK előtt vetette újra napirendre a kérdést. A joghatóság kiterjesztésének a véglegesítését a konferencia 1979. március 13–14-i plenáris ülésén hozott döntésével támogatta.[62] Ennek nyomán II. Szent János Pál – a fentebb említett *Summis Pontificibus* kezdetű apostoli rendelkezése révén – 1980 júliusában a hajdúdorogi püspök joghatóságát véglegesítette a szórvány felett. Ez az intézkedés az addigi ideiglenes, „területen kívüli" püspöki joghatóság helyett, a görög hívek relációjában immár az *egyházmegye területét* is kiterjesztette mindezen vidékekre.[63]

A szórványra a '70-es évektől mindinkább úgy tekintettek, mint a majdani görögkatolikus metropólia létrejöttéhez szükséges lehetséges harmadik joghatósági tagozódási egységre.[64] A mindenkori hajdúdorogi püspökök erőfeszítéseinek köszönhetően e területen mára már több mint harminc paróchia és szervezőlelkészség működik.[65]

---

61 *Relazione sull'attività pastorale nella diaspora dei greco-cattolici in Ungheria [8. dicembre 1974],* lásd *GKPL,* I-1-l III-9 [29–35.]. A kiterjesztés véglegesítését kérő olasz nyelvű püspöki petícióhoz: *uo.,* [36–38.].
Timkó Imre saját felmérési adatokra is támaszkodva a szórvány létszámát 1974 végén közel 80.000 főre becsülte, ami a görökatolikus közösség akkori hozzávetőleges összlétszámának mintegy harmadát tette ki. Felekezeti hovatartozásra vonatkozó népszámlálási adatok a XX. század második feléből nem állnak rendelkezésre. A korábbi évtizedekben a görögkatolikusok aránya örvendetesen növekedett. Ez – az országban zajló rítusváltási-beolvadási hullám ellenére – a közösségre jellemző magas reprodukciós rátának volt betudható: míg 1920-ban az összlakosság 2.2 %-a (175 ezer fő), addig 1949-ben már 2.7 %-a (248 ezer fő) vallotta magát görögkatolikusnak. A 2001-es adatok már nem mutatnak további növekedést (2,6 %, 269 ezer fő); lásd Kovács Benedek – Lajtai Mátyás, „Magyarország vallási viszonyai a népszámlálások és egyéb lakossági adatfelvételek tükrében", in *Statisztikai Szemle* 98 (2020) 6, 573–598, 581., 593. (Ezen adatok tükrében a fenti becslések sem álltak messze a valóságtól.)

62 Lásd Lékai László bíboros-prímás, MKPK elnök 1979. március 26-i keltezésű támogatónyilatkozatát: *GKPL,* I-1-l I-5 [5.]. (Ugyanez a levél Miskolc város exarchátushoz történő csatolását [lásd 42. lj.] is támogatta, amire azonban ténylegesen majd csak 2011-ben kerül sor.)

63 Lásd 7. és a 48. lj., valamint a 49. jegyzetnél a főszövegben szereplő megállapításokat.

64 Lásd 43. lj. A görögkatolikus metropólia 2015-ös kialakításakor – vélhetőleg elkerülhetetlen kompromisszumkényszer okán – a szórvány mint természetes geográfiai-lelkipásztori szerveződési egység még nem válhatott önálló részegyházzá. (A sajátjogú metropólia születéséhez lásd Szabó Péter, „A Hajdúdorogi Eparchia metropolitai rangra emelésének hátteréhez", in *Athanasiana* 41 [2015] 48–65.)

65 Lásd Gánicz Tamás et al (szerk.), *Görögkatolikus név- és címtár 2020,* [Debrecen 2020], 45–56.

Következtetések

1. A joghatóság 1968-as ideiglenes kiterjesztése a kiadott szentszéki értesítés szövege szerint[66] a hajdúdorogi *főpásztor joghatóságának* egyházmegyéje *területén túlra* történő megadását jelentette, anélkül, hogy az érintett eparchia *területét* magát módosította volna. Hollós János görögkatolikus kánonjogász szerint e szituáció – melyre vonatkozóan sem az akkor hatályos közös keleti jog, sem maga a szentszéki intézkedés nem adott megfelelő eligazítást – a szervezeti struktúra stabilitásának foka szemszögéből a *missziós* területek helyzetéhez volt hasonlítható. Noha a szentszéki intézkedés a kiterjesztés három év múlva történő véglegesítésének lehetőségét is kifejezetten kilátásba helyezte, erre bizonyos nehézségek miatt csak egy évtizeddel később került sor.

2. Az értesítés szövege szerint tehát a *hajdúdorogi ordinárius* joghatóságát terjesztette ki „a magyar állam terültén lakó összes bizánci rítusú hívőre". Mivel a levél a Miskolci Apostoli Exarchátusról nem ejt szót, az összes bizánci rítusú hívőre történő kiterjesztést említő szófordulatból egyesek – helytelenül – az exarchátus megszűnésére következtettek.[67] A miskolci relációjú területváltozás elsősorban éppen azért valószínűtlen, mert a szóban forgó dokumentum *szövege* maga a szórvány tekintetében is csak a *püspöki joghatóság* kiterjesztéséről és nem az eparchia területének megváltoztatásáról beszél. Ha pedig az intézkedés ez utóbbi relációban sem eredményezett területváltozást, akkor az még kevésbé feltételezhető az exarchátusra nézve, amiről az értesítés szót sem ejt. A hajdúdorogi püspök szórvány feletti joghatóságát 1968 és 1980 között eszerint *saját területen kívül* gyakorolt kormányzati hatalomnak kell tekintenünk.

3. A kiterjesztés révén az *összes* hazai görögkatolikus fölött a hajdúdorogi főpásztor nyert kizárólagos püspöki joghatóságot. A döntés ezen aspektusa is újszerű, ekkleziológiailag üdvözlendő törekvés tanújaként értelmezhető. Ez annak közvetett jeleként is olvasható ugyanis, hogy – a XIX. század végétől jelentkező *etnikai alapú* egyházszerveződési trendekkel szemben (vö. kvázi „katolikus filetizmus") – a II. Vatikánum után az etnikai szempont – legalábbis az egyházmegyei joghatóság szintjén – már nem feltétlenül érvényesül az egyházszerkezet alakításában.

66 Lásd 48. lj.
67 Lásd 30. és 31. lj.

[1.]

SACRA CONGREGATIO "PRO ECCLESIA ORIENTALI"

Roma, 6 agosto 1968
Via della Conciliazione, 34

prot. n. 180/63
Mentionem facias, quaeso, huius numeri in tua responsione
Si prega di citare questo numero nella risposta

Eccellenza Reverendissima,

Mi pregio di comunicare all'Eccellenza Vostra Reverendissima che il Santo Padre si è degnato di estendere "ad triennium" la giurisdizione dello Ordinario di Hajdudorog su tutti i fedeli di rito bizantino, residenti nel territorio dello Stato di Ungheria.

Come l'Eccellenza Vostra potrà rilevare, l'Augusto Pontefice ha avuto la paterna bontà di accogliere la Sua domanda, avendo ritenute valide le ragioni addotte da Vostra Eccellenza.

Il provvedimento, però, ha la durata limitata ad un triennio, in modo da consentire un certo periodo di prova. Trascorso felicemente – come si spera – tale tempo, e non sorgendo difficoltà da nessuna parte, si ha fondato motivo di ritenere che la Augusta decisione, presa da Sua Santità, diverrà definitiva.

E' stata pregata, in data di oggi, la Segreteria di Stato di dare notizia di quanto sopra all'Ecc.mo Episcopato magiaro. Questa Sacra Congregazione ritiene, nondimeno, opportuno che anche Vostra Eccellenza ne dia comunicazione a tutti gli Ecc.mi Ordinari dell'Ungheria in quei modi, che la Sua prudenza Le suggerirà.

Con i migliori voti augurali per la Sua accresciuta attività religiosa, mi valgo dell'occasione per professarmi con sensi di vivo ossequio

dell'Eccellenza Vostra Reverendissima aff.mo come fratello
per il cardinale prefetto

(aláírás)

A Sua Eccellenza Rev.ma Mons. MIKLÓS DUDÁS Vescovo di
HAJDUDOROG

[2.]
SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIIS ORIENTALIBUS

Prot.N. 180/63.
col. ROMA, 17. dicembre 1968. Via della Conciliazione 34.

Eccellenza Reverendissima,
Mi prego di comunicare all'Eccellenza Vostra Reverendissima che in benevolo accoglimento della Sua domanda del 16. corrente mese circa la estensione della giurisdizione dell'Ordinario di Hajdudorog su tutti i fedeli di rito bizantino, residenti nel territorio dello Stato di Ungheria, si accorda che il periodo di tre anni, indicato nella lettera di questo Sacro Dicasterio del 6. agosto u.s., abbia inizio con la data del 12 gennaio 1969.
Mi valgo intanto volentieri dell'occasione per porgerLe i sensi del mio distinto ossequio, con cui mi confermo
dell'Eccellenza Vostra Reverendissima aff.mo come fratello

A Sua Eccellenza Reverendissima Mons NICOLA DUDÁS Vescovo di HAJDUDOROG

In fidem copiae
Nyíregyháza, die 23. novembris a 1971.
Dr. Körte Ferenc m.p.
vicarius generalis
Card. de Fürstenberg m.p.

FORDÍTÁS

Excellenciás Uram,
van szerencsém közölni Excellenciáddal, hogy az Ön mult hónap 16. napján előterjesztett kérelme a Hajdudorogi Ordinarius joghatóságának minden, a Magyar Állam területén élő, bizánci ritusu hivőre történő kiterjesztése tárgyában, jóakaratu elfogadásra talált és három esztendei időszakra engedélyezést nyert. Amint ugyanennek a Szent Kongregációnak, ugyanezen év augusztus 6.-án kelt levele is hirüladta már, annak érvénye 1969. január hó 12. napjával kezdődik.
Ugyanekkor szívesen élek az alkalommal, hogy Önnek megkülönböztetett tiszteletem nyilvánítva, maradjak Excellenciád iránti nagyrabecsüléssel, mint testvére

Card. de Fürstenberg. s.k.

[3.]
Copia
CONSILIUM PRO PUBLICIS ECCLESIAE NEGOTIIS

N. 6026/68
E Civitate Vaticana, die 6 Septembris 1968

Excellentissime Domine,

Iuvat me Tibi nuntiare Summum pontificem benigne ad triennium approbavisse Sacrae Congregationis pro Ecclesiis Orientalibus propositionem ex qua iurisdictio Ordinarii Hajdudoroghensis ad omnes fideles Ritus Byzantini in Hungaria degentes extenderetur.

Gratiam vero Tibi habebo maximam, si id quod supra est dictum, in notitiam Episcoporum istius Nationis, modo e Tua sententia opportuniore, perferendum curaveris.

Qua oblata occasione sensus obsequentis mei animi pandens, me
Excellentiae Tuae addictissimum in Domino profiteor

H.J. CARD. CICOGNANI m. p

Excellentissimo Domino D.no E. Hamvas
Archiepiscopo Colocensi
Conferentiae Episcopalis Hungaricae Praesidi
KALOCSA

Nr. 2533/1968.
In fidem copiae.
Colocae, die 14 septembris 1968.

[4.]
A szórvány-pasztoráció gondjai

A kezdetek

Kimondhatatlan érzés töltött el bennünket, amikor – többek között – Nagymaroson és Dunaújvárosban az árpádházi királyok óta talán először hangzott fel újra Aranyszáju szent János liturgiája. Hisz abban az időben Nagymarossal szemben, Visegrádon és Dunaújváros elődjén, Dunapentelén görögkatolikus szerzetesek zsolozsmájától volt hangos az erdő.

De ne menjünk vissza olyan messzire. 1910-ben az akkori Magyarország 9,7 %-a, 1920-ban a mainak megfelelő területen élők 2,8 %-a volt görögkatolikus. Igen óvatos becslések szerint, híveink száma ma is eléri a 250 ezret, a népesedési arányszám pedig éppen görögkatolikus vidékeken – a keleti országrészben – a legnagyobb. Híveinknek ez a nemzetgyarapító életszemlélete azonban sokukat arra is rákényszeritette, hogy szülőföldjüket elhagyva, az ország más tájain keressenek jobb, emberségesebb életlehetőséget. Szülőföldjükkel együtt templomaikat, lelki örömeiknek forrását is kénytelenek voltak elhagyni, de uj helyükön is keresték a lehetőséget, hogyan őrizhetik meg, ápolhatják lelki örökségüket. Így vált egyre égetőbbé már e század eleje óta, a „szórvány": a hagyományos területeken kivül élők lelki gondozása.

Több próbálkozás után 1906-ban alakult meg a budapesti görögkatolikus parókia (a Rózsák terén), még a hajdudorogi egyházmegye megalapítása előtt. 1935-ben vált ki ebből az egyházközségből a budai (Fő utcai) lelkészség. Az egyre iparosodó Budapest vonzotta a vidékről az embereket. *Természetesen* Elsősorban az iparilag elmaradottabb Szabolcsból, Szatmárból jött a munkaerő, – jórészük görögkatolikus. Átfogó felmérés után – melyet Tótin Pál lelkész végzett el a 2. világháború előtt – Rákospalotán a Dobó utcában és Kispesten alakult állandó miseközpont.

A háborut követően két nagy hullámban ismét megindult a modern népvándorlás a fejlettebb ipari települések felé. Csak a görögkatolikusok által leginkább lakott Szabolcs-Szatmár megyéből ebben az időszakban mintegy 70 ezer ember költözött el állandó jelleggel.

A Pest környékére szép számmal települő híveink állandóan sürgették a saját szertartásuk szerint való lelki ellátásukat. A helyzet képtelensége ebben az időben még nyilvánvalóbbá vált: ha például Budapest váci egyházmegyéhez tartozó kerületében a görögkatolikus püspök akart volna két görögkato-

likust megesketni, a helybeli latin plébánostól kellett volna engedélyt kérnie, hogy érvényesen eskessen.

A zsinat után

Egyházunk a 2. Vatikáni zsinaton tükörbe nézett, melyben a maga teljességében láthatta meg magát. A zsinati atyáknak ezek után már könnyű volt meghatározniuk a keleti egyház helyét és szerepét az egyházban. Megfogalmazásukból az is kitűnik, hogy a keleti egyházak fennmaradásának a szükségességét nem csupán lélekszámuk határozza meg Krisztus titokzatos testén belül, – mint ahogy egy-egy szerv jelentőségét sem az azt alkotó sejtek száma szabja meg a szervezeten belül.

Az Egységre való törekvésről szóló zsinati határozat többek között a következőket mondja: „Tudja meg mindenki, hogy mérhetetlenül jelentős megismernünk, tisztelnünk, épségben tartanunk és ápolnunk a keletiek dúsgazdag liturgiai, lelkiéleti örökségét, hogy igy teljesen megőrizzük a teljes keresztény hagyományt, és hogy újra megbékítsük egymással a keleti és nyugati kereszténeket".

A Keleti katolikus egyházakról szóló dekrétum pedig világosan kijelöli a teendőket ennek a megvalósítására: „Világszerte gondoskodni kell az összes részegyházak védelméről és növekedéséről. Ezért mindenütt, ahol a hivek lelki java megkívánja, parókiákat és saját ritusu egyházkormányzatot kell létesíteni" /4./. Hogy minden kételyt eloszlasson a határozat a keleti szertartásu hivek lelkében az Egyház szándékát illetően, nyomatékosan írja: „Tudják meg az összes keletiek és legyenek bizonyosak felőle, hogy törvényes liturgiai szertartásaikat és fegyelmi rendjüket mindenkor megtarthatják, sőt meg is kell tartaniuk" /6./, ha pedig „ezektől helytelenül eltértek a korviszonyok miatt vagy személyi körülmények miatt, igyekezzenek visszatérni őseik hagyományaihoz".

A zsinati határozatok szellemében történt, hogy a Szentatya először három évre, majd újabb három évre kiterjesztette a hajdudorogi püspökség joghatóságát az országban élő összes görögkatolikus hívőre. /A második három év 1975. januárjában jár le, de meghosszabbítását várjuk./ Az érdemleges munka Dr. Timkó Imre szórványhelynök vezetése alatt, két lelkésszel indult meg 1969. október 1-én. Egyik szórvány-lelkész a budai, dunántúli oldalon, másik a dunáninneni oldalon igyekezett az Egyház, a Szentatya szándékai szerint a görögkatolikus hivek lelki ellátását megszervezni. Nagy segitséget jelentett

a Szentatya gépkocsira nyújtott adománya: adott esetben a legtávolabb élő híveinket is fel tudjuk keresni.

Gondjaink

Sokat beszélhetnénk örömeinkről, eredményeinkről. A Szentatya, ha láthatta volna a könnyes szemeket az első görögkatolikus szentmiséken, melyek azok szeméből törtek elő, akik több évtized után először vehettek újra részt saját szertartásukon, bizonyára megnyugodott volna, hogy helyesen döntött. S az első karácsony öröme, amikor híveink elmondhatták: most újra otthon érezzük magunkat, mint elhagyott falunk kicsiny templomaiban. Mindmind a hála szavát hívták az ajkakra.

Most azonban inkább gondjainkról legyen szó. Az előttünk lévő feladatokról, hogy az a munka, mely elkezdődött, valóban az egész Anyaszentegyház számára bőséges lelki gyümölcsöt teremhessen.

Legelső gondunk, hogy nincsennek saját templomaink! Az alkalmas miseidőpontok megválasztásában erősen meg van kötve a kezünk. Legtöbbször csak olyan időpontokat kapunk a befogadó templomban, amely a szétszórtan élő hiveink számára nem alkalmas. Rendszerint vagy tul korait, vagy tul későit. De olykor még a megfelelőbb időpontok beillesztése a lelkipásztor vasárnapi „misemenetrendjébe" is gondot okoz, hiszen 3-4, néha öt miseidőpontot kell összehangolni különböző templomokban. Pest egy-egy kerületében, ahol 4-5 latinszertartásu templomban vasárnaponként 20-25 szentmisét is tartanak, egy görög szentmise van, mint jeleztük, igen sokszor alkalmatlan időpontban. Legkirivóbb egyik budapesti kerületünk helyzete, ahol ugyanazon hivő közösség számára a havi 4 szentmise három különböző templomban van, más és más időpontokban. S a II. Vatikáni zsinat által oly magasztalóan dicsért liturgikus örökségből, a szentmisén kívüli szertartásokból saját templomunk hiján csak keveset tudunk juttatni hiveinknek.

Hiveink nyugtalanítónak, és labilisnak érzik ezt a sokszor nem kedvező, bár bizonyos lehetőséget nyujtó állapotot. Érzik, mennyire egy-egy plébános megértésétől, jóindulatától függ szertartási életük. Mi lesz, ha más plébános jön, aki talán nem fogja ugy megérteni és méltányolni, támogatni lelki igényüket?

Sok gondot okoz az is, hogy a latinszertartásu papság sem látja tisztán, világosan az egyház szándékát. Tájékozatlanok a görögkatolikus egyház élete felöl, akár történelmi, akár liturgiai, akár egyházfegyelmi kérdésekről legyen

szó. Akadnak még olyanok is, akik „missziót" látnak abban, hogy a görögkatolikus hivőt megnyerjék a latin szertartásnak.

Ennek megfelelően a latin hivek sem tájékozódnak megfelelően az egyház belső életéről, elvárásairól. Amikor az egyik plébános-testvérrel elbeszélgettünk, s felmerült az a probléma, hogy a latinszertartásu hivek milyen tájékozatlanok, azt felelte: honnan tudnák, amikor én sem tudok róluk semmit. [Nem is csoda, hogy ugyanez a plébános irja: „...valósággal idegenkednek a Ti szentmiséteken való részvételtől... Ha elérkezik a... vasárnap és jönnek hiveink az esti misére, de a templomba jövet megtudják, hogy görögkatolikus szentmise lesz, a tulnyomó többség rögtön veszi az irányt valamelyik másik két templomba". „Ha protestáns templomba megy el esküdni a latinszertartásu lány, azt könnyen tudmásul veszik, de ha görög szertartás szerint kell esküdnie, akkor valóságos harc indul meg" – mondotta a közelmultban egy másik plébános. Persze, ha maga a plébános teszi fel a kérdést, hogy a rómaiak menjenek a görög misére? mert arról volt szó, hogy bizonyos vasárnap este csak görög szentmise lett volna templomában, akkor nem tudok csodálkozni a hivek magatartásán. Igaz a kérdésre kérdés volt a válasz: „mint kellett volna akkor mondani eddig a görög hiveknek mig nem volt alkalmuk görög misére menni, hogy vasárnap hová menjenek, és mit kellene mondani most, hogy a három vasárnap mi tévők legyenek?/ Sajnálatos, hogy az egyik plébánián egy görögkatolikus vőlegény olyan helyzetbe került, hogy /a latin plébánián/ a következő szövegü nyilatkozatot irta alá: „...ha nem római szertartás szerint lenne az esküvő, nagyon sulyos családi botrány lenne. Talán örökre elszakitanák tőlem menyasszonyomat, akivel nagyon szeretjük egymást..." s ami még meglepőbb volt számunkra, ehhez a plébániahivatal még azt is hozzáfüzte, hogy a „külsö botrány veszélyén kívül, annak a veszélye is fennállhat, hogy nem kötnek egyházi házasságot!" Mit érezhetnek ilyenek hallatán görögkatolikus hiveink? Hála Istennek vannak /nagyon/ nagy számmal latin paptestvérek, akik megértéssel és szeretettel müködnek együtt. Területükön a hivekkel sincs semmi probléma és /valóban/ a latin és görögszertartásu hivek testvéreknek érzik egymást. /Viszont a fenti magatartás, felfogás sajnos nem elszigetelt jelenség, ezért is nem hallgathattunk róla. Mint nagyobb problémakör/ gondot okoz a lelkészségek anyagi alapjának a megteremtése is. Ezen a területen nem várunk /el anyagi/ segitséget a latiszertartásu testvérektől, csak azt kérjük, könnyitsék meg, /számunkra azt/, hogy görögszertartásu hiveink adományai hozzánk eljuthassanak. /Annál is inkább, mert előzőekben vázolt problémák miatt a perselypénzből származó jövedelem a szokottnál

csekélyebb./ Ami a stóláris bevételeket illeti, bár nem ez a döntő szempont – gondoljanak latinszertartásu paptestvérek arra, hogy nekünk is gondoskodnunk kell mind a személyi (pl. kántor), mind a dologi kiadásokról (pl. gépkocsi üzemeltetés). Ennek a kérdésnek a megitélése már nem a szeretet körébe tartozik csupán.

Amikor hálával /eltelten/ gondolunk a Szentatyára, és nagy szeretettel, megbecsüléssel mindazon főpásztorok, és paptestvérek felé, akiknek ez alatt az 5 év alatt oly sokat köszönhetünk, egyben megértéssel, és jóakarattal tekintünk azok felé is akik/nek jó szándékát és testvéri szeretetüket nem vonjuk kétségbe, de/ nem ismervén egyházunk szándékát nem vitték előre ügyünket, /és oly sokszor nagy lelki vivódások forrásai lettek./ az egyház ügyét.

„Megismerni és megszeretni egymást" – ez volt XI. Pius pápa ökumenikus jelszava. Ugy érezzük az elkövetkező időknek is ez marad nagy feladata. /ez kell, hogy legyen. Minél jobban ismerjük meg egymást, hogy növekedjék köztünk a szeretet, s ezáltal elenyésszenek a problémák és legyen a két szertartás által még szebb, még gazdagabb, még gyümölcsözőbb az egyház belső élete./

A pesti gör. kat. szórvány munkaközössége

[5.]
MISKOLCI APOSTOLI KORMÁNYZÓTÓL

Prot. Nr. 1958/1978.

EMINENTIA REVERENDISSIMA,

colla dovuta riverenza vorrei implorare la Vostra Eminenza Reverendissima per il permesso di Sacra Congregazione delle Chiese orientali – come già ho fatto personalmente a Roma, per la domanda presentata scritta il 26. luglio 1975, e recentemente per il mio Eccel.Rev.mo Aussiliare, Mons Keresztes in ottobre quest'anno – che i confini dell'Eparchia di Hajdúdorog e del Esarcato di Miskolc siano modificati in favore del'Esarcato di Miskolc, e così la città MISKOLC, adesso appartenente all'Eparchia di Hajdúdorog, sia parte del'Esarcato, e CENTRO DI STESSA ORGANIZZAZIONE ECCLESIASTICA.

La mia umile domanda si basa sui seguenti argomenti storoci, ed anche sulla giustizia ed equità:

– Nel 1924, quando l'Esarcato fu fundato, era questa città che dava la denominazione. Il primo Amministratore Apostolico: S.E.R. Arcivescovo Msgr. Dr. Antonio Papp, a avuto Miskolc, come la sua residenza.

– I raggioni pastorali ed administrativi fanno necessario che l'Ordinariato sia collocata nella città centrale del territorio ed anche del Comitato di Borsod-Abaùj-Zemplén, l'estensione di quello corrisponde all'estensione del'Esarcato. Miskolc è anche la sede del Comitato, la più visitata ed accisibile dal ogni parte del territorio. È proprio, questa città da dove l'Ordinario /:il vicario Generale:/ potrebbe dirigere più convenientemente tutto il territorio.

– L'Esarcato - ne anche il comitato, dove si trova il Esarcato - non ha un'altra città importante o centrale, la quale sarebbe più opportuno collocare l'Ordinariato,

– I sacerdoti e fedeli del'Esarcato Apostolico di Miskolc se sentono offensivo, che la città denominante del territorio apartiene all'Eparchia, dove sono più grande città. Questa situazione provocava già molti antagonismi fra i sacerdoti e fedeli delle due parte giurisizionale dei greci-cattolici in Ungheria.

- La giustizia e l'equità postula che anche l'Esarcato ha il suo centro ecclesiastico e giurisdizionale.

Ripetendo anche io nel scritto la domanda-che era quest'anno in mio nome per il S.E.R. il Mons. Ausiliare Costantino Keresztes nella Sacra Congregazione presentata, – presentata, anche alla Conferenza dei Vescovi Ungheresi per il Sua Eminenza Dr. László Cardinale Lékai, Primate ed Presidente della Conferenza,

colla dovuta riverenza chiedo il permesso di Santa Sede Apostolica per la detta modificazione del Sede del Esarcato di Miskolc.

Col doveroso ossequio e stima mi confermo di Eminenza Vostra Reverendissima

Nyíregyháza, il 1. dicembre 1978.
devotissimo nel Signore

Emerico Timkó
vescovo di Hajdùdorog ed amministratore apostolico di Miskolc

Sua Eminenza Reverendissima
CARDINALE PAOLO PHILIPPE
Prefetto della Sacra Congregazione Orientali
ROMA

Könyvismertetések

A Mosolygó-emlékdélután előadásainak kötete

Amikor 2016-ban elindult a hittudományi főiskolánk liturgikus tanárairól való megemlékezések sorozata, *Véghseő Tamás* rektorunk a köszöntőjében elmondta, hogy „új műfajt vezetünk be a rendezvényeink körébe". Nem tévedett. Nem állt le a kezdeményezés. Az első, *Rohály Ferencről* szóló emlékdélutánt immár négy követte: 2017 tavaszán *Palatitz Jenőről,* 2017 őszén *Orosz Sándor Ágostonról,* 2018-ban *Timkó Mihályról* és (a vírusveszély miatt eltolva) 2020-ban *Mosolygó Marcellről*.

Az előadások nemcsak elhangzottak az emlékdélutánok alkalmával, hanem immár írásbeli formában is megjelentek a „Paidagógosz tész leiturgiasz" sorozat eddigi öt kötetében. Köszönet és hála érte az előadóknak, akik az alkalmakra az előadásoknak már írott szövegét is elkészítették.

Így történt ez a legutóbbi esetben is: a Mosolygó Marcell liturgikus tanárról szóló emlékdélután előadásainak anyaga a sorozat ötödik köteteként dicséretes gyorsasággal napvilágot látott.

A kis kötet összesen hét előadás szövegét tartalmazza. A rendezvényen – az előzetes célnak megfelelően – Mosolygó Marcell atyának a teológiai tanári munkásságát, azon belül is a liturgikus tanári tevékenységét állítottuk a fókuszba, de igyekeztünk teljes emberi és papi életpályáját is felvázolni. Ez az eljárásmód már csak azért sem lehet idegen tőlünk, mert egy teológiai tanár az esetek túlnyomó többségében nemcsak a katedráról oktat, hanem papi tevékenységet is folytat, és így életének minden mozzanatában tanít a liturgiáról. Amint a kötetből kiderül, ezt tette Mosolygó atya is.

Az első előadásban *Rita lánya* személyes hangvételű előadásában idézte fel életét, annak fontos eseményeit. A másodikban a fiatal pap lelkes máriapócsi lelkipásztori szolgálatáról szólt *Marcell fia*. Unokájának férje, *Ignácz Gyula* ezt folytatva a nyíregyházi segédlelkészi szolgálatának fontos mozzanatai elevenítette fel a harmadik előadásban. Egykori tanítványa, *Ivancsó István* a fellelhető írásos anyag alapján dokumentálta immár a teológiai tanári munkálkodását. Egykori lelki gyermeke, *Miló Miklós* személyes megemlékezésben idézte fel a spirituálisi tevékenységét. Majd ismét Ivancsó István következett (ugyanis az előadásra felkért *Damjanovics József* főesperes koronavírusban elhunyt), hogy dokumentumok alapján bemutassa Marcell atya Sátoraljaújhelyen való lelkipásztori munkálkodását.

Végül veje, *Grunda János,* aki Miskolcon egy ideig együtt volt vele pap, a miskolci papi tevékenységéről szólt.

Kötetünk ezeknek az előadásoknak írott formáját tartalmazza. Úgy lehet rájuk tekinteni, mint egy különböző színes kövekből összeállított mozaikra. Egészen változatosak a szövegek. Megtalálhatók közöttük gyermekektől vagy egykori növendéktől származó, a személyes emlékek felidézése révén egészen közvetlen stílusú megfogalmazások. Vannak dokumentumokra alapozott tudományos írások. Olvasható immár érett papi munkáról éretten szóló beszámoló is. – Ezeket vezeti fel *Gyurkovics Miklós* rektorhelyettes személyes hangvételű köszöntője, illetve ezeket foglalja össze a rendező és szerkesztő tudományos zárszava.

A kis kötethez függelék is csatlakozik. *Beran Ferenc,* a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora engedélyt adott arra, hogy Mosolygó Marcell atya önéletrajzi írását újraközöljük, amit ő 2000-ben jelentetett meg az általa szerkesztett gyűjteményes kötetben. Mindezzel együtt kompletté válik a Mosolygó Marcellről – és liturgikus tanári tevékenységéről – összeállítható kép. Köszönet illet minden közreműködőt, hogy az emlékkötet dicséretes gyorsasággal megjelenhetett.

Ivancsó István (szerk.), *Mosolygó Marcell (1928–2001). A Mosolygó Marcell tiszteletére 2020. november 19-én rendezett emlékdélután előadásainak anyaga,* (Paidagógosz tész leiturgiasz V.), Nyíregyháza 2020. 121 old.

Ivancsó István

Marton Zsolt: A megtérés útja

Tanulságos életrajz-töredéket olvashatnak azok, akik rászánják az időt a jelenlegi váci megyéspüspök könyvének az elolvasására. Bátorkodom „töredéknek" nevezni, mert ugyan a kezdetektől szól, de remélhetőleg a földi életútjának még sokára lesz vége. Addig pedig – mint mindannyian – folyamatosan járhatja a megtérés útját.

Nagyon jó kezdeményezést indított el a Szent István Társulat csaknem két évtizeddel ezelőtt, amikor *Elmer István* elkezdte meginterjúvolni a magyar katolikus püspököket, s a beszélgetéseket kötetekbe foglalta. A huszonnegyedik kötet *Marton Zsolt* váci megyéspüspök életútját mutatja be. Szervesen illeszkedik ez is a sorozatba. Nemcsak a stílusa, hanem tartalma is hasonló az előzőekhez. A szerkesztő, illetve kérdező arra ösztökéli a püspököt, hogy gyermekkora felidézésétől kezdve a tanulmányokon és az

ifjúkoron át beszéljen a papi tevékenységéről, ami aztán elvezet egészen a jelen püspöki szolgálat bemutatásáig. Egyszóval az eddig vezető egész életútját felvázoltatja vele. Sőt, még püspöki tevékenységének további terveit is elmondatja vele.

Bárki felteheti a kérdést: Miért tartjuk fontosnak hittudományi főiskolánk tudományos folyóiratában bemutatni egy római katolikus püspök életútját? Többrétű válasz adható a hipotetikus kérdésre. Az első szint közvetlenül adódik: azért, mert hitelesen – álcázás és rejtegetés nélkül mutatja be a megtérés útját, amin Marton Zsolt eddigi életében járt. Őszintén beszél életének fordulópontjairól is. Második szinten azért érdemes odafigyelni a könyvre és a benne kibontakozó életrajzra, mert megmutatja, hogy alulról, egyszerű családi körülmények közül is magasra lehet jutni a tanulmányok révén. Harmadik szinten arra lehet felfigyelni, hogy az élet buktatói között is meg lehet maradni hűségesnek az Istenhez (amint majd a püspöki jelmondatban is ez a mottó jelenik meg). Negyedik szinten azt látjuk, hogy tanulságos bemutatását adja annak, mennyire fontos számára nemcsak az egyház közössége, hanem a papi közösség is, amint azt folyamatosan megélte, illetve püspök korában is megéli. Ötödik szinten tapasztalható, hogy püspökként is megmaradt munkatársnak a papjai irányában.

Mi, görögkatolikusok még további speciális szinteket is felfedezhetünk, amiért örömmel olvashatjuk a könyvet. Marton Zsolt soha nem szól dehonesztáló módon sem a görögkatolikusságról, sem a nős állapotban élő papokról. Volt évfolyamtársai között is görögkatolikus növendék, és ő maga is volt a mi kispapjainknak a nevelője a Központi Szeminárium rektoraként. (Már csak eme utóbbi két szempont miatt is érdemes elolvasni és ismertetni a kötetet.) De még folytatható: rektor korában már publikált is jelen folyóiratunkban.

Talán a legfontosabb szempont és szint: a könyv ösztönzést adhat mindenkinek, hogy ne máson, hanem a „megtérés útján" járjon.

Marton Zsolt: *A megtérés útja,* (Magyar apostolutódok a harmadik évezred elején 24.), Budapest 2020. 279 old.

Ivancsó István

A Rókahegyi Görög Esték második kötete

Mind külső kinézetében, mind belső szerkezetében hasonló az előző kötethez ez a 2021-ben napvilágot látott könyv, amely a Rókahegyi Görög Esték előadásainak második sorozatán elhangzott előadások szövegét tartalmazza. Ám ennél sokkal több is. Mert dokumentum. Egy olyan rendezvénysorozatról, amelyet egy kis templom csekély számú közössége közepette is meg lehetett valósítani.

A pandémia – mint oly sok mást is – felülírta ugyan a programot, de be nem szüntette. A tervezett tizenkét előadásból nyolc megvalósult, tehát éppen a kétharmada. Igaz, kissé módosultak a dátumok, de a könyv ezt is dokumentálja. Mindenekfölött pedig beszámol róluk.

A Rókahegyi Görög Esték témája 2020-ban a budapesti Eucharisztikus Világkongresszusra való készület gyanánt maga az Eucharisztia volt. A szervezés idején még nem lehetett tudni, hogy a járvány miatt egy évvel elhalasztják a kongresszus megrendezését. A könyv azonban közli az elhangzott előadások írott változatát.

Olvashatunk a könyvben az Eucharisztia bibliai előképeiről és tényleges megalapításáról *(Gánicz Endre)* és szentföldi nyomairól *(Ivancsó Bazil)*. Közli a könyv a nagyvilágban végbement eucharisztikus csodákról szóló előadás szövegét *(Ivancsó István),* az Oltáriszentséghez szóló görög katolikus énekeink összefoglaló bemutatását *(Gebri József),* valamint a proszforasütésünk görögkatolikus hagyományát leíró és bemutató előadás szövegét is *(Szabó Irén)*. Egy terjedelmes rész pedig az eddigi Eucharisztikus Világkongresszusokról ad precíz bemutatást *(Varga Lóránt)*.

Az előzőekben már szó esett arról, hogy a kötet dokumentumértékű. Két szempontból is megállja a helyét ez az állítás. Egyrészt azért – s ezt könnyű letudni –, mert minden egyes fejezetéhez képgaléria járul: az előadások folyamán készített fényképfelvételeké. Másrészt pedig azért, mert bár nem minden előadás kerülhetett be a kötetbe a szöveg hiánya miatt, de egységesen lett kezelve mindegyik esemény dokumentálása. Ez azt jelenti, hogy az egyházmegyei, illetve a rókahegyi templom honlapján megjelent előzetes felhívás szövege kezdi a fejezetet, aztán következik maga az előadás szövege, majd a honlapokon megjelent beszámoló, végül pedig a képgaléria zárja az egyes részeket.

A könyv külső megjelenése azt sugallja, hogy lesz folytatás, mert a kötet címlapja maradt a régi, csupán az alaptónus változott más színűre, illetve a római számmal felírt kötetszám. Mindenesetre egy kis közösség szellemi vi-

talitását üdvözölheti a könyv kapcsán mindaz, aki kezébe veszi és elolvassa. Ugyanakkor maga is jelentősen gyarapodik az értékes és érdekes előadások szövegének elolvasásával. Nem utolsósorban pedig segítséget kaphat belőle az Eucharisztikus Kongresszusra való egyéni felkészülésére is.

Ivancsó István (szerk.), *A Rókahegyi Görög Esték I. sorozatának a nyíregyháza-rókahegyi görögkatolikus templomban elhangzott 2020-as előadásainak szerkesztett változata,* Nyíregyháza 2020, 172 p. ISBN 978-615-5788-62-8

Ivancsó István

Ünnepi kötet Bohács Béla eperjesi professzor 70. születésnapjára Eperjesen

A művet az eperjesi egyetem adta ki liturgikus professzorának tiszteletére, aki most korhatár miatt kénytelen megválni katedrájától. Méltó búcsúztatás ez az ajándékkötet. A jelen ismertetőnk címében alkalmazott „ünnepi" jelző teljes mértékben megállja a helyét, ugyanis mind külső kinézetében, mind belső tartalmában jubileumi, impozáns könyvről van szó.

Bár a tartalomjegyzék nem jelzi, gondolatban öt egységre bonthatjuk a könyvet. Az első részében (a 7–36. oldal) az ünnepi köszöntések kaptak helyet a pápai áldástól kezdve a főpásztori köszöntéseken át az egyetem vezetőségének, majd a társintézmények vezetőinek gratuláló leveleiig (melyeknek – ahol szükséges – a szlovákra fordított változata is olvasható). A mi rektorunk hivatalos köszöntőlevelének másolata és szlovák fordítása is olvasható a kötetben (18–19. oldal).

Ezt követi egy terjedelmes laudáció (a 37–53. oldal), melynek kiemelkedő csúcspontja az az akrosztichon, ahol a bekezdések első betűi az ünnepelt professzor nevét adja ki, kiemelt bordó színnel: Vojtech Bohač (50–51. oldal).

Majd következnek a tudományos tanulmányok (55–337. oldal). Eme utóbbiakkal a társintézmények neves liturgikus professzorai köszöntik a katedrájától megváló professzort. Tizenöt ilyen tanulmány kapott helyet a kötet törzsrészében. A nyelv – mint a köszöntők gárdája is – nemzetközi. A szlovák mellett lengyel, ukrán és magyar nyelvű írások találhatók benne. Örvendetes tényként lehet megállapítani, hogy magyar tanulmányunknak a szlovák fordításáról is gondoskodtak: így azok számára is érthető, akik nem ismerik a magyar nyelvet. A lengyel és ukrán esetében ez nem így van: ott csupán az eredeti szöveget közli a könyv (bizonyára a nyelvi rokonságok miatt).

Utolsó előtti egységként a könyv Bohács Béla professzor tudományos munkásságába enged bepillantást, ugyanis a bibliográfiáját közli (a 339–448. oldalon). Tekintélyes mennyiség, amit követendő példának lehet tekinteni. Örömmel fedezhetjük fel a professzor magyar nyelvű írásainak felsorolását is ebben a bibliográfiában. Különösen örülhetünk intézményünk *Athanasiana* című folyóiratában megjelent írásainak, illetve a liturgikus szimpozionok *(Liturgikus Örökségünk)* köteteiben napvilágot látott előadásai szövegeinek, vagyis mindezek felsorolásának.

Végül utolsó egységként „fényképalbum" zárja az impozáns kötetet: fekete-fehér és színes fényképfelvételek (449–469. oldal). Ezek átölelik Bohács Béla egész életét. Gyermekkorából kevesebb, de aztán papi életéből bőségesebb, tudományos egyetemi munkálkodása idejéből pedig nagy sok felvétel dokumentálja életének egyes fázisait.

Eme ismertetésem megírásával (a tanulmányom után) ismételten is köszönteni szeretném a jubiláló liturgikus professzor társamat.

Marek, Petro – Marcel, Mojzeš (eds.), *Fragmenty veda a život. Jubilejná kniha pri sedem-desiatinách kňaza prof. ThDr. Vojtecha Boháča, PhD,* Prešov 2020, 474 p.

Ivancsó István

Bendász-hagyatéksorozat

A beregszászi Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár 2020-ban *Bendász-hagyaték* címmel új könyvsorozatot indított, melynek keretein belül az egykor *Bendász István* (1903–1991) görögkatolikus kanonok, egyháztörténész tulajdonát képező gyűjteménynek egyrészt azon anyagai kerülnek kiadásra, amelyek átélték a kárpátaljai görögkatolikus egyház 20. századi üldözését a kommunista Szovjetunióban. Másrészt megjelennek azok a munkák is, amelyek a későbbiekben itt őrzött dokumentumokra támaszkodva készülnek el. A hagyaték iratai „tanúi egyházunk múltjának, magukban hordozzák annak több évszázados tanúságtételét és a múltban gyökerező, de jövőbe vetett hitet" – fogalmazta meg a kiadványsorozat szerkesztője, *Marosi István,* az Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégium igazgatója. A hitvalló görögkatolikus pap iratait fia, a szintén görögkatolikus lelkész és egyháztörténész *Bendász Dániel* (1938–2019) őrizte meg, aki sajnos már nem érhette meg a sorozat első három kötetének megjelenését.

Az első kiadvány *Fekete levelek* címmel Bendász István GULAG-táborban töltött éveinek (1949–1955) levelezését gyűjtötte össze. A „fekete levelek"

az illegálisan ki- és bejuttatott küldemények jelképes fogalma, mely emellett a korszak és az átélt nehézségek sötétségét, keserűségét, gyászát is magában hordozza. Bendász István atya lágerlevelezésének ténye az *Öt év a szögesdrót mögött* című lágernaplóból már korábban ismert volt, részleteiben azonban ez a kötet világítja meg. A jelen kötetben közreadott 271 levél Beregszászban és Nagyszőlősön abban a gyűjteményben élte át az elmúlt hat évtizedet, amelybe ma már Bendász Istváné mellett fia, Bendász Dániel hagyatéka is beletartozik. Ezek a dokumentumok kiegészítői és hiteles bizonyítékai a görögkatolikus pap által naplóba lejegyzett visszaemlékezéseknek.

A házkutatások, besúgások, kirakatperek, leszámolások, lágerek évtizedeit sokkal hitelesebben tükrözik a túlélők beszámolói, melyekből azonban kevés van, hiszen a visszatérők közül csak a bátrak merték papírra vetni emlékeiket. „E kornak hamisítatlan forrása Bendász István görögkatolikus kanonok által a munkatáborban írt »fekete levelek« gyűjteménye. Valóságos csoda, hogy ezek az írások toll és papír hiányában megszülethettek; hogy jó szándékú embereknek köszönhetően célba érhettek. [...] A több mint fél évszázaddal ezelőtt papírra vetett sorok hűen adják vissza azokat a testi és lelki fájdalmakat, amelyeket a rabok a lágerben elszenvedtek" – írja a kötet ajánlójában *Orosz Ildikó,* a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektora.

A kötetben bemutatott anyag különös jelentőségét az adja, hogy Bendász István leveleinek megmentésével fennmaradt legalább egy olyan összefüggő levélgyűjtemény, amely hiteles rálátást nyújt a korszak eseményeire, valamint a lágert megjárt emberek és családtagjaik lelkiállapotára. A levelek ugyanakkor nemcsak a kárpátaljai görögkatolikus egyház, hanem a többi kárpátaljai történelmi egyház és a társadalom szempontjából is kiemelkedő jelentőséggel bírnak: „Mivel a leveleknek nemcsak kárpátaljai szereplői vannak, a kommunizmus időszakában végbevitt etnikai és ideológiai tisztogatás szörnyűségeibe is különös betekintést nyerünk az azt elszenvedő ember(ek) test- és lélekközelségéből". A szövegekben szó esik görög- és római katolikus, evangélikus, protestáns és zsidó kárpátaljai és anyaországi magyarokról, ukránokról, ruszinokról, lengyelekről, litvánokról. A forrásokat a Bendász Dániellel készített interjú vezeti be, melyen keresztül az Olvasó képet kap a levelek lelkiségéről, megismerheti az őket író, illetve bennük szereplő személyeket, és megtudhatja a dokumentumok keletkezésének körülményeit. Dániel atya ezeket úgy mondta el, ahogy az édesapjától hallotta.

A kapcsolat fenntartásán és információszerzésen túl a levélváltásokkal Bendász atyának egy másik, különleges szándéka is volt: az írásokon keresz-

tül dokumentálni az üldözés adatait. Hazatérése után ezért a küldemények közül jelentős mennyiségűt átmásolt, magyarázatokkal látott el és a következő, 13 csoportra osztott szét: Hivatalosan küldött leveleim eredetije és másolata (20 db); „Kekszes levelek" – Néhány azon titkos levelek közül, amelyeket kekszbe sütve juttattak be a lágerbe (14 db); A családtagok egymás közötti levelezése az én ügyemben (9 db); Dániel fiamtól hivatalos úton kapott levelek (8 db); Magdolna lányomtól hivatalosa úton kapott levelek (26 db); Katalin lányomtól hivatalos úton kapott levelek (16 db); Sógornőmtől, Bendefi-Bendász Bélánétól hivatalosan kapott levelek (10 db); Különböző személyektől hivatalos úton kapott levelek (6 db); Idegenektől, úgy otthonról, mint a lágerekből rabtársaimtól illegális úton (feketén) kapott levelek (17 db); Feleségemtől illegális úton (feketén) kapott levelek (21 db); Feleségemtől hivatalos úton kapott levelek (91 db); A fenti csoportok egyikébe sem tartozó levelek, levéltöredékek (33 db).

A kötetben a levelek szöveghű átírással szerepelnek, a feldolgozás alkalmával tett pontosításokat és jegyzeteket az azokat készítő személyek megjelölésével látták el. A levelek után azok a fényképek, valamint tárgyak fotói kerültek közlésre, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a lágeridőszakhoz.

A Bendász-hagyatéksorozat második kötete *Bendász-családfa és családi krónika* címmel a Bendász és Bacsinszky családok történetét tárja elénk. E két családtörténet „a ma Kárpátaljának nevezett terület és a kárpátaljai görögkatolikusok történetének szinte egyedülálló forrása. Több annál, mint hogy csak két család történetét bemutassa. Két görögkatolikus papcsalád több évszázadra visszanyúló leírása ez, amelynek tagjai alakították és gazdagították a térség történetét". A munka dokumentálja emellett azt is, hogyan kapcsolódtak össze a görögkatolikus papcsaládok kapcsolataik révén a térség egészével, és hogyan élték a társadalom iránt elkötelezett életüket.

Bendász István még lágerévei előtt, 1946-ban írta meg a két család történetét egy alapos, főleg a Munkácsi Görögkatolikus Püspökség ungvári központjában lévő levéltárban végzett kutató- és gyűjtőmunkát követően. A lágerben töltött évek eseményeinek lejegyzésével, valamint karagandai „önkéntes száműzetésével" tovább folytatta a saját élettörténetét 1959-ig.

A „fekete levelek", illetve a Bendász és Bacsinszky-családtörténet közreadásával a sorozat szerkesztője Bendász atya papi és tudós élete előtti tisztelgés mellett a hitvalló görögkatolikus pap azon szándékának kívánt eleget tenni, miszerint „le kell írni és tisztességgel dokumentálni is kell a múltat". A Bendász-hagyatékban két külön dokumentumban fennmaradt Bendász

és Bacsinszky családok története a sorozat keretein belül egy kötetben látott napvilágot. A két család a Bendász István papnövendék és Bacsinszky Mária között 1928. február 2-án kötött házasság révén kapcsolódott össze. A két görögkatolikus papcsalád történeti bemutatásának egy egységként való elgondolására utal az eredeti dokumentum címzése: „Bendász családfa és családi krónika". A könyv a kézirat beosztását követve először Bendász István családjának a leírását tartalmazza, amelyet felesége, Bacsinszky Mária felmenőinek története követ. A családfákat összeállítójuk tájékoztatója előzi meg, amellyel Bendász István az általa használt források magyarázatához és az egyes dokumentumok idézési módjához nyújt segítséget.

A hagyatéksorozat harmadik részeként a görögkatolikus egyház 20. századi üldözését megelőző utolsó, 1945-ben felvett összeírás került kiadásra, amelynek egyetlen példánya szintén Bendász atya gyűjteményében maradt fenn. A dokumentum jelentőségét növeli, hogy ez a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye utolsó sematizmusa a kommunista egyházüldözés kezdeti szakaszából, tehát képet nyújt az egyházmegye betiltásának időszakáról. Annak ellenére, hogy ez a forrás az előző összeírásokhoz képest kevesebb adatot rögzített, különös jelentőséggel bír: információt szolgáltat a kárpátaljai görögkatolikusok második világháborút követő időszakának kezdetéről. A szövegből kitűnnek az egyházmegye felszámolását megelőző állapotok, rögzítésre kerültek az egyházmegye vezetőségébe kinevezett tagok nevei, látható az esperesi kerületek rendszere, megtudhatjuk a központi hivatalok vezetőinek neveit, a parókiák és filiák összetételét, a hívek lélekszámát és azt, hogy az adatrögzítés időpontjában hol voltak görögkatolikus templomok, valamint a papok számát és teljes listáját. Az 1945-ös sematizmus a görögkatolikusok mellett kizárólag a görög keleti vallásúak adatait őrizte meg, utalva ezzel arra, hogy az adott időszakban mely vallási közösségekkel állt problémákkal terhelt kapcsolatban a görögkatolikus egyház.

Az összeírást tartalmazó kötet mellékletében a Munkácsi Görögkatolikus Püspöki Levéltárban és Bendász István hagyatéki anyagában fennmaradt, 1938 és 1944 között keletkezett iratok olvashatók. Ezek a dokumentumok az egyházmegye lélekszámadatainak, közösségi életének megismerésében segítik az Olvasót, emellett bepillantást engednek az egyházi sematizmusokkal kapcsolatos nehézségekbe is. A gyűjtemény a terület Magyarországhoz való visszacsatolása (1938/39), majd ismételt elcsatolása (1944/45) között keletkezett dokumentumokból áll, és három kategóriát ölel fel: 1. A görögkatolikusok által lakott települések felekezet szerinti megoszlásáról készült 186 jelen-

tés; 2. A jelentéshez tartozó, közel 150 egyházközségi pecsét, illetve püspöki és papi aláírás; 3. Az egyházmegyei összeírásokkal kapcsolatos levelezések.

A Kárpátalján működő görögkatolikus egyház 20. századi történetéről az egyházüldözésekről megjelenő publikációk általánosságban szólnak, kevés az egyházi személyekre, papcsaládokra és a kántortanítói családokra vonatkozó adat. A Bendász-hagyatéksorozat első három kötete ezeket a hiányokat igyekszik pótolni olyan egyedülálló források segítségével, amelyek a hitvalló görögkatolikus pap, Bendász István által megőrzött gyűjteményben vészelték át az egyházüldözés időszakát. A kötetek amellett, hogy tisztelegnek Bendász atya emléke előtt és dokumentálják a múltat, hozzájárulnak a kárpátaljai görögkatolikusok történetével foglalkozó kutatók munkájához, illetve emléket állítanak a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papjainak, papcsaládjainak.

A könyvek a Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár címén rendelhetők meg: bendaszkonyvtar@gmail.com

Földvári Katalin
MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

Lembergben kezdődött…
Az örménykatolikus egyház születése

Nagy Kornél armenológus számos tanulmány és monográfia szerzőjeként elsősorban az erdélyi örmények vallási uniójával foglalkozik. Legújabb művében a lembergi örmények vallási unióját és az örménykatolikus egyház létrejöttét mutatja be. A téma magyar szempontból is rendkívül fontos, hiszen az egykori Lengyel–Litván Unió területén elő örmények vallási uniója például szolgált az erdélyi örmények vallási uniójához, ugyanakkor a hazai tudományosság számára egész eddig nem állt rendelkezésére magyar nyelvű szakirodalom a lembergi unióról. Nagy Kornél művében rendkívül részletesen mutatja be a lembergi unió vitatott kérdéseit – mint például a papképzés kérdése –, melyeket az alapos és részletes forrásfeldolgozás – elsősorban a bécsi, velencei, jereváni és vatikáni levéltárakban őrzött források – segítségével válaszol meg.

A mű elején rövid összefoglalót kapunk az egykor Lengyel–Litván Unió (1569–1795) vallási helyzetéről. A 16. században a lengyel korona országai – vallási szempontból – Európa legbékésebb területei közé tartoztak, ahol egymás mellett éltek katolikusok, zsidók, görög ortodoxok, az új, reformált vallások hívei és az ókeleti egyházakat képviselő örmények. Az utol-

só Jagelló-házi uralkodó, II. Zsigmond Ágost (1548–1572) arra ösztönözte nem-katolikus alattvalóit, hogy a szabad vallásválasztás jogával fogadják el Róma főségét. Az örmények, habár meghagyták nekik a szabad vallásgyakorlat jogát, egyre fojtogatóbb körülmények között éltek, hiszen a görög ortodoxok sikeres uniója után (breszti unió 1596) nyilvánvalóvá vált, hogy az örmények kerülnek a Hitterjesztés Szent Kongregációjának (Sacra Congregatio de Propaganda Fide) a látókörébe.

A kötet első fejezete általános áttekintést ad az örmény egyháztörténet legfontosabb fejezeteiből. Az Örmény Ortodox Apostoli Egyház az 5. század közepéig a kappadókiai Kaiszariea fennhatósága alatt állt, azonban a sahapani zsinaton (444) az örmény egyház deklarálta önállóságát. Az örmény egyház ekkor azonban csak „jogilag" szakadt el a birodalmi egyháztól, majd 551–555 között a fővárosban, Dvinben megtartott zsinat határozatait mind Róma, mind Konstantinápoly tévesen, eretnek tanokként értelmezte.

Az örmény és a római egyház egyesülésére a 14. század első felében került újra lehetőség, ami azonban a Róma által támasztott szigorú előírások miatt meghiúsult. A két egyház a firenze-ferrarai zsinaton tárgyalt újból egy lehetséges unió létrejöttéről, ami azonban az örmény főpapok heves tiltakozása miatt nem jöhetett létre. A firenzei kudarc után a Szentszék több mint egy évszázadon keresztül nem kereste a kapcsolatot az örmény egyházzal, végül V. István katholikosz (1542–1552) vette fel újra a kapcsolatot Rómával, azonban az ő próbálkozásai is eredménytelenül zárultak. A lembergi unióig az utolsó uniós kísérlet a két egyház között Melkiszedek katholikosz nevéhez köthető, aki ugyan 1602-ben letette a katolikus hitvallást, de ez csupán látszat volt, a főpap továbbra is a keleti szokásokat követte. A főpapot végül saját egyháza és a perzsa uralkodó űzte el székhelyéről, aki aztán Lembergig menekült.

A kötet második fejezetében a szerző a kora újkorig mutatja be a lembergi örmény kolónia történetét. A város 1277-es alapításától kezdve folyamatosan éltek örmények a városban, ahol gazdag kereskedőtelepet létesítettek. A város hamar a kelet-közép-európai örménység vallási és kulturális központjává vált, ezért IV. Jenő pápa a város örmény érsekét is meghívta a zsinatra, azonban Gergely érsek halála után az új örmény érsek egyértelműen elutasította a vallási unió lehetőségét. A trienti zsinat (1545–1563) hatására Rómában újra feléledt az igény a lembergi örmények katolizációjára, így a 16. századtól kezdve folyamatos jelentések érkeznek Rómába az örmény kö-

zösség vallási helyzetéről. Róma csak a megfelelő időt és személyt kereste.

A mű harmadik és negyedik fejezete Nikol Torosowicz örmény érsek (1627–1652) egyházi unióját és a vallási unió kiteljesedését mutatja be. Az 1627-ben Melkiszedek katholikosz által kinevezett Torosowicz érsek családja hatalmas vagyona és a lengyel királyi udvari kapcsolatai miatt hamar elnyerte III. (Vasa) Zsigmond (1587–1632) támogatását, és erőszakos politikába kezdett – többek között börtönbe záratta a város örmény bíróját. Ugyanakkor az új érsek kinevezésének a híre gyorsan eljutott a katholikosz székhelyére, és az ügyet kivizsgálandó az örmény egyházfő több alkalommal is legátust küldött Lembergbe, aki végül egyházi átokkal sújtotta a lembergi érseket, melyet később az örmény egyházfő is megerősített.

A Torosowicz érseki címe körül kialakult viszály Róma érdeklődését is felkeltette, és elérkezettnek tartotta az időt a lembergi örmények uniójára. Torosowicz érsek szintén hajlott az unió lehetőségére, hiszen egyháza átokkal sújtotta, hivatala illegitimmé vált, azért az érseki címe megőrzésének zálogát a katolikus unió megkötésében látta. Azonban sem 1630-ban, sem 5 évvel később Rómában nem tárgyaltak az unió pontos részleteiről, így a lembergi örmény klérus mindvégig úgy gondolt az unióra, mint csupán elismerni a pápa főségét, sőt Torosowicz az uniót saját hatalma és gazdagsága megnövelésére és biztosítására használta fel. Hiába érkeztek folyamatosan a jelentések a renitens főpap alkalmatlanságáról a varsói nunciatúráról, a Szentszék nem vállalta az érsek leváltásával létrejövő diplomáciai bonyodalmakat, mivel Torosowicz a lengyel királyi udvar támogatását is élvezte. Róma ugyanakkor minél előbb meg akart szabadulni az érsektől, ezért a városba küldték Paolo Piromalli domonkos szerzetest azzal a céllal, hogy egy új uniót hozzanak létre, és az erőszakos latinizáció helyett kidolgozzák az örmény unitus rítust.

Torosowicz azonban ellenséget látott a domonkos páterben, így minden erejével azon dolgozott, hogy eltávolítsa a szerzetest Lembergből. Ugyanakkor az új lengyel uralkodó, II. János Kázmér (1648–1668) már nem támogatta a lembergi érseket. Torosowicz, hogy megvédje hatalmát és vagyonát, 1652-ben találkozott I. Fülöp örmény katholikosszal, és hűséget fogadott neki. A Szentszék csupán az 1660-as évek elején értesült a lembergi érsek „pálfordulásáról", azonban Torosowicz leváltását ekkor még nem sikerült elérni, de 1664-ben a theatinus atyák segítségével megalapított Örmény Kollégium diákjai már nem a renitens érsekhez, hanem Rómához voltak hűek. Torosowiczot végül 1668-ban Rómába hívatták, ahol egészen 1676-ig

tartózkodott. A Szentszék végül egy koadjuktor érsek kinevezésével próbálta kontroll alatt tartani az érseket, erre a szerepre Vardan Hunanjant szemelte ki. Az ekkor már idős lembergi érsek újból megpróbálta minden eszközzel megakadályozni Hunanjan segédpüspök működését, de hivatalos leváltását már nem érte meg.

Az eddigi nézőponttól eltérve, a kötet ötödik fejezetében egy új aspektusból vizsgálhatjuk meg a lembergi örmény unió létrejöttét. Az eddigi felfogás szerint a Torosowicz püspök által fémjelzett katolikus uniótól számolható az örmény unió létrejötte. Míg az ötödik fejezet világossá teszi számunkra, hogy habár Torosowicz érsek önös céljaival kezdődött el a vallási unió hosszú folyamata, a kiteljesedése a renitens érsek halála után következett be, mely elsősorban a Lembergben tevékenykedő Paolo Piromalli, a varsói nunciusok, a theatinus páterek és Deadatus Nersesowicz, Hunanjan érsek távollétében koadjuktor püspök, valamint Vardan Hunanjan érsek munkája nyomán jött létre.

A kötet hatodik fejezete a lembergi uniónak a térségre gyakorolt hatását mutatja be. Magyar szempontból ez a legfontosabb fejezet, mivel bemutatja, hogy a már szilárdan a Róma hűségén lévő lembergi örmény közösség milyen szerepet játszott a Moldvában és az onnan Erdélybe áttelepülő örmény közösség uniójában a katolikus egyházzal.

A kötet végén két térképet találunk az örmény könyvnyomtatás kezdeteiről, valamint az örmények lakóhelyéről a Kárpát-medencében, továbbá a lembergi unió szempontjából fontos templomokról egy-egy képet.

A kötet rendkívül részletesen mutatja be az örménykatolikus egyház létrejöttét, hangsúlyozva azt a tényt, hogy Torosowicz érsek helyett a halála után feltűnő, nagyrészt a helyi szemináriumban tanult uniált papok viszik azt végbe. Az eddigi 1630-as évhez kötött dátum helyett bemutatja az unió létrejöttének hosszú folyamatát, ami több mint fél évszázaddal Torosowicz érsek katolikus hitvallása után, 1698-ben zárult le.

Meleg szívvel ajánljuk a kötetet a korszakkal foglalkozó kutatóknak és az előzetes ismeretekkel rendelkező kíváncsi olvasónak egyaránt.

Nagy Kornél: *Lembergben kezdődött… Az örménykatolikus egyház születése,* Nyíregyháza 2020, (Collectanea Athanasiana I.; Studia, Vol. 12.)

Kiss Péter

Krónika

Megjelent Az *Athanasiana* legújabb (51.) száma

A kötet szerzői tartalmából:

Papp Miklós: Ikon és etika

Ivancsó István: „Üdvözlégy, Mária, Pócsnak ékes Csillaga" – A máriapócsi kegykép története a klokocsói kegykép tükrében

Makkai László: A papi/lelkipásztori krízis pasztorálpszichológiai reflexiói

Soltész János: Az erények teológiatörténeti vázlata a II–V. században

Cselényi István Gábor: Máriapócsi énekeink teológiája

Janka György: Egy sekrestyés az állambiztonság hálójában

Nagy Kornél: A lembergi Örmény (Rutén) Kollégium alapítása (1664–1681)

Szegvári Zoltán: Valószínűtlen kötelékek? – Bizánci-latin baráti kapcsolatok Manuél Kalekás, Kijevi Isidóros és II. Manuél Palaiologos válogatott leveleiben

Obbágy László: „Mindent megad a Szentlélek…" – Pünkösdi kaleidoszkóp katekétáknak

A folyóirat megrendelhető a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán az alábbi e-mail címen: sajto@szentatanaz.hu

Szent Atanáz Görögkatolikus Hittusományi Főiskola

főiskolai honlap

Megjelent az *Eastern Theological Journal* (2020/6. évfolyam 1. kötet) legújabb száma

A 2020 6/1. szám szerzői:

M. Bugár István: Debreceni Egyetem, Magyarország

Nagy Kornél: Budapest, Magyarország

Ilaria Vigorelli: Pontifical University of the Holy Cross, Róma, Olaszország

Dobos András: Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza

Atanasia Maria Smetaniak: Ukrainian Catholic University, Lviv, Ukrajna

Urbán Evariszt: Pontifical Oriental Institute, Róma, Phd–hallgató

A tartalomjegyzék a honlapon a megfelelő, jelzett helyre kattintva letölthető.

A folyóirat megrendelhető a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán, az alábbi e-mail címen: sajto@szentatanaz.hu

Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola

főiskolai honlap

Emlékezés Hollós Jánosra

10 évvel ezelőtt hunyt el Hollós János atya, főiskolánk kánonjog tanára. Az évforduló alkalmából életére és munkásságára emlékezünk az alábbi írással.

Az egykori Monarchia területei – a keleti egyházi élet és a nyugati iskolázottság találkozási pontjaként – számos neves tudóst adtak a keleti kánonjog tudományának. E hagyomány a nehéz körülményekből adódó, korlátozottabb keretek között a későbbiekben is továbbélt. Hollós János pápai protonotárius (1924–2011), aki tíz esztendeje költözött el közülünk, e nehéz korszakban szolgálta a magyar görögkatolikus közösséget. Hűséges lelkipásztori elkötelezettsége több mint fél évszázadon keresztül gazdagította az általa szervezett téglási parókiát.

Hollós János szakmai tevékenysége elsősorban az egyházmegyei bíróság és a főiskolai aktivitás oldaláról ismert. Emellett azonban tanácsadóként közreműködött a keleti kodifikációban, egyes tanulmányai pedig az elméleti tudós szakmai műveltségének és éleslátásának is szép példái.

A tiszafüredi születésű szeminarista papszentelésére 1948-ban került sor, közvetlenül azután, hogy a Pázmány Péter Tudományi Egyetem Hittudományi Karán *A keleti egyházak tanítása a Szentlélekről: az irodalmi kezdetektől a 2. egyetemes zsinatig* című értekezésével teológiai doktori fokozatot szerzett. 1950 és 1997 között – egy '56-ot követő majd évtizedes kényszerű távollétet leszámítva – a Görög Katolikus Hittudományi Főiskola tanára. 1971-től a Hajdúdorogi Egyházmegye bírósági helynöke. 1973 szeptemberében VI. Pál pápa a keleti kódexrevíziós bizottság *(Pontificia Commissio Codicis Iuris Canonici Orientalis Recognoscendo)* mellett működő konzultori testület első magyar tagjává nevezte ki. A kodifikációban kifejtett tevékenységéért 1993-ban az Apostoli Szentszék pápai prelátusi címmel ruházza fel, 2010-ben pedig apostoli protonotáriusi titulussal tünteti ki. Életét nehéz időkben szentelte a magyar görögkatolikus közösség szolgálatának.

Egyházjogot a hittudományi karon Bánk Józsefnél tanult. Saját visszaemlékezése szerint keleti kánonjogi ismereteit önképzés révén szerezte. Főiskolánknak majd alapításától meghatározó személyisége. Az intézményben töltött, összességében közel négy évtizedes pályafutása alatt papi generációk sorát oktatta és nevelte. Főiskolai tevékenységének súlya a kánonjog terére fókuszálódott. Erről tanúskodnak e témakörben készült kéziratos jegyzetei. E munkák a XII. Piusz-féle

keleti kodifikáció keretében megjelent, négy *motu proprio* magyar nyelvű bemutatása, nemcsak egy korszakról tanúskodnak, hanem a korábbi keleti egyházfegyelem iránt érdeklődők számára ma is érdekes olvasmányok. A kodifikáció során az oktatásba beépítette a készülő, új törvénykönyvről szóló adatokat, a *CCEO* 1990-es kihirdetése után öt főiskolai jegyzetben mutatta be az új kódexet.

Hollós János életművéből talán kodifikációs tevékenységéről tudunk legkevesebbet. A keleti kódex kialakításában folytatott tevékenysége – két munkacsoport keretében – a házasságjog és az eljárásjog területeire koncentrálódott. Ennek tanúi kodifikációs előterjesztései, illetve a házasságjogi munkacsoport vezetőjével, Josef Prader brixeni kánonjogásszal ejtett levélváltása. Timkó Imre püspök, aki a magyar görögkatolikus közösség képviseletében a kodifikációs bizottság (PCCICOR) szavazati joggal felruházott tagja volt, állásfoglalásait ugyancsak Hollós János hathatós háttérmunkájára alapozva alakította ki. A kódex megjelenése után elsőként adta közre e fontos egyházi dokumentum magyarázatokkal ellátott, magyar nyelvű fordítását.

Elméleti tevékenysége terén érdekes Bánk Józseffel, egykori tanárával a vegyes rítusú házasságoknál illetékes parókus kérdésében a mp. *Crebrae allatae* kezdetű, keleti házasságjogi törvény kiadása nyomán zajlott szakmai vitája. Ebben végül a Keleti Kongregáció két egymást követő állásfoglalásban a tanítvány álláspontjának helyességét erősítette meg. Figyelemre méltóak a régi latin törvénykönyv Hajdúdorogi Egyházmegyére vonatkozó hatályosságának kérdését fejtegető észrevételei. A Keleti Kánonjogi Társaság *(Gesellschaft für das Recht der Ostkirchen)* szakmai szervezetének szinte a kezdetektől tagja. A tudományos szervezet első kongresszusán (Bécs, 1971) felismeri, hogy – a jól elkülönülő, saját fegyelmi rend hiánya miatt – a keleti kánonjogi szakma még mindig kétségesnek tekinti a magyar rítus önállóságát. 1972 tavaszán Walter Selb meghívására az ausztriai kánonjogi társaság előtt alkalma nyílik közösségünk jogi helyzetének ismertetésére. *A magyar görögkatolikus egyház jogforrásai és joghelyzete* címet viselő bécsi előadása hamarosan a keleti kánonjogi társaság évkönyvében is napvilágot lát. Ezzel hozzájárul a magyar görögkatolikus rítus önállóságának további elismeréséhez.

Ezen eszmecserék nyomán felismeri, hogy a saját rítusú – azaz egyházmegyék feletti saját törvényhozó szerv által kihirdetett – részleges jog kialakítására a latin egyháztar-

tományi betagozódás nem ideális környezet. Hollós a saját egyháztartomány kialakítását 1972-ben azonban nem csak azért látta sürgető ügynek, mert a magyar rítus jogi önállóságát csak ez úton látta véglegesen biztosíthatónak. Emellett – a II. Vatikáni Zsinat újszerű tanításának tükrében – „már elvileg is helytelennek" tekintett minden olyan jogi konfigurációt, mely nem a rítusok egyenlőségének alapelvére épült. A zsinat nyomán az egyházmegye joghatósági területének a kiterjesztése és a magyar liturgikus nyelvként történő elismerése megtörtént. A saját püspöki szinódus születése azonban, mely szerv Hollós János meglátása szerint is a keleti egyházkormányzat nélkülözhetetlen jegye, még fél évszázadot váratott magára. A Magyarországi Sajátjogú Metropolitai Egyház 2015-ös felállítását már nem érhette meg.

Noha Hollós János atya életéből nem hiányoztak a negatív tapasztalatok, mégis optimizmus hatotta át. Úgy vélte, egy összetartó keleti közösség, a II. Vatikánum szemléletváltását és új normáit magáévá téve, bizalommal tekinthet a jövőbe. Ezért szorgalmazta a keleti teológia és lelkiség, a keleti liturgia és egyházi élet vonzerő kifejtésére alkalmas, korszerű megélését.

A keleti kánonjog neves szakértőjének a körülmények nem tették lehetővé, hogy – számos külhoni kollégájához hasonlóan – szakmai ismereteit és lelkipásztori tapasztalatát egyházi vezetőként is közösségünk javára fordíthassa. Egyházunk életében azonban a papnevelésben és a kodifikációban kifejtett lelkiismeretes szolgálata révén így is jelentős nyomot hagyott. Emlékének őrzése közös feladatunk.

Szabó Péter

Búcsú Bohács Béla atyától

A feltámadás reményében búcsúzunk a ma elhunyt *Prof. Bohács Béla* atyától, az Eperjesi Egyetem professor emeritusától, intézményünk vendégtanárától, a Szent Atanáz-díj 2020. évi kitüntetettjétől. A liturgiatudomány jeles művelője ma már Krisztus Főpap mennyei liturgiájának részese.

A koronavírus-járvány 2020 szeptemberében megakadályozta azt, hogy átadjuk neki a Szent Atanáz-díjat. Reménykedtünk abban, hogy a járvány után egy szép ünnepség keretében tudjuk ezt pótolni.

Most *Ivancsó István* atya laudációjával búcsúzunk Bohács Béla atyától.

Prof. dr. Bohács Béla PhD
laudációja
– Szent Atanáz Díj 2020 –

A Nyíregyházi Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főisko-

la számára öröm és megtiszteltetés, hogy az Eperjesi Egyetem Teológiai Fakultása professzor emeritusának, dr. Bohács Béla atyának adományozhatja idén a Szent Atanáz Díjat. Sokkal több köt össze bennünket a puszta formalitásnál, hogy tudniillik a két intézmény közötti koordinátori tisztséget 2000 óta ő látja el, amely elsősorban a tudományos kutatás területén, a konferenciák szervezésében, a szimpozionokon való részvételben, a kölcsönös publikációs lehetőségek felkínálásában és teljesítésében nyilvánul meg.

Engem – a szakmaiságon túl – több évtizede tartó személyes és töretlen barátság köt vele össze. Ezért különös öröm számomra, hogy elfogadásra talált a Szent Atanáz Díjra való jelölése, majd pedig annak egyöntetű odaítélése. Mindezen túl az is felemelő számomra, hogy kedves kollégámnak, a liturgikus professzornak, a görögkatolikus hagyományok őrzőjének s nem utolsó sorban a felvidéki magyar papnak a laudációját jómagam tarthatom.

Mindezek fényében nehéz róla elfogulatlanul szólnom, s bevallom, nem is feltett szándékom, hogy ezt tegyem. A tényszerűséghez – a tudományosság okán is – azonban ragaszkodni kell.

Bohács Béla 1950-ben született a szlovákiai Nagymihály (Mihalovce) városában.

Általános iskolai tanulmányait Zétényben és Bolyban, majd a gimnáziumot Kassán végezte, a teológiát pedig Pozsonyban tanulta. Mindezek után 1974. június 9-én boldog Hopko Bazil püspök pappá szentelte.

A fiatal pap nagy lelkesedéssel állt be a lelkipásztori munkába. Négy éven keresztül (1975 és 1979 között) a cékei paróchia adminisztrátora volt, majd tizenkét éven át Kassán szolgált (1979-től 1991-ig). Ezt követte nyolc esztendő a kisszebeni paróchián (1991 és 1999) között.

Azonban Bohács Béla nemcsak a lelkipásztori munkában buzgólkodott, hanem hamar bekapcsolódott a teológia művelésébe és oktatásába is. Ehhez megszerezte a szükséges teológiai fokozatokat. Előbb 1997-ben a pozsonyi Comenius Egyetem Cirill és Metód Római Katolikus Teológiai Karán teológiai licenciátust, majd 2000-ben ugyanott teológiai doktorátust szerzett. A tudományos élet magasabb szintjére lépett, amikor 2003-ban a budapesti Pázmány Péter Katolikus Egyetem Teológiai Karán habilitált kiváló eredménnyel, amit személyesen is igazolhatok, mert a habilitációs eljárásban az egyik opponense voltam. Végül 2006-ban a Rózsahegyi Katolikus Egyetemen professzori címet kapott. Így ettől fogva az idei nyugdíjazásáig az Eperjesi Egyete-

men már professzorként oktatott.

Az egyetemi tudományos életbe és oktatásba azonban már jóval korábban bekapcsolódott Eperjesen: 1990-től főtitkár és speciális asszisztens volt, majd 1995-ben a Gyakorlati Teológiai Tanszék vezetője lett 2003-ig. Ezt követte négy év dékáni tisztség 2007-ig, majd 2007-től mindvégig a Szisztematikus Teológia Tanszék vezetőjeként tevékenykedett. Oktatási területe a liturgika, az imaórák liturgiája, a szentségek liturgiája, s tanította a lelkipásztori liturgikát, valamint a liturgikus gyakorlatot is. Külön kiemelendő, hogy oktatott tantárgyaihoz tankönyveket és segédkönyveket is készített.

Mindezek mellett Bohács professzort az a megtiszteltetés érte – bár a személyét ismerve ezt inkább alázattal fogadott szolgálatnak kell tekinteni –, hogy egy cikluson keresztül – magyarként! – az eperjesi szeminárium rektora volt. Így az általa nagyon szeretett papképzésből is közvetlenül kivehette részét, s mint tudjuk, irányítása alatt a szeminárium felvirágzott.

Az idősebb papi generáció kihalásával lassan megszűnnek azok a gyökerek, amik a miskolci apostoli kormányzóságot az eperjesi egyházmegyéhez kötötték. Azonban egy kis ellensúlyt jelentett, hogy egy időben Bohács Béla professzor átjárt a mi intézetünkbe, hogy az ószláv nyelvet oktassa.

Több projektet vezetett és többször végzett munkatársaival kutatómunkát főiskolai könyvtárunkban, ahol olyan értékes ószláv könyvekre bukkantak, amelyek náluk nincsenek meg. Így a professzor intézményünk hírnevének növeléséhez is hozzájárult. Emellett 2008 és 2014 között háromszor nyert kutatási ösztöndíjat Prágába az Erasmus programmal.

Egyéb egyházi szolgálatai között meg kell említeni, hogy 1993 és 2008 között az egyházmegyei bíróság kötelékvédőjeként tevékenykedett, s 2008-tól ezt a metropóliai bíróságban folytatja.

Az egyházában való áldozatos munkálkodásáért tiszteletbeli kanonoki címet kapott 1998-ban.

Bohács professzor elkötelezett kutatója a bizánci liturgiának, a bizánci rítusnak, a bizánci liturgikus éneknek. S van egy különlegesen kedves kutatási területe, ami Rusznák Miklós kanonok, liturgikus szaktekintély személyére és életére irányul. Büszkén mondhatjuk, hogy a róla szóló könyvét a mi intézetünk adta ki 2004-ben.

Fáradhatatlan munkálkodásához tartozik, hogy – ismereteim szerint – összesen tizenkét teológiai bizottságnak a tagja, melyek közül csak néhányat említek: az Eperjesi

és a Rózsahegyi Katolikus Egyetem Tudományos Bizottságának tagja, a Katolikus Teológia Európai Társaság tagja, a Szlovák Katolikus Teológiai Társaság tagja.

Tudományos műveinek felsorolása hosszú ideig tartana. Az egyetemi honlap a huszonnyolc legfontosabb művét sorolja fel, melyek között teológiai könyvek, tankönyvek és tanulmányok szerepelnek szlovák és magyar nyelven. Nyilván ennél lényegesen hosszabb a lista.

Amikor intézményünk a Szent Atanáz Díjat Bohács Béla professzor úrnak adományozza, megköszönjük a jó Istennek, hogy az ő személyében egy példamutató tudományos curriculumot állít elénk, hiszen ő kisebbségi létben is nagyot tudott alkotni a teológia művelése, oktatása és a papképzés terén. Köszönjük emberi, papi, professzori, magyar és görögkatolikus helytállását és példaadását.

Ivancsó István

Állami kitüntetésében részesült dr. Seszták István és dr. Papp Tibor

Áder János köztársasági elnök nemzeti ünnepünk, március 15-e alkalmából állami díjat adományozott több egyházi személy részére is, így főiskolánk két tanára is elismerésében részesült.

Magyar érdemrend tisztikeresztje polgári tagozata kitüntetésben részesült mások mellett a Szent Lukács Görögkatolikus Szeretetszolgálat létrehozásában, illetve a hátrányos helyzetűek, a fiatalok és a családok felkarolásában vállalt szerepe, valamint a görögkatolikus egyház értékeit a hazai és határon túli magyar közösségekben képviselő szolgálata elismeréseként dr. Seszták István Pál, a Hajdúdorogi Főegyházmegye főhelynöke, főiskolánk rektorhelyettese.

Magyar érdemrend lovagkeresztje polgári tagozata kitüntetésben részesült mások mellett az újonnan alapított egyházmegye intézményi rendszerének kialakításában és bővítésében vállalt szerepe, több mint két évtizedes lelkipásztori szolgálata, valamint a papi hivatást népszerűsítő, nagy hatású hittanári munkája elismeréseként dr. Papp Tibor görögkatolikus pap, a Nyíregyházi Egyházmegye főhelynöke, főiskolánk tanára.

Sok szeretettel gratulálunk főiskolánk valamennyi dolgozója és diákja nevében!

főiskolai honlap

A patrisztika műhelyeiből
(Sapientia Nap, 2021. március 20.)

A Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola szervezésében a

nemzetközi és a hazai patrisztikai kutatások műhelyeibe nyerhettek bepillantást az érdeklődők 2021. március 20-án. A *Perendy László,* a Főiskola Egyháztörténelem Tanszékének professzora szervezésében előkészített és moderált programra a pandémia miatt csak online kerülhetett sor, ami azonban nem szegte a hallgatóság kedvét – az egynapos rendezvényre több mint száztíz fő jelentkezett be, és kísérte figyelemmel az előadásokat. A Főiskola hallgatói számára szervezett program több volt, mint egyszerű tanulmányi nap, hiszen a patrisztikával foglalkozó szakemberek is bepillantást kaphattak saját kollégáik kutatásaiba és eredményeibe, ugyanis Perendy atya az ókeresztény irodalom jeles hazai képviselői közül sokakat meg tudott nyerni előadóként.

A gazdag és sikeres programot *Fehérváry Örs Jákó* bencés szerzetes, a Főiskola rektora nyitotta meg, aki a jelenlévőket köszöntve emlékeztetett arra, hogy március 21. Nursiai Szent Benedeknek, rendjük alapítójának az ünnepnapja, a benedeki hagyománynak pedig mindig is szerves része volt az egyházatyák tanulmányozása. Az elhangzott tizenhárom előadás lényegében két nagyobb blokkot rajzolt ki: az előadók egy része saját kutatói, fordítói munkájából és eredményeiből adott ízelítőt, mások pedig a patrisztikus kutatások intézményi, kiadói és egyéb területeiről adtak információkban gazdag körképet.

A moderátor elsőként *Baán Istvánnak* (Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola) adta meg a szót, aki Euszebiosz *Egyháztörténete* korábbi és jelenbeli fordításának körülményeiről és kihívásairól beszélt. Az *Ókeresztény Írók* sorozat 4. köteteként 1983-ban megjelent fordítás elkészítésére még Vanyó László kérte fel, a frissített fordítás pedig az új, *Ókori keresztény írók* sorozat köteteként jelent meg. István atya hangsúlyozta, hogy Euszebiosz műve ma is pont ugyanolyan fontos, megkerülhetetlen munka, mint amilyennek évtizedekkel ezelőtt gondolták, hiszen a kereszténységnek a belső történetét írta meg, üdvtörténetként, dokumentarista alapossággal, új műfajt teremtve, ami által az egyháztörténet-írás atyjává vált. Bár munkáját sok kritika érte, nem tekinthetjük megbízhatatlannak, a forrásokat nem kezelte önkényesen, csupán a kellő történelmi távlata nem volt még meg a korai egyházról szólva.

Perendy László „Az apostoli atyák és az apologéták" című előadásának apropóját az *Ókori keresztény írók* 1., már megjelent *(Apostoli atyák)* és az 5., várható kötete *(A 2. századi görög apologéták)* adta. Az előadó, a téma elismert kutatója

mindkét forráscsoportból jelentős munkákat, illetve szerzőket emelt ki, és azon keresztül világította meg a vonatkozó iratok jelentőségét. Az apostoli atyák írásai közül a *Diognétoszhoz írt levelet* méltatta, amely a többitől eltérően a görög kultúra ismeretéből indult ki; az apologéták esetében pedig *Jusztinoszról* és *Irenaeusról,* kettejük nézeteinek hasonlóságáról és különbségéről szólt részletesebben, az utóbbi esetében kiemelve a két szövetség tipológiai, üdvtörténeti kapcsolatának felfogását.

Ugyancsak saját kutatásaiból adott ízelítőt *Vassányi Miklós* (Károli Gáspár Református Egyetem), aki *Hitvalló Szent Maximosz* 10. ambiguumának 41. szakaszáról beszélt. A rövid bevezetés után (ki is volt Maximosz, és mit tudhatunk az ambiguum műfajáról) előadása középpontjába azt a kérdést állította, hogyan gondolta el Maximosz az isteni végtelenséget. Az Isten határtalanságának elvont filozófiai alapokon való igazolása által generált nehézséget (hogy tudniillik hogyan visszük bele a Szentháromság relációit a reláció nélküli istenfogalomba) – ahogy az előadó zárásképpen hangsúlyozta – Maximosz a hit által oldja fel.

Pásztori-Kupán István (Károli Gáspár Református Egyetem) fő kutatási területe *Küroszi Theodórétosz* munkássága, jelen előadásában is az 5. század első felében-közepén élt és működött püspök jelentőségéről beszélt. Theodórétosz életének és működésének viszonylag részletes bemutatásával korképet adott a teológiai és egyházpolitikai vitákban gazdag, mozgalmas időszakról, néhány köztudatban rögzült elképzelést is tisztázva.

Perczel István (Közép-európai Egyetem) szintén egyik fontos kutatási területét mutatta be, amikor *Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitészről* beszélt. A kutatás egyik legizgalmasabb kérdése „Ál-Dénes" kiléte, amelyre ránk maradt műveiből próbálnak meg választ kapni a kutatók, a kérdés fontosságát pedig Dénes munkásságának óriási hatása adja. Perczel szerint egy olyan 5. századi szerzőről lehet szó, aki Proklosz athéni iskolájának keresztény tagja lehetett, Küroszi Theodórétosz köréhez tartozhatott, és talán azonos volt Theodórétosz titkárával, bizalmasával, Agapétosszal.

Geréby György (Közép-európai Egyetem) nagy kutatási témájáról, a *Jakab-ősevangélium* kérdéseiről beszélt. Az egyházi hagyományra, dogmatikára, ikonográfiára, himnológiára nagy hatást gyakorló apokrif szöveget Geréby egységes, bár nem túl ügyesen megszerkesztett szövegnek, centónak tartja, amely szándékosan egyszerű bibliai nyel-

ven íródott, ugyanakkor nem naiv történet, hiszen jelentős teológiai és szimbolikus jelentései vannak, és az irenaeusi nagyegyházi hagyományt képviseli az újplatonizmussal és a gnózissal szemben.

Bugár István (Debreceni Egyetem) ugyancsak fontos kutatási témájáról adott összefoglalást: a „jánosi", az asiai provinciához kapcsolódó tradícióról és a teológia kezdeteiről. A jánosi iratok és az „asiai" eredetű közösségek rövid bemutatása után a jánosi teológia mibenlétét foglalta össze, illetve a hagyomány szerzőinek (elsősorban Irenaeus, Hippolütosz, Szardeszi Melitón) jelentőségéről, tanításaiknak a továbbéléséről szólt. Jelentőségük, hogy a működésük ideje alatt, a 2–3. században megszületett keresztény teológia alakításában sajátos szerepet játszottak. Bugár István ezen kutatásait már monográfiában összefoglalta, az érdeklődők ebből részletesen tájékozódhatnak *(A teológia kezdetei a jánosi tradícióban: A Melitón- és a Hippolütosz-dosszié,* Budapest 2016).

Takács László (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) előadása ennek a korszaknak a latin nyelvű irodalmához kalauzolta el a hallgatóságot, amikor a scilliumi vértanúk aktájának kutatásáról beszélt. Az *Ókeresztény írók* 7. kötetében megjelent vértanúakták jelentősen kibővített változata várható az *Ókori keresztény írók* sorozatban, ezek egyik legjelentősebb irata a *Scilliumi vértanúk aktája,* melynek történeti és teológiai jelentősége nagy. Az előadó azt állította középpontba, hogy a hiteles bírósági jegyzőkönyvön alapuló szövegen a keresztény redaktor mit változtathatott, és miért, ami nemcsak a szöveg módosítását jelenthette, hanem bizonyos részek elhagyását is. Ennek bemutatásával a szöveg filológiai vizsgálatának érdekes módszertani kérdéseibe is bepillantást kaptunk.

Az előadások másik nagy köre – ahogy említettem – a hazai és nemzetközi patrisztikai műhelyek, kutatások néhány fontos területének informatív áttekintésére vállalkozott.

Kendeffy Gábor (Károli Gáspár Református Egyetem), a *Magyar Patrisztikai Társaság* jelenlegi elnöke a társaság munkájáról szólva először az 1970-es/80-as évekre tekintett vissza, amikor az egyházon belüli és a meginduló világi kutatások még alig találkoztak össze. Bár a 80-as évektől már megfigyelhető volt egyfajta közeledés, a 90-es években pedig a világi egyetemeken is elkezdtek foglalkozni patrisztikus szerzőkkel (elsősorban *Órigenésszel* és *Szent Ágostonnal*), a Vanyó László, illetve Vidrányi Katalin körül kialakult kutatói-tanítványi „körök",

„szigetek" nem közeledtek egymáshoz, sőt kialakult a szembenállásuk mítosza is. Ennek a mítosznak a lebontásában és a közeledésben volt meghatározó szerepe a 2001-ben megalakult Magyar Patrisztikai Társaságnak, amely az oxfordi nemzetközi konferenciák szellemében az ókeresztény kultúra tanulmányozását nem apologetikus céllal, hanem a megértés szellemében végzi. Az előadó röviden áttekintette az elmúlt húsz év eredményeit, szólt az évente megtartott konferenciákról, a Társaság kiadványáról, a *Studia Patrumról,* a Debrecen-nyíregyházi Csoport működéséről és egyéb rendezvényekről. Áttekintését Kendeffy azzal zárta, hogy az elmúlt húsz év jelentős kutatói teljesítményeket hozott, mind a fordítások, mind a szakmunkák tekintetében, és a hazai patrisztika integrálódott a nemzetközi akadémiai életbe is, a hazai intézmények közeledése pedig jelentőssé vált, aminek folytatódnia kell.

Heidl György (Pécsi Tudományegyetem) a magyarországi patrisztikai kutatások eredményeinek legfontosabb megjelenési formájáról, a *Catena* sorozatról szólt. Az előadó felidézte személyes élményeit, megismerkedését *Bedő Györggyel,* a *Kairosz Kiadó* korábbi igazgatójával, akinek emléke előtt ezen előadással is tisztelegni kívánt, ugyanis a Catena-sorozat elindulása az ő magánkezdeményezésének és személyes elhivatottságának volt köszönhető, szakmai hátterét pedig a Pécsi Tudományegyetem Patrisztika Központja adta/adja. A sorozat Szent Ágoston nagy hatású művének, *A keresztény tanításról* című munkának az újrafordításával indult 2000-ben, a *Monográfiák* alsorozat pedig *Somos Róbert* ugyancsak hiánypóló munkájával az alexandriai teológiáról. Az elmúlt húsz évben 14 kötet fordítás és 21 kötet monográfia jelent meg, Bedő György halála óta *Szalai Katalin* kiadói igazgatásával.

D. Tóth Judit (Debreceni Egyetem) a nemzetközi és hazai *Nüsszai Gergely-kutatások* alapvető területeit és eredményeit tekintette át röviden, hangsúlyozva, hogy a kappadokiai atya munkái iránti érdeklődés a nemzetközi patrisztikai kutatások egyik legdinamikusabban működő területévé tette a Gergely-kutatást. Míg a 20. század első felében és közepén még elsősorban a nagy egyéni teljesítményeket látjuk, a század 60-as/70-es éveitől ezek mellett egyre jelentősebbé váltak a kutatócsoportok, projektek, nemzetközi fórumok, amelyek eredményei kritikai szövegkiadásokban (*Gregorii Nysseni Opera*, *Sources Chrétiennes*), lexikonokban, bibliográfiákban, konferenciákban tárgyiasulnak. A hazai Gergely-kutatás terén az előadó

– értelemszerűen – Vanyó László rendkívüli teljesítményét emelte ki, akinek fordítói és szövegértelmezői munkája szoros egységben volt.

Boros István (Váci Egyházmegyei Könyvtár) előadásának első fele fontos információkat osztott meg két sorozatról, amelyben szerkesztőként közreműködik: a *Patrológiai füzetekről* és az *Ókori keresztény írókról,* ez utóbbi jövőbeli terveiről is hallhattunk. Előadásának második fele ennek előtanulmányaiból adott ízelítőt, amikor is a kappadokiai atya, Nüsszai Gergely testvére, Baszileiosz halálának második évfordulóján mondott enkómionjának, dicsőítő beszédének üdvtörténeti gondolatát vizsgálta.

Baán Izsák (Szent Mauríciusz Monostor) egy sajátos forráscsoport, a korai szerzetesség magyarra fordított szövegeiről szólt. Az *Ókeresztény Örökségün*k sorozat vonatkozó köteteinek bemutatása előtt magáról a korai szerzetesi mozgalomról és a hozzájuk kapcsolódó, jórészt újonnan megszületett műfajokról (szentéletrajz, apophthegma, levél, történet [*historia*], fejezet [*capitula*] szólt. Ennek az anyagnak a magyar fordítása – ahogy Izsák testvér hangsúlyozta – arányaiban jónak mondható. A továbbiakban a *Vita Antonii-t (A III–IV. század szentjei), A szent öregek könyvét,* a *Historia Lausiacát* és *Gázai Szent Dórotheosz szerzetesi tanításait* mutatta be részletesebben, képet adva a korai szerzetesség izgalmas világáról.

A tartalmas nap végeztével Perendy László megköszönte az előadók közreműködését és a technikai szervezők munkáját. A nap kezdetén a rektori megnyitó Szent Benedek ünnepnapjára utalt, Perendy atya viszont zárásképpen *Sevillai Szent Izidort,* az internet védőszentjét említette, a technikailag is sikeres programot bezárva. A tanácskozáson elhangzott előadások írott változatát az érdeklődők hamarosan a *Sapientia füzetekben* olvashatják majd.

D. Tóth Judit

Oláh Miklós (1931–2018) emlékdélután

A mai – Oláh Miklósról mint Paidagógosz tész leiturgiaszról – szóló emlékdélután érdekes helyet fog kapni a történelmi emlékezetben. Ugyanis az eddigi öt hasonló rendezvény között ezt tartottuk a világháló segítségével oly módon, hogy a távolból is egyesíteni tudtuk nemcsak az előadókat, hanem a hallgatóságot is. Az ok mindenki előtt ismeretes: a koronavírus világjárványa miatt kellett így eljárnunk.

Van és volt ennek némi varázsa az imént említett gondolaton túl is, hogy tudniillik a modern tech-

nika révén az egymástól távol lévők is „összejöhetnek". Arra gondolok, hogy Oláh Miklós atya, akiről most megemlékeztünk, maga is használta nemcsak a számítógépet, hanem a világhálót is. Sőt, élete végéig, idős kora ellenére használta! Így tehát nem álltunk messze tőle, amikor nem személyes jelenléttel, hanem eszközök révén összejőve emlékeztünk rá.

Az emlékdélután szerkezete, módszere, tartalma követte az előzőekét. Ugyanígy emlékeztünk liturgikus tanárainkra: 2016-ban Rohály Ferenc, 2017 tavaszán Palatitz Jenő, 2017 őszén Orosz Sándor Ágoston, 2018-ban Timkó Mihály, 2020-ban Mosolygó Marcell atyákra, tanár urakra. A személyes emlékek felidézése mellett a teljes életutat felvázolták a különböző előadók minden esetben. Így tehát nemcsak a szoros értelemben vett teológiai tanári munkásságot mutatták be – azon belül pedig a liturgikus tanári tevékenységet –, hanem a papi és lelkipásztori élet állomásait, az abban töltött munkát is.

Kis konferenciánkat *Gyurkovics Miklós* tudományos rektorhelyettes köszöntötte és nyitotta meg.

Utána elsőként az érintett leánya, *Oláh Krisztina* kapott szót, aki a leghitelesebb tanúként tudta bemutatni – szép prezentáció segítségével – édesapjának „az Út, az Igazság és az Élet szolgálatában" töltött, Istentől megáldott hosszú életét.

A második előadásban mozaikokat hallhattunk az atya lelkipásztori életéből, szintén hiteles módon. Ugyanis *Szabó Sándor* – nyíregyházi egyházmegyénknek immár legidősebb papja – kispap korától kezdve ismerte Oláh Miklóst (aki főduktora is volt), s bár később fizikailag eltávolodtak egymástól, egy ideig mégis összehozta őket a gondviselés: egy esperesi kerületen belül máig emlékezetes „bibliakört" szerveztek. Az előadás ténylegesen színesítette a rendezvény összképét. Bár nem egy teljes papi életutat vázolt fel, de az előadó eredeti szándéka szerint „mozaikokat" villantott fel abból, amint címében megfogalmazta.

Időrendben tovább haladva *Kruppa Tamás* előadása következett, amely Oláh Miklóst mint spirituálist mutatta be. Ez az előadás is a hitelesség jegyét hordozta magán, mégpedig kettős szempontból. Egyrészt ugyanis az előadó kispapként az akkori spirituális „lelki gyermeke" lehetett. Másrészt viszont a későbbiekben ő maga is megkapta a kispapok nevelésének ezt a fontos (talán legfontosabb) feladatát, amikor spirituálissá nevezte ki az akkori püspök.

Mivel Oláh Miklós atya nemcsak lelki igazgatói, hanem teo-

lógiai tanári kinevezést is kapott, a következő előadásban *Ivancsó István* ezt a témát mutatta be. A fennmaradt levéltári dokumentumok, egyházmegyei körlevelek és sematizmusok, de mindenekelőtt a főiskolai törzskönyvek alapján teljes körű képet adott az atya teológiai tanári munkálkodásáról. Mivel ez a tevékenység két – egymástól időben elválasztott – részletben történt, természetesen mind a kettőnek a bemutatása ebben az előadásban hangzott el. S megtudhattuk, hogy második alkalommal nem spirituális, hanem szemináriumi rektor volt az atya amellett, hogy oktatott is a főiskolán. Táblázatok, grafikonok tették színesebbé a tényszerű adatok bemutatását.

A két részre osztott oktatói és nevelői tevékenység közé egy paróchusi, lelkipásztori szolgálat ékelődött be Miklós atya életében. *Lőrinczi Róbert* debreceni diakónus, aki egykori növendéke is volt az atyának, éppen erről a tevékenységéről, a debreceni lelkipásztori munkálkodásáról számolt be az előadásában. A tényszerű adatokra támaszkodó előadás közben a személyes emlékek is megjelentek, hiszen az előadó a debreceni templomunkhoz kötődött már abban az időben is, amikor Miklós atya ott szolgált.

Oláh Miklós atya a papi életének és szolgálatának utolsó részét – a nyugdíjas évei előtt – Hajdúszoboszlón töltötte. Erről számolt be a későbbi utóda, *Fekete András* jelenlegi hajdúszoboszlói paróchus az előadásában. Új templomot építeni ugyan nem kellett, mert az már állt (ami éppen a debreceni paróchussága idején épült), de ékíteni és szépíteni annál inkább kellett. Sőt, a valódi közösség építésének nagy feladata hárult itt Miklós atyára.

Az emlékdélután tematikája visszakanyarodott a személyes érintettséghez. Ugyanis *Verdes Miklós,* Miklós atya unokája mutatta be nagyapjának lelkiségi és tudományos munkásságát. Így teljes körű és nagyszerű körképet kaphattunk arról, hogy az „elszálló szó" mellett „a megmaradó írás", írások is emléket állítanak egy gazdag papi, lelkipásztori és tudományos életnek.

Legyen szabad visszatérnem az első mondatokban megfogalmazott gondolatokhoz. Furcsa körülmények között tartottuk ezt az emlékdélután a világháló segítségével. Biztos vagyok abban, hogy Miklós atya is köztünk volt egy másik háló másik világából. A fényképéről is áradó bölcs mosolyával valóságosan is – bár láthatatlanul – itt volt és itt van közöttünk.

Ez a rendezvény annak kívánt emléket állítani – és az előadásoknak kötetben megjelenő változata is ezt fogja hamarosan szolgálni –,

hogy Oláh Miklós atya és emléke itt maradjon közöttünk, ne vesszen a feledés homályába.

Mindezt megerősítve a terveink között szerepel, hogy az említett kötetbe belefoglaljuk Oláh Miklós önéletrajzi írását is, amit hittudományi főiskolánk tudományos folyóirata, az *Athanasiana* számára készített 2001-ben, továbbá egy másik, az ő teljes életét bemutató tanulmányt is, valamint nyomtatásban megjelent írásainak bibliográfiáját is.

Ivancsó István

XXII. liturgikus szimpozion

Néhány hazai és nemzetközi konferenciának a virtuális térben – online módon – történt megszervezéséből és megtartásából példát merítve – néhány alkalom kihagyása – után főiskolánk liturgikus tanszéke 2021. május 6-án megrendezte azt a liturgikus szimpozionját, amely immár a huszonkettedik volt a sorozatban.

A halál, a temetés és a gyász témakörében gondolták végig és adták elő a mondanivalójukat a meghívott előadók. Gazdagították egymást és mindazokat, akik bekapcsolódtak az élő közvetítésbe. De nemcsak őket, hanem azokat is, akik a rendezvény anyagát tartalmazó kis kötetből ismerkednek meg az elhangzottakkal.

Az örökre aktuális témára reflektálva – mert a címben megfogalmazott mindhárom fogalom ilyen – *Gyurkovics Miklós* tudományos rektorhelyettes Krisztus feltámadásának örömében patrisztikus forrásokat idézett a megnyitóban, illetve bevezetőben.

Ezt követte *Soltész János* erkölcsteológiai tanár előadása, amely morális szempontból mutatta be a három témát, egymásra épülő egységben. A filozófiai megalapozástól jutott el az egészen gyakorlati szempontokig.

Gánicz Endre biblikus tanárunk a tőle megszokott alapossággal vezette végig a hármas témát, és bontotta ki azt az Ószövetségből és az Újszövetségből. A kinyilatkoztatott tanításból és annak az itt történt összefoglalásából mindenki erőt meríthet örök sorsát tekintve.

Szemán András atya, egykori növendékünk már liturgikus területre kalauzolta el a hallgatóságot – ami a szimpozion eredeti szándéka is –, mert a temetési rítusoknak a bizánci egyházban való kialakulásáról szólt. Eddigi kutatásaira alapozva sok olyan ismeretet adott, amelyek egyházunkban nem köztudottak. A történelmi ív áttekintéséből bizonyára leszűrődhet a hallgatókban és az olvasókban az a gondolat, hogy a liturgia nem megkövesedett valóság, a szertartások állandó fejlődési

folyamaton mentek és mennek át. És hogy ebben a mi magyar görögkatolikus egyházunknak is megvan a sajátos helye. Nem máshol kell keresnünk az identitásunkat, nem másra kell alapozni.

A következő előadást *Cselényi István Gábor* atya, egykori tanárunk tartotta. Egy sajátos szemponttal, a panachida szertartásának elemzésével gazdagította szimpozionunk anyagát. Bár liturgikus szertartás bemutatásáról volt szó, de imponáló az a filozófiai, teológiai és eszmetörténeti háttér, amibe a mondanivalóját beágyazta. Igazi gazdagodást jelentett és jelent mindazoknak, akik megismerkedtek és megismerkednek vele.

Ezt követte *Pallai Béla* nagypeleskei paróchus, doktorandusz előadása, amelyben a partiumi görögkatolikus temetés sajátosságairól szólt. Öröm volt hallani, hogy van még igény (főleg falusi helyeken) a szertartás maradéktalan elvégzésére, mint ahogy azt is, hogy milyen sok búcsúztató éneket használnak.

Végül *Ivancsó István* szólt egy talán világviszonylatban egyedülálló dologról: a koszorúmegváltás intézményéről. Magyar görögkatolikus egyházunkban 1953-ban vezették be a koszorúmegváltást, hogy az elhunyt paptestvér családjának segítséget nyújtsanak a gyászban. A „statútum" alapján szigorú szabályozás alapján lehetett belépni a rendszerbe, és akkor a család haláleset kapcsán támogatást kapott. Később kiterjesztették a papnékra, illetve kiskorú gyermekeikre is ezt a segélyt. Viszont 2002-ben ez az intézmény megszűnt. Azóta egyházunk más módon gondoskodik a gyászoló családról.

Érdemes – és kell is – gondolkodnunk, ismereteket szerezni a halálról, a temetésről, a gyászról, hiszen mind a három dolog el- és kikerülhetetlen az életükben. Köszönjük az előadóknak, hogy segítettek alaposabb ismereteket szerezni és elmélyülni mindezekben az általuk előtárt gondolatok révén.

A szimpozion anyagának írásos változata hamarosan kapható lesz a *Liturgikus Örökségünk* sorozat következő kötetében.

Ivancsó István

Gánicz Endre

Keleti egyházi bibliográfia magyar nyelven 2020–2021

Barsi Balázs: *„Szólj, Uram…" Szentírási elmélkedések minden napra a görögkatolikus olvasmányrend szerint. Húsvéti idő – János időszak,* Nyíregyháza 2020, 117 p. ISBN 978-615-5964-01-5 ISBN 978-615-5964-05-3Ö

Beran Ferenc: „Dr. Mosolygó Marcell önéletrajza", in Ivancsó István (szerk.): *Mosolygó Marcell (1928-2001) A Mosolygó Marcell tiszteletére 2020. november 19-én rendezett emlékdélután előadásainak anyaga* (Paidagógosz tész leiturgiasz V.), Nyíregyháza 2020, 103–117.

Berki Anna: „Báthory András, mint warmiai püspök", in Schmercz István (szerk.): *Értékteremtő tudomány. A Magyar Tudomány Napja alkalmából 2019. november 13-án rendezett tudományos konferencia anyaga,* Nyíregyháza 2020, 19–33.

Cselényi István Gábor: „Máriapócsi énekeink teológiája", in *Athanasiana* 51 (2020) 77–92.

Darabán Judit (szerk.): *Görögkatolikus Szemle Kalendárium 2021*, Nyíregyháza 2020, 251 p. ISSN 1416-793X

Fenics Volodimir: *A Hrusevói és a Munkácsi Kolostori Központok. A Magyar Királyság északi részén élő ruszinok és az oláhok hitélete a reformáció kezdetéig,* Ungvár 2019, 178 p. ISBN 978-966-387-123-3

Fernando Filoni: *Az egyház Irakban Az iraki kereszténység története, fejlődése és küldetése a kezdetektől napjainkig,* Budapest 2019, 212 p. ISBN 978 963 277 772 6

Gánicz Endre: „Az Eucharisztia bibliai előképei és megalapítása", in Ivancsó István (szerk.): *A Rókahegyi Görög Esték II. sorozatának a nyíregyháza-rókahegyi görögkatolikus templomban elhangzott 2020-as előadásainak szerkesztett változata,* Nyíregyháza 2021, 15–31.

Gebri József: „Az Oltáriszentséghez szóló görögkatolikus énekeink", in Ivancsó István (szerk.): *A Rókahegyi Görög Esték II. sorozatának a nyíregyháza-rókahegyi görögkatolikus templomban elhangzott 2020-as előadásainak szerkesztett változata,* Nyíregyháza 2021, 129–137.

Ignácz Gyula: „Dr. Mosolygó Marcell József Nyíregyházán töltött éveinek kápláni munkássága", in Ivancsó István (szerk.): *Mosolygó Marcell (1928-2001) A Mosolygó Marcell tiszteletére 2020. november 19-én rendezett emlékdélután előadásainak anyaga* (Paidagógosz tész leiturgiasz V.), Nyíregyháza 2020, 27–32.

Ivancsó Bazil: „A Szentföld eukharisztikus helyszínei", in Ivancsó István (szerk.): *A Rókahegyi Görög Esték II. sorozatának a nyíregyháza-rókahegyi görögkatolikus templomban elhangzott 2020-as előadásainak szerkesztett változata,* Nyíregyháza 2021, 45–56.

Ivancsó István (szerk.): *A Rókahegyi Görög Esték II. sorozatának a nyíregyháza-rókahegyi görögkatolikus templomban elhangzott 2020-as előadásainak szerkesztett változata,* Nyíregyháza 2021, 172 p. ISBN 978-615-5788-62-8

Ivancsó István (szerk.): *Mosolygó Marcell (1928-2001) A Mosolygó Marcell tiszteletére 2020. november 19-én rendezett emlékdélután előadásainak anyaga* (Paidagógosz tész leiturgiasz V.), Nyíregyháza 2020, 121 p. ISBN 978-615-6201-05-08 ISSN 2559-978X

Ivancsó István: „»Üdvözlégy, Mária, Pócsnak ékes Csillaga« – A máriapócsi kegykép és története a klokocsói kegykép tükrében", in *Athanasiana* 51 (2020), 35–44.

Ivancsó István: „A klokocsói kegykép könnyezésének 350 éves jubileuma", in *Klió* 1 (2021) 105–112.

Ivancsó István: „Dr. Mosolygó Marcell paróchus, esperes papi szolgálatának sátoraljaújhelyi évei", in Ivancsó István (szerk.): *Mosolygó Marcell (1928-2001) A Mosolygó Marcell tiszteletére 2020. november 19-én rendezett emlékdélután előadásainak anyaga* (Paidagógosz tész leiturgiasz V.), Nyíregyháza 2020, 65–88.

Ivancsó István: „Egy gazdag papi és oktatói élet: összefoglaló és zárszó", in Ivancsó István (szerk.): *Mosolygó Marcell (1928-2001) A Mosolygó Marcell tiszteletére 2020. november 19-én rendezett emlékdélután előadásainak anyaga* (Paidagógosz tész leiturgiasz V.), Nyíregyháza 2020, 97–100.

Ivancsó István: „Eucharisztikus csodák nyomában", in Ivancsó István (szerk.): *A Rókahegyi Görög Esték II. sorozatának a nyíregyháza-rókahegyi görögkatolikus templomban elhangzott 2020-as előadásainak szerkesztett változata,* Nyíregyháza 2021, 67–92.

Ivancsó István: „Különleges idézetek papjaink primíciás képein", in Schmercz István (szerk.): *Értékteremtő tudomány. A Magyar Tudomány*

Napja alkalmából 2019. november 13-án rendezett tudományos konferencia anyaga, Nyíregyháza 2020, 35–48.

IVANCSÓ ISTVÁN: „Mosolygó Marcell papi tevékenysége Miskolcon (1989-1998)", in Ivancsó István (szerk.): *Mosolygó Marcell (1928-2001) A Mosolygó Marcell tiszteletére 2020. november 19-én rendezett emlékdélután előadásainak anyaga* (Paidagógosz tész leiturgiasz V.), Nyíregyháza 2020, 89–95.

IVANCSÓ ISTVÁN: „Szent, modern, magyar görögkatolikus kispapokat!" – Dr Mosolygó Marcell atya teológiai tanári munkálkodása", in Ivancsó István (szerk.): *Mosolygó Marcell (1928-2001) A Mosolygó Marcell tiszteletére 2020. november 19-én rendezett emlékdélután előadásainak anyaga* (Paidagógosz tész leiturgiasz V.), Nyíregyháza 2020, 33–60.

IVANCSÓ ISTVÁN: *A magyar görögkatolikus egyház papjainak nekrológjai (1912-2020),* Nyíregyháza 2021, 273 p. ISBN 978-615-6201-06-5 ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722

JANKA GYÖRGY: „A Máriapócsi Nemzeti Kegyhely története", in Horváth István (szerk.): *Népi vallásosság és hitélet az Egri egyházmegyében a 18-21. században Az Egri Érseki Látogatóközpontban 2017. május 11-én „Népi vallásosság és hitélet az Egri egyházmegyében a 18-21 században" c. és a „Zsasskovzsky 200" c. 2019. április 3-án megtartott konferenciák előadásai,* (Egri Érseki Gyűjtemények kiadványai 2.), Eger 2020, 9–16.

JANKA GYÖRGY: „Egy sekrestyés az állambiztonság hálójában", in *Athanasiana* 51 (2020) 93–105.

JANKA GYÖRGY: „Görögkatolikus kispapok Egerben a XVIII. században", in Horváth István (szerk.): *Fejezetek az ezer éves Egri Egyházmegye történetéből Az Egri Hittudományi Főiskolán 2015. május 7-én és 2016. május 5-én megrendezett konferenciák előadásai,* (Egri Érseki Gyűjtemények kiadványai 1.), Eger 2018, 85–90.

KRUPPA TAMÁS: „A nők pappá szentelésének teológiai háttere", in Schmercz István (szerk.): *Értékteremtő tudomány. A Magyar Tudomány Napja alkalmából 2019. november 13-án rendezett tudományos konferencia anyaga,* Nyíregyháza 2020, 49–60.

MAROSI ISTVÁN (szerk.): *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945. évi sematizmusa* (Bendász-hagyatéksorozat 3.), Beregszász 2020, 340 p. ISBN 978-966-671-532-9

MAROSI ISTVÁN (szerk.): *Bendász-családfa és családi krónika Bendász- és Bacsinszky-családtörténet* (Bendász-hagyatéksorozat 2.), Beregszász 2020, 403 p. ISBN 978-966-671-531-2

Marosi István (szerk.): *Fekete levelek Bendász István kárpátaljai görögkatolikus pap GULAG-táborban töltött éveinek levelezése (1949-1955)* (Bendász-hagyatéksorozat 1.), Beregszász 2020, 399 p. ISBN 978-966-671-530-5

Miló Miklós: „Dr. Mosolygó Marcell, a spirituális", in Ivancsó István (szerk.): *Mosolygó Marcell (1928-2001) A Mosolygó Marcell tiszteletére 2020. november 19-én rendezett emlékdélután előadásainak anyaga* (Paidagógosz tész leiturgiasz V.), Nyíregyháza 2020, 61–63.

Mosolygó Marcell: „A fiatal pap segédlelkészi szolgálata Máriapócson", in Ivancsó István (szerk.): *Mosolygó Marcell (1928-2001) A Mosolygó Marcell tiszteletére 2020. november 19-én rendezett emlékdélután előadásainak anyaga* (Paidagógosz tész leiturgiasz V.), Nyíregyháza 2020, 13–26.

Mosolygó Rita: „Emlékek édesapámról", in Ivancsó István (szerk.): *Mosolygó Marcell (1928-2001) A Mosolygó Marcell tiszteletére 2020. november 19-én rendezett emlékdélután előadásainak anyaga* (Paidagógosz tész leiturgiasz V.), Nyíregyháza 2020, 7–12.

Nagy Kornél: „A lembergi Örmény (Rutin) Kollégium alapítása (1664-1681)", in *Athanasiana* 51 (2020) 106–134.

Nagy Kornél: *Lembergben kezdődött... Az örménykatolikus egyház születése* (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 12.), Nyíregyháza 2020, 195 p. ISBN 978-615-6201-03-4 ISSN 2060-1603

Nagymihályi Géza: *Az igazság pedig fény Tanulmányok a keresztény Kelet spirituális hagyományaiból,* Budapest 2019, 121 p. ISBN 978-615-00-6900-5

Obbágy László: „»Mindent megad a Szentlélek...« Pünkösdi kaleidoszkóp katekétáknak", in *Athanasiana* 51 (2020) 147–170 (172).

Pálmány Béla: *A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja 1790-1812 1. kötet,* Budapest 2019, 1049 p. ISBN 978-615-5674-45-7ö ISBN 978-615-5948-04-6

Pálmány Béla: *A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja 1790-1812 2. kötet,* Budapest 2019, 1049 p. ISBN 978-615-5674-45-7ö ISBN 978-615-5948-05-3

Papp Miklós: „Ikon és etika", in *Athanasiana* 51 (2020) 7–34.

Puskás Bernadett: „Puskás László szakrális művei 1975 és 1985 között", in Schmercz István (szerk.): *Értékteremtő tudomány. A Magyar Tudomány Napja alkalmából 2019. november 13-án rendezett tudományos konferencia anyaga,* Nyíregyháza 2020, 61–81.

Schmercz István (szerk.): *Értékteremtő tudomány. A Magyar Tudomány Napja alkalmából 2019. november 13-án rendezett tudományos konferencia anyaga*, Nyíregyháza 2020, 217 p. ISBN 978-615-6201-04-1 ISSN 2630-8630

Soltész János: „Az erények teológiatörténeti vázlata a II-V. században", in *Athanasiana* 51 (2020) 56–76.

Szabó Irén: „A proszfora készítés hagyománya a magyar görögkatolikus egyházban", in Ivancsó István (szerk.): *A Rókahegyi Görög Esték II. sorozatának a nyíregyháza-rókahegyi görögkatolikus templomban elhangzott 2020-as előadásainak szerkesztett változata,* Nyíregyháza 2021, 145–164.

Szabó Sándor (szerk.): *„Tanúságtétel, hit és küldetés" Görögkatolikus vértanúk a Kárpát-medencében,* Debrecen 2020, 67 p. ISBN 978-615-01-0316-7

Szegvári Zoltán: „Valószínűtlen kötelékek? – Bizánci-latin baráti kapcsolatok Manuél Kalekás, Kijevi Isidóros és II. Manuél Palaiologos válogatott leveleiben", in *Athanasiana* 51 (2020) 135–146.

Szeles András (szerk.): *Isten szolgálatában,* Miskolc 2020, 143 p. ISBN 978-615-81542-2-2

Terdik Szilveszter – Mankovits Tamás (szerk.): *Pinxit Michael Mankovits Mankovits Mihály (Michael Mankovits) festőművész (Balázsvágás, 1785. október 16. – Ungvár, 1853. október 21.),* Miskolc 2020, 120 p. ISBN 978-615-00-2479-0

Terdik Szilveszter (szerk.): *Orcád világossága Görögkatolikusok Magyarországon,* Debrecen 2020, 492 p. ISBN 978-615-5964-11-4

Varga Lóránt: „A nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusok", in Ivancsó István (szerk.): *A Rókahegyi Görög Esték II. sorozatának a nyíregyháza-rókahegyi görögkatolikus templomban elhangzott 2020-as előadásainak szerkesztett változata,* Nyíregyháza 2021, 101–118.

Viktor Kicsera – Volodimir Fenics – Diana Sterr: *A Habsburg Egyház: a munkácsi görög katolikus egyházmegye az osztrák uralom alatt (1771-1918),* Ungvár 2018, 159 p. ISBN 978-966-387-119-6

Volodimir Fenics: *Az ungvári görög katolikus unió hagyatéka: mítoszok, sztereotípiák és a valóság,* Ungvár 2020, 229 p. ISBN 978-966-387-124-0